

TEORIJA IN PRAKSA

REVIJA ZA DRUŽBENA VPRAŠANJA

1984. LET. XXI. VOK. 3. YU ISSN 0043-3598

5-6

IZ VSEBINE

Stefan Korelec: Iz razprave o konceptu

Anita Debelj: Mitologizacija v sodobni politični misli

Janjo Kožul: Kmetijski proizvodni sistemsko civilizacija

Andraž Kirič: Vloga filma v slovi denarnega sistema

Podgovor: Glede na to, da je bilo v pretekli leti razpisov za izdajo

zelo malo, pogosto je bilo tudi v pretekli leti razpisov za izdajo

Obratovanje mirar: Obratovanje razpisov in razpisov

Uredništvo: Uredništvo in uredništvo

Družbeno okolje in razprave iz razprav iz razprav iz razprav

Uredništvo: Uredništvo in razprave iz razprav iz razprav

in M. P. 1984

Uredništvo: Uredništvo in razprave iz razprav iz razprav

in razprave iz razprav iz razprav

Uredništvo: Uredništvo in razprave iz razprav iz razprav

TEORIJA IN PRAKSA

1984

5-6

revija za družbena vprašanja, let. XXI, str. 497-672, Ljubljana,
maj-junij 1984, UDK 3, YU ISSN 0040-3598

IZDAJA:

Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani:
revija izhaja ob podpori Kulturne skupnosti Slovenije in Raziskovalne skupnosti Slovenije

UREDNIŠKI SVET:

Igor Bavčar, Anton Bebler, Vlado Benko, Adolf Bibič, Marjeta Čepič, France Černe, Alfred Golavšek, Primož Južnič, Stane Južnič, Marko Kerševan, Andrej Kirn, Peter Klinar, Stane Kranjc, Ivan Lapajne, Sonja Lokar, Boris Majer, Boštjan Markič, Ciril Ribičič, Vlado Sruk, Ivan Svetlik, Franc Šali, Niko Toš, Marijan Tršar, Mirjana Ule, France Vreg

PREDSEDNIK UREDNIŠKEGA SVETA:

Boris Majer

UREDNIŠKI ODBOR:

Adolf Bibič, Dušan Dolinar, Ivan Hvala, Maca Jogan, Bogdan Kavčič, Andrej Kirn, Bogomir Kovač, Albin Mahkovec, Boštjan Markič, Zdravko Milinar, Breda Pavlič, Ciril Ribičič, Slavko Splichal

GLAVNI IN ODGOVORNI UREDNIK:

Adolf Bibič

NAMESTNIK GLAVNEGA IN ODGOVORNEGA UREDNIKA:

Ivan Hvala

OBLIKOVALEC:

Drago Hrvacki

LEKTORJA:

Alenka Božič, Mojca Mihelič

UREDNIŠTVO IN UPRAVA:

61000 Ljubljana, Kardeljeva ploščad 5, tel. 341-589 in 341-461 int. 32

NAROČNINA:

Letna naročnina za študente 450 din, za druge individualne naročnike 600 din, za delovne organizacije 1000 din, za tujino 1700 din; cena enojne številke v prosti prodaji 100 din in dvojne številke 150 din

ZIRO RAČUN:

50102-603-48090 — Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo, Ljubljana, za revijo Teorija in praksa; devizni račun: Ljubljanska banka — Gospodarska banka Ljubljana (ključ) 3189/5

ROKOPISI:

Rokopise sprejema uredništvo do 20. v mesecu. Maksimalni obseg uvodniških člankov je do 10 novinarskih strani, za članke in razprave do 20 strani, za poglede, glose, komentarje do 10 strani, za prikaze, recenzije do 5 strani. Nenaročenih rokopisov ne vračamo

TISK:

CGP »DELO«, Ljubljana, Titova c. 35

UVODNIK

- ŠTEFAN KOROŠEC: Izzivi družbeni zna-
nosti 499

ČLANKI, RAZPRAVE

- ANTON BEBLER: Militokracija v sodob-
nih političnih sistemih 504
FRANJO KOŽUL: Kmetijstvo in sodobna
industrijska civilizacija 519
VLADIMIR LAVRAČ: Odnosi med IMF
in deželami v razvoju 529

SOOČANJA

- ANDREJ KIRN: Tine Hribar v vlogi ideo-
loškega razumnika 539

POGOVOR Z AVTORJEM

- MARKO KERŠEVAN: Religija, ateizem
in socializem 553

OKROGLA MIZA

- Neokonservativizem in nova desnica 569

POGLEDI, KOMENTARJI

- JOŽE VOLFAND: Zlatih časov tudi za kul-
turo ni več 584

INOVACIJE IN ZDRUŽENO DELO

- Uvodna zabeležka 589
BORIS MAJER: Inovacije in socialistično
samoupravljanje 589
BOJAN PRETNAR: Kako doseči demo-
kratično in strokovno odločanje 591
CIRIL BAŠKOVIČ: Inovacijsko obvlado-
vanje razvoja 593
VELJKO RUS: Socialna varnost in množič-
na inovativna dejavnost 598
TONE ZIMSEK: O osnovah za inovacijski
preporod 604
STOJAN PRETNAR: Kako ustvarjati – in
ne le kako deliti 606
ZVONE FILIPOVIČ: Družbena odgovor-
nost za inovacijsko dejavnost 608

- MOJCA PEŠEC: Sociološko raziskovanje
inovacijskih procesov v slovenskem gospo-
darstvu 612

ZNANOST IN DRUŽBA

- DARKA PODMENIK: Sociologija kot
uporabna znanost? (II) 620

IZ ZGODOVINE MARKSISTIČNE
MISLI

- GOJKO STANIČ: Razvoj Marxove in En-
gelsove teorije partije od 1860. do 1895.
leta (II. del) 627

SOCIALISTIČNE DEŽELE

- SAVA ŽIVANOV: Sovjetsko gospodarstvo
v iskanju novih rešitev 641

STROKOVNA IN ZNANSTVENA SRE-
ČANJA

- BOGOMIL FERFILA: Razprava o delu
Vladimira Bakariča 656

PRIKAZI, RECENZIJE

- Kvantitativni modeli raziskovanja prihod-
nosti (Janez Malačič) 658
Samomor in Slovenci (Neva Maher) 661
MILOVAN BALETIČ: Povratak Židova u
zemljo Izraelovu (Iztok Simoniti) 663
Razprave in gradivo št. 16/1983 (Bojko Bu-
čar) 665
Integracijski in dezintegracijski procesi v ju-
goslovanski družbi (Sonja Pirher) 667
Avtorski sinopsisi 671

TEORIJA IN PRAKSA

revija za družbena vprašanja
let. XXI, št. 5–6, str. 497–672
Ljubljana, maj–junij 1984

CONTENTS

EDITORIAL

- ŠTEFAN KOROŠEC: Challenges for the Social Sciences 449

ARTICLES, DEBATES

- ANTON BEBLER: "Militocracy" in Contemporary Political Systems 504
FRANJO KOŽUL: Agriculture and Contemporary Industrial Civilization 519
VLADIMIR LAVRAČ: The Relationship between IMF and the Developing Countries 529

CONFRONTATIONS

- ANDREJ KIRN: Tine Hribar in the Role of an Ideological Intellectual 539

INTERVIEW WITH THE AUTHOR

- MARKO KERŠEVAN: Religion, Atheism and Socialism 553

ROUND TABLE

- Neoconservatism and the New Rightists 569

VIEWS, COMMENTS

- JOŽE VOLFAND: The Golden Age is finished even for culture 584

INNOVATIONS AND ASSOCIATED LABOUR

- Introductory Remarks 589
BORIS MAJER: Innovations and the Socialist Self-Management 589
BOJAN PRETNAR: How to Achieve Democratic and Professional Decision-Making 591
CIRIL BAŠKOVIČ: The Innovative Approach to Development 593
VELJKO RUS: Social Security and Popular Innovative Work 598
TONE ZIMŠEK: On Salient Features of Innovative Renaissance 604
STOJAN PRETNAR: How to Create and not Merely Divide 606
ZVONE FILIPOVIČ: Social Responsibility for Innovative Work 608
MOJCA PEŠEC: Sociological Research into Innovative Processes in the Slovenian Economy 612

SOCIETY AND SCIENCE

- DARKA PODMENIK: Sociology as an Applied Science? (II) 620

FROM THE HISTORY OF MARXIST THOUGHT

- GOJKO STANIČ: The Development of Marx and Engels Theory of the Party from 1860 to 1895 (2nd Part) 627

SOCIALIST COUNTRIES

- SAVA ŽIVANOV: The Soviet Economy in Search of New Solutions 641

PROFESSIONAL AND SCIENTIFIC MEETINGS

- BOGOMIL FERFILA: A Discussion about the Works of Vladimir Bakarič 656

SURVEYS, REVIEWS

- Quantitative Models in Future's Research (Janez Malačič) 658
Suicide and the Slovenes (Neva Maher) 661
MILOVAN BALETIČ: The Return of Jews to the Land of Israel (Iztok Simoniti) 663
Discussion papers and materials No. 16/1983 (Bojko Bučar) 665
Integrative and diintegrative processes in the Yugoslav Society (Sonja Pirher) 667
AUTHORS' SYNOPSIS 671

СОДЕРЖАНИЕ

ПЕРЕДОВАЯ СТАТЬЯ

- ШТЕФАН КОРОШЕЦ: Вызов общественным наукам 449

СТАТЬИ, ОБСУЖДЕНИЯ

- АНТОН БЕБЛЕР: Милитократия в современных политических системах 504
ФРАНЬО КОЖУЛ: Сельское хозяйство и современная промышленная цивилизация 519
ВЛАДИМИР ЛАВРАЧ: Отношения между ММФ и развивающимися странами 529

КОНФРОНТАЦИИ

- АНДРЕЙ КИРН: Тине Хрибар в роли идеологического интеллигента 539

ИНТЕРВЬЮ С АВТОРОМ

- МАРКО КЕРШЕВАН: Религия, атеизм и социализм 553

ОКРУГЛЫЙ СТОЛ

- Неоконсерватизм и новые правые 569

ОБЗОРЫ, КОММЕНТАРИИ

- ЙОЖЕ ВОЛФАНД: И для культуры золотых времен больше нет 584

НОВАТОРСТВО И ОБЪЕДИНЕННЫЙ ТРУД

- Предварительная заметка 589
БОРИС МАЙЕР: Новаторство и социалистическое самоуправление 589
БОЯН ПРЕТНАР: Как добиться демократического и профессионального принятия решений 591
ЦИРИЛ БАШКОВИЧ: Инновационное обладение развигнем 593
ВЕЛЬКО РУС: Социальное обеспечение и массовое новаторство 598
ТОНЕ ЗИМШЕК: Основы возрождения новаторства 604

- СТОЯН ПРЕТНАР: Как производить и не только распределять 606
ЗВОНЕ ФИЛИПОВИЧ: Общественная ответственность за новаторство 608
МОЙЦА ПЕШЕЦ: Социологическое исследование процессов новаторства в хозяйстве Словении 612

НАУКА И ОБЩЕСТВО

- ДАРКА ПОДМЕНИК: Социология как прикладная наука? (2) 620

ИЗ ИСТОРИИ МАРКСИСТСКОЙ МЫСЛИ

- ГОЙКО СТАНИЧ: Развитие теории партии у Маркса и Энгельса (1860—1895) 2 часть 627

СТРАНЫ СОЦИАЛИЗМА

- САВА ЖИВАНОВ: Советское хозяйство в поисках новых решений 641

ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЕ И НАУЧНЫЕ ВСТРЕЧИ

- БОГОМИЛ ФЕРФИЛА: Дискуссия о произведениях Владимира Бакарича 656

ОБЗОРЫ, РЕЦЕНЗИИ

- Квантитативные модели исследования будущего (Янез Малачич) 658
Самобийствия нежду Словенцами (Нева Мерхар) 661
МИЛОВАН БАЛЕТИЧ: Возвращение еврейца в Израиль (Итток Симонити) 663
„Обсуждения и материалы“ (Разправе ни градиво) No 16/1983 665
Интеграционные и дезинтеграционные процессы в югославском обществе (Соня Пирхер) 667
Авторские синопсисы 671

ŠTEFAN KOROŠEC

Izzivi družbeni znanosti

Marksistična misel je že vrsto desetletij neločljivo povezana s socialistično družbeno prakso in deli usodo delavskega gibanja v konkretnem prostoru in času. Drugače tudi ne more biti pri znanosti, ki se v spopadu in spoprijemu s svetom, z zgodovino in družbenimi razmerji ne more sprevreči v brezbriznega, neprizadetega, čeprav natančnega opazovalca družbenih procesov, ki nima posluha za družbenoekonomski položaj in težave ljudi. Zato že ob začetku naših razmišljanj o zadani temi ne moremo mimo družbenega spoprijema z našo stvarnostjo kot glavno nalogo naše družboslovne znanosti, posebej danes, ko moramo kritično in ne pragmatično ali voluntaristično opredeliti samosvojo pot prek sedanjih družbenih protislovij; čas, ki ga živimo, in čas, ki ga bomo še nekaj časa živeli, je čas zaostrovanja kriznih razmer v svetu in čas boja za našo lastno pot in ohranitev temeljnih pridobitev revolucionarnega procesa. Zato se tudi znanstveniki morajo vključiti v prizadevanja za stabilnejši družbenoekonomski razvoj in za utrjevanje socialistične samoupravne demokracije.*

Tako so že naše dosedanje razprave v okviru Ziherlovih dnevov dale znanstveni in družbenopolitični prispevek k tistemu toku razmišljanj in delovanja, ki se je izrazil tudi v dokumentih dolgoročnega programa ekonomske stabilizacije. V tem pogledu so bili sociološki prispevki k obvladovanju in preraščanju kriznih pojavov v naši družbi pomemben del širše družbene akcije. Program dolgoročne ekonomske stabilizacije je koncept in strategija izhoda iz sedanjih gospodarskih težav. V naši družbi smo smisel in namen znanstveno-raziskovalnega dela v celotnem obdobju samoupravnega razvoja vključevali v revolucionarne akcije delavskega razreda in zveze komunistov. Ob sedanjih zapletenih gospodarskih težavah moramo poiskati odgovore na nove dileme in vprašanja, ki jih je odprl naš dosedanji družbenoekonomski razvoj. Ko ugotavljamo, da imamo opraviti z ekonomsko krizo, ki je posledica dalj časa trajajočih družbenih okoliščin in pa takega razmerja družbenih sil, ki ni omogočalo preboje v smeri uresničevanja sistema združenega dela, moramo imeti pred očmi tudi svetovno razsežnost krize in teorije ter zasnove za njeno preseganje.

* Objavljamo nekoliko prirejen tekst, s katerim je avtor nastopil na Ziherlovih dnevih '83.

Družbene tendence, posebej pa tendence v gospodarskih gibanjih, ki jih lahko predvidevamo že danes, kažejo, da se bodo razmere še zaostrovale. Zaostrovale pa se bodo prav v koncentričnih krogih okoli te, za našo družbo ključne točke. V boju za vzpostavitev novega družbenoekonomskega odnosa, v katerem bo delavec dejansko odločal o pogojih in rezultatih svojega dela, kot torej govorimo, pri ekonomski krizi ne mislimo samo na težave v proizvodnji, na nizko produktivnost dela in visoke stroške, na dolgove v tujini in doma, na neučinkovito upravljanje. Istčasno gre za uveljavitev družbenoekonomskih odnosov, v katerih združeni delavci obvladujejo celotno družbeno produkcijo, njeno obnavljanje in krepitev, ne pa, da o vseh teh procesih vedno bolj odločajo neke druge, delavcu tuje nasprotnne in nadrejene sile. Takšne deformacije v socializmu, ki jih je nakazal že Marx, so izziv za znanost, še posebej za družboslovno. Sedanje razprave o aktualnih družbenoekonomskih razmerah in o iskanju dolgoročno zasnovanega izhoda so pokazale visoko stopnjo pripravljenosti znanstvenikov in raziskovalcev za sodelovanje in vključevanja v razvojne procese. Pomembna sta vloga in prispevek politične ekonomije, sociologije, politologije, psihologije in drugih ved – posebej če se bo uresničilo sicer že tolikokrat razglašeno povezovanje vseh teh ved pri obravnavi protislovij in sedanjih družbenih procesov. Kako motivirati raziskovalce za skupno delo in za multidisciplinarno obravnavo, da bi dosegli večjo povezanost v raziskovalnem delu in večjo vrednost rezultatov kot podlago za smer družbene akcije? Številna odprta vprašanja našega razvoja, ki so za preseganje sedanjih družbenoekonomskih razmer izredno pomembna, tudi s teoretičnega vidika, niso rešena. Naj omenim le nekatera:

Eno od ključnih vprašanj produkcijskega odnosa je ekonomska in družbena opredelitev družbene lastnine in družbeno-lastninskih dohodkovnih odnosov. Mnogokrat in v številnih prispevkih, tudi za današnji posvet, je bilo ugotovljeno, da nekaterih ustavnih kategorij še nismo dovolj operacionalizirali. Ta ugotovitev še posebej velja za družbenolastninski odnos. Vprašanje družbene lastnine in družbenolastninskega odnosa je eno od centralnih vprašanj v razvoju socialističnega samoupravljanja, ki zahteva proučevanje in razjasnjevanje z ekonomskega, pravnega, sociološkega in politološkega vidika. Z ustavnega vidika je to vprašanje jasno opredeljeno, za dejansko preobrazbo državnolastninskih in skupinsko-lastninskih odnosov v družbenolastninske pa je nujno razrešiti številne ekonomske, sistemske, družbene, politične in praktične dileme.

Drugo pomembno vprašanje je uveljavitev načela delitve po delu in rezultatih dela. To je odločilnega pomena za krepitev ekonomske motivacije, za kakovostno delo in smotno gospodarjenje z družbenimi sredstvi, pa tudi eden od bistvenih dejavnikov, ki je podlaga enakopravnosti republik in pokrajin, narodov in narodnosti glede svobodnega razpolaganja z dohodkom. Pri tem moramo upoštevati, da to načelo uresničujemo v

okolihčinah blagovne proizvodnje, z delovanjem trga in prek njega. Podobno bo morala politološka znanost večjo pozornost nameniti tudi državi in političnemu sistemu samoupravne demokracije. Teoretično bo morala utemeljiti zavračanje pogledov, ki enostransko zanikajo vsako vlogo države in jo enačijo z birokratskim aparatom, kakor tudi tendence, ki se v zadnjem obdobju krepijo in je zanje značilno, da vidijo perspektivo premagovanja družbenih problemov v krepitvi centralizma in etatizma.

V predsedstvu centralnega komiteja Zveze komunistov Jugoslavije je bilo dogovorjeno, da moramo uresničevanje političnega sistema socialističnega samoupravljanja spremljati in analizirati in ga po potrebi dograjevati. Upoštevati pa moramo, da so temeljne funkcije političnega sistema in njihovo uresničevanje tesno povezani s procesi v družbenoekonomskih odnosih. Delovanje političnega sistema je povezano z interesi. Zato je potrebno odgovoriti na vprašanje, kje so vzroki, da nekateri segmenti naše družbe ne izražajo dovolj svojih legitimnih interesov, drugi pa celo agresivno uveljavljajo svoje neligitimne interese; potem, kje so vzroki, da se kljub izredno razvitim institucionalnim možnostim številni interesi uveljavljajo mimo obstoječih formalnih struktur, in zakaj se često tako počasi oblikujejo skupni in splošni interesi. Po drugi strani pa je potrebno proučevati težnje, da se kljub načelu, po katerem se v samoupravnem sistemu razredni in nacionalni interesi skladno povezujejo, večkrat soočamo tako z nacionalističnim zanemarjanjem razrednih interesov kot z odkritim podcenjevanjem in nestrpnim obravnavanjem upravičenih nacionalnih interesov.

Proučevanje marksistične sociologije je pomembno za odkrivanje protislovij v našem družbenem razvoju, za spoznanje narave konfliktnih situacij in oblikovanje poti za njihovo razreševanje. Pri preučevanju družbenih procesov in pojavov so pomembni tudi psihološki dejavniki (zlasti pri pojasnjevanju zveze med družbenimi pojavi in strukturami ter vedenjem ljudi, pa tudi pri napovedovanju ravnanja ljudi). Vse novejšje psihološke raziskave v svetu potrjujejo dinamično naravo glavne determinante človeškega vedenja: vrednot, prepričanja, stališč in motivacijske strukture. Danes je pred nami eno od izredno pomembnih vprašanj: Kako motivirati delavca za delo, znanstvenika za raziskovalno delo, kako motivirati ljudi za racionalnejše gospodarjenje z družbenimi sredstvi in upravljanje? Kateri so motivacijski vzrodi, kje je objektivni materialni prostor za aktiviranje motivacijskih mehanizmov? Potrebna so nam spoznanja o motivacijski strukturi ljudi na doseženi stopnji razvoja proizvodjalnih sil. Popolnoma drugačna je motivacijska struktura pri dohodku tisoč dolarjev na prebivalca, prelom je pri tri tisoč, pet tisoč, osem tisoč dolarjih. Zato nam nekatera stara spoznanja in Johnsonove, Robinsonove raziskave itd. ne koristijo, mi potrebujemo današnje ocene motivacijske strukture naših ljudi.

To je le nekaj vprašanj, ki sem jih omenil. Potreben je kritičen, hkrati pa tudi odgovoren in ustvarjalen odnos znanosti do družbene prakse.

Marksistična znanost mora izhajati iz temeljnega interesa delovnih ljudi; le tako bo uresničevala svoje progresivno in revolucionarno vlogo.

Vse premalo se zavedamo, da tako program Zveze komunistov Jugoslavije kot resolucije kongresov zveze komunistov izhajajo iz povezovanja vsega dosegljivega znanja in marksistične analize protislovij ekonomskega in družbenega razvoja, in da so zato usmeritve in naloge za delovanje komunistov teoretično in strokovno utemeljene. Za njihovo uresničevanje pa so potrebna številna znanja, ki v resnici še niso zadostno razvita in prilagojena našim potrebam in ciljem pri revolucionarnem spreminjanju sveta.

Posebej želim opozoriti na določeno krizo leve, socialistične inteligence in na akcijo desnih ideologij v svetu, ki so izredno napadalne, razpolagajo pa s slabotnim repertoarjem argumentov. Gre za oživljanje očitkov, ki so bili v preteklosti zavrženi. Opozarjanje na to ali ono napako v Marxovih predvidevanjih – to pač ne more razvrednotiti teorije in metode, ki sama po sebi slonita na kritičnem razmerju do lastnih izhodišč. Desna kritika tudi pripisuje Marxu in vsem marksistom dogmatizem ali že kar stalinistično ravnanje. Ali pa trditev, da je Marxa praksa demantirala. Za naš prostor je posebej simptomatično, da se nekatere znanstvene obravnave marksizma vsaj navidezno, včasih pa dejansko razraščajo na podlagi tistih zgodovinsko preseženih političnih in ideoloških pozicij, ki so bile v preteklosti najbolj dogmatične, anacionalne pa tudi nedemokratske.

Ob vsem tem pa ne moremo trditi, da marksistična znanost nima dovolj problemov in protislovij. Pri njihovem razgrinjanju mora pokazati svojo moč, prodornost dialektične kritične metode, s tem pa odstraniti dve pomembni oviri, ki sicer omogočata razlaganje tez o krizi marksizma. Po eni strani gre za poraz iluzij tistih marksistov in socialistov, ki so verjeli, da se bo nekega lepega dne družba blagostanja kar sama po sebi, brez bojev, prelevila v novo socialistično kvaliteto. Po drugi strani pa je nujno preseči miselno neplodnost marksističnih dogmatikov, ki so do danes ohranili svojo zgodovinsko vplivnost, tako v kavtskyjanski kot v stalinistični verziji in okrepiti živi vrelec kritične marksistične misli z iskanjem odgovorov na vsa bistvena vprašanja v svetu. Znanstvena perspektiva je gotovo le v tem, da tudi marksistična znanost v bojih današnjega dne pomeni prihodnost gibanja, da je torej radikalna, da se loteva protislovij sodobnega sveta pri koreninah. Nič nam ne pomaga, če bomo marksizem samo branili ali pa ga hvalili. Perspektiva je, da gremo z Marxovim analitičnim aparatom v analizo protislovij in da pokažemo smer njihovega razreševanja. Tu se marksizem potrdi ali pade.

Dolgoročni koncept ekonomske stabilizacije nikakor ne računa le z inovacijsko in tehnološko prodorno znanostjo, ki jo sicer, kot že vsi vemo in ponavljamo, nujno potrebujemo v procesu opiranja na lastne moči. Naša ustvarjalna moč pa bo na majavih nogah, če bomo videli rešitev le v razvoju proizvodnih sil – toda brez kritične družboslovne analize družbe-

nih razmerij v proizvodnji. Nas taka znanstvena enostranost lahko pripelje samo v pridobitniško logiko. Ne gre samo za to, da odplačamo dolgove in po dohodku na prebivalca stopimo v krog srednje razvitih držav. Gre za to, da ostanemo to, kar smo, ohranimo svoj temeljni značaj, značaj revolucionarne družbe. V duhu Marxove analize si torej prizadevamo za tako družbeno znanost, ki ne bo le komentirala in interpretirala, ampak bo predvsem pred delavskim razredom, pred revolucionarnimi množicami – sprejemala tudi svoj del odgovornosti za uresničevanje socialističnega samoupravljanja na podlagi zainteresiranosti in zavesti ter se ob vsej svoji kritičnosti do njegovih pomanjkljivosti, neusklajenosti in izkrivljanja tudi s trdim delom borila za njegovo uveljavljanje. Znanstveniki morajo biti sposobni iskanja, opredeljevanja rešitev. Imeti morajo tudi pogum, da kot družbena subjektivna sila te rešitve javno zastopajo in se za svoja spoznanja borijo v procesu soočanja oz. usklajevanja samoupravnih interesov.

ANTON BEBLER

UDK 321.6:355.015

Militokracija v sodobnih političnih sistemih

Militokracija (oblast vojakov) je ena najstarejših, v številnih družbenih skupnostih pa tudi najstarejša in najbolj pogostna oblika državnega upravljanja. Ta oblika je v svetovnih razsežnostih tudi danes zelo pomemben politični pojav, posebej v tako imenovanem »tretjem svetu«. V tem prispevku, ki je del širšega proučevanja sodobnih vojaškopoličnih sistemov, bom razpravljal o nekaterih vidikih militokracije v sodobnih političnih sistemih in o njenem razmerju do drugih oblik vladavin.

Znano je, da je bilo leta 1983 na naši obliki okrog 175 suverenih držav; in več kot 160 med njimi jih je članic Organizacije združenih narodov. Z dokončno dekolonizacijo bi se v naslednjih letih skupno število teh držav lahko približalo številki 200, če pa bi prišlo do morebitnih cepitev večjih držav (podobno, kot je prišlo do razdelitve Indije na današnje tri države: Indijo, Pakistan in Bangladeš, bi bila ta številka lahko tudi večja.

Med sedanjimi ima le približno 120 držav kolikor toliko pomembnejše oborožene sile ali vsaj polvojaške enote. Danes ima, npr., najmanjša država Vatikan (z okolico 0,44 kvadratnega kilometra ozemlja in s približno tisoč prebivalci) resda okoli osemdeset »švicarskih gardistov«, ki so relikti nekdanje prave vojske; toda v tem primeru bi skoraj ne mogli govoriti o kakšnem vojaškopoličnem sistemu. Zato iz predmeta te razprave zavestno izključujem tiste sodobne države, ki nimajo oboroženih sil, ali pa so te le neznatne.

V političnih znanostih ni enotne definicije za *sodobni* politični sistem. Za nekatere avtorje pomeni pridevnik »sodobni« veliko več kot politični sistemi, ki jih danes poznamo. Zato bi lahko iz predmeta proučevanja izključil nekatere še vedno izrazito tradicionalne politične sisteme držav, kot so, npr., Ngwane (ali Svazija), Lesoto in Butan, ker v njih ni zaznati pomembnejših sodobnih strukturnih lastnosti. Sam se nisem odločil za tako izločanje, čeprav se zavedam, da njihovo vključevanje v to analizo, ali izločanje iz nje – glede na njihov vojaški in politični pomen – nima skoraj nikakršnega otipljivejšega praktičnega pomena.

Če se le bežno ozremo na približno 120 enot – držav z armadami, lahko že na prvi pogled ugotovimo veliko pestrost oblik urejanja vojaško-političnih odnosov. Ta pisanost je tesno povezana in je hkrati tudi posledica velike raznolikosti samih političnih sistemov, njihovih družbenih temeljev in narave, njihovega zgodovinskega razvoja, trdnosti, trajnosti itn. Tako se političnovojaški sistemi v najbolj razvitih industrijskih državah, ki imajo močne armade, močno razlikujejo od sistemov, ki jih najdemo v približno desetini tradicionalnih monarhij. Toda tudi v skupini velikih sil (stalnih članic Varnostnega sveta ZN) so očitne velike razlike med sistemi Združenih držav Amerike, Sovjetske zveze, Kitajske, Velike Britanije in Francije.

Vso to pestrost v smislu relativnega vpliva in oblasti civilnopolitičnih oziroma vojaških struktur v njih lahko poenostavljeno prikažemo z njihovimi mesti na premici. Dva skrajna sistema bom (pogojno poimenoval *civilokracija* (oblast civilistov) in *militokracija* (oblast vojakov).

Med tema dvema diametralno nasprotnima tipoma so dejansko vmeščeni vsi empirično poznani sodobni vojaškopolični sistemi. Nekako v sredini med skrajnima točkama so sistemi, ki jih imenujem *dualistične*. V teh sistemih sta vrh politične oblasti in vrh vojaške organizacije združena v eni osebi ali v nekaj osebah. Taki odnosi so značilni za tradicionalne monarhije in teokracije, pa tudi za nekatere sodobne politične sisteme (meščanske, socialistične in sisteme v deželah v razvoju). Približno na sredi med civilokracijo in militokracijo bi bili lahko oz. so dejansko razporejeni sistemi, ki se na zunaj kažejo bodisi kot civilokratski ali militokratski, in v katerih ob delitvi oblasti obstajata ločeni piramidi civilne ali vojaške oblasti (*kondominialni sistemi*).

Prikazovanje skupine več kot stotih vojaškopoličnih sistemov na premici s tremi točkami (z dvema skrajnima in s središčno točko) je seveda zgolj analitski prijem, ki bistveno poenostavlja in siromaši bogastvo empirično obstoječih oblik. Te oblike so v bistvu večdimenzionalne. Dva skrajna tipa sta »idealna tipa«, ki v svoji čisti obliki dejansko ne obstajata oziroma sta glede na mojo izhodiščno definicijo že zunaj horizontov tega prispevka. Čist civilokratski sistem je možen samo v družbah, v katerih ni vojakov. Toda take družbe sem izključil iz razprave. Tudi najmočnejši civilokrati morajo (če nočejo imeti resnih težav) računati z interesi celo najbolj ubogljive vojske. Vojaki so povsod del državnega aparata in političnega sistema; v skupini sistemov, o katerih razpravljam, ne poznam nobenega, ki bi lahko shajal brez njihove podpore ali vsaj tihega sodelovanja pri oblasti.

Po drugi strani je čista militokracija možna le v družbah brez civilistov. Tudi takih sistemov ne poznam. Celó najbolj surov in najbolj brezobziren vojaški diktator se ne more dalj časa obdržati na oblasti brez podpore prebivalstva in civilnih struktur. Med drugimi je primer za to bivši ugandski predsednik feldmaršal Idi Amin Dada, eden od najbolj krvoločnih diktatorjev tega stoletja.

Vsi obstoječi sistemi so v določenem smislu civilokratsko-militokratske oziroma militokratsko-civilokratske mešanice. Kljub temu pa je tudi v tem primeru uporaba idealnih tipov možna in koristna.

Omenjeni štirje tipi so v bistvu abstrakcije, kajti v resničnem življenju ugotavljamo številne gradacije prehodov od enega tipa k drugemu – z različno urejenim sodelovanjem vojske in policije v delovanju civilokratskih režimov, in obratno, civilistov v vojaških in vojaškopolijskih režimih.

Pri obravnavanju obeh ekstremnih tipov in tudi dveh omenjenih medialnih tipov izhajam iz marksističnega metodološkega stališča, da jih ni možno abstraktno etično vrednotiti. Vsi štirje tipi (in množica oblik med njimi) so se izoblikovali na podlagi družbenih potreb in so rezultat najrazličnejšega prepletanja notranjih in zunanjih dejavnikov. Sleherni od štirih shematsko predstavljenih tipov (in vmesnih variant) lahko povsem ustreza ali pa tudi ne ustreza danim družbenim razmeram in vsak je lahko popolnoma legitimen.

S tem eksplicitno zavračam po svojem izvoru evropocentrično etično stališče, da je civilokracija (v svoji abstraktni formi) najbolj zaželen, normalen in najboljši sistem. Tak normativen odklon najdemo v delih ideologov meščanskega liberalizma (od A. Comta in H. Spencerja do današnjih avtorjev) pa tudi pri številnih marksistih (v to zvrst sodi, recimo, eden najboljših sovjetskih avtorjev G. Mirski). Sicer pa to normativno stališče najbolje demantira družbena praksa samih marksistov.

Od zgoraj navedenem naj omenim še eno, dokaj pogosto mešanje pojmov. Številni avtorji povsem avtomatično in po mojem mnenju neupravičeno povezujejo militokracijo z avtoritarnostjo, militarizmom, birokratizmom itn., medtem ko povezujejo civilokracijo s povsem nasprotnimi lastnostmi ali pojavi v političnih sistemih. Teoretsko bi res bilo možno zagovarjati stališče, da so največji dometi demokracije možni le v razmerah, ki vladajo v civilokratskih sistemih, vendar pa družbena praksa tudi dokazuje, da so v absolutnem in relativnem smislu največje zločine nad človeštvom v tem stoletju zagrešili prav civilni diktatorji (med njimi tudi Adolf Hitler) in da so napredne vojaške oblasti v več deželah odpravile represivne in nedemokratske civilokratske režime (npr. na Portugalskem in v Ekvatorialni Gvineji).

Ko govorimo o odnosih med politično (civilno-politično) in vojaško sfero, kaj naglo naletimo na problem razmejitve med njima. Zadrega oz. nejasnosti so posledica dvojne vloge vojaške organizacije – namreč kot avtonomnega, izdiferenciranega in ne vedno opaznega dejavnika, na drugi strani pa kot zelo pomembnega dela državnega aparata in političnega sistema. V svoji drugi vlogi so oborožene sile objektivno nenehno delujoči del politike, čeprav večina državljanov tega v normalnih, vsakdanjih razmerah ne zaznava. Vojaški dejavnik aktivno posega v politične procese tudi takrat, ko vojaki mirno spijo v svojih kasarnah. In prav zaradi tega je

razmejevanjem med vojaškim in političnim delovanjem oboroženih sil v končni posledici in v strogo znanstvenem pomenu domala neizvedljivo.

Toda tako absolutistično in čistunsko lotevanje bi nas lahko potisnilo v absurden položaj. V praksi vemo, da meja med obema sferama obstaja, da ta meja ni statična, da se v vsaki družbi v različnih stanjih in obdobjih premika oz. drsi («normalno» stanje, izredno stanje, vojna itn.) in da je ta meja v posamičnih družbah potegnjena dokaj različno. Na nekaterih področjih je ta meja zelo izrazita; objektivno obstaja tudi v naši družbi – in to kljub temu, da naša obrambna doktrina omogoča njeno spreminjanje, preseganje in ponekod tudi odpravljanje.

Ugotavljanje razmejenosti med tema sferama posebej zapletajo nekateri družbeni procesi in pojavi, ki so značilni za množico sodobnih družb. Med njimi naj omenimo birokratizacijo, ki zajema tako civilnopolitično kot vojaško sfero, militarizacijo, razvoj »vojaško-industrijskega kompleksa«, vojnotehnoški razvoj, prepletanje civilnih funkcij vojaških organizacij in vojaških funkcij nekaterih civilnih organizacij, politično heterogenost vojaških organizacij, vojaške udare itn.

V večini sodobnih držav so po veljavnih ustavah (redkeje po nepisanih pravilih) vpeljeni dualistični sistemi upravljanja. Praviloma je civilni šef države (pri nas in še v nekaj drugih državah – kolektivni vodja države) hkrati tudi vrhovni komandant oboroženih sil. V nekaterih državah je taka ustavna rešitev docela v skladu z dejanskim stanjem, denimo v ZDA, Franciji, Egiptu, Keniji, Mehiki, ČSSR itn. V številnih drugih državah je to le ustavna funkcija, ki naj bi prispevala k večji politični koheziji države v primeru vojne. Na primer, v Veliki Britaniji, Indiji, ZR Nemčiji, Italiji, Izraelu itn. premier (kancler) dejansko vodi oborožene sile prek svojega ministra za obrambo (npr. Margareth Thatcher v času argentinsko-britanske vojne in Menahem Begin v času izraelsko-arabske vojne leta 1982). V sovjetskem sistemu v obdobju miru sploh nimajo uradnega položaja vrhovnega komandanta; to funkcijo dejansko opravlja predsednik državnega obrambnega sveta (ta pa je vedno vodja vladajoče in edine dovoljene partije – KP SZ). V kitajskem in severnokorejskem sistemu je ta funkcija dalj časa pripadala predsedniku vojaške komisije CK partije itn. Dejansko se za dualistično ustavno fasado skrivajo tako civilokratski kot tudi militokratski in mešani sistemi vladavin.

V treh skupinah držav, ki se običajno pokažejo pri politični členitvi sodobnega sveta, sistemi civilokracije, dualizma in militokracije niso enakomerno razporejeni.

Civilokracija kot oblika vladavine in sistem odnosov med civilnoolitično in vojaško sfero je najpogostejša oblika v skupini *razvitih meščanskih držav*. Sem sodijo vse zahodnoevropske države, z nekaterimi pridržki vrsta držav Južne Evrope, severnoameriški državi ZDA in Kanada, nekdanji britanski dominioni »belcev« (Južnoafriška republika, Avstralija in Nova Zelandija) ter Japonska. Po nekaterih lastnostih bi k tej skupini lahko prištevali tudi Izrael.

To skupino držav bi lahko razčlenili na nekaj podtipov meščanske civilokracije. Najbolj vpliven med njimi (zato so ga tudi najpogosteje posnemali) je bil britanski podtip, zdaj je najpomembnejši ameriški (ki se je razvil iz britanskega), nato sledi francoski. Švicarskega podtipa, ki je specifičen in najbolj civilokratski, v krogu meščanskih držav niso posnemali, pač pa je delno vplival na miselnost evropskih socialističnih ideologov.

V razvitejših meščanskih državah trenutno ne najdemo militokratskega sistema, čeprav tega ne moremo trditi za nedavno preteklost, ko so se uveljavljali v nekaterih, predvsem manj razvitih južnoevropskih državah (Španija, Portugalska, Grčija). Militokracija se je najdlje ohranila (in postopno evoluirala k dualističnemu sistemu) v Španiji – in sicer od konca državljanske vojne in propada civilnokratske republike februarja 1939 pa vse do smrti vodje (caudilla) generalisima F. B. Franca leta 1975. V tem času je bila Španija ustavnopravno monorahija (kraljevina) – vendar brez kralja.

Španska militokracija (ki je imela za seboj zelo bogato tradicijo iz preteklega stoletja in iz prve polovice tega stoletja) se je razvila iz zarotniške skupine generalov, imenovane »Hunta nacionalne obrambe« (1935–1936. Franco je bil že od vsega začetka eden od najvplivnejših med njimi; v začetku državljanske vojne je bil izbran za generalissimusa (vrhovnega poveljnika) in predstavnika hunte, vendar je kmalu preprečil nadaljnjo kolektivno dejavnost hunte in postal vojaški diktator. Tako so bili v eni osebi združeni položaji vodje države (caudilla), vrhovnega poveljnika oboroženih sil, vodje edino dovoljene politične organizacije – Nacionalnega gibanja, dalj časa tudi predsednika vlade itn. Sčasoma je Franco v svoj režim vključeval vse več civilnih politikov-desničarjev, ves čas vladavine pa se je opiral na takšne civilne strukture, kakršna je, npr., katoliška cerkev.

Kljub temu pa so bili močni elementi militokracije v tej vladavini prevladujoči: v zastopstvu generalov v Kraljevskem svetu, v Svetu regentov, v Državnem svetu, na položajih predsednika in podpredsednika vlade in ministrov – ne le treh ministrov za vojaške zadeve, marveč tudi ministrov civilnih resorjev (za zunanje zadeve, za notranje zadeve, za industrijo, javna dela itn.), imenovanih članov Cortesa (parlamenta), predsednikov pomembnih komisij Cortesa pa tudi članov upravnih odborov največjih državnih podjetij. Premoč se je kazala tudi v širokih pooblastilih, ki so jih imela vojaška sodišča (sodila so tudi civilnim osebam). Po stari španski tradiciji so poveljniki vojaških območij nadzirali tudi lokalno civilno upravo. Prevladujoč položaj vojaškega vrha v Francovi državi se je kazal tudi v velikem neformalnem vplivu generalov, ki so imeli neposreden dostop do državnega voditelja.

Ves ta instrumentarij španske militokracije je postopno usihal še za časa diktatorjevega življenja. Z njegovo smrtjo in s kronanjem prestolonaslednika Juana-Carlosa Bourbonskega je bil na kralja prenesen položaj

vrhovnega poveljnika: položaj šefa države je ločen od civilne izvršilne oblasti; z novo ustavo pa je vpeljan sistem meščansko-demokratske civilokracije. Kljub poskusu vojaškega udara je bila ta evolucija v Španiji izpeljana hitro in brez večjih pretresov.

V naši neposredni sosesčini, v Grčiji, je bil vzpostavljen sistem meščanske militokracije po vojaškem udaru aprila 1967. Prvega junija 1973 je »polkovniška hunta« ukinila monarhijo, razglasila Grčijo za predsedniško republiko in imenovala polkovnika Georgija Papadopolosa za predsednika republike. Po notranjem vojaškem udaru 25. novembra 1973 prišla na oblast druga skupina vojakov, tokrat z generalnimi čini (dejanski vodja nove hunte je bil brigadni general D. Ioaknides, generalpodpolkovnik F. Gizikis pa predsednik republike). Toda novi vojaški režim ni prenesel močnih zunanjih in notranjih pritiskov in je razpadel. Konec junija 1974 je bila z vrnitvijo najpomembnejšega meščanskega politika K. Karamanlisa iz tujine vzpostavljena meščanska vicilokracija. Po novi ustavi je bila to parlamentarna republika z močno izvršilno oblastjo (premierom) in s predsednikom republike, ki ima sicer omejena, vendar še dokaj pomembna pooblastila.

Ugotovitev, da je civilokracija v razvitih meščanskih državah skoraj popolnoma iztisnila militokracijo, lahko sprejememo z določenimi pridržki. Ti pridržki se nanašajo na ocene o resničnem vplivu vojaških dejavnikov, tako imenovanega vojaško-industrijskega kompleksa, v manjši meri tudi na vpliv vojaške strukture izza procelij civilokratskih režimov v državah, kot sta npr. Združene države Amerike in Izrael, na elemente dualizma na Portugalskem (kjer je predsednik republike general Ianes) ter na možnosti novih obratov v smeri militokracije ob morebitni zaostitvi družbenih kriz. To zadnje velja zlasti za ekonomsko in družbeno manj razvite meščanske dežele.

Civilokracija drugačnega, socialističnega tipa je najbolj pogost sistem v skupini *šestnajstih socialističnih držav* – predvsem v evropskih socialističnih državah. V tej podskupini osmih vzhodnoevropskih držav in ene evroazijske (ZSSR) se je pred kratkim pojavila pomembna izjema – militokracija v LR Poljski, ki je po velikosti druga evropska socialistična država. Povsem možno je, da je ta izjema trajnejši pojav, pa čeprav je v preobleki ustavne civilokracije.¹

13. decembra 1981 so v LR Poljski uradno vpeljali »vojno stanje«; vojaško oblast je prevzel neustavni organ, imenovan »Vojaški komite nacionalne rešitve«. Naslednje leto in pol (uradno do 22. julija 1983) so se na Poljskem prepletali elementi izrazite vojaške vladavine, dualističnega in celo civilokratskega sistema.

Ta zadnji element je bil med drugim zelo pomemben in potreben zato, da bi poenotila nelagodnost in strah civilnih političnih vodstev v drugih

¹ Prvi pojav tovrstnega tipa pozna zgodovina republike Poljske med zadnjima vojnoma. Sistem avtoritarne militokracije pod vodstvom maršala J. Piłsudskega in njegovih naslednikov je trajal od 1926. do 1939. leta in je bil zrušen šele z zunanjo vojaško intervencijo.

državah Varšavskega sporazuma pred morebitnimi podobnimi zasuki v njihovih deželah. Navideznost civilokracije so na Poljskem izrabili tudi za potrebe legitimiranja grobega političnega posega vojske in za zmanjševanje notranjega nasprotovanja novemu režimu.

Vojaški prevrat 13. decembra so baje izpeljali s pristankom najvišje civilne državne oblasti – Državnega sveta, in sicer na podlagi 33. člena poljske ustave. Ta člen predvideva možnost uvedbe »vojnega stanja« v primeru, ko gre za ogroženost države. Po prevratu niso odpravili ustave ali razpustili parlamenta, državnega sveta, vlade, sodišč, partij (med njimi tudi ne do tedaj vladajoče Poljske združene delavske partije). Vse te ustanove, prek katerih se je dotlej udejanjala civilokracija, so bile bodisi »zamrznjene« bodisi dejansko podrejene (seveda brez zakonske podlage) vojaškim oblastem. Sklepe vojaških oblasti (ki so bili zasnovani na izrednih pooblastilih vojnega stanja so pozneje – približno po dveh mesecih – legalizirali z odloki sejma (parlament) in plenuma CK PZDP.

Tako je nastajal videz civilokracije. Elementi dualističnega sistema so se kazali v kopičenju civilno-izvršilnih, politično-partijskih in vojaških funkcijah v osebi generala V. Jaruzelskega – in to že leto dni pred državnim udarom. Po množičnih stavkah delavcev leta 1980, »gdanskem sporazumu« med vladjo in sindikalnim gibanjem »Solidarnost« in po odstranitvi partijskega voditelja E. Gierka z oblasti je postal obrambni minister Jaruzelski nedvomno najbolj vplivna oseba v partijskem vodstvu. Javnost je te spremembe sprejemala brez nasprotovanja ali celo z odobravanjem.

Februarja 1981 je Jaruzelski postal predsednik vlade, obdržal pa je tudi vojaški resor. V vladjo je vpeljal še nekaj generalov. S posebnimi pooblastili sejma je vojaški vrh aprila 1981 prevzel tudi popolno nadzorstvo nad civilno službo državne varnosti, policijskim aparatom in nad vojvodami (guvernerji pokrajin). Dejansko so že tedaj prestopili Rubikon in najbolj grobo prekršili nezapisana pravila civilokracije sovjetskega tipa. Med letom 1981 so vojaške oblasti iz vrst vojakov (oficirjev), organizirale t. i. »terenske operativne skupine«, ki naj bi lokalnim oblastem pomagale razreševati gospodarsko in politično krizo. Dejansko so te skupine prevzele nadzor nad lokalnimi upravami in v sodelovanju s službo državne varnosti pripravile del ukrepov, ki so jih izvajali med udarom in takoj po njem (sestavile so sezname ljudi, ki naj bi jih aretirali, proučile so možnosti za morebitno zaustavitev javnega prometa itn.).

Meseca julija, v času devetega izrednega kongresa PZDP, je bil general Jaruzelski ponovno izvoljen v politbiro; dobil je celo več glasov kot prvi sekretar S. Kania nekdanji šef civilne varnosti).

18. oktobra je Kania prostovoljno odstopil svoje mesto Jaruzelskemu. V tem trenutku je imel general v rokah vse najvišje civilne položaje v državi – razen funkcije šefa države. Ker fizično tolikih zadolžitev ni obvladoval (kljub svoji izredni marljivosti), je dejansko izvajanje številnih civilnih funkcij zaupal svojim podrejenim generalom (denimo, funkcijo

vodje partijskega aparata generalpodpolkovniku F. Sivickemu, kandidatu za člana politbiroja).

Toda tudi ti ukrepi niso zadoščali, da bi bilo moč zaustaviti razkroj in demoralizacijo režima ter vladajoče partije. Po izsledkih raziskave javnega mnenja spomladi 1981 je bil ugled partije padel na 12% – v primerjavi z ugledom katoliške cerkve in »Solidarnosti« s približno 90 oziroma 80% in ugledom armade s približno 70%. Na svobodnih volitvah, ki jih je zahtevala »Solidarnost«, bi Poljska združena delavska partija po tedanjih ocenah dobila le 5–10 odstotkov glasov in zanesljivo izgubila oblast. Ker je bilo vodstvo partije neenotno glede načinov za urejanje najtežjih vprašanj in ni bilo sposobno popeljati države iz globoke gospodarske, politične in moralne krize, je vajeti oblasti vse bolj prepuščalo vojaškemu vrhu. Vojska je posojala partiji svoj ugled in tako reševala režim, partija pa je v zameno prepuščala vojski oblast.

Poleg notranjih razlogov je civilno vodstvo v tem postopnem uvajanju militokracije »na obroke« videlo tudi način obrambe pred sicer skoraj neizogibno tujo vojaško intervencijo – uspelo jim je ohraniti vsaj nacionalno avtonomijo Poljske o okviru vzhodnega bloka.

General Jaruzelski je novembra 1981 zahteval od sejma posebna pooblastila, vendar jih ni dobil. Dejansko je bil vojaški udar takrat že pripravljen; lepaki z razglasom o uvedbi vojnega stanja so bili natisnjeni že oktobra (menda v SZ). Ta dramatični korak – v tej obliki prvi v zgodovini socialističnih držav – je bil storjen v noči med 12. in 13. decembrom 1981. Udar je bil izveden ob množični uporabi težke vojaške tehnike, zavijanju siren in ob bučnih premikih vojaških enot po ulicah večjih mest. Vse to je precej spominjalo na okupacijo Poljske v drugi svetovni vojni. Akcija naj bi preplašila prebivalstvo in *ustvarila videz* velike nevarnosti v obliki državnega udara, ki naj bi ga pripravljala neoborožena »Solidarnost«. Posredni učinek je meril tudi na legitimiranje uvajanja militokracije. Posebnost vojaškega udara je bila v tem, da je bil naperjen proti legalnemu sindikalnemu gibanju in ne proti vladi in da je bil s tehničnega in organizacijskega vidika vzorno izveden.

Po udaru je državo upravljala 21-članska vojaška hunta, v kateri je bilo petnajst generalov, en admiral, trije polkovniki in dva podpolkovnika. Le-ti so zasedali vse ključne položaje v armadi (načelnik generalštaba, komandant mornarice, komandanti najbolj pomembnih vojaških področij itn.), po stroki pa so bili med njimi pretežno vojaško-politični delavci (torej tesno povezani s PZDP) in vojaški obveščevalci. Iz propagandnih razlogov so v hunto (»vrono«) vpeljali tudi prvega poljskega kozmonavta podpolkovnika M. Hermaszewskega.

Ob hunti je deloval ožji krog visokih civilnih svetovalcev, med katerimi sta imela najvišje uradne položaje podpredsednik vlade (in nekdanji direktor vplivnega časopisa *Polityka*) M. Rakowski in član politbiroja K. Barcikowski. V partiji sta se oba uvrščala v skupino reformatorejv.

Ves partijski in državni aparat je postal podrejen in pomožno izvršilno orodje vojaškega vodstva v prestolnici. V pokrajinah in na lokalni ravni so bili partijski organi podrejeni vojaškemu poveljniku in posebnim vojaškim komisarjem. V vojvodstvih (pokrajinah) so oblikovali »svete za obrambo dežele« kot svetovalne organe vojaških poveljnikov. V najpomembnejših gospodarskih podjetjih in na visokih šolah so vpeljali vojaško upravo, pred vhode pa postavili tanke in stražarnice. Vpeljana je bila popolna militarizacija radia in televizije; za nekaj časa so ukinili medmestni javni promet, strogo omejili mednarodni promet, izključili telefonske zveze (razen za državne urade), vpeljali cenzuro poštnih pošilk v državi; v posebna taborišča so odpeljali najmanj pet tisoč aktivistov »Solidarnosti«, več sto pa v zapore.

Vojaški režim je izvedel tudi delno čistko med korumpiranimi pripadniki nekdanjega civilnega režima, vendar je bila ta čistka manj ostra kot pa gonja proti »Solidarnosti«. Po uradnih podatkih so postavili pred sodišča približno 350 nekdanjih državnih in partijskih funkcionarjev (večinoma z nižjimi rangi). Zaradi zlorabe, hudih napak in kriminala so odstavili približno 900 vodilnih delavcev – od tega 14 vojvod, 34 mestnih županov in 433 občinskih načelnikov. S tem so poskušali ustvariti dojem o patriotski pravičnosti vojakov, ki velja za vse – v določenem smislu tudi o »nadrazrednosti« vojaških oblasti in njihovi nepovezanosti s skrahiranim režimom PZDP. Vrhunec sprenevedanja vojaških oblasti je bila odločitev o tem, da E. Giereka – kljub njegovi očitni odgovornosti za porazno stanje v državi, zlorabam oblasti, vpletenosti v najbolj razvpito korupcijsko afero – ne postavijo pred sodišče. Bojda mu niso mogli soditi zaradi tega, ker je bil uradno partijski, ne pa državni funkcionar (bil pa je član državnega sveta).

Po letu dni so vojaško stanje (zaradi notranjih in zunanjih pritiskov) 1. januarja 1983 pogojno odpravili, konec julija 1983 pa tudi uradno. Razpustili so tudi hunto, vendar pa se je za delno prebarvano fasado civilnih političnih ustanov v bistvu ohranila premoč vojske.

V nekaterih državah, posebej tam, kjer je bila zmaga socialistične revolucije izbojevana z oboroženim bojem lastnih sil, so se današnje oblike civilokracije razvile iz dualističnih sistemov. Ohranile so in z ustavo legitimirale tako obliko državne organizacije, v kateri je vrh civilnega državnega aparata združen z vrhom vojaških sil v osebi šefa države (ki je hkrati komandant oboroženih sil).

Pri nas je dualistični sistem prevladoval v času NOB. Osnova tega sistema je izhajala iz tesne prepletenosti komunistične partije, partizanskih odredov in narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije. Na višjih ravneh se je politično vodstvo stapljalo z vojaškim vodstvom. Na zunaj se je to kazalo v partizanskih uniformah partijskih in drugih civilnih delavcev ter v političnih funkcijah vojaških poveljnikov in oficirjev. Ta dualistični sistem je pozneje z delitvijo dela znotraj vodilne sile KPJ-ZKJ in s profesionalizacijo v politični (in še bolj izrazito) v vojaški sferi vse bolj prepuščal

mesto civilokraciji, po ustroju podobni tistim v vzhodnoevropskih socialističnih državah. V osebi J. Broza-Tita, ki je bil hkrati maršal, predsednik republike, predsednik ZKJ in vrhovni komandant oboroženih sil, so se pri nas ne le uradno, temveč tudi dejansko ohranili elementi dualističnega sistema.

Posebna zvrst kondominialnega sistema je obstajal v LR Poljski v obdobju 1949–1956. Tedaj se je na samih vrhovih civilne poljske politične in vojaške piramide ohranjala dejanska delitev oblasti – in nobena ni bila podrejena drugi. Na vrhu vojaške piramide so bili sovjetski maršal poljskega rodu K. Rokossovski in nekaj sto visokih sovjetskih oficirjev. J. V. Stalin jih je »na prošnjo poljskega vodstva« »odstopil« LR Poljski. K. Rokossovskemu so podelili poljsko državljanstvo, položaje obrambnega ministra, podpredsednika vlade in člana politbiroja vladajoče partije itn. Poljska armada je bila s tem dejansko odtegnjena nadzorstvu poljskega civilnega političnega vodstva in postavljena pod neposredni nadzor sovjetskega političnega vodstva. J. V. Stalin je poleg drugih mehanizmov uporabljal za kontrolo poljskega civilnega političnega vrha tudi ta »presajeni« vojaški vrh (sovjetskih oficirjev v poljskih uniformah; s tem je že tedaj postavil na glavo običajni odnos med partijo in vojsko v sistemu sovjetske civilokracije). Zaradi burnega protesta poljskih delavcev in drugih razredov in plasti prebivalstva je bil ta sistem oktobra 1956 odpravljen.

Prvine takega odvisnega kondominija (seveda v prikritih oblikah) najdemo danes lahko tudi v nekaterih drugih socialističnih državah, posebej v tistih, v katerih so nameščene tuje vojaške sile. Da bi utišali nezadovoljstvo javnosti, se ti mehanizmi dvovladja sicer opirajo na domače generale in visoke oficirje, ki pa so dalj časa živeli, se šolali v dominantni državi ali pa so tam sklepali družinske zveze. Ti mehanizmi so najbolj razviti v LR Mongoliji in DR Laosu pa tudi v Kampučiji.

V azijskih socialističnih državah – v LR Kitajski, SR Vietnamu, LDR Koreji, DR Kampučiji (Pol Potov režim) in LR Kampučiji (Hamrinov režim) ter v doslej edini latinsko-ameriški socialistični državi Kubi se za fasadami civilokratskih režimov skoraj povsod soočamo z močnimi prvimi dualizma, občasno pa tudi militokracije.

Zelo blizu tipu dualistične organizacije je republika Kuba, kjer je splet dveh piramid oblasti še dodatno utrjen z najbližjimi sorodstvenimi vezmi med predsednikom državnega sveta in vrhovnega komandanta F. Castra ter njegovega brata R. Castra, ki je na položajih ministra revolucionarnih oboroženih sil, prvega podpredsednika vlade, člana politbiroja in drugega sekretarja KP Kube itn.

V LR Kitajski, socialistični državi z največjim številom prebivalstva, sta se politični (partijski) aparat in vojaška organizacija (ki jo sestavlja operativna armada in nekaj teritorialno-miličniških organizacij) strnili v samem vrhu v osebi predsednika vojaške komisije CK KP Kitajske. Formalno bi ta položaj ustrezal vrhovnemu komandantu oboroženih sil.

Predsednik KP Kitajske Mao Ze-dong je imel tudi tak položaj, medtem ko sta se pozneje najvišja vojaška in dejansko civilna politična oblast združili v osebi Deng Xiao-pinga. Poleg tega je bil na položaju titularnega šefa države (predsednika stalnega odbora konsultativne skupščine) do pomladi leta 1983 Dengov politični zaveznik in najuglednejši med živječimi kitajskimi maršali – Ye Jian-ying. Vlogo vojaške komisije CK KP Kitajske je z novo ustavo prevzela centralna (državna) vojaška komisija z domala enako funkcijo in sestavo.

V času »kulturne revolucije« je dobil politični sistem LR Kitajske vrsto znamenj militokratskega sistema, čeprav se je na ravni najvišjega državnega vodstva ohranil videz in nekatere značilnosti dualističnega sistema. Militokratske prvine so se kazale v posebnem položaju obrambnega ministra Lin Biao, ki so ga na 9. kongresu aprila 1969 izvolili za podpredsednika KP Kitajske in ga uradno razglasili za političnega naslednika Mao Ze-donga. Med 25 člani in kandidati za člane politbiroja jih je bilo tedaj kar 13 iz vrst poklicnih vojakov (maršalov in generalov). V primerjavi s sestavom politbiroja, ki je bil izvoljen leta 1956, se je delež vojakov v njem več kot podvojil (s 6 oz. 26,6%). Med 170 rednimi člani centralnega komiteja je bilo 77 vojakov (ali 45,3%), med 109 kandidati za CK pa 55 (ali 45,8%). Med 25 novimi ministri je bilo 20 vojakov (oz. 80%).

Militarizacija je prišla še bolj do veljave na ravni provinc in večjih mest, kjer so prevzeli vojaški komandanti v številnih primerih tudi funkcije državnih in partijskih vodij. Med 36 prvimi in drugimi sekretarji pokrajinskih partijskih komitejev (pri čemer je treba vedeti, da kitajske province prostorsko presegajo številne srednje velike države je bilo 26 vojakov (ali 72,22%), med 90 sekretarji in namestniki sekretarjev novih provincijskih partijskih komitejev 50 vojakov (ali 52,07%), med 29 predsedniki revolucionarnih komitejev provinc 20 vojakov (oz. 69%) itn.

Po domnevnem neuspelem vojaškem udaru maršala Lin Biao (oz. smrtni nesreči, ki ga je baje doletela na pobegu z letalom v smeri ZSSR – po uradnem pojasnilu v letalski nesreči nad ozemljem LR Mongolije), se je začela zmanjševati izrazita premoč vojakov v partijskih in državnih vrhovih. Ta proces se je še nagleje razvijal po smrti Mao Ze-donga in odstranitvi »bande četverice«, ki je bila obtožena za pripravljanje državnega udara. Dejansko je bila ta skupina visokih civilnih partijsko-državnih voditeljev na čelu z Maovo vdovo odstranjena v notranjem udaru – ob selovanju visokih vojaških komandantov v Bejingu (Peking) in Shanghaiju. Danes je vsaj na zunaj zaznavna politična vloga kitajske vojske utesnjena na »normalno« stanje, kakršno je bilo pred letom 1965, toda ta »normala« je še vedno trikrat višja kot v ZSSR.

Kot je razvidno iz tega pregleda, je v skupini socialističnih držav civilokracija prevladujoča oblika, vendar manj izrazita in z večjimi odstopanji kot v skupini razvitih meščanskih držav.

Med *deželami v razvoju* jih je le približno dvajset z relativno stabilnimi civilokratskimi sistemi. V Latinski Ameriki: Mehika, Kostarika, Kolumbija, vrsta karibskih držav, Gvajana; v Afriki: Tunis, Senegal, Slonokoščena obala, Gvineja, Kamerun, Tanzanija, Zambija, Kenija, Malavi; V Aziji: Indija, Sri Lanka, Malezija, Singapur, z določenimi omejitvami tudi Filipini. Skupini civilokratskih držav se je pridružil zanimiv sistem sodobne teokracije v Iranu.

Tej sledi velika skupina držav, v katerih obdobja vojaških režimov prehajajo v obdobja civilokracije – in obratno (Argentina, Brazilija, Peru, Bolivija, Čile, Nigerija, Gana, Siera Leone, Čad, Centralnoafriška republika, Uganda, Pakistan, Bangladeš, Južna Koreja itn.)

V posebno skupino lahko uvrstimo dualistične sisteme v njihovih tradicionalnih (oz. tradicionalističnih) in sodobnih oblikah. Tradicionalni sistemi so značilni za še vedno obstoječe monarhije in teokracije: Maroko, Saudsko Arabijo, Jordan, Oman, Kuvait, Združene arabske emirate, Nepal, Butan, Maldivi, Lesoto, Ngwane in druge. Le navidezno dualistične sisteme so imela tudi tri cesarstva, ki so propadla v sedemdesetih letih tega stoletja: Iran, Etiopija in Centralnoafriško cesarstvo. V vseh treh primerih gre za to, da so s tradicionalnimi oblikami monarhije v bistvu prikrivali militokracijo, ki so jo vpeljali očetje poslednjih monarhov – Reze Pahlevija (general Reza Kan) in Haileja Selasijeja (ras Menelik) – oziroma sam monarh (nekdanji general Bokassa). Oblačila za tradicionalistične monarhije so si sposodili iz lastne zgodovinske preteklosti (Etiopija, Iran) oziroma iz evropske zgodovine (Bokassa je npr. dosledno posnemal Napoleona Bonaparteja in njegov dvor).

Nekateri sodobni dualistični sistemi v deželah v razvoju so nastali med narodnoosvobodilnimi in revolucionarnimi vojnami – toda kasneje so nihali med močnejšimi militokratskimi težnjami (Alžir) oziroma civilokratskimi težnjami (Angola, Mozambik, Gvineja-Bissao, Nikaragva, LDR Jemen).

Nekateri drugi dualistični sistemi so se postopno razvili iz vojaških režimov. Njihovi vodje, nekdanji organizatorji vojaških udarov ter njihovi politični nasledniki iz vrst oboroženih sil, so poskušali ali z evolucijo vpeljati civilokratski sistem (in si s tem zagotoviti širšo družbeno podporo), ali pa zaradi notranjih ali zunanjih razlogov prikriti grobo vojaško diktaturo. Da bi to uresničili, razglašajo vojaški režimi zelo previdno skrojene ustave, razpisujejo volitve in skušajo zagotoviti v vrhu vojaške organizacije mesto izvoljenega šefa države. O dualističnih sistemih lahko govorimo v primeru Brazilije (po volitvah leta 1982) in v nekoliko manjši meri tudi v primeru Egipta.

Za večjo skupino držav pa bi lahko trdili, da gre v njihovem primeru za neprikrite oz. komaj prikrte oblike militokracije. To so: Čile, Gvatemala, Honduras, Paragvaj, Zgornja Volta, Togo, Benin, Kongo-Brazzaville, Zair, Ruanda, Sudan, Somaliya, Libija, Sirija, Turčija, Irak, Indonezija, Tajska, Južna Koreja, Taivan in dr.

Kot primer pretežno avtohtonega in originalnega sistema militokracije naj navedem Indonezijo, po številu prebivalcev peto največjo sodobno državo.

V sestav oboroženih sil (ABRI) sta vključeni operativna vojska in policija, kar je posebnost in dediščina iz obdobja boja za nacionalno osvoboditev (»revolucije«). Iz tega obdobja izhaja delno dualističen delno pa kondominalen sistem odnosov med civilnim vodstvom in vodstvom oboroženih sil (ob zmerni politiziranosti armade). Do neuspelega levičarskega vojaškega udara leta 1965 (povezanega s KP Indonezije) so imele oborožene sile v političnem sistemu položaj nekakšne oborožene politične sile (kvazi partije) z nacionalističnim, drobnomeščanskim programom. V tem času se je tudi uradno govorilo o »dualni (vojaškopolitični) funkciji« ABRI ter v njenem položaju kot o enem od štirih stebrov države. Vendar je imel vrhovno oblast v rokah civilni politik, predsednik Sukarno, ki je bil po položaju tudi vrhovni komandant oboroženih sil. Po neuspelem udaru in krvavem obračunu s KP Indonezije (pobili so približno pol milijona članov partije in njihovih simpatizerjev, pol milijona pa so jih zaprli in pregnali v taborišča na oddaljene otoke) ter postopnem izrinjanju Sukarna z oblasti (ki je svoj položaj gradil na balansiranju med političnimi silami, med drugim tudi med vojsko in KP Indonezije), je oblast neposredno prevzela vojska. Marca 1967. je bil generalpodpolkovnik Suharto izvoljen za vršilca dolžnosti predsednika republike, čez leto dni pa tudi za predsednika s petletnim mandatom. Od takrat dalje so Suharta izvolili za predsednika še v letih 1973, 1978 in 1983. V letih 1973 in 1978 so za podpredsednika izvolili (pravzaprav imenovali) ugledna civilista (nekdanjega sultana in nekdanjega ministra za zunanje zadeve). Toda že leta 1983 so z izvolitvijo upokojenega generala na ta položaj formalno drugega državnega uradnika odpravili še ta simbolični delež civilistov v vrhu režima.

Predsednik republike general Suharto združuje danes v svoji osebi položaje dejanskega vodje oboroženih sil, šefa države in vlade. Predsednik imenuje (formalno na predlog predstavnikov regij in korporativnih združenj) dobršen del članov Narodnega predstavniškega sveta (parlamenta), guvernerje pokrajin itn. Po ustavi ima predsednik enako moč kot parlament; ne more ga razpustiti, toda tudi parlament ne more odstaviti predsednika. Dejansko razmerje sil pa je seveda drugačno.

Predsednika republike voli Narodna predstavniška skupščina, ki je razširjena z imenovanimi predstavniki provinc in izvoljenimi (ali imenovanimi) predstavniki korporativnih teles. Eno od teh teles je tudi ABRI. Tako določa (imenuje) predsednik republike delegate oboroženih sil za razširjeni parlament, vlado, sodstvo, upravne organe, za direktorje v vseh večjih državnih ali poldržavnih podjetjih (med drugim tudi v največji državni naftni korporaciji »Petramin«) itn. Visoki oficirji, pretežno generali, imajo večino v vladi, zasedajo večino državnih položajev v rangi ministra in pomočnika ministra, imajo približno tretjino sedežev v tako

imenovanih predstavniških telesih (vključno s parlamentom), vodijo številna državna, državnozasebna in tudi zasebna podjetja. Zlasti ta zadnja skupina je deležna subvencij, protekcij in drugih oblik pomoči države in državnega proračuna.

Oborožene sile so organizirale tudi lastno politično gibanje, imenovano *Gologan Karja* (skrajšano Golkar). Nekatere dotedanje politične stranke so prepovedali, druge svojega delovanja ne smejo širiti na podeželje, domala vsem pa so z administrativnimi in drugimi ukrepi bistveno zožene možnosti za politično delo. S kontrolo celotnega državnega aparata, z nadzorstvom nad imenovanji in nad pretežnim delom nacionalnega dohodka je vojaškemu vodstvu uspelo pritegniti v Golkar pretežni del uradništva. Na splošnih volitvah za del poslanskih mest v parlamentu zbere Golkar (z uporabo vseh možnih oblik pritiska in zastraževanja volivcev) med 62 in 71 odstotkov glasov (seveda po uradnih podatkih, ki jim pa mnogi ne verjamejo). Skupaj z imenovanimi člani si na te načine Golkar zagotavlja absolutno večino v parlamentu, preostala mesta pa v glavnem zasedajo predstavniki verskih, muslimanskih partij in skupin.

Politično dejavnost oboroženih sil vodita osebno obrambni minister (ki je po funkciji tudi vrhovni komandant ABRI) ter njegov namestnik (in hkrati šef policije). Oba vojaška komandanta vodita Centralni svet za družbenopolitične zadeve oboroženih sil (Wankarpus). Podobni sveti obstajajo tudi na ravni provinc in regij; v njih delujejo oficirji, posebej zadolženi za to dejavnost. Poleg tega je v armadi osrednja uprava (Babin-kar) za usklajevanje in razporejanje oficirjev, ki so začasno ali za stalno razporejeni v civilstvu kot delegati oboroženih sil (Pakokari). Ta sistem deluje tako, da vsi oficirji srednjih, višjih in generalskih rangov prebijejo na civilnih dolžnostih približno tretjino celotnega staža. Imenovanja na posebej donosne položaje v civilni službi uporablja vojaški vrh kot zelo cenjene nagrade najbolj predanim in zvestim oficirjem. To seveda poraja sistem kolektivnega bogatenja poklicnih vojakov, hkrati pa vojska po tej poti organizirano upravlja najpomembnejše sektorje družbenopolitičnega življenja in v dobršni meri nadzoruje tudi vsa druga družbena področja.

Končno naj omenimo, da ima docela militokratične oblike vladavine, torej vladavine, ki ne poznajo volitev, ustav, predstavniških organov itn., relativno malo dežel v razvoju, saj si večina vojaških režimov prizadeva izboriti legitimnost. Nekaj takih držav je pa le, npr. Surinam, Gana, Liberija in še nekatere druge.

Iz dosedanje razprave je moč ugotoviti, da so kolikor toliko stabilni civilokratski sistemi v državah »tretjega sveta« v manjšini. Glede na to, da je govor o skupini 120–130 dežel, moremo sklepati, da je *civilokracija v svetovni skupnosti manjšinski sistem, če kot enoto v izračunu uporabimo politično suvereno državo.*

Številčna razmerja med obravnavanimi štirimi tipi političnovojaških sistemov se še v nedavni preteklosti niso pokrivala z današnjimi razmerji. V obdobju klasičnega kolonializma so s pretežnim delom sveta upravljale

zahodnoevropske in severnoameriške civilokracije z močno poudarjenimi elementi dualizma (posebej v samih kolonijah). Relativni delež civilokracije je dosegel vrh okoli leta 1961, ko je dobila neodvisnost večja skupina nekdanjih kolonij. Oblast je bila namreč domala povsod prenešena na civilokratske sisteme. Po vojaškem udaru v Togu leta 1963 pa je prišlo v najštevilnejši skupini petdesetih afriških držav do razmaha vojaških režimov. To je kajpak spremenilo razmerja tudi na svetovni ravni. Ta razmerja se tudi do danes – po več plimah politične nestabilnosti, zlasti v Afriki, Aziji in Latinski Ameriki – še ni ustalilo. Sleherno leto prihaja na teh kontinentih do preskokov iz ene kategorije vladavine v drugo.

Ta podoba bi bila seveda nekoliko drugačna, če bi bil kriterij razmerja število prebivalstva. Najštevilnejša država na svetu – LR Kitajska – se po sistemu uvršča med dualističnega in civilokratičnega, tri največje države za njo imajo izrazito civilokratske sisteme (Indija, ZSSR, ZDA) itn. Največ vojaških režimov je danes v malih deželah v razvoju ter v nekaterih srednjih in večjih državah (Indonezija, Pakistan, Bangladeš, Brazilija, Argentina, Zair, Burma itn.)

Podoba bi bila spet povsem drugačna, če bi sisteme civilokracije in militokracije primerjali glede na gospodarsko in vojaško moč držav oz. na njihova ozemlja. V civilokratskih državah so najmanj tri četrtine industrijskih in tehnoloških zmogljivosti sodobnega sveta; med petimi nuklearnimi silami ni niti ene izrazito militokratske države itn.

Friedrich Engels je nekoč trdil, da se z naraščanjem in krepitvijo stalnih armad povečuje tudi nevarnost vojaških udarov (in uvajanja militokracije). Sedanje razmere kažejo na povsem drugačne trende. Med armadami, izvajalkami vojaških udarov, so pretežno majhne in v mednarodnih razsežnostih skorajda nepomembne vojaške sile, ki so razen tega na dokaj nizki tehnični ravni (so brez ali domala brez letalstva, mornarice, oklepnih enot itn.). Poznamo tudi primer, ko je vojaški udar izvedla skupina tridesetih pehotnih vojakov z nekaj pištolami, ki pa so bili celo pijani (Togo). Po drugi strani vojaških udarov ni bilo v državah z najštevilnejšim vojaštvom in z najbolje oboroženimi armadami (z več kot milijon možmi) – kot jih imajo ZSSR, LR Kitajska, ZDA, SR Vietnam, Indija in dr.

Kmetijstvo in sodobna industrijska civilizacija

Zaostajanje znanstvene misli na področju kmetijstva, pomanjkanje celovitega teoretičnega koncepta, dogmatični predsodki na področju ideologije, doktrinarna zaslepljenost in uveljavljanje zastarelih metod in slogov so ustvarili pogoje za zaporo družbene prakse na področju agrokompleksa, vasi in kmetijstva. Vas, kmetovalci in kmetijstvo so bili skorajda vse stoletje prepovedana tema ali pa tema, ki je bila odrinjena z obzorja družbene misli v socializmu, ter problem, ki so ga potiskali vstran, prelagali in ga pozabljali, pri čemer so posledice tega danes docela na dlani.

Neizbežno se vsiljuje sklep, da so nastale razmere, ko ne moremo več zapirati oči pred krutostjo dejstev, ki nas »bijejo v oči« in prebijajo zaslepljeno zavest ter okostenelo opno dogmatizma in doktrinarstva. Pred nami je zdaj podoba stvarnosti, tako tista na svetovnozagodovinski ravni kot tudi podoba našega stanja. Zaradi ponazoritve naj najprej očrtamo tisto, kar ni sporno in kar se kaže v količinskem in kakovostnem pomenu:

Prvič, lakota, neprehranjenost ali slaba prehranjenost so dejstva, ki so na dlani. Velikanski odstotek lačnih na območjih kmetijskega gospodarjenja in načina življenja, na območjih, kjer je ta problem najmočnejše izražen, ni prehoden in tudi ne osamljen pojav, posebej še, ker se ta proces širi in pogloblja. To stanje mora povzročati skrb, pa ne zaradi humanitarnih ali etičnih pobud, četudi te razsežnosti niso brez smisla, marveč zaradi drugih grozljivih posledic, ki jih ima v časih ostre delitve sveta na bloke. Revni in tisti, ki so lačni do meje ohranjanja biološkega obstoja, so najlažji plen velikih in razvitih. Pri njih so izsiljevanja, pritiski in grožnje najbolj učinkoviti, ker ni virov za obstoj. Vse drugo je moč laže prestat in mogoče je odreči se marsičemu, kar ni pogoj za življenje. Izsiljevanja se gibljejo od gospodarskih in političnih do vojaških in kulturoloških in celo moralnih pritiskov. Izkoriščanje nerazvitih, revnih in lačnih se torej nadaljuje, vendar pa se v spremenjenih razmerah uveljavljajo sodobne metode v mednarodnih razsežnostih, metode neokolonializma, ki se uresničujejo v času, ko staro stanje še vedno ni preseženo.

Vse to se dogaja v času, ko je v strukturi kolonialnih narodov prišlo do korenitih sprememb na področju ideologije, politike in načina vladanja, vendar pa ni prišlo tudi do korenitih sprememb na področju materialne kulture. Gre za svet, za katerega se nam utegne zdeti, da je oddaljen in zunaj nas, vendar pa smo glede na sedanje razmere povezanosti sveta (vzročno-posledične) tudi mi del te stvarnosti, posebej še, če se zavedamo sveta neuvrščeniosti, sveta prijateljev in partnerjev v menjavi in trgovini.

Drugič, demografska eksplozija, kot smo jo simbolično krstili in ki je še posebej poudarjena v podnebjju in v državah revnih in nerazvitih, je tista, ki sedanje razmere pri zadovoljevanju bioloških in elementarnih potreb človeka še bolj zapleta, posebej če upoštevamo prihodnost, ki je pred nami. Tisto, kar je Malthus pred časom slutil ali zatrjeval v hipotetični obliki, postaja dandanes človekova stvarnost. Vsa prizadevanja, da bi zaustavili tempo in intenzivnost rojstev ali pa ju zavrli in tako omilili problem, so ostala brez resnih učinkov, kar velja celo za najbolj drastične metode biološke onesposobitve ljudi za naravno reprodukcijo vrste. Pri tem ne gre za vprašanje tiste krize, ki bi bila recesija, destabilizacija, motnja na trgu ali prevelika ponudba blaga, marveč gre za goli obstoj, kajti hrane ni, pridelava pa ne spremlja tempa naraščanja števila prebivalstva. Tudi to vprašanje ni neposredno povezano z našimi razmerami in z našo stvarnostjo, toda če bi ga zanemarili, bi se nam utegnilo zgoditi, da bomo postali nepazljivi in da nas bodo dogodki v prihodnosti presenetili.

Tretjič, krize sodobnega sveta, krize, o katerih tako veliko pišejo in govorijo, zajemajo glede na svojo resnost vsa področja družbenega življenja. Kriza energetskih virov, kriza ekonomije, vojaške in blokvske krize, kriza morale, vsaka od teh kriz na svoj način vpliva na skupno duhovno strukturo sodobne civilizacije. Stanje vse zajemajoče in ostre krize, posebej pa krize virov energije, kakršne v zgodovini še ni bilo, ne more mimo kompleksa, ki ga imenujemo kmetijstvo. Zdaj se vsakdo obrača k samemu sebi, išče in odkriva svojo energijo, aktivira skrite zmogljivosti, mešetari s tistim, za kar je na svetovnem trgu najboljša konjunktura, se odloča za zapiranje, se prepušča izolacionizmu, vsiljuje preference in diskriminira v prizadevanju, da bi revni in nerazviti ali slabše razviti postali odvisni, pri čemer postaja hrana najbolj učinkovito orodje za izsiljevanje, transfer tehnologije pa omejuje proizvodnjo tako po obsegu kot tudi po kakovosti. Razvite države kapitalizma niso razvijale samo industrije in opravile urbanizacijo, marveč so vzporedno s tem razvijale tudi proizvodnjo v kmetijstvu, lahko bi dejali, da do popolnosti, kar se žal ni dogajalo z državami, ki gradijo socializem in prav gotovo ni brez razloga dejstvo, da je prva oblika diskriminacije in izsiljevanja ravno prepoved izvoza hrane v socialistične države. Znano je, da je moč vojskovati se in zmagovati s primitivnimi sredstvi, da je moč preživeti brez nadzvočnih letal in diamantov, da pa brez kruha ne gre in da ni močnejšega vira družbene, politične in moralne napetosti, kot je pomanjkanje proizvodov, ki so nujni za prehrano. S tem smo se lahko seznanili tudi v praksi, ne samo med vojno, marveč tudi spričo najnovejših pojavov na našem trgu.

Te splošne svetovne probleme hrane lahko jemljemo kot metodološki postulat, kot izhodiščno podmeno za analizo tiste vsebine, ki nas tu predvsem zanima. Zanima nas namreč fenomen vasi in kmetijstva v socializmu, vzeto še bolj ozko pa vprašanje, ki se z vso močjo kaže v naši stvarnosti. Da pa bi se približali k stvarnosti, v kateri smo se znašli, se moramo vrniti k izhodiščnemu stanju zgodovine delavskega in komuni-

stičnega gibanja, ker sedanje razmere niso goli izraz nekakšnega voluntarističnega dejanja, posledica neke odločitve, ki ni bila ustrezno izbrana in skladna z družbenimi potrebami sedanjosti. Veriga vzrokov in posledic za sedanje razmere v socializmu in tudi v našem sistemu vrednot je dolga. Vzroki tičijo v teoretični revščini na tem področju ter v zastarelih doktrinah in ideoloških pojmovanjih, ki so bila prenešana iz nekega oddaljenega časa in iz drugih zgodovinskih razmer. Sistemizirali bi jih lahko v skladu s tisto čarobno formulo, ki jih deli na »objektivne in subjektivne« ter na takšne, ki so teoretične oziroma praktične narave. Stara dogmatična zavest ter svet predsodkov in sektaškega načina razmišljanja, ki so nastali v nekem drugem času, se nenehoma selijo v družbeno stvarnost naše dobe. Z zanesljivostjo bi lahko trdili, da za socialistično teorijo in prakso ni večje uganke od tistega, kar imenujemo agroproblem in fenomen vasi v socializmu. Vendar pa krenimo po časovnih sledih razvoja misli in družbene izkušnje s tega področja življenja in dela.

Prvi pisani programski dokumenti z idejno in teoretično vsebino, ki so bili nastali sredi minulega stoletja in v katerih je bila načrtovana pot razvoja ter napovedana prihodnost socializma in komunizma, niso vključevali vasi in kmetovalcev kot nekaj, kar bi bila problematika revolucije, in jim tudi niso določali vloge in statusa v socializmu, razen mimogrede in ob strani. V tem načinu gledanja je socializem industrijska in urbana, če ne tudi subindustrijska družba. Tako sta bila fenomena vasi in kmetijstva že od samega začetka odrinjena z obzorja družbene misli, čeprav so bili kmetje najštevilnejša družbena skupina, kmetijstvo pa močan gospodarski vir. Takšen odnos do vasi in kmetijstva se bo krepil skozi ves razvoj zgodovine socialistične misli in prakse. Hipotetično je moč postaviti dve možnosti, ki bi utegnili biti razlog za takšno zasnovo vasi in določanje njenega statusa v socializmu: domnevati je moč, da so ustvarjalci doktrine računali s tem, da bo industrijska revolucija do kraja uničila in industrializirala vas, ki naj bi izginila v svoji poprejšnji fevdalni ali kapitalistični podobi, agrarna proizvodnja pa naj bi bila obnovljena na industrijski način. Tako kot je velikanska metla (Marxov izraz) meščanske revolucije pospravila smeti srednjega veka, tako naj bi tudi socialistična revolucija pospravila »smeti«, ki so nastale v kapitalizmu. Industrializacija na višji ravni in urbanizacija sodobne vrste naj bi zatorej ustvarili pogoje za izginjevanje vasi s patriarhalnimi in polfevdalnimi razmerami. Izkušnje kažejo, da se to le ni zgodilo.

V drugi mogoči različici in pojmovanju je vas velikanska ovira in protislovje industrijske družbe ter je z vsemi svojimi lastnostmi dejavnik zaviranja in zadrževanja, breme zgodovine in ne naravni zaveznik proletariata, kar še posebej velja za njen pavperizirani in izkoriščani del. V tej doktrini je kmet primitiven, »malolastniški«, sebičen, negiben, veren, nezaupljiv – z vsemi nalepkami, ki predstavljajo nasprotje revolucionarnosti. Stalin je kasneje to dvignil na stopnjo načela, po katerem je kmet zgolj »rezerva buržoazije in nasproten revoluciji« ter presečišče vsega, kar

je reakcionarno in protisocialistično. Tudi te trditve je praksa v vseh dosedanjih revolucijah zanikala.

Deklaracijska, konceptualna in doktrinarna pojmovanja torej niso ponujala programov, v katerih bi kmet odkril svoje interese. Koncept industrijske družbe je neposredno navzkriž z njegovimi trenutnimi interesi, ker mu maje tla pod nogami in računa s tem, da ga bo uničil. Odprava zasebne lastnine zajema tudi odpravo majhnega ali večjega kmečkega posestva, to pa je pognalo korenine v njegovo kri in meso in je nekaj, kar mu je imanentno in kar je nastalo pred razredi, državo in sistemom. Tudi urbanizacija je nasprotje njegovih interesov in navzkriž z njimi. Krepitev ateizma in spor s cerkvijo sta za vernega kmeta velika etična in moralna nevarnost. To so samo nekatera od najpomembnejših dejstev, ne pa tudi vsa.

Vendar pa se je v praksi socialističnih revolucij kmet vedel – dejali bi – nepričakovano revolucionarno in tako tudi ukrepal. Sprejemal je programe komunistov kot svoj razredni in družbeni program, kot usmeritev svojih vrednot. Z močjo števila je nadomestil številčno nezadostnost proletariata, nosil breme revolucije tako v vlogi aktivnega udeleženca kot tudi v vlogi privrženca, ko je dajal gospodarski prispevek za prehrano vojske in gibanja. Tako je v praksi sam razbijal zablode in predsodke v glavah dogmatikov in sektašev. Zanimivo je, da se kljub dejstvu in preverjeni praksi ta odnos tudi kasneje ni veliko spremenil. Če je še moč razumeti Marxa in druge mislece njegove dobe, ki niso slutili, da se bodo središča revolucije spreminjala in prestavljala, še manj pa so slutili, da bo do socialističnih revolucij prišlo prav v kmečkih podnebjih in brez tistih znanih materialnih pogojev, pa ostaja odprto vprašanje, kako je moč razumeti vztrajanje pri odnosu do vasi potem, ko so se nabrale velikanske izkušnje, ki so bile navzkriž z doktrinami in dogmami.

Na teoretični ravni nas pojav zanima kot splošnosvetovni ali splošno-socialistični, vendar pa nas v prvi vrsti zanima naša stvarnost, to je vprašanje agrokompleksa na naših tleh. Kajpada bi se zdravemu razumu upiralo, če bi zanikali trditev, da je industrializacija pogoj napredka nasploh, s tem pa tudi napredka vasi. Gre za temeljno izhodišče in pogoj, brez katerih ni moč opraviti korenite spremembe celotne strukture. Vendar pa je veliko vprašanje, ali smo problem prelagali, ga odirali in zapirali oči pred stvarnostjo tudi tedaj, ko to ni bilo potrebno?

Vso zapletenost družbene stvarnosti je v prvi državi, v kateri je bila opravljana revolucija, dejansko poskušal objektivizirati in realno obravnavati Buharin. Z razumom se je poskušal upreti despotski naravi Stalina, z močjo duha si je prizadeval upreti se sili knute in gorjače. Buharin je zagovarjal postopno odpravljanje fevdalne in zasebne lastnine na podeželju, za razliko od Stalina, katerega moč tiči v krepelu. Ta Stalinova pustolovščina in pa likvidacija Buharina in njegovih privrženecv sta imeli posledice, ki jih je moč občutiti še danes in ki se pojavljajo kot pomanjkanje hrane na ozemlju, katerega možnosti ni moč izraziti s številkami, ker

so neizčrpne tako po kakovosti kot po obsegu. S tem je bila zavrta sleherna misel na ravni teorije vasi, Stalinova doktrina pa je postala splošno veljavna za komunistično gibanje in organizacijo.

Na srečo le za kratek čas, kajti tudi mi smo bili žrtve takšne indoktrinacije in od zunaj vnešene dogmatične zavesti. Idejnemu in političnemu ter razrednemu programu zveze komunistov se je kmet uprl samo v dveh primerih. Uprl se je zoper prisilno kolektivizacijo in samo po zaslugi protidogmatične narave Tita smo se pravočasno umaknili nazaj. Drugič pa nudi kmet odpor danes, vendar pa na drugačen način. Kmet noče več sprejemati formule, v skladu s katero dobiček delimo, vendar pa mora tveganje nositi sam. Ne gre več za vaškega zaljubljenca v zemljiško lastnino, ki bi se mu pretkala skozi način razmišljanja in zavest, marveč za nekoga, ki razmišlja gospodarno. Ni se torej upiral ne sodelovanju v revoluciji ne izgradnji in ne urbanizaciji, marveč je dajal svoj prispevek na vseh stopnjah razvoja socializma v našem prostoru. Danes se kmet vnovič vsiljuje z zahtevo, da ga vključijo v celoten sistem samoupravljanja, sprejema pa tudi vse novosti tehnike in tehnologije ter sodobne oblike kooperacije in aktiviranja omrtvičenih zmogljivosti. Vendar pa je na dlani, da v tem pogledu nismo dovolj pripravljeni ne glede na konceptov ne glede na organizacijo. Na voljo so tisoči hektarov neobdelane zemlje in še več tisoč hektarov napol obdelane, deset tisoč domov ostarelih kmetov in zaradi izseljevanja v mesta opuščenih posestev, mi pa ne vemo, kaj bi s tem počeli, kot da gre bolj za breme kot pa za priložnost. Naša znanost in tehnologija sta na tem področju dosegli svetovno raven in dokazano je, kaj je moč doseči z njuno pomočjo, vendar pa v glavnem na tistih 15 odstotkih površin v družbeni lasti. Več kot pol milijona traktorjev in še več drugih tehničnih dosežkov, ki so namenjeni kmetijstvu, ostaja neizkoriščeno bogastvo, kajti v razmerah, v katerih predstavljajo meje 10 odstotkov obdelovalnih površin, takšna tehnika ni učinkovita.

Nastala je prava struktura statusnih skupin na tem področju oziroma v delu celotne strukture. Nastal je sloj delavskega razreda na področju agrokompleksa, sloj sodobnih industrijskih proizvajalcev v družbenem sektorju. Drugi sloj predstavljajo tradicionalni kmetje, kmetijski delavci v zasebnem sektorju, ki vztrajno branijo tradicijo pri obdelovanju zemlje. Tretjo skupino predstavljajo kooperanti, ki se zbuja iz zgodovinskega spanja, sprejemajo inovacije in sodoben način gospodarjenja ter zato tudi predstavljajo novo skupino v celoti strukture kmečkega prebivalstva. Četrto skupino predstavljajo tisti, ki so sprejeli status dvojnega gospodarjenja: delajo v družbenem sektorju gospodarstva ter napol obdelujejo tudi zemljo v zasebni lasti. Na takšen način se ekonomsko strukturira tudi delavski razred, kajti položaj tistih, ki živijo izključno od dela v industriji, ter tistih, ki imajo dopolnilne vire, ni enak. Ta skupina je še vedno neopredeljena. Po mnenju nekaterih gre za koristen (spremljevalni) pojav v nerazviti družbi, ker predstavlja dopolnilni vir, tako ali drugače povečuje celoten sklad družbenega bogastva, zmanjšuje pritisk na trg v mestu

itd. Po drugi pa prav v tem tičijo vzroki za nizko storilnost, za upadanje poklicnega izobraževanja, za praznjenje zdravstvenih, pokojninskih, prosvetnih in drugih skladov, razen tega pa predstavlja tudi vir brezposelnosti in dejavnik pritiska na delovna mesta, ki bi jih lahko zasedali tisti, ki nimajo lastnine. Peto skupino predstavljajo tisti, ki so zaposleni zunaj materialne proizvodnje. Ne gre samo za birokratsko strukturo, ki se je preselila z vasi v prvi in drugi generaciji, marveč za celo vojsko poklicev vaškega porekla. Njihova posestva ostajajo bodisi neobdelana ali pa so vir rente in dninarstva. Čeprav je po številu in pomenu majhna, pa se postopoma oblikuje tudi skupina lastnikov počitniških hišic ali hiš, ki z gradbenimi objekti pokrivajo kakovostno zemljo in obdelujejo takoimenovano ohišnico. Vse to predstavlja našo stvarnost, ki je nastala, če lahko tako rečemo, stihijno in brez nadzora. Razplesti tako zapleten vozle ne bo moč ne hitro ne zlahka. V spremenjenih razmerah in glede na velikanske izkušnje iz naše zgodovine in izkušnje drugih socialističnih držav imamo zdaj očitno jasno izhodišče, iz katerega je treba izhajati, in vemo, česa ni moč uveljaviti ne kot metodo in ne kot vsebino.

Prvič, ni moč uveljaviti metode prisilne kolektivizacije, da bi po tej poti povečali družbeni sektor ter uporabili sodobno tehniko in tehnologijo. Kaj takšnega ni moč narediti ne samo zato, ker vasi iz Stalinove dobe, pa tudi tiste iz našega povojnega obdobja, sploh ni več. Temu bi se ne postavili po robu samo lastniki, ki živijo od kmetijstva, marveč tudi tisti, ki so samo titularni lastniki, ki pa se ne ukvarjajo s kmetijstvom.

Drugič, naš položaj ni takšen, da bi smeli biti razpeti med alternative in navzkrižne koncepte o tem, ali hočemo industrijo ali kmetijstvo, kot se je dogajalo v času spopada med Stalinom in Buharinom. Nad elementarno raven smo se že dvignili. Kar zadeva zmogljivosti in tehnološko stopnjo, smo industrijo razvili do srednje ravni, če ne upoštevamo njene licenčne značilnosti in nizke storilnosti. Vendar pa je kmetijstvo še vedno daleč od posodobitve; možnosti so velikanske, realizacija pa zelo majhna.

Tretjič, pri iskanju odgovora na zastavljeno vprašanje si tudi z gesli Nikite Hruščova in s pozivom k »oranju ledine« ne bi mogli pomagati. Tudi to se je izkazalo za voluntaristično dejanje, katerega zgrešenost je bilo lahko napovedati. Vprašanje je veliko bolj zapleteno, kot so mislili, ko so menili, da ga je moč razvozljati z eno samo splošno politično in ideološko akcijo. »Oranje ledine« brez vnaprej znanstveno obdelanega koncepta je zgolj nekoristno zapravljanje človekove in gmotne energije. Zapuščena zemlja terja ponovno kultiviranje, čas in učinkovito zdravilo, da bi bila vnovič primerna za kulture.

Četrtič, v naših okoliščinah poziv k vračanju na vas po vzgledu Mao Zedonga oziroma k reemigraciji v nasprotni smeri, iz mesta na vas, ne bi bil samo nemogoč, marveč v enaki meri tudi nekoristen. Gre bolj za abstraktno predpostavko in za proces, ki si ga je moč predstavljati teoretično, kot pa za realno možnost. Sam pojem »vračanje« ima veliko resnejši pomen kot sama beseda. Vračanje vedno kliče v spomin represijo,

skrajno silo, ko ni več mogoče naprej. Ostaja zatorej vprašanje, kako zaustaviti nadaljnji proces migracije iz vasi v mesto in ali ga zaustaviti.

Petič, teoretiki in strokovnjaki vztrajno navajajo neko izkušnjo, ki je impresivno pozitivna in ki bi jo kazalo povzeti in izkoristiti tudi v naših razmerah. Na tem področju skorajda ni resnejše primerjalne analize, ki bi ne poudarjala statističnega pričevanja, po katerem v razvitih kapitalističnih državah samo zanemarljiv odstotek celotne družbene strukture zadovoljuje skupne potrebe po hrani in kmetijskih pridelkih. Po nekaterih gre za deset, po drugih za pet, nekateri pa trdijo, da gre samo za tri odstotke prebivalstva. Kajpada na temelju takšnih podatkov vztrajno priporočajo nadaljnji proces migracije in socialnega pustošenja v kmetijskih območjih ter nadaljnjo urbanizacijo in ustvarjanje megalopolisov v obliki velikih mest, seveda »velikih« v naših razmerah.

Priporočajo torej takšno, do popolnosti izpeljano delitev dela in takšno strukturno piramido. Ugovarjati takšni zahtevi, posebej še brez zadostnih argumentov, bi bilo tvegano, še bolj nevarno pa bi bilo verjeti takšni trditvi. Veliko vprašanje je, kaj je tisto, kar se v ZDA identificira z vasjo in kmetom, če to prevedemo v naš jezik. Kakšen je odstotek, ki je vključen v proizvodnjo od sejanja do shrambe, je prav tako preveč zapleteno vprašanje, da bi lahko verjeli, da gre samo za tri odstotke celotnega prebivalstva.

Vendar pa je ta izkušnja v vsakem primeru koristna, vendar pa neuporabna v naših razmerah. Pri nas stojimo pred našo podobo, ki prav nič ne spominja na katerokoli drugo.

Iščemo strateški, teoretični in idejnopolitični programski koncept, ki bi ustrezal nastalemu stanju. Za načrtovanje poti prihodnosti je nujna »majhna revolucija v revoluciji«, pa ne tista »od zgoraj« in tudi ne »od spodaj«, marveč gospodarsko-kmetijska.

Nastopanje z zahtevo, da gre zemlja tistemu, ki jo obdeluje, ni isto kot geslo iz časov agrarne reforme »zemlja kmetom«. Takšna zahteva ima v tem obdobju zgodovine drugačen pomen, kot ga je imela tedaj, ko je šlo za prisilno razlastitev veleposestnikov. V tej zahtevi ni represije, razen zahteve, da se zemlja obdeluje, ker vprašanje, kdo bo zemljo obdeloval – lastnik, posestnik, zadruga ali kombinat – na to nima nobenega vpliva. Sámó dejstvo »lastništva« ali »posestništva« nikomur ne daje pravice, da zamrzne in omrtviči nacionalne zmogljivosti. Ni nam treba neke vrste razrednega prestrukturiranja na področju kmetijstva, marveč potrebujemo posodabljanje gospodarjenja in aktiviranje virov, glede katerih smo najbolj bogati in imamo tudi najboljše možnosti, saj se kmetijska proizvodnja samoreproducira, lahko bi rekli po zakonih *perpetuum mobile*, seveda če se kultivira in obdeluje.

Lastnina (exclusive zasebna) ni samo temelj varnosti in vir motivacije, marveč je bila v zgodovinskem razvoju vgrajena v gene in le malokdo je imun pred željo, da poseduje in da je ta posest pravno zavarovana. Za ta razredni pojav se zdi, kot da je postal naraven, biološki in celo če gledamo

empirično, bi težko izsledili tiste, ki ne želijo imeti lastnine kot materialne vsebine ali statusa, ki predpostavlja videz »imeti« oziroma posedovati. Vendar pa je to druga, sociopsihološka in etična tema, vsekakor zanimiva, vendar pa ne predmet našega dela.

Ostaja vprašanje, kaj narediti z lastnino v kmetijstvu, ko se pojavlja kot zgolj zapis v zemljiški knjigi ali katastru, medtem ko so lastniki posejani od Avstralije in Amerike do evropskih krajev ali pa zunaj kraja, kjer se nahaja zemljiška posest. Ogrožati lastnino, pa čeprav je bila pridobljena z dedovanjem, razrednimi privilegiji ali na drugačen način v preteklosti, bi pomenilo izzivati trčenje nasprotujočih si interesov. Toda ko smo na trdnih tleh, je zemlja lastnina sui generis, biti mora plodna, njena naloga pa je, da zadovoljuje družbene potrebe in ni isto kot blagajna z zlatom ali dragocen nakit. Prvi in temeljni cilj, ki se postavlja, je torej obdelovanje in sicer obdelovanje z uveljavljanjem agrotehničnih ukrepov najvišje kakovosti.

Če se ukvarjamo s strategijo in programskim konceptom, potem moramo upoštevati tudi strukturo tal in geoklimatsko sestavino našega prostora. So razlogi za trditev, da je malo držav, ki bi imele na tako majhnem prostoru tako komplementarne pogoje za gospodarjenje v kmetijstvu. Od mleka nekaj sežnjevanj stran od ledenikov v Alpah do plantaž limon in pomaranč, od nižin in porečij do hribovitih in gorskih krajev, od primarnih do industrijskih pridelkov – vse te možnosti so že preverjene.

Vendar pa imamo spričo takšnih možnosti dva pomembna pojava, ki kličeta v spomin tradicijo ali pa še huje – primitivizem. Naša znanost se je posvetila pšenici in koruzi in je pri tem dosegla zavidanja vredne uspehe, vendar pa nas dejstvo, da uvažamo čebulo, ne vznemirja. Uspehi v nekem kraju, ki goji piščance in prideluje jajca, sprožajo val posnemanja, ki je lastno primitivnemu načinu razmišljanja, kot da bomo imeli v strukturi hrane samo piščance in jajca. V primarni proizvodnji (pšenice in koruze) so naša tehnologija, znanost in praksa, čeprav še vedno na ravni eksperimentiranja, pač glede na majhne površine, zatorej že dokazale, da povzročnik primitivizma na področju kmetijstva ni socializem, marveč sektaštvo, dogmatizem in doktrinarstvo. V družbenem sektorju smo dosegli evropsko raven po hektarskem pridelku, vendar pa je glede na tistih razvpitih 15 odstotkov to šele začetek. Ne bo zadoščalo, če bomo zagotovili samo setev na kultiviranih površinah in pospravili žetev, kot pogosto pragmatično razmišljajo. Gre le za najlažji del opravila, ker se nanaša na dano in doseženo. Ostajajo pa celi bloki vprašanj, ki jih nismo niti zastavili in tudi niso predmet resnega razmišljanja. Pri tem ne gre za vprašanja dnevne politike, marveč za trajno in ustvarjalno delo na strateški smeri.

Zdaj že načrtujemo presežke za izvoz in gojimo upanje, da bo izvoz hrane eden od najpomembnejših virov deviznega priliva. Vendar pa je vprašanje, ali smo začeli tudi preučevati svetovni trg, ali si utiramo pot bolj dolgoročno in ali vemo za potrebe naših partnerjev in prijateljev v

blagovni menjavi, kajti iz izkušenj vemo, kaj pomeni proizvajati »na pamet«.

Zdaj smo vse sile vložili v proizvodnjo pšenice in koruze, kajpada ne brez razloga, vendar pa pri nas ni podnebje za monokulturo, marveč smo znani ravno po možnostih za raznovrstno in ugodno strukturo proizvodnje človeške hrane in živinske krme, prav tako pa tudi za proizvodnjo industrijskih rastlin in gojenje vseh vrst živine. Nič še ni slišati o regionalizaciji in usmerjanju na jugoslovanski ravni. Strah pred zapiranjem napeljuje k potrebi po pridelovanju vsega, tudi po pridelovanju tistih kultur, ki jih določena podnebja v državi ne morejo dajati. Sleherna od naših regij ima svoje posebne lastnosti in potencialne možnosti, da prideluje neko reč bolj uspešno kot druge – od plantaž južnega sadja na sredozemskem območju ter vinogradništva in tobaka do plodnih površin v Panonski nižini in goratih predelov za gojenje živine oziroma živinskih proizvodov. Vsekakor je konjunktura pomembna spodbuda za proizvodnjo, vendar pa je le kratke sape. Zato bi kazalo tudi na tem področju preprečevati stihijo in anarhijo in se ne navduševati nad slabim posnemanjem in trenutnimi parcialnimi interesi.

Vprašanje tako imenovanega majhnega gospodarstva je v naši praksi posebno poglavje. Že dolga leta zapravljamo besede, pišemo, razpravljamo in opozarjamo, pa vendar se zdi, kot da bi to ne bilo naslovljeno na nikogar, kot da bi tega ne slišali tisti, ki jim je sporočilo namenjeno. Iz tega nedokončanega političnega koncepta izhajata tudi zaradi trmastega odpora dogmatskih in sektaških sil ter zaradi njihovega strahu pred »kulaki« in »milionarji« na vasi dve vrsti negativnih posledic, katerih navzočnost je že zdaj na dlani. Predvsem se lokalne birokracije tolažijo, da so dosegle uspeh, ko so do nedopustne mere povečevale objekte s področja vrhnje stavbe, v glavnem gostinstva in transporta kot oblik »majhnega gospodarstva«. Na tem področju imajo najmanj skrbi, lažje ga je obdržati pod nadzorom in ni velikega gmotnega tveganja pri nalaganju sproščenih sredstev, ki so namenjena za te potrebe.

Toda o proizvodnji in proizvodni sferi je komajda slišati kakšno besedo in je bolj vprašanje retorike kot pa vprašanje konkretnih rezultatov. Po logiki zadev je to ustvarilo pogoje za to, da nastanejo monopolne organizacije na področju storitev in obrti, saj ni nikakršne konkurence. Razen tega družbeni sektor gospodarstva še pomisli ne na to, da je to tudi njegova naloga, marveč meni, da gre izključno za zasebno področje dela, kot da nam je bolj pomembno ohraniti svetinjo dogem in doktrinarne klišeje o socializmu, kot pa povečevati bogastvo, spraviti v gibanje vse tisto, kar v latentnem stanju že obstaja, ter aktivirati tisto, kar smo dolga leta mrtvičili in odrivali v ozadje.

Davčno politiko kot del celovitega koncepta v naši državi imamo, saj je sleherna občina »država zase« vsaj tedaj, ko gre za davke, vendar pa je to posebno poglavje našega načina gospodarjenja. Nastaja vtis, da smo v našem davčnem sistemu zadržali sistem pravne ureditve iz časov Avstro-

ogrske, ker je kataster temelj kot izključno merilo za določanje davkov. Na eni strani ostaja neobdavčen dohodek, tako da se daje prednost enim, drugi pa so ogroženi. Davčne utaje se v tradicionalni morali in stari zavesti lomijo kot vrline in ne kot zločinsko ali nemoralno dejanje – kar zadeva ta pojav, za izgrajevanje samoupravne etike in morale nismo naredili veliko.

V kreditnem in investicijskem sistemu, kot sta veljala doslej, je – če lahko tako rečemo – gospodarska antilogika. Kajti čeprav je bila zemlja vselej nepremičnina in zato najbolj stabilna opora posojilodajalcu, pa v našem sistemu ni predstavljala nikakršne ekonomske (kreditne) podlage. Sleherni drugi družbeni skupini vseh mogočih statusov so bila dostopna posojila za različne potrebe, večji del neproizvodne in potrošniške, ne pa tudi kmetijskim proizvajalcem. Prav tako so bile mogoče naložbe prostega presežka sredstev tudi tam, kjer je bilo že vnaprej jasno, da se ne bodo oplajala, posebej v tako imenovane politične tovarne in negospodarske objekte, toda kmetijstvo je vedno živelo v posebnem finančnem režimu.

Če smo torej pri čiščenju terena in pri novem pristopu h kmetijstvu, potem je očitno, da je treba opraviti korenite spremembe ne samo tehnološke narave, marveč tudi v zavesti.

Fenomena zavesti oziroma celotne vrhnje stavbe v strukturi vasi se dotlej nismo dotikali, tudi na elementarni ravni ne, ker smo skušali to razjasniti v drugem prispevku. To je poglavje zase, vendar pa vemo, da ob navzočnosti starih blokov zavesti ni razvitega sistema samoupravljanja kot načina življenja v celotni strukturi družbe. Vse dotlej, dokler bo več kot polovica celotne strukture zunaj samoupravljanja, je samoupravljanje kot totalni družbeni odnos nemogoče. Prav tako tudi ni razvite družbene strukture vse dotlej, dokler obstaja patriarhalna in konservativna zavest, ki je lastna tradicionalnemu podeželju. Na ravni politike in ideologije vas ni sedež moči, ni družbeni krog, v katerem se spočenjajo protisamoupravne zamisli in se razvijajo ideologije, ki bi bile navzkriž s samoupravno ideologijo, vendar pa je primerna podlaga, kamor je moč takšne ideologije vnašati in jih preverjati. Zanimljivo število članov ZKJ na vasi ni zagotovilo za to, da bo moč razbijati stare bloke zavesti, okostenelo tradicionalno moralo in v stoletjih izoblikovan kmečki način razmišljanja.

Glede na to lahko na svet predsodkov in zablod pogledamo z dveh plati. Na eni so dogmatizem, doktrinarstvo in sektaštvo v odnosu do vasi in do kmetijstva, na drugi pa konservativizem in že prislovično nezaupanje kmetov do mesta. Če te ovire, ki je nastajala skozi stoletja, ne bomo premagali, bo moč le stežka okrepiti proces korenitih sprememb in spraviti kmeta iz stanja stoletne omrtvičenosti.

Odnosi med IMF in deželami v razvoju

(procesi plačilnobilančnega prilagajanja)

Zaradi živahne razprave o posojilih, ki jih Jugoslavija najema v tujini, še zlasti o posojilu Mednarodnega denarnega sklada (IMF) ter strogih ekonomskih pogojih, ki jih ta ob tem postavlja, želimo v tem prispevku obravnavati nekatere značilnosti odnosov med IMF in deželami v razvoju v procesih njihovega plačilnobilančnega prilagajanja. Mnoge ugotovitve so neposredno ali posredno primerljive z našim specifičnim položajem in zato tudi aktualne. Omejujemo se predvsem na pogojenost posojil IMF-a in na vsebino stabilizacijskih programov plačilnobilančno deficitnih dežel v razvoju, na koncu pa opozarjamo na mednarodne razsežnosti plačilnobilančnega prilagajanja dežel v razvoju.

Plačilnobilančno prilagajanje so mehanizmi in procesi, ki se v gospodarstvu sprožijo zaradi neravnotežja v plačilni bilanci. Ti procesi so lahko avtomatični ali pa nanje vpliva država s politikami aktivnega plačilnobilančnega prilagajanja. Ker imajo praktično vsi ukrepi ekonomske politike določene plačilnobilančne posledice in ker države pri oblikovanju plačilnobilančne politike upoštevajo cilje notranjega ekonomskega ravnotežja (ekonomska rast, zaposlenost proizvodnih dejavnikov, ustaljenost splošne ravni cen), težav plačilnobilančnega prilagajanja ni mogoče obravnavati, ne da bi upoštevali notranje ekonomske procese, cilje in prioritete domače razvojne politike, pa tudi domače socialne in politične razmere. Plačilnobilančno prilagajanje dežel v razvoju je potrebno analizirati s stališča mednarodnega okolja, v katerem poteka in tudi njihovega ekonomskega razvoja. Pri plačilnobilančnem prilagajanju dežel v razvoju ima posebno pomembno vlogo prav IMF. Ker je za to skupino dežel značilen stalen plačilnobilančni primanjkljaj, se mora kot na vir financiranja svojih plačilnobilančnih neravnotežij opirati tudi na sredstva IMF-a. To IMF-u omogoča, da lahko učinkovito vpliva na plačilnobilančno prilagajanje dežel v razvoju.

Dežele v razvoju so vse bolj odvisne od IMF-a, ker so zaradi zmanjševanja mednarodne uradne pomoči, premajhnega izdajanja nepogojne mednarodne uradne likvidnosti (mednarodnih denarnih rezerv) in zapiranja mednarodnega zasebnega financiranja preko poslovnih bank (do česar prihaja zaradi prezadolženosti in težav pri izpolnjevanju finančnih obveznosti do prejetih posojil) sredstva IMF-a za nekatere dežele v razvoju edini vir financiranja plačilnobilančnega neravnotežja. Čeprav obstajajo tudi alternativni viri financiranja, so sredstva IMF-a še posebno po-

membna. So t. i. katalizator za preostala finančna sredstva, zlasti z zasebnih denarnih in kapitalnih trgov. Zasebne banke radi dodeljujejo posojila tistim deželam v razvoju, ki so že dobile sredstva IMF-a. Zavedajo se namreč, da so morale dežele v razvoju pred dodelitvijo finančnih sredstev IMF-a sprejeti stabilizacijske programe, ki predvidevajo tudi izboljšanje plačilne bilance, kar daje določeno varnost njihovi finančni naložbi. Sredstva IMF so torej za dežele v razvoju pomembnejša, kot kaže njihova višina, saj vzbujajo zaupanje mednarodnih finančnih krogov in povečujejo možnosti dostopa na finančne trge.

IMF kot vir mednarodnega financiranja dežel v razvoju ima poseben položaj tudi zato, ker dežele v razvoju izpolnjujejo vse svoje finančne obveznosti do njega. To ni nujno izraz uspešnosti stabilizacijskih programov, ki naj bi izboljšali plačilno bilanco in tako zagotavljali tudi mednarodna likvidna sredstva za odplačevanje obveznosti do prejetih posojil, pač pa prej dejstva, da se dežele v razvoju dobro zavedajo odločilne vloge IMF-a za njihovo mednarodno financiranje. Izpolnjevanje finančnih obveznosti do IMF ima prednost. Dežele v razvoju se namreč zavedajo, da bi ne le izgubile možnost nadaljnjega opiranja na posojila IMF-a, temveč tudi da bi mednarodni finančni krogi postali nezaupljivi do politike plačilnobilančnega prilagajanja in finančne sposobnosti dežel v razvoju, če ne bi izpolnile svojih obveznosti do IMF-a.

Ena izmed bistvenih nalog IMF-a je dajanje finančne pomoči v obliki valutnih posojil deželam članicam, ki imajo plačilnobilančne težave ali pa jih pričakujejo. Osnova za izpolnjevanje te naloge je kreditni potencial, ki temelji na vplačilih članic. Vplačila so določena z višino deležev, ki jih imajo članice pri IMF-u. Na osnovi teh valutnih subskripcij (v zadnjem času pa za nekatere specifične posojilne olajšave tudi na osnovi sredstev, izposojenih na mednarodnih finančnih trgih) se oblikujejo finančna sredstva, ki jih IMF lahko v okviru svojih rednih in posebnih posojilnih olajšav posoja članicam v plačilnobilančnih težavah.

Članica, ki ima plačilnobilančni primanjkljaj in ji IMF odobri posojilo, za svojo valuto kupi drugo (konvertibilno oziroma splošno uporabno) valuto iz sklada valutnih sredstev, s katerimi razpolaga IMF na temelju vplačila deležev članic. Po določenem roku, ki je različen za posamezne posojilne olajšave, je treba posojilo odplačati. Sredstva se vrnejo z odkupom lastne valute pri IMF-u s tujo valuto, ki jo je članica dobila kot posojilo, ali pa s katero drugo valuto, ki jo določi IMF.

Pri uporabi svojih finančnih sredstev za kreditiranje držav v plačilnobilančnih težavah se IMF ravna po določeni politiki, katere cilj je, da morajo članice ta sredstva uporabljati začasno. S tem se hkrati predpostavlja, da se mora v srednjeročnem obdobju izboljšati plačilnobilančni položaj, kar pa zagotavlja, da bo izposojena sredstva dejansko mogoče odplačati. Tako zastavljeni cilj glede smotra in načina uporabe valutnih sredstev IMF-a je osnova politikam in postopkom, povezanih z uporabo teh sredstev, ki jih skupaj imenujejo »pogojenost« (conditionality). Za-

radi pogojevanja valutnih posojil IMF-a članicam s sprejemom stabilizacijskega programa pride med članicami (predvsem deželami v razvoju) in IMF-om dostikrat do nesoglasij. Članice ne kritizirajo pogojenosti, saj je splošno sprejemljiva.

Razlikujejo se stališča do vprašanj, kot so: distribucija stroškov prilagajanja med deželami, obdobje, v katerem mora biti prilagajanje končano, ukrepi, ki jih pri tem kaže uporabiti, višina finančne podpore in pogojenost njene uporabe. Kritika se nanaša zlasti na naslednja vprašanja:

- ali je pogojenost prestroga glede na zneske, ki so na razpolago,
- ali se praksa pogojenosti ustrezno prilagaja spreminjajočim se mednarodnim ekonomskim razmeram,
- ali so ekonomski stroški prilagajanja, povezani s stabilizacijskim programom, zaradi pogojenosti nepotrebno visoki,
- ali pogojenost upošteva specifičnosti gospodarske strukture dežel v razvoju,
- ali pogojenost temelji na izbiri pravih stabilizacijskih politik,
- ali pogojenost s stabilizacijskim programom sploh vpliva na izboljšanje osnovnih makroekonomskih ciljev, kot so izboljšanje plačilne bilance, stopnje rasti in zmanjšanje stopnje inflacije,
- ali pogojenost vpliva na distribucijske, socialne in politične razmere, ki bi morale biti notranja stvar dežele itd.

Poglejmo si najprej stališča IMF-a in argumente zanje. Splošni interes članic je, da so kreditna sredstva IMF-a obnovljiva. Članice torej morajo imeti možnost, da odplačajo posojilo. Vsaj v srednjem roku je potrebno toliko izboljšati plačilno bilanco, da bo sredstva dejansko mogoče odplačevati. Neto finančni transfer v tujino pa je mogoč le, če se lahko izvrši tudi realni transfer v tujino. Z drugimi besedami, ne da bi najeli novo posojilo v tujini, je mogoče vrniti tuje posojilo, le če je tekoči del plačilne bilance (promet blaga in storitev) aktiven. Zato je močno poudarjena izvozna dejavnost. Devizni prilivi zaradi večjega izvoza naj bi bili osnovni vzvod za odplačevanje valutnih posojil IMF-u. IMF vztraja, da je prilagajanje plačilne bilance nujno, kadarkoli plačilnobilančno neravnotežje traja dlje časa. Ne glede na to, ali bo neravnotežje zunanjskega ali notranjega izvora, če plačilnobilančna motnja ni kratkoročna in reverzibilna, bo prilagajanje plačilne bilance nujno. Do tega bo moralo priti slejkoprej, in sicer ne glede na to, ali bodo sredstva IMF-a na razpolago ali ne bodo in ne glede na to, ali bo politika plačilnobilančnega prilagajanja ustrezna. Vprašanje je le, ali bo prilagajanje učinkovito, kar pomeni, da ne bo povzročilo nepotrebnih izgub v družbenem produktu.

Pri tem vprašanju gre v bistvu za razmerje med financiranjem in prilagajanjem plačilne bilance. Plačilnobilančno neravnotežje je potrebno ali financirati (z uporabo mednarodnih denarnih rezerv oziroma z izposojanjem v tujini) ali pa ga prilagoditi (v bistvu odpraviti). Iz tega je videti, kot da sta financiranje in prilagajanje plačilnobilančnih neravnotežij

alternativi. IMF meni¹, da je tako gledanje upravičeno le v povsem abstraktnem smislu, namreč kadar bi bili možni obe skrajnosti. Če bi bilo možno neomejeno financiranje, tedaj prilagajanje plačilne bilanco sploh ne bi bilo potrebno. Če financiranje sploh ne bi bila realna možnost, bi moralo biti plačilnobilančno prilagajanje takojšnje in ostro. V praksi ni skrajnosti, zato financiranje in prilagajanje drug drugega dopolnjujeta in podpirata. Politika pogojevanja finančne pomoči IMF-a s sprejemom stabilizacijskega programa poskuša najti ravnotežje med financiranjem in prilagajanjem plačilnobilančnih neravnotežij. Izhaja iz dejstva, da je ob trajnem plačilnobilančnem primanjkljaju (ne glede na njegov izvor in naravo) potrebno prilagajanje plačilne bilance. Finančna sredstva IMF-a omogočajo, da se obdobje prilagajanja podaljša, s čimer prilagajanje olajšujejo, saj mu nudijo večjo možnost izbire ukrepov ekonomske politike in njihove časovne razporeditve. Cilj IMF-a je namreč s finančno pomočjo »podpirati doseganje srednjeročnega primernega plačilnobilančnega položaja članic, in to ob primerni ustaljenosti cen in deviznega tečaja, zadovoljivi ravni in stopnji rasti ekonomske aktivnosti in liberalnem sistemu multilateralnih plačil«². Po mnenju IMF-a je primeren plačilnobilančni položaj članic (predvsem dežel v razvoju) ali uravnoteženi tekoči del plačilne bilance ali pa (praviloma) primanjkljaj tekočih plačilnobilančnih transakcij, ki ga financira na dolgoročnejsi osnovi priliv kapitala iz tujine pod pogoji, ki so združljivi z domačimi razvojnimi politikami, torej tudi z možnostjo odplačevanja tujih dolgov.

IMF meni, da so trgovinske in devizne omejitve neprimerne za prilagajanje plačilne bilance, predvsem zato, ker so usmerjene k posledicam, ne pa vzrokom plačilnobilančnih težav, tako da lahko plačilnobilančne težave še stopnjujejo. IMF želi prav s svojo finančno pomočjo preprečiti zunanjetrговinske in devizne omejitve, saj bi siceršnje takojšnje in ostro prilagajanje plačilne bilance, ki bi bilo nujno, če ne bi bilo na razpolago ustreznega financiranja, pogosto temeljilo prav na zaostrovanju omejitev (carine, kvote, devizni režimi in podobno). Osnovni cilji IMF-a je namreč olajšanje procesov uravnotežene rasti mednarodne trgovine, s čimer naj bi podpirali rast in ohranjanje visoke stopnje zaposlenosti in rasti dohodka in razvijali produktivna sredstva vseh članic. To pa naj bi se uresničilo le ob liberalnem in multilateralnem režimu trgovine in plačil.³

Pogojenost uporabe finančnih sredstev IMF-a za pomoč članicam v plačilnobilančnih težavah zahteva, da članice sprejmejo program prilagajanja. O njem razpravljata in se pogajata IMF in vlada dežele, ki zaprosi

¹ Stališča IMF-a povzemamo po delih: J. Gold: Conditionality, IMF Pamphlet Series, No. 31, Washington, D. C., 1979 ter več člankov M. Guitiana v reviji Finance and Development (1980/4, 1981/1, 1982/2).

² M. Guitiani: Economic Management and International Monetary Fund Conditionality, v T. Killick (ed.): Adjustment and Financing in the Developing World - The Role of the International Monetary Fund, IMF and Overseas Development Institute, Washington, D. C., 1982.

³ Statut Mednarodnega denarnega sklada opredeljuje v 1. členu osnovne cilje te mednarodne institucije glede mednarodnega gospodarstva.

za kredit.⁴ Finančna pomoč IMF-a podpira uresničitev ekonomskih politik, opredeljenih v stabilizacijskem programu, katerih skupni imenovalec je obnova plačilnobilančnega ravnovesja. IMF se osredotoči na globalna makroekonomska ravnovesja v gospodarstvu, predvsem na usklajenost med agregatnim povpraševanjem in agregatno ponudbo sredstev v gospodarstvu. Z drugo besedo, zdi se mu nujno, da se terjatve na obstoječa sredstva z razpoložljivimi sredstvi v gospodarstvu.

Za IMF-ovo mnenje o neravnotežju v gospodarstvu, ki se kaže v plačilnobilančnem primanjkljaju ob nadpovprečno visoki stopnji inflacije (ter pogosto nizki stopnji rasti), je značilno, da to neravnotežje praviloma pripisuje pretiranemu agregatnemu povpraševanju. Pri dani agregatni ponudbi, ki je odraz zmogljivosti produktivnih sredstev gospodarstva, in pri njeni relativni ustaljenosti nihanja agregatnega povpraševanja vplivajo na spremembe narodnega dohodka, plačilne bilance in cen. Pretirano povečevanje agregatnega povpraševanja pa povzroča že opisano gospodarsko neravnotežje. Obnova ravnotežja po IMF-ovem mnenju temelji na uravnavanju agregatnega povpraševanja. Stabilizacijski program je tako praviloma skupek ukrepov, ki naj bi agregatno povpraševanje uskladili s produktivno zmožnostjo gospodarstva.⁵ Katere konkretne ekonomske politike se bodo pri tem uporabljale, bo odvisno od vzrokov konkretnega plačilnobilančnega primanjkljaja, njihove višine in narave ter od splošnih institucionalnih in strukturnih značilnosti gospodarstva.

Monetarni pristop k plačilni bilanci kot vsebinsko osnovo za oblikovanje stabilizacijskih programov, ki jih pripravlja IMF članicam s plačilnobilančnim primanjkljajem, poudarja predvsem povezanost med mednarodnimi transakcijskimi in domačo monetarno politiko.

Vsako neravnotežje na denarnem trgu zaradi neusklajenosti ponudbe denarja in povpraševanja po denarju se po tem pojmovanju prelije v plačilnobilančni saldo. Vzrok za plačilnobilančni primanjkljaj je torej predvsem pretirano povečevanje ponudbe denarja. Monetarne oblasti (centralna banka) nadzirajo le tisti del denarja, ki prihaja v obtok preko domačih posojil, predvsem posojil centralne banke, posredno pa tudi posojila vsega bančnega sistema. Pri odprtem gospodarstvu (in pri ne popolnoma prosto drsečih deviznih tečajih) mora biti zato monetarna politika zasnovana tako, da omogoča tolikšno domačo posojilno ekspanzijo, ki doseže splošno finančno ravnotežje v gospodarstvu.⁶ Izhajajo torej iz povpraševanja po denarju (na podlagi ocenjenega ali ciljnega nominalnega družbenega produkta glede na ocenjeno ali ciljno raven realnega outputa in stopnjo rasti cen v gospodarstvu), ki mu je ustrezno treba prilagoditi ponudbo denarja. Ker je zunanja sestavina ponudbe denarja

⁴ Postopke in potek pogajanj med IMF in članicami pri sprejemu stabilizacijskega programa podrobno opisuje A. Crockett: *Issues in the Use of Fund Resources*, Finance and Development, 1982/2.

⁵ V tem se ta v osnovi monetaristični pogled na ekonomsko stabilizacijo razlikuje od strukturalističnega ali na splošno od usmeritve razvojnih politik, ki pozornost namenjajo agregatni oziroma sektorski ponudbi.

⁶ M. Guitian., isto delo, str. 80.

(t. i. »net foreign assets« ali poenostavljeno povedano mednarodne denarne rezerve) notranje, determinirana glede na zastavljeni plačilnobilančni cilj (in ta je bistveni element stabilizacijskega programa), se trdnost monetarne politike doseže s predpisovanjem domače posojilne ekspanzije vsega bančnega sistema ali pa le posojil centralne banke (glede na institucionalne specifičnosti bančnega sistema), ki tako pri oblikovanju monetarnega dela stabilizacijskega programa nastopa kot preostanek.⁷ Hkrati pa s tem postanejo odločilna točka t. i. meril uresničevanja (»performance criteria«) kot kvantificiranih ciljev, ki jih IMF spremlja med uresničevanjem stabilizacijskega programa, saj je od tega, ali se cilj doseže ali ne, odvisno nadaljnje izkoriščanje obrokov IMF-ovega posojila. Zneski posojila v posojilnih aranžmajih med IMF in članicami so odobreni v obrokih po določenih presledkih, razpoložljivost bodočih obrokov posojila pa je odvisna od izpolnjevanja določenih kazalnikov uresničevanja stabilizacijskega programa.

Omejevanje domače posojilne ekspanzije centralne banke ali vsega bančnega sistema je splošna značilnost vseh tistih stabilizacijskih programov na temelju kreditnih olajšav IMF-a, ki vključujejo pogojenost. Pogosto pa so vzrok plačilnobilančnih težav, razvidnih iz pretiranega agregatnega povpraševanja, tudi fiskalna neravnotežja. Proračunski primanjkljaji kot neravnotežje med javnimi izdatki (v deželah v razvoju pogosto namenjenimi spodbujanju ekonomskega razvoja) in javnimi dohodki (ki jih je v deželah v razvoju relativno težje zbirati zaradi strukturnih in institucionalnih značilnosti gospodarstva) pritiskajo z zadolževanjem javnega sektorja na finančno ravnotežje in agregatno povpraševanje v gospodarstvu. Pri oblikovanju stabilizacijskega programa pride do izraza povezanost med fiskalno in denarno politiko. Kvantificirani kazalnik uresničevanja stabilizacijskega programa je tako pogosto tudi zadolževanje javnega sektorja.

IMF upošteva pri oblikovanju stabilizacijskih programov tudi dejstvo, da je domače kreditiranje bank povezano tudi z zadolževanjem v tujini, finančna sredstva iz obeh virov se v določenem smislu nadomeščajo. Zadolževanje v tujini omogoča povečanje razpoložljivih finančnih sredstev v gospodarstvu in s tem višjo raven agregatnih izdatkov. Z domačo monetarno-kreditno politiko mora biti usklajeno tudi zadolževanje v tujini, kajti le tako bodo skupna (domača in tuja) razpoložljiva finančna sredstva usklajena s plačilnobilančnim ciljem, stopnjo rasti cen in stopnjo rasti družbenega produkta.

Pogost sestavni del stabilizacijskega programa dežel v razvoju je tudi sprememba deviznega tečaja. Ta ukrep je usmerjen predvsem v relativne cene, kadar so v strukturi relativnih cen znatne neusklajenosti, ki vplivajo na neučinkovito alokacijo sredstev in nižjo konkurenčnost domačega

⁷ Zelo nazoren primer za oblikovanje stabilizacijskega programa (na temelju IMF-ovega splošnega pogleda na plačilnobilančno prilagajanje) je delo: IMF: Financial Policy and Programming Workshop – The Case of Kenya, Washington, D. C., 1981.

gospodarstva v primerjavi s tujimi partnerji na tujih trgih in tudi na domačem trgu, hkrati pa se domače cene in stroški razlikujejo od cen in stroškov v tujini. Po IMF-ovem pojmovanju je potrebno o razmerju med devalvacijo in omejevanjem agregatnega povpraševanja podobno razmišljati kot pri razmerju med financiranjem in prilagajanjem. Če se devizni tečaj spremeni le takrat, ko presežno agregatno povpraševanje povzroča plačilnobilančni primanjkljaj in inflacijske pritiske, tedaj sama tečajna politika le sankcionira posledice, ne preprečuje pa vzrokov plačilnobilančnih težav. Hkrati pa devalvacija omogoča manj restriktivno omejevanje agregatnega povpraševanja, kot če bi se opirali izključno na deflatorno politiko povpraševanja, ki bi ob nefleksibilnosti cen in zmanjševanju stroškov lahko povzročila zmanjševanje zaposlenosti in družbenega produkta. Sprememba deviznega tečaja povzroči spremembe v strukturi potrošnje in v strukturi proizvodnje, vpliva na delitev domačih sredstev med domačim in zunanjim (zunanjetrgovinskim) sektorjem gospodarstva, zmanjšuje domačo absorpcijo (agregatne izdatke) in s pomočjo teh učinkov izravnava plačilnobilančno neravnotežje.

Posojilo IMF-a članici v plačilnobilančnih težavah se dodeli po t. i. »stand-by« sporazumu. To je po svojem nastanku letna kreditna linija, ki jo članica črpa, kadar je potrebno. V praksi se praviloma sredstva začno takoj črpati, časovna omejenost »stand-by« sporazumov pa se lahko v dogovoru med IMF in članico premosti z večletnim zaporednim stand-by dogovorom. Poleg »stand-by« sporazumov so se začeli uveljavljati tudi t. i. razširjeni (extended) dogovori, ki so večletni. Glavne ekonomske spremenljivke, ki se pojavljajo v »stand-by« ali v razširjenih dogovorih kot elementi stabilizacijskega programa, so domača posojilna ekspanzija, financiranje javnega sektorja, zunanje zadolževanje, devizni tečaj, pa tudi obrestna mera, splošna raven cen, trgovinske in devizne omejitve ter mednarodne monetarne rezerve. Njihove kvantificirane velikosti so tedaj merila uresničevanja programa, ki je pogoj za postopno črpanje IMF-ovega kredita.⁸ Katere od teh spremenljivk si v konkretnem stabilizacijskem programu neke dežele izberejo za merila uresničevanja programa, je odvisno od ekonomskih in institucionalnih značilnosti dežele, pa tudi od razpoložljivih podatkov.

Uvedba nekaterih novih posojilnih olajšav v sedemdesetih letih in prilagajanje pogojenosti uporabe njihovih finančnih sredstev spreminjajočim se razmeram v mednarodnem gospodarstvu kažeta, da se IMF ni povsem toga ravnal po zasnovi in politiki pogojenosti. Toda v preteklih letih se je vendarle izkazalo, da so stabilizacijski programi, ki jih pogojenost nosi s seboj, za dežele v razvoju prestrogi. Dežele v razvoju se jim težko podrejejo, saj ti ne upoštevajo dovolj vzrokov in značilnosti njihove

⁸ Razlika med postavljenimi kriteriji uresničevanja stabilizacijskega programa in stvarno izkazanimi rezultati lahko nastane zaradi nepričakovanih zunanjih ekonomskih dogajanj, zaradi neustreznega planiranja in stabilizacijskega programa ali pa zaradi nedoslednega uresničevanja politik plačilnobilančnega prilagajanja dežele. Šele po posvetovanjih z IMF-om, ko se ugotovijo vzroki za neizpolnjevanje programa, dobi članica pravico do nadaljnjih obrokov posojila.

vih plačilnobilansnih primanjkljajev ter ekonomskih in institucionalnih značilnosti njihovih gospodarstev, ki povzročajo, da poteka plačilnobilansno prilagajanje v teh deželah na specifičen način. Posledica tega je, da predpisani stabilizacijski programi upočasnjujejo njihov ekonomski razvoj. Zato dežele v razvoju ob plačilnobilansnem primanjkljaju niso pripravljene iskati finančne pomoči pri IMF-u. Če pa že, to pogosto storijo ob že zelo nakopičenih plačilnobilansnih težavah, torej v skrajni sili, ko je prilagajanje plačilne bilance nujno, ukrepi prilagajanja pa zato boleči.

1979. leta je IMF sprejel nova načela o pogojenosti, ki poskušajo bolj upoštevati vzroke plačilnobilansnih težav, posebne socialne, politične in ekonomske razmere in prioritete dežel, omogočajo daljše obdobje odplačevanja sredstev ter institucionalizirajo periodični pregled izkušenj o prilagajanju plačilnih bilanc na osnovi pogojenosti finančne pomoči IMF-a. Bolj kot prej je poudarek na agregatni ponudbi, predvsem na povečanju produktivnosti in izboljšanju alokacije resursov v gospodarstvu.⁹ S tem naj bi se razpoložljivost sredstev povečala, kar bi omogočalo manjše omejevanje agregatnega povpraševanja ob premagovanju plačilnobilansnih težav. Velika strukturna plačilnobilanska neravnotežja zahtevajo dolgoročnejša prilagajanja plačilne bilance in ustrezno večje financiranje. Posledica je velika zunanja zadolženost. Šele ustrezna rast družbenega produkta in izvoza omogoča redno izpolnjevanje obveznosti, ki izvirajo iz odplačevanja tujih posojil. Cilj politik prilagajanja plačilne bilance, ki poudarjajo agregatno ponudbo, je izboljšanje alokacije proizvodnih tvorcev v gospodarstvu in povečanje količine ter izboljšanje kvalitete produktivnih investicij. Posledici sta večja ekonomska rast in večja razpoložljivost blaga za izvoz in uvozno substitucijo.

IMF občasno presoja, kako učinkovito se uresničujejo stabilizacijski programi, ki jih podpira s svojimi posojili. V primerjavi z razmerami sedemdesetih let, ko sta bili približno $\frac{2}{3}$ ¹⁰ posojil IMF-a dodeljeni deželam v razvoju po aranžmajih z nizko stopnjo pogojenosti, so zdaj približno $\frac{4}{5}$ posojil dodeljene po aranžmajih, ki podpirajo rigorozne programe plačilnobilanskega prilagajanja, torej s strogo pogojenostjo. Zadnje čase so bile pri vrsti stabilizacijskih programov težave, tako da je IMF ustavil nadaljnja črpanja posojil (v 10 od 34 tekočih »stand-by« ali razširjenih kreditnih aranžmajev). IMF meni, da to ni posledica prestroge pogojenosti, temveč slabših mednarodnih razmer, ki zahtevajo večje prizadevanje za prilagajanje plačilne bilance.

V IMF-u namreč prevladuje tradicionalno gledanje na finančne in plačilnobilanske politike dežel v razvoju. Do neke mere zanika avtonomne pravice do pospeševanja lastnega razvoja oziroma tega vsaj po-

⁹ O ciljih in metodah »supply-side« politik prilagajanja plačilne bilance glej v A. Crockett, *Issues in the Use of Fund Resources, Finance and Development*, 1982/2.

¹⁰ Podatki in stališča so iz govorov de Larosiera, direktorja IMF-a, objavljenih v IMF Survey, 21. 6. 1982. in *Finance and Development*, 1982/2.

stavlja v stroge okvire notranje in zunanje finančne discipline. Tako meni, da so dežele v razvoju nagnjene k hitremu porabljanju razpoložljivih finančnih sredstev za večanje izdatkov (absorpcije, npr. za pokrivanje primanjkljajev javnega sektorja, za razvojne investicijske projekte itd.). Financiranje torej rade obravnavajo kot substitut procesom prilagajanja, namesto da bi ga uporabljale kot nujni input v plačilnobilančno prilagajanje, skratka komplementarno. Dežele v razvoju so po teh gledanjih nagnjene k temu, da tudi ob plačilnobilančnem primanjkljaju vodijo ekspanzivne finančne politike oziroma da dajejo prednost domačemu ekonomskemu razvoju pred notranjo (finančno) stabilizacijo in izravnano plačilno bilanco. Ob kratkotrajni konjunkturi njihovega izvoznega blaga se povečani devizni prihodki prelijejo v večje domače in uvozne izdatke, ne pa v povečanje mednarodnih monetarnih rezerv, ki bi lahko ublaževalo plačilnobilančne težave, ko se konjunkturi položaj obrne. Dodatna ne-fleksibilnost izvira iz tega, da je agregatne izdatke lahko povečavati, težko pa (brez notranjih ekonomskih, socialnih in političnih pretresov) zmanjševati, zato jih države žele ohraniti tudi v slabših plačilnobilančnih razmerah, kar je mogoče z novim zunanjim zadolževanjem.

Dodajmo še nekaj sklepnih razmišljanj o obravnavani tematiki. Pri obravnavanju plačilnobilančnega prilagajanja dežel v razvoju se moramo poleg notranjega vidika tega problema, ki se kaže v tem, kar mora posamezna dežela ukreniti za odpravo svojega plačilnobilančnega neravnotežja, zavedati tudi zunanjega, ki se kaže v možnostih za oblikovanje ustreznih politik prilagajanja.

Mednarodne ekonomske razmere so neugodne, kar še otežkoča delovanje mednarodnih mehanizmov plačilnobilančnega prilagajanja. To pred mednarodni monetarni sistem postavlja večje zahteve po mednarodnem financiranju. Ker pa hkrati prihaja do krize mehanizmov mednarodnega financiranja, mora biti kljub zaostrenim razmeram v mednarodnih ekonomskih odnosih plačilnobilančno prilagajanje hitrejše in manj fleksibilno. Idealno razmerje med financiranjem in prilagajanjem plačilnobilančnih neravnotežij, ki naj bi ga mednarodni monetarni sistem zagotavljal, je torej porušeno.

Mednarodni monetarni sistem nakopičenih plačilnobilančnih težav med dolgoročno deficitnimi deželami v razvoju in dolgoročno suficitnimi industrijsko razvitimi deželami in deželami izvoznicami nafte ne rešuje globalno, čeprav je danes vse bolj očitno, da je to splošen problem, ki ga je treba globalno obravnavati in ne zgolj individualno po posameznih dežalah. Pri premagovanju plačilnobilančnih težav dežel v razvoju nastaja razmerje med IMF-om kot navidezno nepristransko mednarodno denarno avtoriteto, ki skrbi za blagostanje mednarodne skupnosti, in posamezno deželo v razvoju, ki mora zaradi svoje dejanske ali pa navidezne finančne nediscipline prositi IMF za finančno podporo, s katero bi lahko premostila svoje plačilnobilančne težave. Pri takem razmerju sil je povsem očitno, da so posamezne dežele v razvoju v podrejenem položaju.

Strogi stabilizacijski programi, na podlagi katerih IMF odobri svojo finančno podporo, so pogosto v nasprotju z domačimi ekonomskimi, socialnimi in političnimi interesi dežel v razvoju.

Mednarodni denarni sklad gleda na plačilnobilančna prilagajanja dežel v razvoju monetaristično, saj izhaja iz predpostavke, da je (ob upoštevanju, da je mogoče na plačilnobilančno neravnotežje na tekočem računu gledati tudi kot na posledico neravnotežja med domačo agregatno ponudbo in povpraševanjem oziroma neravnotežja med ustvarjenim produktom in njegovo absorpcijo) vzrok plačilnobilančnih primanjkljajev dežel v razvoju pretirano agregatno povpraševanje, ki izvira iz ekspanzivnih monetarno-kreditnih in fiskalnih politik. Dežele v razvoju obravnava uniformno in togo, ter ne upošteva specifičnih pogojev gospodarske strukture, ki praviloma dajejo manjše možnosti za učinkovito delovanje alternativnih mehanizmov plačilnobilančnega prilagajanja. Kot zdravilo za plačilnobilančni primanjkljaj v stabilizacijskih programih za dežele v razvoju predpisuje deflatorne finančne politike (kot sredstvo omejevanja agregatnega povpraševanja) ter politike, ki naj okrepijo zunanji sektor gospodarstva (spodbuja izvoz in proizvodnjo uvoznih substitutov v primerjavi z uvozom in proizvodnjo za domači trg), npr. devalvacijo ali depreciacijo. Dežele v razvoju za razliko od takšnega gledanja poudarjajo strukturne vzroke svojih plačilnobilančnih primanjkljajev (zunanje vzroke ter razne sektorske neusklajenosti kot posledice domačih procesov ekonomskega razvoja, zaradi katerih politike omejevanja agregatnega povpraševanja ne dajejo dobrih plačilnobilančnih rezultatov, pač pa zavirajo ekonomski razvoj). V skladu s tem bi moral biti tudi način premagovanja težav plačilnobilančnega prilagajanja dežel v razvoju.

Na koncu kaže poudariti, da bi vzrok in narava plačilnobilančnega neravnotežja dežel v razvoju morala determinirati potrebo po prilagajanju, njeno dinamiko, politike prilagajanja, potrebna finančna sredstva za podporo prilagajanju in pogoje uporabe teh sredstev. Strukturno prilagajanje plačilne bilance dežel v razvoju naj bi bilo torej bolj kot doslej usmerjeno k agregatni in sektorski ponudbi, kar naj bi povečevalo proizvodne zmogljivosti, njihovo izkoriščenost in ustvarjeni produkt, ter k diverzifikaciji proizvodnje in izvoza v procesih industrializacije. Tako strukturno prilagajanje je lahko le dolgoročno, to pa pomeni tudi podprto z večjim financiranjem, in neločljivo povezano z ekonomskim razvojem dežel v razvoju. Mednarodni denarni sklad v zadnjem času upošteva nekatere od teh zahtev (daljši roki odplačila, specifične olajšave, podarek na ponudbi). Kljub temu se težave plačilnobilančnega prilagajanja dežel v razvoju še vedno obravnavajo kot individualne težave finančno nediscipliniranih in razvojno preambicioznih dežel v razvoju, namesto da bi se obravnavale globalno, saj zadevajo bistvo mednarodnih razvojnih procesov in mednarodnih ekonomskih odnosov. Ti pa zahtevajo globalno reševanje z reformo mednarodnega monetarnega sistema, izhajajočo iz osnovnih načel nove mednarodne ekonomske ureditve.

ANDREJ KIRN

Tine Hribar v vlogi ideološkega razumnika

Zahvaljujem se aktivu in zlasti nekaterim tovarišem, da so mi po eno in pol urni debati o formalni proceduri razprave blagohotno dovolili, da lahko spregovorim o stališčih Tineta Hribarja v njegovih treh tekstih, predloženih za razpravo.* Pozdravljam predlog Tineta Hribarja, da razpravo z našega aktiva objavi Teorija in praksa ali Nova revija.

Ker je iz nastopov nekaterih tovarišev razvidno, da se obotavljajo odkrito vsebinsko spregovoriti iz bojazni, da bo imelo to za Tineta Hribarja praktične politične sankcije, bom postavil na začetek tisto, s čimer sem mislil diskusijo zaključiti – da bi odpadle vse zavore in pomisleki pred sproščeno besedo. *Sem namreč odločno proti temu, da bi se Tinetu Hribarju zaradi moje diskusije skrivil en sam las. Če bi kaj takega zahtevali zunanji politični dejavniki, se zavežujem pred vsem aktivom, da bom iz protesta izstopil iz ZK.* Iz takšnih ukrepov bi kovali dobiček samo konservativci meščanskega ali stalinističnega kova in vsi tisti, ki v našem prostoru na ves glas tožijo, da je naša družba obupno totalitarna in represivna in da to še zlasti velja za ZK. Toda ne gre v prvi vrsti za to, kako bi takšne ukrepe uporabili drugi. Gre predvsem za to, da v tem trenutku sebi in drugim dokažemo dostojanstvo pa tudi odločnost, svobodo in širino notranjekomunistične demokracije. Sodim, da zaenkrat Hribarjeva stališča ne preraščajo v teoretsko osnovo za praktične frakcijske boje v ZK, zlasti še, če nimajo širše miselne in praktične podpore v vrstah ZK pa tudi v našem aktivu. *Dovolj je, da se do Hribarjevih stališč odločno in jasno opredeli naš aktiv.* Le tako bomo lahko ostali dobri

* V bližnji preteklosti so bili objavljeni nekateri teksti dr. Tineta Hribarja (višjega znanstvenega sodelavca in v. d. predstojnika Centra za proučevanje znanosti na FSPN), za katere so člani aktiva ZK (vanj so vključeni pedagoški in nepedagoški delavci Fakultete za sociologijo, politične vede in novinarstvo v Ljubljani) menili, da je o njih potrebna izmenjava stališč. Gre za razprave in članke: *Dve leti po pobudi* (Nova revija št. 2, 1982/83); *Povojna filozofija na Slovenskem. Z vidika mišljenja kot mišljenja* (Nova revija št. 12/1983); *Družboslovje* (Glasnik Slovenske matice št. 2/1983). Razprava o navedenih tekstih se je začela 19. aprila 1984.

Uredništvo naše revije je sprejelo pobudo za objavljanje tistih razprav z aktiva ZK, ki bi pomembneje osvetlile tematiko in ideološke teze iz omenjenih člankov – ali pa se nanašajo tudi na druga idejna protislovja v naši družbi.

V tej številki objavljamo celotno in avtorizirano razpravo dr. Andreja Kirna, izrednega profesorja na FSPN za predmet Sociologija znanosti in znanja. – *Op. ur.*

tovariši, strokovni sodelavci in komunisti. Kot komunista me zanima, ali so Hribarjeva stališča postala idejna sila v našem aktivu ali ne.

Moj edini namen je, da bi člani aktiva zbrali vsaj toliko intelektualne komunistične poštenosti in odločnosti, da bi lahko rekli Hribarju, če že ne nič drugega, vsaj približno tole: radi te imamo, dragi Tine, toda v nekaterih stališčih in ocenah ti ne moremo slediti in želimo, da bi se čimprej poslovil od te poti. Če pa niti takšna blaga ocena ni mogoča in se bo izkazalo, da je Tinetova pot skupna pot tudi za aktiv ZK ali za večino njegovih članov, potem je pač moja pot osamljena in v skladu s takšno ugotovitvijo bom za sebe potegnil praktične ugotovitve in premislil o svojem več kot dvajsetletnem članstvu v ZK, ali pa vsaj v aktivu, v katerem sem že tudi skoraj dvajset let.

S tem bi hotel dati skromen praktični prispevek k večji učinkovitosti razglašene Hribarjeve metode in koncepcije vztrajnega in načelnega razločevanja med ideološkim in znanstvenim, med znanstvenim in političnim. Že na prejšnjem sestanku sem poprosil Hribarja, če bi bil tako prijazen in se v skladu s to metodo odločil o tem, kam bi uvrstil svoje tri prispevke: ali med znanstvene ali med ideološke tekste. Pričakoval sem, da bom ta odgovor dobil na današnjem sestanku, toda, žal, sem moral ostati razočaran in zdi se, da se bom kar sam moral potruditi in praktično uporabiti njegove metode razločevanja za njegove lastne tekste.

Kot vidim, je možnost praktičnih političnih sankcij na temelju diskusije o stališčih Tineta Hribarja popolnoma ohromila in blokirala vsakršno odkrito pošteno komunistično besedo. Ta Damoklejev meč je treba odločno odstraniti, saj v bistvu omogoča zamegljevanje stališč in idejno mlačnost. Možnost političnih sankcij je za nekatere člane aktiva resnična etična zavora, zaradi katere se ne morejo izjasniti, za nekatere pa se mi zdi, da je pripraven in udoben izgovor za oportunistem, za tretje je to morda alibi, da se ni treba javno razkazovati, da se strinjajo s Hribarjem, za četrte pa je obratno nerodno, da bi Hribarju dali vedeti, da se z njim ne strinjajo.

Sodim, da je Hribar javno zapisal nekaj sodb, ocen in stališč, ki so takšne kardinalne narave, da se moramo do njih opredeliti kot komunisti in zlasti še kot komunistični intelektualci in družboslovci. Ta stališča zadevajo v prvi vrsti idejno usmeritev naše fakultete, delavce na fakulteti, njihov odnos do znanosti in politike in s tem v žvezi njihov odnos do fakultete ter odnos fakultete kot celote do ustanoviteljev in do ZK. Moramo se tudi vprašati, koliko se na ta stališča navezujejo različne skupine in posamezniki od Đevdelije do Triglava, ki jim na različne načine prikimavajo, ploskajo ali pa se skrivaj zmrdujejo in jezijo. Naša stališča nimajo torej nikakršnega lokalnega vrtičarskega, fakultetnega ali pa zgolj individualnega pomena. Naša stališča imajo politično težo in odmev, pa če to hočemo ali ne. Če se nad tem jezimo in je to za nas tragedija, potem bi bilo bolje, da bi se ukvarjali z nabiranjem zdravih zelišč kot pa

z družboslovnimi znanostmi, kot so sociologija, politologija in komunikologija.

Tudi ideje so orožje. In po tem orožju je še zlasti v zadnjem času veliko povpraševanje tako na svetovnem kot na domačem trgu. Mi kot producenti idej nismo osamljeni. Da idejni boji ne bi prešli v praktične frakcijske politične boje, jih moramo od vsega začetka voditi zelo načelno in javno tudi v ZK. Kdor k temu lahko kaj prispeva, je dolžan to storiti čimprej, da se ZK obvaruje pred notranjo idejno erozijo in dezintegracijo, ki bi vodila prej ali slej tudi k praktični politični dezintegraciji. Kolikor bomo to uspeli preprečiti, toliko več bo lahko miselne različnosti in raznovrstnosti tudi znotraj ZK. Brez načelne odkrite diskusije ne samo v našem aktivu, ampak tudi v ZK kot celoti nehotе prispevamo k temu, da se družbena kritika neustvarjalno in politično polarizira na eni strani v režimsko družbeno apologetiko, na drugi strani pa v opozicijsko družbeno kritiko. Mislim, da kot člani ZK ne moremo udobno sedeti na dveh stolih: teoretskem in praktičnem. Takšne dvoživke, ki se jih ZK ni bila sposobna otresti, delajo veliko politično, ekonomsko, kulturno, moralno in idejno škodo.

Ker je za marsikatero Hribarjeve ocene zelo pomembno njegovo načelno in vztrajno razločevanje med znanostjo in ideologijo, znanostjo in politiko, mi dovolite, da ponovim svoje stališče do tega problema. Zame je družbeno-zgodovinska-idejnovrednostna razsežnost znanja in znanosti ter družbene zavesti sploh širša in trajnejša opredelitev (če hočete, tudi transrazredna) kot pa ideološka ujetost zavesti, zlasti še v pomenu objektivno razredno pogojene napačne zavesti ali pa celo v smislu nekakšne politične, normativistične plehke propagande. Sodim, da to stališče v znanstvenem svetu ni osamljeno in da je prodrlo celo v del zavesti naravoslovno-tehniške inteligence. Razlikovanje med znanostjo in ideologijo, med znanostjo in politiko je do določene mere nujno in smotno. Potrebna pa je konkretna analiza konkretnih družboslovnih, znanstvenih in idejnovrednostnih stališč. Pod določenimi pogoji strokovna in znanstvena spoznanja nastopajo lahko istočasno kot politična in idejno relevantna spoznanja in obratno. Politična in idejno-programska izhodišča lahko odigrajo v družbenih znanostih določeno miselno hevristično vlogo, kajti tudi ta izhodišča so običajno nekakšen koncentrat spoznanj in ne zgolj nekakšna čisto vrednostna ideološko-normativna izhodišča, brez vsake spoznavne vrednosti in utemeljenosti. Program ZK je, npr., skušal posplošiti in strniti tisto, kar so v tistem času teoretsko zmogle družbene znanosti in politični misleci. Eksplicitno ali implicitno številna izhodišča iz Programa ZK in Ustave funkcionirajo v teoretični paradigmi našega družboslovja, nekatera pa so mogoča že v konfliktu z družbeno realnostjo in v zvezi s tem tudi z družboslovnim raziskovanjem.

Po mojem ne obstoji ideologija kot samostojen sistem znanj in stališč, ampak obstoji idejno-vrednostna razsežnost znotraj vsakega družboslovnega sistema znanja.

Mene zanima le tisti del, ki zadeva slovenski program STM. Hribar ima seveda vso pravico do svojega stališča do obstoječih programov STM. Seveda pa imajo tudi drugi svobodo, da zavrnejo njegova stališča in da jih Hribar zavoljo tega ne bo ožigosal za neostaliniste, ideologe in apologete. Hribar kritizira program z vidika, da ni, oziroma da ni dovolj filozofski predmet. Če bi STM po svoji zasnovi hotel biti filozofski predmet, potem bi bila Hribarjeva kritika kolikor toliko upravičena, tako pa zadeva v prazno. To ne pomeni, da program ne potrebuje izboljšav. O tem je celovito spregovoril in ponudil predloge nedavni strokovni posvet o vzgojnoizobraževalnih problemih predmetnega področja STM. Povzetek stališč in diskusij bo objavila Teorija in praksa (gl. št. 4/1984). STM nikdar že ob svojem nastajanju ni imelo namena, da bi bilo filozofski predmet, ampak je bilo problemsko transdisciplinarno zasnovano. Ta večdisciplinarnost Hribarja moti, češ da je to vračanje nazaj, v čas, ko znanosti še niso bile diferencirane in da se s tem zavira razvoj družboslovja (Glasnik Slovenske matice št. 2, 1983, str. 92/93). Sodim, da znanstveni razvoj in znanstveno mišljenje 20. stoletja presegata klasično disciplinarno razčlenjenost, kot se je izolikovala v 19. in začetku 20. stoletja. Enostranska disciplinarnost postaja tudi ustvarjalno in spoznavno neproduktivna. Omenjeni strokovni posvet je odločno zavrnil težnje po disciplinarni razgraditvi STM in jih ocenil kot anahronistično dejanje.

Politično-idejno pa je relevantno Hribarjevo stališče, ko trdi, da slovenski »program uporablja terminologijo združenega dela in je torej na ravni obstoječe jugoslovanske ideologije. Je na tekočem z dogajanjem doma in v svetu, vendar skoraj na ravni običajnih političnih referatov, ponekod pa celo na ravni novinarskih zapisov. Zaradi njegove ekskluzivne težnje po aktualnosti so iz njega izginile še poslednje sledi filozofije.« (prav tam, str. 91). Naj Hribar konkretno pove, katere teme so zanj na ravni političnih referatov in novinarskih zapisov. Glede aktualnosti pa naj ga informiram, da iz odgovorov številnih učencev veje želja, naj se program še bolj obrne k sedanjim problemom in zlasti k temam, ki zadevajo zavest, življenjske probleme in stiske mlade generacije. Vse te teme pa so lahko globoko filozofsko premišljene in morajo imeti svoj filozofski temelj. Ali Hribar želi vso mlado generacijo njej navkljub osrečevati z zgodovino filozofije?

Sama uporaba terminologije združenega dela je torej za Hribarja že ideološko početje. Kje so kriteriji za takšno (dis)kvalifikacijo? Je kriterij mogoče v tem, ker je združeno delo še dejansko preveč razdruženo, ker združenost še ni dosti realizirana, ker še ostaja v procesu udejanjenja, ker ima še na sebi normativni, idealni, bodoči element? Je potem vse, kar je procesualno, načrtovano, še neuresničeno, ideološko v smislu popačene in spolitizirane zmotne zavesti? Če je združeno delo samo po sebi ideološka kategorija, potem je treba narediti temeljito pojmovno čistko naših

vzgojno-izobraževalnih programov in jih očistiti ideoloških primesi. Predlagam, da ta posel opravijo Tine Hribar in njegovi morebitni somišljeniki. Hribar je od vseh nas še najbolj vešč načelnega razločevanja med znanstvenim in ideološkim. Ima torej lepo priložnost, da konkretno praktično preizkusi moč svoje metode.

»Ne samo po svoji ideološki zasnovi, ampak tudi po svojem izvajanju aplikacija enega ali drugega programa ne bo mogla biti znanstvena. Že zaradi tega, ker program vsebuje »povzetke« znanosti (kot so politologija, sociologija, politična ekonomija itn.), »profesorji« za ta predmet ne bodo mogli biti nič drugega kot marksistični kateheti. Učbeniki bodo podobni katekizmom; toda samo podobni, saj po svoji urejenosti katoliških katekizmov prav gotovo ne bodo dosegli. Razprava o ideološkosti in neznanstvenosti programov z njihovimi sestavljalci kajpada ne bi bila mogoča, saj znanost načeloma, se pravi, že vnaprej enačijo z ideologijo« (prav tam, str. 92).

Vsi učitelji, sociologi in politologi, komunikologi, ki sodelujete pri izvajanju učnega programa STM za srednje šole, in ki poučujete temelje marksizma na univerzi po eni strani, torej prispevate k vzgajanju marksističnih katehetov, po drugi strani pa ste profesorji v narekovajih in na univerzi zganjate neznanstveno početje. Enako obupno neznanstveno ideološko početje seveda zganjajo tudi vsi učitelji STM v srednjem usmerjenem izobraževanju. To je nesramen udarec v obraz vsem učiteljem, ki vestno in strokovno opravljajo svoje delo. Ob številnih zunanjih težavah, s katerimi ima opraviti naša fakulteta, pa je to tudi udarec v hrbet prizadevanjem na naši fakulteti, da bi pedagoško smer STM čimbolj kvalitetno dogradili. Če aktiv ZK sprejema Hribarjeve ocene, predlagam, da se odpovemo pedagoški smeri STM, ker delamo z vzgajanjem marksističnih katehetov samo škodo. Hribar že vnaprej apriorno, dogmatično obsoja, da bodo učbeniki podobni katekizmom. Učbeniki za vse štiri letnike so tu. Tine, vso možnost imaš, oziroma si jo že imel, da dokažeš, da so to katekizmi. Učitelji imajo pripombe na nekatere od obstoječih učbenikov, so se pa do njih izrazili tudi zelo pohvalno. Hribar vnaprej demogoško diskreditira sestavljavce učnih programov s tem, ko trdi, da z njimi ni mogoča razprava o ideološkosti in neznanstvenosti programov, ker načelno izenačujejo znanost z ideologijo. Ti, Tine, vnaprej, apriorno, dogmatsko izenačuješ ljudi z ideologi.

Hribar se obrača proti enotnemu ideološkemu svetovnemu nazoru, proti »ideološkemu monizmu« naše srednje šole. Sprašujem te, Tine, kakšen ideološki pluralizem namesto »monizma« želiš v naši šoli? Predstavljanje različnih vidikov, ocen, stališč je elementarni vir kritičnosti. Zavzemam se za takšen pluralizem in podprli so ga tudi udeleženci omenjenega posveta o STM. Toda to ni isto kot sistematično organizirana zasnovanost vzgojnoizobraževalnega procesa na različnih idejnih paradigmah, npr. nacionalistični, heideggerjanski, neopozitivistični, klerikalistični ali kakšni drugi. Ali se, Tine, zavzemaš za takšen organiziran pluralizem v

vzgojnoizobraževalnem procesu? Konec koncev je treba pomesti z »ideološkim monizmom« tudi na naši fakulteti, mar ne tovariš Hribar? V statutu fakultete smo posebej poudarili pomen in vlogo marksizma pri našem delu. Upam, da smo to mislili resno in da to ni lepotni okrask ali reklamni figov list za navzven, za naše ustanovitelje, temveč da je to sestavina naše osebne usmeritve. Če pa se misli, da je to klavrn preostanek iz ideologizacije v 70-tih letih, pa prosim, da se prevzame pobudo in fakultetnemu svetu predlaga, da se ta mesta črtajo iz našega statuta in šele tako se bo naša fakulteta znanstveno konstituirala in se osvobodila svojih ideoloških bergel. Ne prenašam udobne dvojnosti, ki izgleda nekako takole: teorija kriči, da je stol neznansko zasvinjan, kljub temu pa nanj sedamo kot da je kristalno čist, hkrati pa pomagamo kričati, kako je stol, na katerem sodimo, umazan. Nobene potrebe pa nimamo, da bi, če je v teoriji kaj resnice, stol dejansko očistili, če pa stol ni umazan pa je treba teorijo opustiti.

Če so Hribarjeva ideološka očala točna, potem na naši fakulteti razen Tineta Hribarja ni drugih znanstvenikov razen mogoče še tistih, ki jim je Hribar po svojih kriterijih pripravljen priznati ta status. Vsi drugi so verjetno obupni ideologi. Če aktiv in vodstvo fakultete do Hribarjevih ocen ne sprejme stališča, bom kot predstojnik katedre za STM dal ostavko, ker nočem biti soodgovoren za marksistične katehete. Če sprejmate Hribarjeve sodbe in boste ohranili pedagoško smer, je najbolje, da predlagate za predstojnika njega, ker bo v skladu s svojim konceptom lahko zagotovil znanstveno čistost programov in vzgojnoizobraževalnega procesa.

O represiji, ideologizaciji in kadrovski politiki

»Vsi represivni ukrepi v sedemdesetih letih so se namreč iztekli v ideološko podreditev znanosti.« (Dve leti po pobudi, Nova revija št. 2, str. 130). To oceno nekateri v Sloveniji pa tudi v Jugoslaviji trdovratno ponavljajo... Mene zanimajo slovenske razmere. Po moji oceni je šlo za konflikt med določeno politiko in na določen način politizirano znanostjo. Ni pa šlo samo za konflikt med znanostjo in politiko, ampak tudi za konflikt med različnimi izhodišči v znanosti sami in ta različnost traja še danes. Postavljam hipotezo, da se v Sloveniji v 70-ih letih število opravljenih raziskovalnih nalog v primerjavi s prejšnjim obdobjem ni zmanjšalo, ampak se je še povečalo; tudi zato, ker so nekateri pedagoški delavci postali raziskovalci s polnim delovnim časom, ker se je na nekaterih področjih celo povečalo število raziskovalcev in ker so se usposobili nekateri resni mlajši raziskovalci. Lahko bi se dokazovalo, da se je zaradi tega zmanjšala kvaliteta pedagoškega procesa na naši fakulteti. Toda na takšne analize dosedaj še nisem naletel. Lahko bi dokazovali, da nekateri raziskovalci, ki so bili izključeni iz pedagoškega procesa, niso dobili družbenih sredstev za raziskovanje. Razkrije se lahko, koliko raziskoval-

nih sredstev so ti raziskovalci imeli na voljo. Če iz objektivnih materialnih razlogov svojega raziskovalnega dela niso mogli opravljati, potem gre to na račun družbene represije, če pa so sredstva imeli na razpolago, in kolikor je meni znano, so jih imeli, potem sta bili količina in kvaliteta njihovega raziskovalnega dela odvisni od njihovih osebnih raziskovalnih kvalitet. V tem času so ti prizadeti tovariši oddali precej raziskovalnih poročil in tudi objavili. Kaj pa je v 60-ih letih na sociološkem področju v Sloveniji sploh izšlo v knjižni obliki? Nekaj učbenikov iz obče sociologije! V 70-ih letih je produkcija neprimerno bogatejša. Treba je pritegniti *različne pokazatelje* o stanju družboslovja in zlasti še sociologije v 70-ih letih v Sloveniji, ne pa verjeti v ideološke konstrukte o pogorišču in mortifikaciji sociologije. Kaj se hoče z njimi dokazovati? Da je bilo ideološko in znanstveno nevredno vse, kar so ustvarili drugi, razen tovarišev, ki so zapustili našo fakulteto ali prešli v raziskovalno področje. Iz raziskav tega obdobja so izšle nekatere knjige, med njimi tudi Hribarjeva knjiga Metoda Marxovega kapitala. Ocena o mortifikaciji in pogorišču sociologije hoče torej predvsem degradirati strokovne prispevke nekaterih avtorjev v tem obdobju. Ta perfidna teza ima izdelane kriterije glede tega, kaj uvršča v znanost in kaj ne. V takšni tezi sta skrita prefinjena degradacija in agresivno favoriziranje določene paradigme družbene znanosti in sociološke še posebej. Zavzemam se za celovito objektivno oceno razvoja sociologije in drugih družboslovnih disciplin v 70-ih letih, ne pa za parcialno ideološko tendenciozno oceno, ki se hoče predstavljati kot nesporno dejstvo, ki temelji na solidno opravljeni analizi. Toda dejansko takšne analize še nikjer ni.

Želim, da bi bilo takšnih konfliktov med znanostjo in politiko, kakršen je bil v 70-ih letih, vse manj. Ni pa to odvisno izključno od politike, ampak tudi od družbenega in političnega angažiranja znanosti. Ne obstojita samo politična uporaba in zloraba znanosti, ampak tudi znanstvena uporaba in zloraba politike. Mi družboslovci kot komunisti moramo čutiti odgovornost do programa ZK in socialistične samouprave usmeritve našega družbenega razvoja, ne pa do stališč in politik posamičnih političnih osebnosti in vodstev. Do njih mora biti družbena znanost avtonomna. Z njimi je povezana in z njimi sodeluje lahko samo na podlagi navedenega temeljnega pogoja in kako so programu zavezane konkretne politike in konkretne politične osebnosti.

»Največja škoda, ki jo je povzročila ideologizacija znanosti ni v tem, da so se znanstvenikom zaprla usta. Hujši in dolgotrajnejši učinek imajo doktorati, znanstveni in pedagoški nazivi, ki so se delili na temelju ideološke pravovernosti, medtem ko sta bili znanstvena raven in samostojnost razmišljanja zanemarjeni, če ne celo nezaželeni. Tako je prišlo do negativne selekcije znanstvenega in pedagoškega osebja...« (Nova revija št. 2, str. 130)

Točno se ve, kdo je v sedemdesetih letih doktoriral, dobil znanstveni in pedagoški naziv. Prosim, Tine, da zelo konkretno, z imeni naštejesh

ljudi, ki so dobili doktorate ter pedagoške in znanstvene nazive na temelju ideološke pravovernosti. *Če si znanstvenik in ne ideolog, lahko to trditev popolnoma konkretno empirično dokažeš.* Imaš vso pravico in zakonsko podlago, da začneš postopek pri univerzitetni habilitacijski komisiji, da se odvzame neupravičeno pridobljene nazive, pri katerih se je upoštevalo samo ideološko pravovernost, ne pa tudi drugih kriterijev, kot jih predpisuje zakon. Zakon ne zahteva ideološke pravovernosti, ampak določeno druženo samoupravno aktivnost in usmerjenost. *Če se aktiv ZK z oceno Hribarja strinja, prosim, da začne proces ugotavljanja nezakonitih volilnih postopkov.* Če pa se s Tinetom razhaja, naj se to prav tako zapiše in Tine bo moral priznati, da se je pri diskvalifikaciji ljudi grdo zaletel ali pa naj naravnost pove, katere ljudi ima v mislih. *So Tinetove ocene znanstvene ali ideološke? Kam jih bomo uvrstili po Tinetovi konceptiji vztrajnega in načelnega razločevanja med ideološkim in znanstvenim?* Zopet je priložnost, da se preveri praktična moč Hribarjeve metode razločevanja.

»Poleg opozorila na nevarnost restalinizirajočih tendenc je med apologeti obstoječega največ strahu povzročila zahteva po uveljavitvi izrecnega in vztrajnega razločevanja med znanostjo in ideologijo.« (Nova revija št. 2, str. 130)

Dobro se ve, da sem polemiziral s Tinetovo konceptijo tega razločevanja. Torej sem apologet obstoječega. Vsak nekaj brani v izvornem smislu apologije, toda midva, Tine, braniva nekaj zelo različnega. Nisem za etikete, toda ker si ti, Tine, z njimi radodaren, vedi, da imam tudi jaz zate pripravljenih nekaj imenitnih etiket. Trenutno jih ne bom predstavil, ker ne bi želel prilivati olja na ogenj, ki že tako dovolj peče.

»Od tod, iz jedra samoponašajoče se ideologije, izhaja potem neostalinistična zagrizenost, ki z vsakršno težnjo po razločevanju znanosti in ideologije znova prihaja kot zahteva po (absolutnem) ločevanju znanosti in ideologije.« (Nova revija št. 12, str. 1345)

Ta obtožba se zopet implicitno nanaša name. Sem torej neostalinistični zagrizenec in v tem svojstvu vsekakor škodljiv in nevaren človek in prosim, da aktiv ZK do tega sprejme stališče. Hribar sodi, da diamatski tavitolog zna skakati le v krogu, ki si ga je sam načrtal. Mislim, Tine, da se tudi ti že predolgo vrtiliš v številnih krogih, ki si si jih sam načrtal, samo da so to vsebinsko drugačni krogi od mojih. Diamatski tavitolog po Hribarju podira vse, kar je zunaj ideologije. Kaj torej podiram? Znanost, svobodo? Tine že nekaj let grmi proti neostalinizmu, toda v tem času pa ni prišla izpod njegovega peresa nobena kritična beseda proti meščanskemu dogmatizmu, neokonservativizmu, neoliberalizmu in novi desnici. Silna odvisnost naše materialne eksistence od mednarodnega kapitala pa bo potegnila za seboj hude notranje in zunanje pritiske za konservativnimi strukturnimi idejnimi spremembami v naši družbeni zavesti. Ne bi hotel niti za drobec zmanjšati krivde za našo sedanjo situacijo, ki jo nosi ekonomska, kadrovska in druga politika, toda vseeno me silno moti, da se našemu delavskemu razredu samo pripoveduje, kako bo moral trdo in ustvarjalno

delati in se mnogočemu odreči, toda z ničemer pa se mu hkrati ne pove, da ga fantastično izkorišča ameriški in drugi mednarodni kapital. Mar se s tem molkom noče vznemirjati upnike, da bi ti čimbolj nemoteno pobrali od nas svoj krvni davek. Hkrati s tem pa naj bi še okrepil idejno meščansko solidarnost našega delavskega razreda z mednarodnim kapitalom in ga skušal spraviti tudi v duhovno odvisnost ali vsaj na nek način pritegniti v svojo ideološko orbito.

Dialektični materializem kot filozofski temelj stalinizma

Ne vidim, v čem bi bil greh dialektičnega materializma, če se sklicuje na objektivne zakone. Nanje se sklicuje vsa znanost z Marxom vred. Gre pa pri družbenih znanostih za drugačen tip objektivnosti zakonov kot pri naravoslovnih. Družbeni zakoni se uveljavljajo samo na podlagi obstoja in delovanja ljudi. Izvirni filozofski greh dialektičnega materializma v staliništični verziji vidim v nedružbeni in nezgodovinski zasnovani občosti, v ločevanju narave in družbe, v dogmatizaciji in shematiki te občosti, ki ima seveda svoje politične posledice in svoj politični temelj. Družbeni zakon ne izključuje človekove svobode, alternativnosti in različnih možnosti človekovega snovanja prihodnosti.

Pod dialektičnim materializmom se lahko ponuja zelo raznovrstne reči. Nietzschejeve misli so prešle tudi v nacionalsocialistično ideologijo, pa zato ne bomo trdili, da je nietschejanstvo nujna filozofska podlaga nacionalsocializma. Še slabše in nevzdržno bi bilo, če bi kaj takega trdili za Heideggerja, čeprav je znan njegov rektorski govor pod nastopom nacistov. Povezave med dialektiko in duhom, med dialektiko in idejo, dialektičnega idealizma nihče ne razglša za filozofski temelj stalinizma. Zakaj bi potem vsakršna zveza med dialektiko in materijo nujno, tj. apriorno, vnaprej, načelno morala biti filozofski temelj stalinizma. Mislim, da je zveza med dialektiko in materijo, njena objektivna problematika obstajala že davno preje, preden je bil skovan sam izraz dialektični materializem. Dialektika biti, materije in narave ostaja večna tema filozofskega mišljenja. Ernst Bloch je eden izmed sijajnih filozofskih mislecev dialektike materije.

Zame je vprašanje to, kako se materijo in dialektiko razume. Materijo razumem kot družbeno posredovano zgodovinsko stvarnost, ne pa kot nadčasovno, večno ontološko strukturo. V materijo je treba vključiti tudi družbeno materialno stvarnost in ne samo naravoslovno dojetjo materialnosti. Bistvena je konkretna vsebina, ki jo ponuja določen naziv, ne pa zgolj naziv. Sam dajem prednost izrazu zgodovinski materializem ali materialistično pojmovanje zgodovine, ki vključuje tako teoretsko-spoznavni kot praktični odnos družbe in človeka do narave. Konec koncev, ali zgodovinski materializem ni tudi dialektičen, in obratno, dialektični materializem tudi zgodovinski, saj drugače bi bil v nasprotju s samim zgodovin-

skim bistvom dialektike? Seveda pa je zopet zelo pomembno, kako se razume zgodovino in zgodovinskost. Stalinizem ni raziskal družbeno-zgodovinske konkretnosti občin kategorij dialektičnega materializma, ki so navsezadnje kategorije, prevzete iz dolgotrajne filozofske tradicije, in se jih ni izmislil šele marksizem.

Ne moti me, če ima Hribar svojsko predstavo o dialektičnem materializmu, oziroma eno samo stalinistično verzijo, moti pa me, da vsakogar, *ki se drzne uporabljati termin dialektični materializem, razglša za stalinista*. Hribar trdi, da je bilo leta 1975 »indijansko poletje diamata«, da je šlo za »nasilni vdor dialektičnega materializma«. (Nova revija, št. 2, str. 136).

Hribar sodi, da dialektični materializem, torej v bistvu stalinizem, v marksističnem univerzitetnem izobraževanju še vedno prevladuje, »čeprav se pogosto skriva za poudarjenim himanističnim ali celo strukturalističnim videzom«. (Nova revija, št. 2, 136). Simbol tega vdora dialektičnega materializma mu pomeni knjižnica Borisa Ziherla in Borisa Majerja, ki je izšla v zbirki Novi vidiki pri Zavodu za šolstvo SRS. Boris Majer je torej predstavnik filozofskih temeljev stalinizma. Če je Hribarjeva ocena točna, smo kot aktiv ZK dolžni opozoriti najvišje organe CK ZKS, da se ne spodobi, da ima po vsem obračunu s stalinizmom na političnem in znanstvenem področju v vrhu svojega političnega vodstva še vedno človeka, ki stoji na pozicijah filozofskih temeljev stalinizma. Vprašati pa se bo treba, komu pa vse bolj služijo Hribarjevi filozofski temelji?

Boris Ziherl je za Hribarja tudi totalen stalinist od glave do peta. Ne mislim braniti Ziherla na vsej črti. Bil je otrok svojega časa, kot smo tudi mi danes in lahko je biti velik general v boju s stalinizmom, ko je bila nasproti njemu že izbojevana glavna teoretska in politična zmaga, čeprav ne podcenjujem tudi nevarnosti njegove renesanse, pa seveda tudi nevarnosti revitalizacije vrednot in prakse meščanskega liberalnega kapitalizma, njegove ideologije, neokonservatizma in nove desnice. Hribarjevo slikanje Ziherla je krivično in iztrgano iz zgodovinskega konteksta. Ne samo Ziherl, ampak tudi Kardelj in Tito sta v prvih letih po vojni citirala Stalina in ga počastila ob raznih svečanostih, pa ju zato ne bomo ozmerjali in kategorizirali kot stalinista. Ziherlovo udejstvovanje je bilo zelo široko, ne samo filozofsko. Ponekod in v določenem času je bil v svojih stališčih trd, če hočete – tudi stalinističen, pri drugih problemih pa spet širok, odprt in inovativen. Ni še opravljena temeljita, vsestranska idejno in historična analiza Ziherlove ustvarjalnosti, Hribar pa bi nam, ko nam je natresel nekaj citatov iz Ziherla, rad prišepnil, da je to že narejeno, in da je Ziherl že dokončno kategoriziran, stigmatiziran po uspešni Hribarjevi metodi.

Tako kot Hribar sem tudi sam poslušal Ziherlova predavanja, ki so nas vodila k izvirni marksistični literaturi. Pokojni Ziherl je izžareval veliko človeško toplino in intelektualno poštenost in načelnost, ki jo žal pogrešam pri sedanjih vnetih kritikih stalinizma. Če je točna Hribarjeva podoba B. Ziherla kot zakrknjenega stalinista, potem je sramotno, da smo škofje-loška sociološka srečanja poimenovali po Ziherlu. Če je Hribarjeva

analiza objektivna, znanstvena, ne pa ideološko skonstruirana, potem naj se fakultetnemu svetu predlaga, da se spremeni poimenovanje škofjeloških socioloških dnevnov, ne pa da se obnašamo farizejsko; mirno prenašamo Hribarjeve površnosti in posplošene zaključke in nas hkrati prav nič ne moti sam naziv škofjeloških dnevnov. Hribar se sploh resno ne spušča v bogato Ziherlovo dediščino, v njegove posamične probleme in rešitve. Analize Ziherlove zapuščine, bogatega ustvarjalnega opusa in njegove družbenopolitične vloge se je treba lotiti brez vnaprejšnjih predsodkov.

Hribarjeva sistematizacija povojne filozofije na Slovenskem

Strokovni subjektivizem in skrajna ideološka pristranost in izključevalnost vejejo iz Hribarjeve sistematizacije povojne zgodovine filozofije na Slovenskem. Obdobje 1965–1975 označuje Hribar kot heideggrovsko obdobje. Zakaj ga raje ne imenuje kar Hribarjevo in Urbančičevo obdobje, saj sta bila njegova protagonista. V skladu s Hribarjevo terminologijo bi to obdobje imenoval indijansko poletje slovenskega heideggerjanstva. Resnica pa je seveda ta, da sta bila Hribar in Urbančič samo en izsek iz tega obdobja. V njem so delovali in ustvarjali še drugi slovenski filozofi, ki so vzdržali navkljub heideggerjanski duhovni represiji in zagotovili kontinuiteto marksističnega mišljenja. Hribarjeva »objektivna znanstvena« metoda jih zato blagohotno pozabi, jih preprosto žive pokoplje, kot da jih v slovenskem prostoru ni in se sploh niso rodili. Popolnoma razumem, da se z njimi Hribar ne strinja, da so mu zoprni, toda minimalna poštenost in strokovnost bi zahtevali, da jih omeni in analizira njihovo delo. Takšne pristranosti bi si težko privoščil celo najbolj zagrizen protimarksist in protikomunist. *Je to v duhu Hribarjeve metode načelnega razločevanja? Ne! To je metoda načelnega izločevanja in mortifikacije. Hribar kriči o represiji, toda sam zganja nezaslišano moralno in psihološko represijo do drugih.*

Za metodo razločevanja med znanostjo in ideologijo je zopet veliko konkretnega dela. Je Hribarjev postopek znanstven ali ideološki? Njegovo skico o povojni filozofiji na Slovenskem »Z vidika mišljenja kot mišljenja« bi raje podnaslovil »Z vidika ideologije kot ideologije«. Ker se Hribar sam uvršča med protagoniste heideggerjanskega obdobja, ni torej bila zgrešena ocena iz sedemdesetih let, ki jo Hribar sam navaja in ki je trdila, da Hribar nekritično povzema iz Heideggerjevega filozofskega opusa... Razhajanje je najbrž v tem, da Hribar o sebi sodi, da je bilo to njegovo povzemanje kritično, ne pa epigonsko. Velik napredek je v tem, da se Hribar v zadnjem slovenskem filozofskem obdobju razglašeno poslavlja od avtoritet in vzorov in najavlja samostojnost mišljenja kot mišljenja. Če bo temu res tako, se bomo mogoče bolje razumeli kot v heideggerjanskem obdobju. Hribar govori o Heideggerjevih epigonih. (Nova revija, št. 2, str. 137) Če je kdo bil Heideggerjev epigon v 70-ih

letih, potem mislim, da je to častno mesto med prvimi zavzemal Hribar in da v tem še vedno prednjači. Pozdravljam pa najavljeno elastično in kritično stališče tudi do Heideggerja in ugotovitev, da se ne sme spremenjati v dogme odgovorov nobenega misleca. To zelo cenim. Toda takšnega blagohotnega razumevanja nismo bili deležni tisti, ki že v heideggrovskem obdobju nismo spreminjali Heideggerjevih odgovorov v dogme. Da se razumemo. Heideggerja zelo cenim kot filozofskega genija 20. stoletja, toda zaradi tega ne vidim nobene nujnosti, da bi moral skočiti v njegovo kožo in govoriti v njegovem jeziku, pač pa je treba misliti njegove probleme in vprašanja.

»Marksomani« in drugi neetični ter ideološki udarci Hribarja

»Ker epigonstvo sovпада z ideologizacijo, bo za marksomane odprta le rubrika za polemike, medtem ko za dvogovor z Marxom ne bo nikakršnih omejitev.« (Nova revija št. 2, str. 137)

Dragi Marx, zavidam ti izjemno mesto v Novi reviji. Kot vidiš, je težko priti do tebe, ker so se vmes vrinili tvoji vneti častilci, ki postavljajo pogoje, kdo se lahko pogovarja s teboj. Tolaži me edinole to, da vsaj tebe še niso čisto pokopali v Novi reviji, kot ti to zagotavlja njen glavni in odgovorni urednik Tine Hribar. Mi, »marksomani«, se bomo že nekako morali znajti v teh hudih časih. Izgleda pa, da si ti, dragi Marx, v Novi reviji na varnem. Kdo pa so marksomani v Sloveniji? So to morebiti Rudi Rizman, Andrej Kirn, Leo Šešerko, Zdravko Mlinar, Andrej Ule, Adolf Bibič, Božidar Debenjak, Viljem Merhar, Maca Jogan, Peter Klinar, Tanja Rener idr.? Tako nesramnega, žaljivega odnosa do marksistov oziroma »marksomanov« najbrž ni zapisal nobeden izmed urednikov revij v Sloveniji v vsej povojni zgodovini. Kaže, Tine, da imaš ti solidno izdelane kriterije glede tega, kdo je toliko vreden, da se lahko pogovarja z Marxom?

Ponižujoč in moralno represiven je Hribarjev očitek dr. Valentinu Kalanu z oddelka za filozofijo na Filozofski fakulteti (Kalan je tudi komunist), češ da je citiral svojega mentorja Vojana Rusa. To mu Hribar še nekako odpusti, ker verjetno je tudi Hribar citiral svojega mentorja v disertaciji, toda žal mi ta disertacija v javnosti še ni bila dostopna. Hribar sodi, da je v nasprotju z avtonomno filozofsko resnico, torej da se Kalan hlapčevsko teoretsko udinja Vojanu Rusu, ker trdi, da dialektična logika že obstoji pri Aristotelu in da obstoji dialektika snovi in oblike. Hribar trdi, da smo se od leta 1980 dalje na družbeni ravni izrekli proti ideološki represiji, toda nekateri jo še nadalje mojstrsko prakticirajo v imenu svobode in mišljenja kot mišljenja. Globoko zavajajoča dezinformacija je v Hribarjevi trditvi (Nova revija št. 12, str. 1352), da je članom filozofskega oddelka s pomočjo politike uspelo nadalje likvidirati samostojen razvoj filozofije na FSPN, da je danes filozofija degradirana na raven

elementov temeljev marksizma na univerzi. Nisem preveril, toda postavil bi hipotezo, da so na sami naši fakulteti obstajale protifilozofske, enostranske, empiricistične in pragmatične težnje, ki občim predmetom niso bile naklonjene. Sami smo zožili obseg filozofije, ne pa oddelek na Filozofski fakulteti s pomočjo politike. Treba si bo ogledati historiat spreminjanja učnih načrtov in položaj splošnih predmetov v njih. Je pa to bil tudi izraz pozitivnega prizadevanja, da se študij sociologije, politologije bolj diferencira in diplomante bolj poklicno usposobi.

V profesorju Božidarju Debenjaku vidi Hribar »popolno unijo filozofije in ideologije« (Nova revija št. 12, str. 1352). Kot argument za to unijo navaja dejstvo, da Debenjak sodeluje pri delu politične šole ZKJ v Kumrovcu, v MC CK ZKS in da je predstojnik MC na univerzi. Ker nam je znano, kako Hribar ocenjuje zvezo med ideologijo in znanostjo, je ta zveza gotovo nekaj skrajno škodljivega za znanost in filozofijo. Lahko se še nadalje vprašamo, kdo po Hribarjevih kriterijih iz našega aktiva še pooseblja popolno unijo med določeno disciplino in ideologijo? Če bi takšen očitek na Debenjaka naslovil strupeni protikomunist ali klerikalec, bi zmignil z rameni, češ, iz svoje kože pač ne more skočiti. Globoko pa me je prizadelo, ko je to izrekel član ZK. *To ni nedolžen očitek*. Ocenjujem, da se tovrstni nizki udarci vklaplajo v širšo strategijo, da se s tem mislečo angažirano inteligenco odvrne od ZK, od delovanja v njenih organih, da se je prestraši z žugajočimi očitki, da se tega lotevajo le intelektualci dvomljivih strokovnih sposobnosti in karieristi, ki v znanosti ne morejo uspeti in v njej nimajo ugleda. S tem se hoče narediti ZK čimbolj neumno. Hoče se jo teoresko obglaviti, tako da bi bil bodoči praktični obračun z njo tem lažji. Debenjak opravlja v ZK pomembno, odgovorno idejno in izobraževalno funkcijo. Ga bomo sedaj zavoljo tega še sami komunisti blatili in degradirali? Mar bomo dopustili, da bodo nekateri pljuvali po delu, ki ga drugi prizadevno opravljajo? Takšna dvojnost vodi v popolno moralno, idejno in praktično erozijo ZK. Spoštovani kolegi komunisti, zopet je priložnost za to, da zavzamete stališče do Tineta Hribarja.

Tinetova stališča kot stališča posameznika me niti toliko ne motijo. Zelo pa me bo prizadelo, če bom odkril, da se s temi stališči solidarizirajo in jih podpirajo člani aktiva ZK ali pa celo njihova večina. To bi pomenilo, da so ta stališča resnično postala materialna idejna sila v našem aktivu.

Hribarja sem podpiral dvakrat: prvič s svojim molkom v sredini sedemdesetih let, ko nisem rekel ničesar proti njegovemu heideggerjanskemu marksizmu ali bolje marksističnemu heideggerjanstvu, in drugič, ko sem se v organih Raziskovalne skupnosti Slovenije zavzemal za podporo njegovim raziskovalnim nalogam. Sedaj ga ne morem več podpirati, ker mislim, da bi s tem podžigal razvijanje njegovih stališč, ki škodujejo njemu, fakulteti in ZK.

Želim, da bi ostali še naprej tovarišija, da bi skupaj gradili, se borili in nasprotovali tistemu, kar ogroža naše skupne cilje in vrednote tako na teoretski kot na praktični družbeni ravni. Komunističnemu gibanju pravi-

loma niso koristile izključitve ali samoizključitve iz partijskih organizacij. Vse to je objektivno slabilo intelektualno fronto komunističnega in delavskega gibanja. Toda za te izključitve niso bile vedno krive samo organizacije, ampak tudi to, kako so intelektualci razumeli svojo vlogo v tem gibanju.

Pričakujem (osebno, pa najbrž tudi aktiv), da bo Hribar v bodoče bolj odgovorno predstavljal svoje poglede in da bo pri ocenjevanju stališč in dela drugih ljudi bolj strokoven in objektivni in manj ideološki. *Tukaj obravnavani teksti so ideološko tendenciozni v najslabšem pomenu besede.* Hkrati s tem si Hribar jemlje pravico, da druge ožigosa za zagrizene neostalinistične ideologe, sebe pa postavlja na piedestal čistega, ideološko neomadeževanega znanstvenega in filozofskega misleca. Pravice do takšnega privilegiranega položaja pa nima nihče.

MARKO KERŠEVAN

Religija, ateizem in socializem

Marko KERŠEVAN se je rodil 1942 v Idriji. Na ljubljanski filozofski fakulteti je študiral sociologijo in ruski jezik s književnostjo. Po diplomi leta 1966 je bil do leta 1974 asistent na Visoki šoli za politične vede oziroma Fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo. V tem času je opravil interdisciplinarni magistrski študij teorije religije na zagrebški univerzi in leta 1973 doktoriral na Fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo v Ljubljani. Leta 1972 je s Humboldtovo štipendijo raziskovalno delal na Univerzi v Konstanzu v ZR Nemčiji. Od leta 1974 je univerzitetni učitelj na sociološkem oddelku Filozofske fakultete, kjer predava poglavja iz obče sociologije in sociologije religije.

Kot raziskovalec se ukvarja predvsem s teorijo in sociologijo religije ter z vprašanjem marksistične razredne teorije. Leta 1968 je z raziskovalno skupino izvedel prvo vseslovensko empirično raziskavo (ne)religioznosti (srednješolske mladine). Aktivno se je udeležil mednarodnih konferenc za sociologijo

religije v Opatiji, Lloret de Maru, Strassbourgu, Lausanni, Londonu. Več njegovih referatov je bilo objavljenih v tujih strokovnih revijah. Je član izvršnega komiteja Mednarodne konference za sociologijo religije (C.I.S.R.).

Samostojne publikacije: »Religija in sodobni človek« (1967, 1970), »Ateisti in religija danes« (1968, 1969), »Religija kot družbeni pojav« (1975), »Razredna analiza in marksistična družbena teorija« (1980 – nagrada Sklada Borisa Kidriča), »Marx, Engels, Lenin: O religiji in cerkvi«, Izbor besedil, ureditev, uvodni študiji (1980), »Cerkvena religioznost v Sloveniji« (1982). Pred kratkim je Državna založba Slovenije izdala izbor razprav in člankov z naslovom »Religija v samoupravnih družbi«, knjigo, v kateri obširneje obravnava tudi vrsto vprašanj, ki jim je namenjen naš intervju.

UREDNIŠTVO: Razprava o odnosu (zveze) komunistov do religije ter opredelitev ustreznih statutarnih načel sta po zasedanju zvezne statutarne komisije ZKJ dobili neverjeten odmev: od prvih temeljitih razprav do nejasnosti, kakšne lahko ustvari, recimo, ne povsem uspela okrogla miza. Praktične zgodovinske razloge so dosedanje diskusije dokaj osvetlile. Zanimajo nas načelni teoretični razlogi kot iztočnice za diskusijo v tej smeri.

M. KERŠEVAN: Najprej, mislim, da vsa ta razprava – in še najmanj tista na okrogli mizi Dela – nejasnosti ni ustvarila, ampak jih je le pokazala,

razkrila. Namreč nejasnosti ob elementarnem vrašanju, zakaj je pravzaprav članstvo v ZKJ nezdržljivo z religijo. Začelo se je, kot vemo, s čisto tehnično-disciplinarnim vprašanjem, postavljenim statutarni komisiji: kaj storiti, če člani ZK z obiskovanjem cerkvenih obredov kršijo program in statutarne določila. Kot pa je bilo sklepati po časopisnem poročilu, pa je že razprava v statutarni komisiji s svojimi poizkusi, pojasniti ta določila (sklicujoč se na nujnost »znanstvenega pogleda na svet«), premaknila diskusijo na vsebinsko raven, ki je neizogibno segla tudi dalje, vse do vprašanja odnosa marksističnega in socialističnega delavskega gibanja do religije. Diskusija je, s svojimi nejasnostmi vred, pokazala, da imamo opravka s temo, kjer ni enkrat za vselej danih rešitev in ki zahteva stalno teoretsko in politično refleksijo (čeprav to ne pomeni, da se take rešitve lahko stalno spreminjajo ali da se celo morajo spreminjati: prepričan sem, da danes pri nas ni ustreznih možnosti za pomembnejše spremembe na tem področju). Pokazalo se je tudi, da o »vnašanju nejasnosti« (z okroglimi mizami na primer) najglasneje govorijo tisti, katerih pogledi so se oblikovali, recimo kar »izkristalizirali«, ob posameznih, danes v marsičem že preseženih razmerah in odnosih; medtem ko so drugim prav taki pogledi eden od virov zadreg in nejasnosti, do katerih prihaja v odnosu komunistov do vere in vernikov. Mimogrede: ob taki različnosti pogledov je govoriti o neuspehu okrogle mize – razen, če se ni držala teme – enako nesmiselno kot govoriti o »neuspehu referendumu«.

Bil bi previden pri razlikovanju »načelno-teoretskih« in »praktično-zgodovinskih« razlogov, saj to rado privede do razlikovanja take vrste, kot je na primer tale: načelno-teoretsko smo komunisti proti religiji, zgodovinsko-politični razlogi in obziri pa nas navajajo na odstopanja in kompromise. Že pred leti sem tako načelnost označil kot nenačelnost s historično-materialističnega stališča. Prvič, ker razume (socialistični) družbeni razvoj kot uresničenje, utelešenje vnaprej dane ideje, ne pa kot rezultat (socialističnega) razreševanja protislovij določene družbe v določenem času, pri katerem imajo seveda (socialistične) ideje in vrednote pomembno vlogo – toda družbena stvarnost zato še ni uresničenje ideje; in drugič, ker v našem primeru absolutizira pojmovanje in vrednotenje religije, namesto da bi vpraševali, kakšna sta dejanska družbena navzočnost in učinek religije glede na dejanski socialistični obstoj in razvoj določene družbe. Eno in drugo je značilno za predmarksistično, zlasti tako imenovano prosvetljsko pojmovanje in kritiko religije (in družbe).

UREDNIŠTVO: *Ali smo dovolj temeljito in vsestransko proučili domet in meje meščanskoprosvetljskih razprav o religiji (Bayle, Holbach, Lamettrie itd.), ali pa smo se navadili na nekaj najbolj splošnih, sicer točnih, a vendarle grobih ocen? Kje smo s študijami meščanske prosvetljske in humanistične kulturne dediščine?*

M. KERŠEVAN: Seveda nismo, saj v slovenščini takorekoč nimamo niti ničesar prevedenega. Ustrezni prevodi in študije nedvomno sodijo v

kulturno obzorje posameznega jezika in naroda, zato bodo morali slej ali prej priti na vrsto. Kako sicer zaostajamo pri tem, je dovolj znano – naj spomnim le, da nimamo prevedene Kantove Kritike čistega uma ali Heglove Fenomenologije. Ob takih prevodih in študijah bi šele uvideli, koliko idej in kritik francoskega materializma in prosvetljenstva – misli takratne intelektualne elite – je danes postalo stvar povprečne intelektualne zavesti, kaj vse pa je, upravičeno ali neupravičeno, bilo pozabljeno ali izrinjeno.

Drugo vprašanje pa je, ali je to danes tista misel o religiji, ki jo potrebujemo in ki jo je potrebno širiti. Kljub Engelsovim in Leninovim priporočilom v tej zvezi mislim, da ni, ali natančneje rečeno, upam, da ni in da to ne bo postala. Kajti to je misel v boju z religijo: ko udarja, ne izbira sredstev in že zato pogosto tudi zgreši: misel, ki prikazuje – kot na primer Holbachovo Razkrinkano krščanstvo, ki ga imamo v srbohrvatskem prevodu – krščanstvo kot monstrum, ki lahko obstaja le, ker ga in če ga ljudje ne jemljejo resno. Taka misel pokaže, kakšne človeške in družbene spake je proizvajalo krščanstvo (in bi jih še v večji meri, če bi mu ljudje sledili), ni pa sposobna videti in razumeti tistega, kar so v krščanstvu našla na primer ljudska protestna gibanja ali pa misleci, kakršna sta bila, na primer, Pascal ali Dostojevski. Tako delo ima danes svoj smisel le kot protiutež domišljavi, žaljivi in vsiljivi protiateistični propagandi. Mislim, da zato v Sloveniji ni prave potrebe po njem, čeprav imamo teologe oziroma propagandiste, ki preveč radi pozabljajo na temno stran meseca svoje religije in prikazujejo zgolj ateizem kot monstrum, ki da ga rešuje edinole to, da ga ljudje ne upoštevajo dosledno. Kakršna religija, takšen ateizem (in narobe), je zapisal ob neki priložnosti Gramsci.

UREDNIŠTVO: Premalo temeljite so razprave o dediščini mehaničnega materializma ter o njegovi zakoreninjenosti v stalinistični dogmatiki. Kakšne so posledice, ki se izražajo v razpravah o religiji, cerkvi in klerikalizmu zaradi izgube dialektično-materialističnega mišljenja, ki je bilo v 19. stoletju izjemno živo (francoski materializem, nemška klasična filozofija, Marxova in Engelsova kritika religije) in njegove intelektualne ravni?

M. KERŠEVAN: Mislim, da je potrebno pri tem upoštevati določeno razliko (ki ne zadeva le odnosa do religije). Visoka intelektualna raven in razvitost dialektično-materialističnega mišljenja veljata za misel francoskih materialistov (kar zadeva intelektualno raven), pa za Marxovo in Engelsovo Kritiko religije. Vsakdanja zavest o religiji – religiozna ali ateistična – pa ni bila v 19. stoletju niti na visoki ravni in še manj dialektična, tudi v delavskem gibanju, v eliti takratnega delavstva ne, kot pričajo diskusije v socialni demokraciji tistega časa. »Stalinistična dogmatika« – s svojimi pogledi na religijo vred – pa je bila namenjena množicam

in jih je tudi zajela: vsaj (relativno) množico novih partijskih in državnih kadrov – s šolskim sistemom tudi širše –, ki so na hitro nadomeščali in izrivali zdesetkano staro revolucionarno gardo. Ti kadri zdaj niso prihajali niti iz vrst stare inteligence z njenim podedovanim kulturnim kapitalom, niti iz delavskih vrst z dolgotrajno tradicijo in izkušnjami v razrednem boju. Prihajali so na novo in na hitro iz delavsko-kmečkih okolij. Za vključitev v delo so potrebovali jasne in poenostavljene obrazce; bili so nagnjeni k temu, da kot take obrazce jemljejo tudi spoznanja, ki to niso bila, celo tista, ki so, na primer, govorila o neumestnosti formul in dogem. Tovrstno »formalno« dogmatizacijo poznajo vsa družbena gibanja, ko (in če – in da lahko) na hitro postajajo množična in politično učinkovita. Poznana je tudi v delu druge internacionale, še prej pa najizraziteje v zgodovini sekt in cerkva.

Z vsebinskega vidika pa je bilo v zvezi z religijo odločilnega pomena, da je prišla v sestav »dogem« tudi Leninova ocena, da je vsaka religija konec koncev opij ljudstva, zabloda in orodje reakcije. Pri tej oceni je Lenin vseskozi vztrajal in niso ga mogla prepričati niti religiozna iskanja kakega Tolstoja, Dostojevskega, Berdjajeva, niti poizkusi povezovanja religije in socializma, ki jih je bilo v njegovem času med rusko inteligenco in tudi med nekaterimi aktivisti delavskega gibanja vse polno. Narobe, tudi njihova prizadevanja je skrajno negativno vrednotil prav v luči te temeljne ocene. Taki oceni je že v Leninovem času, zlasti pa kasneje, ustrezalo tudi praktično protireligiozno oziroma ateistično delovanje s propagando in administrativnimi omejitvami pa tudi izbruhi »revolucionarnega nasilja«. Lenina tudi niso odvrnila s takega stališča opozorila, češ da tako ni mogoče delovati med množicami v deželi, ki je bila do takrat označevana kot »sveta Rusija«, z »religiozno rusko in še posebej kmečko dušo«. Dejstvo, da je revolucija, ki se je sklicevala tudi na znanstveno-ateistični pogled na svet, v takih razmerah zmagala, je pomembno prispevala k temu, da je Leninova ocena in z njo povezana praksa v komunističnem delavskem gibanju prevladala, čeprav se je hkrati v drugačnih okoljih in obdobjih pokazala njena omejenost. Tudi med sodobno sovjetsko inteligenco na primer nobeno sklicevanje na mračnijaštvo, neznanstvenost, politično reakcionarnost ne more zbrisati aktualnosti vprašanj, ki jih je v zvezi z religijo postavljajl Dostojevski: Nobeno dokazovanje »bistvene reakcionarnosti« krščanstva ne more ukiniti njegove družbeno-kritične ali celo revolucionarne spodbude v posameznih okoljih, na primer v Latinski Ameriki danes.

Morda bi lahko problem prikazali tudi takole: v Sovjetski zvezi in številnih socialističnih deželah so šele organizirane socialistične sile naredile tisti obračun z vplivom religije in cerkve, ki so ga na Zahodu opravile že meščanske, prosvetljenske kritike religije in z njimi navdihnjena politika in ki je bil nujen za uveljavljanje temeljnih značilnosti modernih družb. Od tod tudi aktualnost meščanskih prosvetljskih in vulgarno-materialističnih ocen in metod v socialističnem gibanju v takih razmerah.

Zopet: kakršna religija, takšen ateizem. Spričo načina organiziranosti in »dogmatizacije« v komunističnem gibanju pa je ta usmeritev veljala tudi v razmerah, ki jim ni (več) ustrezala. Od tod tudi deformacije, zadrege, nejasnosti.

UREDNIŠTVO: Pred dobrim letom smo v Sloveniji dobili z veliko zgodovinsko zamudo prevod Feuerbachovega dela Bistvo krščanstva z dvema obsežnima predgovoroma (Slovenska matica 1982). Po čem sodite, da je Feuerbachova misel za kritiko religije še vedno aktualna, čeprav v njej manjka družbenozgodovinske materialistične obravnave v Marxovem smislu?

M. KERŠEVAN: Feuerbachovo delo je aktualno seveda že zato, ker so se ob njem in nasproti njemu oblikovali tudi siceršnji filozofski nazori Marxa in Engelsa. Kar zadeva religijo, je še vedno aktualno že zato, ker je v njem klasično razvito načelo, da človek ustvarja religijo in ne religija človeka, da je govorjenje o bogu in religiji človekovo govorjenje o človeku in njegovem svetu. To načelo je še vedno nepreseženo in po mojem tudi nepresegljivo obzorje vsakega znanstvenega obravnavanja religije, navsezadnje vsakega človeškega obravnavanja religije, ki nima samo sebe za novo božje razodetje. Tako ali drugače ga danes priznava tudi teologija sama, še posebej, kadar opredeljuje svoj odnos do znanosti in govori o neizogibnosti znanstvenega metodičnega ateizma. Feuerbach ni bil – kot francoski materialisti – sovražen religiji in krščanstvu. Kritičen in tudi sovražen, če hočemo, je bil le do določene vrste filozofije in do teologije. Zdi se mi, da bi študij Feuerbacha koristil mnogim našim intelektualcem že zato, ker so zrasli zunaj cerkveno-krščanske tradicije in zato ne poznajo tistega, čemur se staromodno reče: duh krščanstva; ko se včasih lotevajo analize in kritike religije dokaj arbitrarno, izbirajo vidike ali fragmente. Feuerbach hkrati s kritiko teologije prikazuje krščanstvo tako rekoč od znotraj, v njegovih bistvenih, ne naključnih ali ekscesnih razsežnostih.

UREDNIŠTVO: Ali ni metodični ateizem oziroma metodični materializem hkrati tudi implicitni ontološki materializem? Sodimo namreč, da še ni razjasnjeno občutljivo razmerje med metodičnim materializmom in ontološko materialistično pozicijo.

M. KERŠEVAN: Z izrazom metodični ateizem oziroma materializem znanosti se s posebnim namenom na poseben način izraža dejstvo, da sodobne znanosti pri delu na svojih področjih shajajo brez hipoteze o bogu, da se bog znotraj znanstvenega govora ne pojavlja (več). Oznaka pa pokriva dve različni vrsti položajev. V začetku je šlo za to, da se je bog (s svojo vlogo ali z nujnostjo svoje narave) pojavljal in da so ga ljudje »uporabljali« kot sredstvo za razlago dogajanj v naravi in družbi; znanstveno mišljenje in znanost pa so s svojo razlago naredile tako razlago za

nepotrebno in odvečno, še več, zadale so si to kot svojo nalogo. Pri razvitih znanostih ali pa znanostih, ki so nastale kasneje – ko se namreč teologija s svojimi hipotezami in odgovori ni več pojavljala kot sestavni del in dopolnilo znanstvene slike sveta – pa ne gre več za izrivanje »hipoteze o bogu« z nekega znanstvenega področja, saj le-te na tem področju enostavno ni. Z »bogom« se znotraj znanosti soočajo le znanstveniki in znanosti, ki obravnavajo religijo, torej človekovo religiozno mišljenje in ravnanje.

Od tu dalje pa sta dve poti. Ena je, da držo in način mišljenja, ki sta značilna za znanosti, torej držo, ki shaja brez boga, razširimo na celovit človekov odnos do sveta, v celovit »pogled na svet«. V tem smislu lahko govorimo o znanstvenem pogledu na svet, za katerega je tako značilen tudi ateizem. V tem smislu lahko rečemo, da metodični ateizem znanosti implicira možnost ontološke ateistične pozicije, in seveda narobe, da taka pozicija vodi k znanstvenemu proučevanju, ki shaja brez boga.

Toda govor o *metodičnem* ateizmu implicira tudi drugo možnost: Znanosti, ki delajo brez hipoteze o bogu na svojem področju, s tem še ne dokazujejo, da boga sploh ni ali da je odvečen nasploh – pojavlja se na drugih ravneh in ob drugih vprašanjih, ki jih znanosti kot znanosti ne dosegajo in ne postavljajo.

Ob prvi možnosti je seveda na dnevnem redu debata, ali ne gre za neutemeljeno oženje pogleda na svet zgolj na znanstvenost oziroma za »nelegitimno« preseganje znanstvenih okvirov z načelom, ki velja le za znanosti. V drugem primeru pa je tudi vprašanje o povezanosti oziroma protislovju med znanstvenimi slikami sveta, ki ravno zaradi svoje odprtosti ne dopuščajo dopolnjevanja z drugimi razsežnostmi in ravnmi na eni strani, in religioznimi predstavami na drugi strani, ki se v takih okoliščinah obdrže le, če se »imunizirajo«, izolirajo od znanstvene slike sveta in njenega stalnega spreminjanja.

»Metodično ateističen« bi bil tudi t. i. praktični ateizem, religiozna ravnodušnost v vsakdanjem življenju, ki pomeni, da religiozni ljudje ravnaajo, kot da boga ne bi bilo. Kot tak praktični in metodični ateizem navsezadnje razume svoje delovanje tudi marksistični socializem, ki ne pomeni nikakršnega zanikanja boga in še manj boja z bogom pri graditvi »babilonskega stolpa« proti bogu in nasproti bogu (kot vidi socializem na primer Dostojevski); pomeni le, da se pri prizadevanju za drugačno, »bolj človeško« družbo z bogom ne računa – v dobesečnem in prenesenem pomenu. Pri taki praktični drži se lahko najdejo skupaj tisti, ki zanikajo vsakega boga, in tisti, ki menijo, da naj človek skrbi, da bo smodnik suh, bogu pa prepustijo (in zaupajo), da bo deloval po svoji volji in na svoj način, ne pa kot element človeške družbene ali celo politične strategije. Mimogrede: nič se mi ni zdelo bolj blasfemično kot znana – kar recimo: klerikalna – cerkvena pesmica z refrenom »Povsod Boga...!« (Ne na primer: Povsod je Bog...). Toliko o bolj praktični ravni vprašanja, več o spoznavno-teoretskih vidikih lahko povedo filozofi.

UREDNIŠTVO: Raziskujemo in govorimo o zapletenosti zgodovinske realnosti, ki je zajeta v religijah. Zlasti z vidika zadovoljevanja individualnih in širših družbenih potreb, iskanja identitete globalnih družbenih skupin in celih družb (v religiji, s pomočjo religije).

M. KERŠEVAN: Govorjenje o religiji ali veri v ednini nas pogosto zavede v abstraktne razprave, na primer v razprave o »veri in znanosti«, »veri in politiki« ipd. Če imamo pred očmi religije – na primer krščanstvo, budizem, islam – v njihovi kompleksnosti in dolgotrajnosti, ne moremo prezreti tega, kako omejene so posplošene trditve o različnih pozitivnih ali negativnih učinkih religije. Krščanstvo se na primer v različnih obdobjih aktualizira na različnih ravneh in nasproti različnim okoliščinam na najrazličnejše, tudi protislovne načine, dobiva in zgublja funkcije, se pri tem spreminja itd. Na primer: Vloga določene religije ali interpretacije religije (ali ateizma) kot okvira in sredstva za nacionalno, družinsko, skupinsko, celo generacijsko identiteto, je bila v marksistični tradiciji skoraj povsem prezrta. Nasprotno pa so številni verniki v določenih okoljih tako zaslepljeni od blišča te cerkveno-religiozne vloge, da prezrejo, kako je krščanstvo nastalo in kako se lahko pojavlja celo kot *nasprotovanje* narodni, družinski ali kakšni drugi vezanosti, ne le kot njihovo *preseganje* (v novi zavezi navsezadnje piše tudi: »Kdor ne sovraži očeta in mater . . .«, pa »Ni ne Juda, ne Grka . . .«).

UREDNIŠTVO: Zanimajo nas rezultati najnovejših razprav o družbeno mejnih vlogah religije, zlasti kar zadeva družbeni napredek in kontinuiteto v družbenem in kulturnem razvoju. Tudi zato, ker se del tovrstnih razprav pogosto izčrpava v ocenjevanju konservativne strani religije. V njih opažamo apriorne attribute, ki jih še pripisujemo religiji, te razprave pa ne kažejo prave analitične in teoretične moči v konkretni, znanstveni, historični analizi.

M. KERŠEVAN: Za Marxa in marksistično tradicijo je bilo najbolj pomembno vprašanje družbene vloge religije glede na (revolucionarne) družbene spremembe: od tod prodorne in plastično predstavljene kritike konservativnosti religije in cerkve. Omenil sem že omejenost abstraktnih in posplošenih ocen religije pri Leninu, razumljivih v razmerah, kjer so že oblikovane Marxove posplošitve ustrezale konkretnim učinkom religije. Tako sovpadanje pa je žal okrepilo težnjo k temu, da bi obče oznake nadomestile »odvečno« konkretno analizo. Zadrega in nesporazumi so se pokazali šele tedaj, ko takega sovpadanja ni bilo.

Morda banalno-sociološki primer: Znano je, da je RKC spričo neujestosti z modernim svetom večino duhovniškega naraščaja dolgo časa dobivala iz nerazvitih kmečkih področij s tradicionalnim in patriarhalnim načinom življenja, da ga je vzgajala izolirano, v posebnih institucijah in ga pripravljala za boj z njemu že tako tujim svetom sodobnega meščanstva in

delavstva, njegovih »razvad« in »zablod«. Kako naj bi taki duhovniki v takem okolju v poprečju delovali drugače kot konservativno? Toda ko se ta vir duhovniškega naraščaja izčrpa, ko začnejo vanj množičneje prihajati mladi ljudje iz »normalnih« šol, iz poprečnih sodobnih okolij, ko taki duhovniki celo odhajajo kot edini intelektualci v nerazvite kraje ali dežele – na primer danes iz ZDA in Evrope v Latinsko Ameriko –, ali nista njihova podoba in učinek drugačna, tudi ne glede na samo – tudi že spremenjeno – cerkveno usmeritev nasproti »sodobnemu svetu«? Ali: spričo množičnosti verske ravnodušnosti ali praktičnega ateizma v vsakdanjem življenju religioznost in cerkvenost danes niso več nujno zadeva množičnega, ljudskega, tradicionalnega, konservativnega (nasproti ozkim skupinam ateističnih intelektualnih »izkoreninjenцев« ipd.); religioznost in celo cerkvenost se lahko v določenih okoljih pojavlja kot izraz kritične, zavestne, elitarne pozicije nasproti nekritičnosti, množičnosti, tradicionalnosti nereligioznega vsakdanjika. Ta in druga izkustva so na primer evrokomunistične partije navedla do ocen, da religija oziroma krščanstvo v sodobnih razmerah lahko deluje kot spodbuda za socialistično usmeritev in angažiranje ljudi.

UREDNIŠTVO: Kakšna je smiselnost religije-nereligije danes z vidika socialističnih gibanj kot pozitivnih posredovanj človekove dejanskosti?

M. KERŠEVAN: Mislim, da je potrebno preseči prepričanje, ki je zasedrano na »obeh straneh«, namreč, da sta socializem in religija v nekakšnem obratnem sorazmerju: da je, kot sem pred časom zapisal, bodočnost religije v današnjih socialističnih družbah šele onkraj socialistične epizode in da je pravi socializem šele onkraj konca religije. Ne zato, ker bi se religije (ali naša spoznanja o religiji) tako spremenile, da naj bi zdaj začelo veljati nasprotno: zavest o premem sorazmerju religije in socializma! (V nekaterih razpravah v evrokomunističnih partijah se včasih dobi občutek, kot da se spričo drugačnega vrednotenja religije ne postavlja več vprašanje o pomembnosti nereligioznosti oziroma ateizma za socialistični razvoj: ne filozofskega ateizma, ampak tiste ljudske, vsakdanje nereligioznosti, ki je bila – ne vsa in ne v vsem pomembna spremljevalka množičnega socialističnega delavskega gibanja.) Enostavno ne gre več, da bi družbeno dogajanje tako poenostavljali. Razmerja med religijo (religijami), nereligioznostjo, ateizmom in socializmom so veliko bolj zapletena, neenoznačna, tudi protislovna.

Gre za vprašanje, kakšne religije in kakšni ateizmi v kakšnih družbenih konstelacijah in okoliščinah razvoja. Zdi se mi, da so socialistična gibanja že razvila – in prav je, da jih razvijejo še naprej – merila za to, kaj v religijah in ateizmih je neposredna ovira in kaj spodbuda za socialistični razvoj, kaj pa je za tak obstoj in razvoj »nezanimivo«, čeprav je lahko zelo pomembno za ljudi v drugih vidikih njihovega individualnega ali skupnega bivanja. Za socializem je v krščanstvu danes pomembno pred-

vsem poudarjanje vrednosti človeka kot osebe, in to vsakega človeka, tega, da nismo sodniki drugih ljudi – poleg tistih teženj po drugačem, boljšem svetu, po pravi skupnosti itd., ki jih je krščanstvo vseskozi nosilo s seboj že kot odmev svojega nastanka v nižjih slojih takratne družbe. Seveda pa krščanstvo pozna tudi druge poudarke in usmeritve in tudi zgoraj omenjene se niso vedno pojavljale v ustreznih oblikah in z ustreznimi učinki. Tako sta načelo o spoštovanju osebnosti uveljavljala humanizem in prosvetljenstvo proti katoliško-cerkvenim pojmovanjem svojega časa, najprej v meščanskem okviru, kasneje pa tudi v okviru delavskega gibanja.

UREDNIŠTVO: Kaj pa ateizem?

M. KERŠEVAN: Ateizem je bil in je lahko kritična instanca, kritična drža, ki navaja človeka na njegove lastne moči, a tudi na zavest o vsakokratni omejenosti teh moči in na sprejemanje življenja z zavestjo te omejenosti. Toda spet: to isto vlogo lahko v določenih okoljih, tam, kjer ateizem omamlja ljudi s svojim prometejskim optimizmom, opravlja krščanstvo s svojo relativizacijo vsega človeškega nasproti božji absolutnosti in skrivnostnosti.

Socializem seveda ne bi smel postati – in tudi ne more postati – nekakšna sintetična nad-religija, ki bi pobrala najboljše iz religije (krščanstva ali drugih religij) in iz ateistične tradicije. Tak bi bil nova religija. Socializem je socializem le kot dejansko družbeno gibanje (in seveda oznaka za določene družbene ureditve), ki se opira tudi na različne sestavine krščanstva in ateistične tradicije svojega okolja, ki pa se drugim upira, gre mimo njih, nanje pozitivno ali negativno vpliva itd. Socialistični razvoj družbe je dinamika realnega razrednega boja, ki vzpostavlja in razrešuje družbena nasprotja in ki vključuje tudi svet idej, ne pa družbeno uresničenje nekakšnega abstraktno in vnaprej postavljenega celovitega svetovnega nazora, ideala družbe, ki izhaja iz nekakšne totalne resnice o človeku in ki človeka zajema v celoti. Socializem oziroma komunizem kot totalitarizem v tem smislu enostavno ni mogoč. Sočasni obstoj tako religij kot ateizmov v socialističnih družbah je najboljša ovira, če že ne zapora, za morebitna taka prizadevanja oziroma za njihovo trajnost. Skratka, ne bi želel živeti v družbi, ki bi poznala zgolj ateiste ali zgolj verujoče kristjane.

UREDNIŠTVO: Sociologi upravičeno opozarjajo na nesmiselnost apodiktčnih tez tako o odmiranju religije kot o večnosti religije. V čem je spekulativnost teh tez – z vidika realnih poti in možnosti človekovega osvobajanja?

M. KERŠEVAN: Napovedovanje odmiranja religije je nevzdržno zaradi dveh vrst razlogov. Če resno vzamemo Marxovo – ne le njegovo –

pojmovanje, da je religija družbeni proizvod, seveda že po definiciji zanikamo njeno večnost (kot tudi večnost kateregakoli drugega človeškega družbenozgodovinskega proizvoda). Toda če jo imamo za družbeni proizvod, ji zato še ne moremo predpisovati konca, do katerega naj bi prišlo, če bodo izginili pogoji in razlogi, zaradi katerih je nastala. Dinamika človeške proizvodnje in proizvodov je ravno v tem, da lahko dobivajo nove funkcije, zadovoljujejo nove potrebe ali jih celo sami proizvajajo, se pri tem spreminjajo – skratka, lahko presegajo pogoje svojega nastanka. Če je religija način človekovega prisvajanja sveta, potem je ta način v družbi lahko bolj ali manj množičen, usmerjen na družbeno pomembnejše ali manj pomembne objekte itd.; toda v načelu je o odmiranju religioznega načina prisvajanja sveta ravno tako (ne)smiselno spekulirati kot o odmiranju znanstvenospoznavanega ali umetniškega načina. Drugič: teza o odmiranju religije v socializmu je lahko sicer zgolj sporna – teoretska teza oz. hipoteza, toda vse prerada se sprevrča v prepričanje, da »socializem ni za vernike« in da tudi »verniki ne morejo biti za socializem«: eno in drugo lahko ima in je tudi imelo praktične posledice, ki navsezadnje ne gredo v prid tistim, ki so za vero ali proti njej, ampak tistim, ki so – verni ali neverni – proti socializmu.

UREDNIŠTVO: Z veliko težavami prihaja do uveljavitve progresivnih socialističnih teženj v cerkvi, zlasti tistih smeri, za katere je socializem mnogo bližji evangelijskemu krščanstvu, kot to velja za katerokoli sodobno meščansko družbo.

M. KERŠEVAN: Te težave niso nič presenetljivega. Katoliška cerkev kot celota je zgodovinsko in geografsko, v ekonomskem, političnem in ideološkem smislu še vse preveč povezana s svetom, ki ga označujemo kot kapitalističnega, da bi bil možen hiter prodor socialistične usmeritve vanjo. Ali drugače povedano: socialistične usmeritve v razrednem boju, ki na specifičen način poteka tudi znotraj katoliške religije in cerkve, spričo zgodovinske kontinuitete in aktualnih vezi v obstoječi cerkveni organiziranosti nimajo še velikih možnosti za prevlado.

Zanimivejša je določena argumentacija, s katero se v cerkvi nasprotuje opredeljevanju za socializem. Cerkev naj se namreč ne bi opredeljevala za noben družbenoekonomski ali politični sistem; zaradi negativnih izkušenj v bližnji preteklosti cerkev še posebej pazi, da ne bi komaj preseženega starega, konservativnega političnega klerikalizma nadomestili z novim, prosocialističnim. Abstraktno vzeto je tako stališče prepričljivo in sprejemljivo, problem pa je v tem, da naletimo v cerkvi v zadnjih letih – a ne le v teh – na stalna opozorila o nevmešavanju v politiko, o neprimernosti politizacije krščanstva in cerkve itd., ki gredo praktično le na račun levo socialistično usmerjenih duhovnikov in gibanj med verniki. Ustvarja se vtis, kot da je cerkev in večina v njej že distancirana od vsakega političnega sistema in usmeritve, že deklerikalizirana in da le

socialistično usmerjeni duhovniki to idealno stanje motijo in ga hočejo pokvariti. Prav to pa je za zunanjega opazovalca močno dvomljivo: dejanska politična usmeritev in opredelitev in dejanski politični učinki delovanja konservativne večine v številnih krajevnih cerkvah nikakor niso odpravljeni z načelnimi zagotovili o nepolitičnosti. Skratka, s tem, da nasprotuje praktično le »socialistični politizaciji« – in zaradi navideznega ravnotežja kvečjemu še posameznim skrajno desničarskim strujam – cerkveno vodstvo na določen način samo odvzema verodostojnost svojemu dokazovanju o nevezanosti na družbene sisteme in usmeritve.

UREDNIŠTVO: *V zadnjih letih pogosto beremo zahtevo po vsesplošnem vračanju h krščanstvu, o prenovi družbe po krščanskih načelih. V kolikšni meri lahko govorimo o fikciji in v kolikšni meri o realnih možnostih za preoblikovanje sodobnih družb po krščanskih načelih? Kaj je v teh idejah novega v primerjavi s tovrstnimi zahtevami v preteklosti?*

M. KERŠEVAN: Take zahteve ali pričakovanja niso nič novega. Vsaj v taki formulaciji, kot navajate, so popolnoma neresne, s kateregakoli vidika jih že obravnavamo. Po eni strani namreč poznamo ocene, da so tako imenovane sodobne družbe v bistvu že uresničenje krščanskih načel in ni torej treba ničesar prenavljati. Zanimivo, da take ocene srečamo tudi pri Marxu (resno in ironično mišljene), kasneje pa na primer pri Parsonsu. Po drugi strani so se v ne tako davni preteklosti nasproti klasičnim meščanskim demokratičnim družbam označevale kot krščanske družbe takega kova, kot sta bila Salazarjeva Portugalska ali Francova Španija – in tudi v uradni katoliški cerkvi so dolgo z naklonjenostjo poslušali ali celo izrekli take ocene. Kaj pa so te ureditve dejansko bile in kaj je ostalo od njih? Kaj vse se je že razglasilo in kaj se še lahko razglasi za krščanska načela družbene ureditve? Avtoritarno poslušnost bogu, vladarju, gospodski, očetu; enakost v skupnosti z bolj ali manj poudarjenim občestvenim duhom, bolj ali manj mistično pojmovanim; ali nasprotno: načelo avtonomnosti in neposredne odgovornosti vsakega posameznika pred bogom, kjer je družba le zunanji okvir delovanja takih posameznikov itd.; da ne govorimo o čisto vseh konkretnih stališčih, ki so se razglašala za krščanska. Ali z drugega vidika: koliko je uradna katoliška cerkev uspešna pri uveljavljanju svojih, po njenem krščanskih načel, ki zadevajo odnose med spoloma, kontracepcijo, razvezo zakona, pravico do splava? Vse kaže, da celo pri stališčih, ki so tako jasna in propagirana s tako vztrajnostjo in doslednostjo, niti pri večini vernikov ne najde pritrditve. Nočem reči, da ni mogoče ali da ni lahko tudi dobro, če se v družbenem življenju močneje uveljavijo nekatera načela, ki jih lahko štejemo za krščanska, toda govoriti o prenovi družbe na podlagi krščanskih načel ipd., je utvara, ki kvečjemu lahko služi – tudi glede tega imamo zgodovinska izkustva – kot zastava za uveljavljanje različnih, tudi zelo prizemnih, parcialnih interesov posameznih družbenih grupacij v povezavi z duhovščino, ali pa mimo nje.

UREDNIŠTVO: Vrnimo se k prvemu vprašanju. Ali moramo kaj spremeniti v svojih načelih, ki zadevajo odnos zveze komunistov do religije in metafizičnih vprašanj sploh?

M. KERŠEVAN: Zveza komunistov bi morala po mojem dosledno uveljaviti načelo in prakso, da se bori proti tistim oblikam in vsebinam religije (in ateizma), ki so ovira samoupravnemu socialističnemu obstoju in razvoju, humanističnemu in demokratičnemu sožitju ljudi v jugoslovanski družbi – ne da bi absolutizirala kakršnokoli oceno o vlogi in perspektivah religije in ateizma. Mislim, da Kardeljeva stališča v »Smereh razvoja« ter resolucije zadnjih kongresov ZK, izrecno tudi 9. kongresa ZKS, gredo v tej smeri: brez občih sodb o religiji govore o spoštovanju verskega prepričanja in o svobodi verskega interesa, hkrati pa precizirajo, zakaj oz. proti čemu (naj) se komunisti bore. Tekst programa ZKJ je – kot sem zapisal že v knjigi *Religija v samoupravni družbi* – s tega vidika problematičen. Formulacije o boju z »religioznimi in drugimi zablodami« ali o »religiji, ki se poraja zaradi materialne in duhovne zaostalosti ljudi«, bi navsezadnje lahko razumeli dobesedno: namreč, da se komunisti ne bore proti religiji nasploh, ampak proti religioznim in drugim zablodam, da ne napovedujejo odmiranja religije, ampak le tiste, ki raste iz zaostalosti. Glede na tradicijo, iz katere so te formulacije, pa izhaja, da se religijo razume le kot zablodo in da se njen izvor in pogoj obstoja vidi le v materialni in duhovni bedi. Vsekakor bi po mojem mnenju bilo bolje te formulacije spremeniti.

Spet smo pri vprašanju, kaj v takem primeru z načelom o nezdružljivosti članstva v ZK s kakršnokoli religioznostjo. Reakcija po razpravi v statutarni komisiji je pokazala, da med članstvom ni pripravljenosti, da bi to načelo morebiti odpravili ali ublažili. V sedanjih razmerah, ko je ZK pravzaprav že množična partija in ko je (ne)religioznost v številnih okoljih edino še jasen kriterij za (ne)možnost članstva, kaj drugega tudi ni pričakovati. Ne glede na prepričljivost ali neprepričljivost sklicevanja na nujnost znanstvenega svetovnega nazora ipd. je že občutek o siceršnji ogroženosti identitete članstva bistvenega pomena in ga nikakor ne gre podcenjevati, čeprav po drugi strani in pri mnogih prav to pomanjkanje ali nespoštovanje kriterijev spodbuja vprašanje, čemu potem vztrajati tako rekoč edinole pri tem, ki nikakor ne more imeti tako izjemnega pomena. Skratka, ne glede na vse druge pogoje je tako zasidrano načelo mogoče spremeniti le takrat, kadar se jasno poudarja in uveljavlja za članstvo bistvena merila, ki hkrati osvetljujejo dejansko težo ali odvečnost drugih meril.

Vsekakor omenjeno načelo nikakor ni niti dogma niti enkrat za vselej dana rešitev. Kot sem pisal že pred desetimi in več leti, je njegovo radikalno in vztrajno uporabljanje – radikalno in vztrajno v primerjavi s številnimi partijami, ki so tudi izšle iz kominternske tradicije – rezultat specifičnega spleta okoliščin delovanja KPJ, še zlasti občutljivega med-

religijskega stanja v Jugoslaviji. Hkrati pa je dolgoročno obremenjeno z dvema hipotezama. Prvič: politizira vprašanje religioznosti in nereligioznosti, saj pomeni politično konsekvenco opredelitve, ki jo imamo sicer za zasebno zadevo. V tem smislu pomeni anomalijo v logiki našega družbenopolitičnega sistema – kljub temu, da se konkretne posledice te anomalije lahko popravlja – ne pa do kraja odpravlja – na drugih ravneh političnega sistema, zlasti v SZDL. Kolikor bolj je seveda ZKJ neposredno povezana z oblastjo, tem občutnejše so te posledice.

Družbenopolitični sistemi in gibanja seveda niso logične, ampak zgodovinske tvorbe. Njihova logična nedoslednost še nikakor ni zadosten razlog za njihovo spremembo, niti niso zato še nesposobni dolgoročnega obstoja in učinkovanja. Prav v zvezi z religijo je takih zgodovinsko nastalih anomalij na pretek tudi v drugih družbenih sistemih. Omenjena jugoslovanska anomalija je pravzaprav relativno majhna. Ob vsej dejanski demokratičnosti na primer Anglija in Švedska še vedno poznata državno religijo in cerkev. Socialistična Češkoslovaška do danes sploh ni izvedla ločitve cerkve od države (država plačuje duhovnike, v šolah je – neobvezen – verouk, duhovniki zaprisegajo pred državnimi organi, da lahko opravljajo duhovniški poklic. ZDA z vso versko pisanostjo in versko svobodo izražajo zaupanje v boga v najbolj državni od vseh ameriških institucij, v dolarju, da ne govorimo o zakonodaji nekaterih ameriških zveznih držav, ki z religiozno prisego ipd. ateiste načelno in praktično diskriminirajo. Poglavje zase so šolski sistemi in privilegiji, ki jih imajo posamezne religije v njih – kljub razglašeni svobodi in enakopravnosti (ne)verskih prepričanj itd. Očitno je s tovrstnimi anomalijami mogoče živeti in tudi ohranjajo se, če so za njimi ustrezni razlogi in interesi, toda logika sistema in njegovih temeljnih načel dolgoročno deluje proti njim.

Drugič: ZK se z omenjenim načelom (kar zadeva izvor članstva) sama omejuje na nereligiozna okolja. Zavedati se moramo, da se je v tej zvezi v zadnjih desetletjih nekaj bistveno spremenilo in da se bo še bolj. V preteklosti, v času, ko je bilo načelo o nezdržljivosti članstva z vernostjo sprejeto, je bila ogromna večina ljudi v vseh okoljih religiozno opredeljena. Nereligiozni so bili le tisti, ki so se z osebnim naporom in z osebnim izkustvom oddaljili od cerkve, kritično »razčistili z religijo«, kot se je takrat povsem ustrezno reklo. S tem so tudi izpričali določeno značajsko samostojnost in kritičnost. O nereligioznih okoljih praktično ni bilo mogoče govoriti. Zdaj se položaj bistveno spreminja: biti nereligiozen pomeni v nekaterih okoljih – zlasti mestno-uslužbenskih – v večini primerov enostavno prevzeti, podedovati nazore in stališča okolja, medtem ko v drugih, nekaterih delavskih in zlasti kmečkih, še vedno pomeni osebni napor in razjasnjevanje. Načelo nereligioznosti zdaj tako privilegira ljudi nekaterih socialnih okolij glede članstva v ZK, kar ob ohlapnosti drugih meril ni brez posledic za socialno strukturo. V kakšni smeri, je znano.

UREDNIŠTVO: Vse to bi govorilo dolgoročno za opuščanje tega kriterija ob hkratni jasnejši izpostavitvi družbenopolitično bolj profiliranih meril?

M. KERŠEVAN: Da, toda ne smemo prezreti še enega vprašanja, ob katerem se pokaže zapletenost, celo protislovnost položaja. To je vprašanje same množične nereligioznosti, nereligiozne opredeljenosti ali religiozne neopredeljenosti, da ne govorimo po nepotrebnem o ateizmu. Nereligioznost je danes množična pri vseh narodih v Jugoslaviji. ZK do njene usode ne more biti ravnodušna že zato, ker se je uveljavila tudi – čeprav nikakor ne zgolj zaradi tega – zaradi izrecne nereligiozne profiliranosti ZK kot dominantne politične in ideološke sile v celotnem porevolucijskem obdobju. Poleg tega pa ima religiozna neopredeljenost pozitivne učinke v jugoslovaniskem prostoru in to ne glede na nekakšne posebne interese ZK, ampak glede na temeljne interese sožitja ljudi in narodov v tem prostoru. Množična nereligioznost (ob hkratni množični religiozni opredeljenosti) namreč v vseh nacionalnih okoljih onemogoča ali vsaj otežuje tradicionalno balkansko prekrivanje nacionalnega in religioznega, nacionalne in religiozne ideologije. V zgodovini je bila lahko taka zveza kdaj tudi plodna, danes pa pomeni le obojestransko parazitiranje na škodo tako sodobne nacionalne samozvesti kot religiozne zavesti, predvsem pa na škodo mednacionalnega in medreligioznega sožitja.

Problem je v tem, da tako religiozna kot nereligiozna zavest potrebuje za to, da se lahko prenaša in ohranja skozi več generacij, določeno družbeno, skupnostno, institucionalno oporo. Res je tu v tej vlogi družina, toda religiozne družine se pri tem lahko opirajo na cerkve, na njihovo razvejano vzgojno in izobraževalno dejavnost in prek njih družbeno vidno navzočnost religije. Za nereligiozne je v načelu to bila in je še vedno ZK, tudi če niso njeni člani in tudi če v ZK vprašanje religije in ateizma nima in ne more imeti istega mesta kot v cerkvah. Ali bi morebitno opuščanje ateistične profiliranosti ZK dolgoročno ogrozilo obstoj množične nereligioznosti? Iz zgodovine vemo, da je religija vedno izgubljala na terenu tedaj, ko so se vodilne intelektualne in politične sile določenega razreda borile proti vplivu religije in cerkve, ko pa so razlogi in interes za tak boj prenehali, je ateizem postal res le zasebna zadeva, brez institucionalne opore in podpore, medtem ko so religiozne institucije ostale na »bojišču« in zato vsaj na zunaj in delno postopoma pozneje zmogle povrniti izgubljeno. Tako je bilo z bojevitim meščanstvom v nekaterih deželah, pozneje je bilo tako z organiziranim socialističnim gibanjem. Ali se bo zdaj položaj ponovil?

Opraviti imamo torej z dvema nevarnostima: da ZK postane v čedalje večji meri ujetnik nereligioznih okolij, pa tudi da nereligiozna okolja oslabijo in se razkrojijo. Ne eno ne drugo dolgoročno ni ne v interesu ZK ne tistega, kar je temeljni razlog in smisel njenega obstoja.

Izhod je morda v naslednjem: nereligioznost ali ateizem nikakor ni nekakšna posebna religija, je navsezadnje le posebna notranja drža in/ali vidik drugih pogledov na svet, zato tudi ne potrebuje posebnih ateističnih institucij. Zadostujejo že ustrezni vidiki siceršnjih institucij. To funkcijo torej lahko opravljajo že siceršnje javne institucije, če so dosledno sekularizirane in v tem smislu a-religiozne (čeprav zato seveda še ne protireligiozne in proateistične). Pomembno vlogo ima lahko pri tem zlasti šola. Take naravnosti javnih institucij v Jugoslaviji ne narekujejo le tako imenovani sekularizacijski procesi, značilni za sodobne družbe, tudi ne le ta posebni interes ateistov, ampak navsezadnje sožitje ljudi v večreligiozni družbi. Iz tega bi sledilo, da bi ZK – ne glede na svojo odprtost ali zaprtost nasproti vernim ljudem glede članstva – v vsakem primeru morala braniti in razvijati dosledno sekulariziranost, a-religioznost javnega življenja. Morala bi si prizadevati, da bo v vseh družbenih institucijah religiozna opredelitev res v oklepaju, poleg tega ne bi smela dovoliti razprodaje javnega življenja religioznim ali posebnim ateističnim ustanovam.

To je potrebno poudarjati, ker pritiski v tej smeri so in bodo: tako pritiski v imenu celovitosti človeka, ki da ne more biti v »zasebnosti eno in v javnosti drugo«; v obliki kritik, da ima na ta način ateizem v javnosti prednost; v imenu različnih pravic; s sklicevanjem na vzore drugod. Toda v tem primeru bi morala odgovornost do skupnega življenja različno verujočih in neverujočih imeti prednost pred slepim uveljavljanjem posebnih pravic. Če taka a-teistična javnost daje določeno podporo nereligioznosti prej kot religioznosti, se ravnotežje s tem vzpostavlja, ne pa ruši. Vzor za nas verjetno ne moreta biti Holandija ali Švica, ki sta pred 350 ali 150 leti preživele »verske vojne«. Bolj aktualne vzore, ki nam kažejo, kam vodi nesekulariziranost javnega življenja, še posebej v večreligiozni državi, lahko vidimo drugod. Vsekakor je zastavek previsok, da bi si privoščili tveganje v upanju na ugodno možnost izhoda.

UREDNIŠTVO: Raziskave pri nas opozarjajo na upadanje tradicionalne vernosti ter na nastajanje sekularizirane družbe. Ali ne pomenijo težnje v cerkvi, kakršna je spodbujanje prepričanja, da gre za načrtno ateizacijo, v bistvu prikrivanje dejanskih procesov?

M. KERŠEVAN: O tem smo imeli pred časom izčrpno diskusijo na uredništvu Družine. Videti je, da si nekateri od teze o načelni ateizaciji obetajo nekakšno mobilizacijsko vlogo. Hkrati z njo računajo na razumevanje zunaj Jugoslavije, kjer povprečno (ne)obveščeni cerkveni ljudje ne poznajo razlik med odnosom do religije, na primer, v Sovjetski zvezi in Jugoslaviji. Vsako kritiko cerkvenega obnašanja v preteklosti ali težnjo po dosledni sekularizaciji javne sfere skušajo prikazati kot sestavino načrtno ateizacije, čeprav gre v enem in drugem primeru za nekaj, kar je pogoj za sožitje in nadaljnji miren razvoj tudi samih različnih religij, pa tudi verujočih in neverujočih v naših razmerah.

Ob tem še en kritičen in tudi samokritičen vidik. Ali je vprašanje religije pri nas in v sodobnih družbah v dejanskem življenju ljudi res ujeto v dilemo: ali krščanstvo (islam itd.) ali marksistični ateizem, v opredelitvi: vernik ali ateist? Ali ni ne glede na takšne opredelitve večina ljudi, večina nas v dejanskem življenju bližje stanju, ki ga je Goethe prikazal takole: »Pri moralnem ravnanju sem monoteist, kot umetnik politeist, pri razmišljanju o naravi panteist.« Lahko bi dodali položaje in ravnanja, v katerih smo ateisti ali ravnamo magično-praznovorno, ali tako, kot to opisujejo raziskovalci z izrazi nevidna religija, novi politeizem itd. Ali ni dilema religija (krščanstvo) nasproti ateizmu (marksističnemu ateizmu) le utvara in hkrati idejno orožje tistih, ki zaradi svoje profesionalne deformacije – nastale ob profesionalnem zastopanju »celovitega krščanstva« ali »doslednega in celovitega marksizma« – ne le ne vidijo in ne priznavajo dejanskega religijskega položaja večine ljudi, ampak poizkušajo svojo profesionalno deformacijo narediti za normo mišljenja in ravnanja vseh? Če je temu tako, potem se tudi marsikaj v obravnavanih vprašanjih kaže v nekoliko drugačni luči – lahko bi rekli, k sreči.

Neokonservativizem in nova desnica

Tri sekcije Marksističnega centra CK ZKS so ob začetku marca 1984 priredile o neokonservativizmu, neoliberalizmu in novi desnici razgovor, ki ni imel v prvi vrsti analitičnega namena, marveč je sledil zamisli, po kateri naj bi ob prvem organiziranem srečanju v zvezi s to temo najprej zbrali neke vrste »nesistemiziran inventar«. Izrazito analitični prijemi naj bi sledili kasneje. V pričujočem zapisu povzemamo – brez avtorizacij – vsebino tega razgovora, skrženo seveda na bistvene sestavine in povzeto po postopku, ki se kajpada ne more ubraniti subjektivnemu videnju stvari; a tudi to z namenom, da bi objava zbudila pozornost in prispevala kasneje k morebiti globljim in bolj sistematičnim obdelavam.

Ob začetku je Dušan Dolinar, ki je skušal razplesti neke vrste uvodno besedo – »bolj za sprožilec kakor za razčlenjevanje« – predlagal operacionalni dogovor, po katerem naj bi za potrebe tega srečanja kljub morebitni dvomljivosti sprejeli vse tri pojme – »neokonservativizem«, »neoliberalizem« in »novo desnico« – pod streho enega in istega termina »neokonservativizem«. Tako pojmovanega neokonservativizma bi se bilo mogoče lotiti na več načinov, od katerih se ponujata zlasti dva. Prvi je opazovanje skozi znano politološko triado, kjer gre za koncepcijo (lahko tudi ideologijo), za družbeno gibanje in nazadnje tudi za družbeno prakso. Drugi in morda še nekoliko splošnejši pristop bi nastal, če bi neokonservativizem opazovali kot strategijo: ki ima subjekte, cilje, okoliščine in razmere, sredi kakršnih deluje, nazadnje pa tudi sredstva, ki jih uporablja. Če oba pristopa kombiniramo, nastane plastična in izzivalna slika.

Še pred nedavnim so bili ne samo marksisti in socialisti, marveč tudi mnogi meščanski pisci ali praktiki izročeni vtisu, da se zreli, kasni kapitalizem preveša v svoj zgodovinski zaton. Raznovrstna in dobra primera za takšno pojmovanje sta Joseph Schumpeter in – čisto iz drugega časa in kroga – Willy Brandt. V nasprotju s takšnimi pričakovanji se zdaj neokonservativizem na konceptijskem nivoju skuša konstituirati ne le kot koncepcija, marveč kot sorazmerno vseobsežen pogled na svet, če že ne celo kot totalen in do neke mere konsistenten svetovni nazor; s tem si skuša privzeti malone filozofske dimenzije. To je razlog, zaradi katerega zasluži precej pozornosti.

Nadalje je neokonservativizem kot gibanje dosegel relativno veliko uspeha in je vsaj v odločilno pomembnih kapitalističnih deželah in vsaj za določen čas potisnil s svojo ofenzivo delavsko gibanje in levico v nedvomno defenzivo. To je drugi razlog za analitično pozornost.

Tretji je v tem, da je neokonservativizem kot družbena praksa vsaj v Veliki Britaniji, ZDA, ZR Nemčiji in na Japonskem osvojil državno oblast in prevzel vajeti nad njihovim delovanjem navznoter in navzven. Posledic in učinkov tega zdaj še ni mogoče vseh po vrsti niti še zaznati, kaj šele analizirati.

Naposled pa smo bili potisnjeni v neposredno interakcijo pa tudi v konflikt z neokonservativizmom tudi mi kot družba, kot gibanje in na svojevrsten način kot država. In to je četrti razlog za pozornost.

Geneze neokonservativizma ni mogoče skržiti na monokavzalno verigo dogodkov, vendar se zdi, da je v multikavzalnem dialektičnem spletu, v kakršnem je nastajal, mogoče kot poglavitno verigo vendarle izluščiti tisto, v kateri so se spreminjala razmerja v klasičnem trikotu kapital-delo-država. Sredi šestdesetih let je država še vedno lovila sredinsko pozicijo med razrednima antagonistoma. Lyndon Johnson je s svojo Great Society časovno vzporedno z britanskim laburizmom in z vzponom zahodnonemške socialne demokracije potisnil miselnost in prakso *welfare state* na vrhunec.

Sedemdeseta leta so prinesla prve pojavne oblike strukturne krize kapitalizma, z njimi vred pa prva znamenja kontraofenzive kapitala. Zaostрил se je konflikt med njim in relativno ter absolutno razmahnjeno državno intervencijo, hkrati pa konflikt med profiti in mezdami v primarni delitvi. To se je dogajalo navidez pod egido boja zoper inflacijo in »državno zapravljanje«, a v resnici so se jeli distribucijski kriteriji premikati v korist kapitala. Trend je tekel skozi sedemdeseta leta nekoliko valujoč, toda v prehodu od 1979 do 1980 se je izrazito prelomil in se obrnil v prid profitom in v škodo mezdami.

Naslednji sklop vzročnih vezav je označen s tremi simbolnimi pojmi: Vietnam, Watergate, OPEC. Vietnam je bil v Ameriki, do dobršne mere pa tudi na Zahodu kot celoti, zaznan in spoznan kot poraz v tekmovanju z Vzhodom. *Detente* je bila v veliki meri spoznana kot »enosmerna ulica v prid Vzhoda«. Watergate je bil zaznan in spoznan kot manifestna oblika notranje krize, vendar hkrati kot sistemska revitalizacija ameriške državne in politične sfere. Toda Vietnam in OPEC sta nosila v sebi tudi značilnosti poraza v razvijajočem se trenju Zahod-Jug. To se je navezalo tudi na ves proces, ki je rodil deklaracijo o novi mednarodni gospodarski ureditvi, in prinesel vrhunske zahteve po temeljnih spremembah v mednarodnih ekonomskih odnosih leta 1976 v Colombu. To je bilo doživljeno kot zelo resen strukturni izziv Zahodu.

Vse to se je znotraj najbolj razvitih dežel Zahoda ujelo in povežalo z nabreklo rastjo kvalitativno novih razvojnih težišč v industriji in še bolj v terciaru ter kvartaru. Poudariti velja zlasti kvartarni makrosektor, ki

suprasumativno razvija nastavke iz primarnega, sekundarnega in terciarnega.

Tu gre v skrajni konsekvenci prvič za »očiščeno« produkcijo neke nove ali relativno nove vrste blaga – za »produkcijo odločitev«, predvsem seveda razvojnih odločitev. Nastaja občutek, da niti politična ekonomija sama niti družboslovje kot celota v transdisciplinarnem smislu še ne more prodreti dovolj globoko v notranjo multikavzalno povezanost ali korelacijsko medsebojno pogojenost te sfere. Vendar pa je mogoče reči, da je v to sfero, v sfero raziskovanja in razvoja, ki pravzaprav sestavlja ves težiščni del kvartarnega sektorja, zelo globoko, naglo in ekspanzivno prodrli kapital. Vdrli je vanjo predvsem s svojim profitnim motivom. Ta analitično še sorazmerno slabo raziskana sfera je že izrazito potegnjena v kapitalске operacije in tu si je neokonservativizem ustvaril navidez nepričakovana, a naravnost neverjetna oporišča. V ZDA na primer človek na najrazličnejših koncih in sredinah srečuje približno takole trditev: ljudje in procesi kvartarnega sektorja, oboje sestavlja naravno rezervo neokonservativizma. Vzpostavljena je namreč bila v glavah in zavesti ljudi zveza med odkrivanjem ali razvijanjem novega ter možnostjo za burno kapitalizacijo inovacij – dodatna propaganda pa je jela burno razpihovati staro Schumpetrovo tezo o »*entrepreneurshipu*« kot temeljnem nosilcu kapitalizma in napredka. Ta »razvojno pozitivni« naboj neokonservativizma, kjer dandanes še ni mogoče čisto dobro razložiti, koliko je v njem dejanskosti in koliko mitologije, pa zanesljivo sodi med njegova najmočnejša orožja.

V zvezi s konceptijsko vlogo neokonservativizma se postavlja vprašanje, »kaj pravzaprav je neokonservativizem«. Tu bi bilo mogoče postaviti tezo, ki bi zvenela sporno, vendar je kot izziv lahko zelo plodna: tezo namreč, da osnovno jedro in cilj neokonservativizma nista antisocializem in antikomunizem. To dvoje nedvomno sta njegovi določilnici *per negationem*, toda ti določilnici sta že izpeljani. Nosilci te struje seveda govorijo o tem dovolj glasno. Na primer Irving Kristol v »*Two Cheers For Capitalism*«, ki je kompendijski evangelij neokonservativne misli na publicističnem nivoju v Ameriki: »... V realnem svetu dvajsetega stoletja ni socializma, če razumemo pod tem izrazom prostovoljno kooperativno skupnost. Obstajajo samo različne verzije bolj ali manj prisilnega, bolj ali manj birokratskega kolektivizma.« Od te še sorazmerno elegantno ubrane trditve sega sklenjena pahljača vse do izjave Ronalda Reagana v britanskem parlamentu: »Zdaj je že jasno, da bo komunizem obležal na smetišču zgodovine, kamor kot njena čudaška deviacija tudi sodi.« A vendar, kljub tej nabrušeni in propagandno priostreni agresivnosti bi bilo le mogoče vztrajati pri trditvi, da to ni glavna določilnica neokonservativizma. Glavne določilnice je treba iskati v odgovorih na vprašanje, za kaj se neokonservativizem zavzema, »od kod se je vzel in kam je namenjen«.

Tu se je mogoče direktno opreti na vire, na primer na tri znamenite avtorje, ki sodijo v nosilni krog neokonservativizma: na Ludwiga van

Miesesa, Friedricha von Hayeka in Milтона Friedmana. Vsi trije pripovedujejo s skoraj istimi besedami in skoraj enako sintakso v bistvu identično osnovno misel: središče vsega je zasebna lastnina; lastnine mimo zasebne lastnine ni; kar ni privatna lastnina, ni lastnina. To je prvi člen. In drugi: profit je izraz naravnega prava. Tu se vsi trije navezujejo na osnovne postavitev francoske in ameriške revolucije, hkrati pa nadaljujejo: medtem ko je profit izraz naravnega prava, je profitna masa pogoj produktivnosti in slehernega napredka. In še tretji člen, ki ga spet izraža vsak po svoje, a vsebinsko istovetno. Milton Friedman: družba je vsota posameznikov in v skrajni konsekvenci nič več kakor to.

Mimo teh postavk neokonservativizem svojih ciljev prav zaradi svojih izhodišč ne konceptualizira – operacionalizira jih že, konceptualizira pa ne več. Operacionalizacija se izraža v deregulaciji in siceršnji demontaži državnega intervencionizma, v pogajanju s pozicij moči v mednarodnih odnosih in v poudarjanju konfliktnih sestavin v medsebojnih razmerjih, v utrditvi in zaostritvi dominacije v mednarodnih ekonomskih odnosih... a to so vendarle v bistvu izpeljanke iz osnovnih, načelnih postavk.

Ob teh osnovnih smereh, po katerih prodira neokonservativizem, je smotno, če se nekoliko ustavimo pri transformaciji *welfare state* v *workfare state*. To ni preprosto vračanje države v vlogo nočnega čuvaja, marveč je to obnova vloge nočnega čuvaja na višji, razširjeno reproducirani ravni, kjer glavna socialnih pridobitev, ki je na primer v ZDA nastala skozi petdeset let ali četrtno dobo njihovega obstoja, ni izročena demontaži. Nasprotno, reaganomika in thatcherizem uporabljata doseženo raven relativne socialne varnosti kot dobrodošlo orodje za ustvarjanje velikih rezervnih armad brezposelnih. Medtem ko je pozicija *welfare state* po eni plati napadena, je po drugi uporabljena kot »socialna blazina«, kot instrument za neko novo strategijo: za strategijo prestrukturiranja in preslojevanja tako dela kot kapitala.

Če bi skušali vse to povzeti, bi lahko rekli, da se utrjujeta poziciji kapitala in nasploh privatne lastnine predvsem v ekonomskem smislu. To ne pomeni, da bi bila funkcija managementa potisnjena ob stran. Nasprotno, krepi se in razvija nemara še bolj pospešeno. Toda ekonomska funkcija lastnine, lastnina kot ekonomska kategorija, to se nedvomno krepi.

Kakšna je videti bilanca neokonservativne prakse za sedaj?

Izraziti bi veljalo neki vtis ali občutek in še to s pridržkom – toda vtis bi se lahko glasil, da je neokonservativizem kot praksa prav zdaj nemara v zenitu. Zakaj v zenitu, odgovor na to bi bilo treba iskati skozi dolgo in zapleteno razpravo, ki bi se jo dalo skrajšati približno takole:

V svojem prvem triletnem praktičnem zamahu je neokonservativizem, uporabljajoč državno oblast doma in poleg države še transnacionalno kapitalsko v mednarodnih razsežnostih, nedvomno uresničil vrsto svojih ciljev, a si je hkrati podložil veliko tempiranih min. Poleg tistih očitnih – med katerimi je glavna tiranje sveta na nevarni rob velike vojne – jih je še

nekaj takšne narave, da mu utegnejo povzročiti zelo resne težave. Glavna je morda mina dolgov: notranjih državnih in zunanjih, tistih, ki se razpenjajo vzdolž mreže mednarodnih finančnih in monetarnih odnosov. Neokonservativizem se tu globoko prepira sam s seboj, kajti vodilno geslo je »don't shoot the customer« (nikar ne ustrelj odjemalca), ta klient pa je v tem trenutku zelo zastreljen, malone smrtno...

Samo še dve refleksiji:

Zdi se mi, da se je silno težko vživeti v fizični in duhovni svet neokonservativizma. V tem je metodološka težava. Tisti, ki se prištevamo k socialističnemu in marksističnemu miselnemu krogu, se nagonsko nagibamo k temu, da bi čutili v pojavih ali procesih, kakršen je neokonservativizem, samo in izključno grožnjo in sovražnika. To bi bila zmota. Morda je po svoje res, da socializem kot svetoven emancipacijski proces že od časov stalinizma in fašizma ni doživel tako resnega izziva, kakor je ta. Toda resnega na bistveno drugačen način.

Ta agresija je samo ponekod in včasih manifestno napadalna, največkrat pa uporablja mehke pristope sklicujoč se na to, da so stvari takšne, kakor »edino morejo biti«. Teza, da je lastnina lahko samo privatna lastnina in nič drugega več, sega skozi ves kapitalizem in nato daleč nazaj, tja pred fevdalizem in sužnjeposestništvo k začetkom »mojega« in »tvojega«. Socializem kot misel in gibanje, še zlasti še socializem v deželah, ki so bile pred leti pod tujim gospodvom, pa nima v svoji tradiciji, v svoji zgodovinski zavesti in podzavesti nikakršnega neposrednega stika z izročilom lastništva – buržoaznega ali fevdalnega ali kakršnega že. Zaradi tega nam manjka sponk, preklonnikov za možni stik; ni elementov za možno empatijo, za vživljanje v to, kaj neokonservativizem je.

Poleg tega pa je videti, da razprave in polemike, kolikor jih je o tem predmetu že bilo v Jugoslaviji, niso ravno najbolj posrečene, kadar prostodušno, enostavno in mehanicistično enačijo neokonservativizem z antisocializmom ali antikomunizmom. V polemiki zoper to tezo bi se zavzel za diferenciran pristop, a zato toliko prodornejši in globlji, kjer je zares treba. Skratka, ne za verbalno, a zato toliko bolj za analitično agresijo.

Vprašanje o konservativizmu in neokonservativizmu je treba zastaviti posebej – je opozoril *Božidar Debenjak* – ker je to nasprotje progresizma. Diferenciacij v pojmu napredka pa nismo dovolj pretehtali in smo zato že marsikdaj padli v pasti tehnokratskih progresizmov in podobnih stvari. Drugo vprašanje pa je, kateri od teh izrazov – nova desnica, neokonservativizem, neoliberalizem – res ustreza temu, kar se dogaja...

Naše dvajseto stoletje se kaže v nekakšnem ciklusu. Imamo najprej revolucionarni val, ki se začneja z Oktobrom. Nato se »zlata dvajseta leta« prevesijo v strahotno ekonomsko krizo, v kateri se razredni konflikt skrajno zaostri. Breme je preloženo na edina ramena, ki ga lahko nosijo, na ramena delovnih množic. A da bi se to moglo zgoditi, je treba zgraditi

ideologijo in politične aparate. Tu se oblikujeta newdealovska in fašistična frakcija kapitala.

Povojno obdobje se začenja do neke mere podobno. Boj proti fašizmu omogoči visok vzpon socializma. Stvar se ne ponavlja na enak način, vendar je razviden prehod iz revolucionarnih sprememb v zlata petdeseta leta. Keynesijanska ekonomija in razcveteni New Deal prineseta veliko demoralizacijo socialistov. Konec koncev ima tudi zaključek šestdesetih let pri nas neko zvezo s to demoralizacijo in z zmagoslavnim pritiskom keynesovskega kapitalizma.

Konfliktni kapitalizem, s kakršnim se soočamo zdaj, ne poraja tega tipa demoralizacije. Ne poraja dvoma in misli, da bi bilo treba pred kapitalizmom pravzaprav poklekniti. Kajti tu je kapital še enkrat pokazal, da potrebuje ostre ideološke in politične mehanizme. Vendar ne kaže pozabiti, da kapital lahko hlini samozavest – ali pa jo morda celo ima. Če ne bi bilo tako, Reaganu ne bi bilo treba razlagati, da je Armagedon tik pred nami in da se bo tu odločilo, kako je z dobrim in zlim. Mislim, da je pri analizi ideoloških mehanizmov treba vendarle verjeti, da nosilci ideoloških izjav verjamejo vanje. To je tisti nevarni del situacije.

Toda hkrati bi bilo treba pogledati tudi, kako je s krizo. Kakšna kriza je to? Kdo, zakaj in kako rešuje sebe s tem? S to ofenzivnostjo lahko daješ samemu sebi korajžo, ampak hkrati je to tudi ideološka španska stena, za katero se dogaja temeljita prestrukturacija kapitala. In bistveno je, da smo pri odgovorih na vprašanje, kakšna je ta prestrukturacija, prekratki. Manjka nam streliva za krepko analizo. Pred našimi očmi se je zgodilo, da lahko v velikoserijski produkciji narediš individualiziran produkt. Tragično je to, da to lahko uvršča med svoje produktivne sile kapital, ne pa nova družba. Od kod šibkost kontraakcije, šibkost socializma; na čem to temelji, to bi se morali vprašati. In ob tem ne bi mogli mimo vprašanja, kakšen je ta socializem. Ali je tisti socializem, ki je rasel pod geslom, »Dohiteti in prehiteti!« sploh zmogel razviti mehanizme za zmagovanje, ali pa si je zmogel razviti samo mehanizme za čedalje daljše fazno zaostajanje.

Ob tem izzivu je torej treba res še enkrat in temeljito premisliti socializem in pogledati, kje so tu strateška oporišča. Hkrati pa je jasno, da je nove socialistične vsebine mogoče razviti samo, če se skušamo prebiti k vrhuncem razvoja proizvodjalnih sil. A ne z »dohiteti in prehiteti«, marveč z maksimalnim izkoriščanjem intelektualne komponente in ogibajoč se oviram, ki jih nosi v sebi kapitalizem...

Globlje in širše bi še vedno morali razmišljati tudi o vzrokih, je sodil *Adolf Bibič*. Bilo je rečeno: kriza in neokonservativizem. Tu je treba iskati zvezo, a ne samo v ekonomskem smislu, ki je očiten, marveč predvsem tudi v moralnem, kulturnem in političnem smislu. Kapitalizem je zašel v globoko moralno krizo. Nosilci mednarodnega kapitala so v obdobjih, ki so bila prej omenjena, izgubili zaupanje pri zelo širokih

množicah; to je kljub ekonomskemu napredku povzročilo, da je upadla legitimnost kapitalskega sistema. Verjetno se je tu začel porajati razmislek, kako bi se temu postavili po robu na idejnopolitičnem in moralnem nivoju. To je tudi eden izmed razlogov, zaradi katerih se neokonservativizem trudi biti celovit nazor, ki začenja pri antropologiji in potem nadaljuje. Prej je bila omenjena lastnina in njena vraščenost v vse razredne družbe. Isto velja za človekovo naravo kot vir neenakosti v družbi, kar naj bi bilo zasnovano že na biosu, na fizisu – in se to ne da spremeniti. Zanimivo bi bili ugotoviti, kako in kdaj so začele utemeljevati ta premik sociobiologija, biopolitika in nove deterministične šole in teorije in kakšno vlogo opravljajo danes v teoretičnem utemeljevanju neokonservativizma.

Značilno je tudi, da to ni plitva ideologija, kakršna je bil nekoč fašizem, marveč dokaj izdelana doktrina z zelo znanimi korifejami v sociologiji, ekonomiji, ponekod v filozofiji, ki so pripravljale ta obrat. Povezuje jih tudi globok internacionalizem, ki pa ne izvira samo iz afinite med somišljeniki, ampak ima svoje mehanizme, organizacije in povezave. Paradoks je v tem, da se to dogaja hkrati, ko prihaja v socializmu do dezintegriranja, do razkorakov, do ekskomunikacij. Kapital, ki je po svoji naravi internacionalen, se na idejni ravni združuje veliko bolj kot kadarkoli, levica pa je dosti bolj razdružena, kot je bila kadarkoli – tak je vsaj moj vtis...

Po drugi plati ta nazor, ki je že izdelan na univerzitetni ravni, koreni in v krizi in nezaupanju do državnega reguliranja. Kriza keynesovstva in »realnega socializma« se združujeta v vesoljni pojav. Ta antietatizem iz konservativnih pobud ima torej tudi nekaj realne zaslombe v stvarnosti. Naletel je na velik odmev in to ima še nadaljnjo konsekvenco, da namreč neposredno osvaja politično oblast.

S stališča politične analize se gotovo srečujemo z nekakšnim prevrednotenjem ob vprašanju države in demokracije. Reagan ni prišel kar iz zraka, neokonservativizem ni nastal samo v sedemdesetih letih. Vsaj meni se zdi, da so neokonservativizem pripravili že klasični liberalci, ki so že v petdesetih letih postavili teorijo, češ da je zelo nevarno, če se kanali države preveč odprejo in tek množic preveč sprosti. Potem njihove zahteve preveč pritiskajo na državo; le-ta jim streže, kolikor more, toda naposled to sproži krizo demokracije. In ker neokonservativci mislijo, da te zahteve izvirajo iz ideologije, iz nove kulture enakosti in tako naprej, zato nastopajo proti demokraciji kot avtentičnem vplivu baze in skušajo čim bolj zožiti participacijo. Razlagajo, da je vsaka množična politika škodljiva, utopična in nerealna, in pripravljajo pot k skrajno grobemu, elitističnemu pogledu na človeka in politiko. Ta pritisk proti delavskemu polu v trikotu kapital-delo-država tako po eni strani izvira iz strahu pred delavskim gibanjem, po drugi strani pa je relativno učinkovit, ker je država izčrpala svoje možnosti.

Ob tem se zastavlja vprašanje, kako v kontekstu mednarodnih debat, gibanja in idej in prakse neokonservativizma, gledati nas. V dve smeri sega to vprašanje: najprej, ali ima v zvezi z ravnanjem in delovanjem mednarodnega kapitala – tudi v zvezi z aktualnim dogajanjem v mednarodnih ekonomskih odnosih – Jugoslavija kak poseben pomen, ali ima v neokonservativni strategiji kakšno posebno in jasno določeno mesto? Druga smer vprašanja pa je, koliko se pri nas – hočeš nočeš, tudi podzavestno, čeprav je o tem težko govoriti – pojavljajo neokonservativne ideje? Koliko more biti zavestnega povezovanja, koliko pa razmere, v kakršnih smo, in naše lastne tradicije porajajo primere buržoaznega konservativizma.

Za Jugoslovane ta konservativizem ni samo buržoazen, marveč tudi stalinističen. Oba sta na delu, a v kontekstu te teme je vprašanje, kaj danes pomeni buržoazni konservativizem.

Nekatera znamenja konservativizma se uveljavljajo v pojavu, ki ga je omenil tudi profesor Visković v svoji uvodni razpravi v marksističnem centru v Splitu. Ta konservativizem gotovo ima nekaj stičnih točk, ta, ki se uveljavlja v vpraševanju po vrednotenju zgodovine, naše in mednarodnega socializma. To je razvidno iz tega, da se pojavljajo ideje, ki imajo različne vzroke, skupno točko pa v tem, da skušajo razvrednotiti socialistične tradicije pri nas. Enostavno skušajo razvrednotiti socialistične tradicije pri nas. Enostavno skušajo to zbrisati iz spomina in razorožiti moralo ljudi. S tem je povezana tudi obravnava socializma in socialistične politike, v kateri se sprejema tipično neokonservativna formula, ki pa ima daljšo tradicijo: to je izenačevanje socializma s totalitarizmom. Konservativno vlogo je igral in igra tudi danes nacionalizem. Nekateri odsevi tega se kažejo tudi v vprašanju o odnosu do trga. O tem je težko govoriti, ker imamo seveda drugo, aktivnejšo različico, etatistično različico v praksi; ampak če bi postavili podmeno, po kateri bi etatizem kot trajen faktor odmislili, bi bilo samo sklicevanje na trg in tržne mehanizme brez upoštevanja svetovnih realnosti v nekaterih točkah podobno neokonservativnim tendencam.

Vprašanje je seveda, kako se do pojavov neokonservativizma obnašati...

Rekel bi, da je problem predvsem v tem, kako bomo sposobni razviti lastno, samostojno pot in koliko bomo sposobni teoretično presvetliti stvari. Zdi se mi, da je eden izmed pogojev za to tudi, da čim jasneje in čim bolj kritično presvetlimo tisto, kar prihaja na dan v sodobnem socializmu. Zdi se mi, da gledamo preveč črnobelo, v tem smislu namreč, da govorimo pretežno o krizi socializma, o kapitalizmu pa slišimo pravzaprav malo in smo o tem slabo informirani.

Lev Kreft se je pridružil pozivom k odmiku od črno-belega gledanja. Vprašanje o odnosu do razvoja tega, čemur pogojno pravimo desnica, se je zelo izrazito izpričalo že v vseh razpravah v tridesetih letih, ko sta

znotraj marksistične kritike obstajala praktično samo dva pojma: proletarsko in reakcionarno. Že zaradi tega je dovolj pomembno zanikati to dvodimenzionalno podobo vseh teh vprašanj, v katero nas med drugim silijo različne evforije, v zadnjem času celo evforija ob letu »1984«.

V zvezi z vprašanjem o okoliščinah, ki so omogočile nastanek neokonservativizma, bi rad dodal še nekaj: na konservativni način dojeti poraz tistih gibanj – mladinskih, študentskih in delavskih – ki so se uveljavljala okrog leta 1968. To je poraz alternative iz časa, ko proletariat ni revolucionaren; alternative, ki je bila v določenem obdobju precejšnja nosilna sila leveice.

To omenjam zato, ker se dostikrat sliši, da je precej impulzov, a tudi ljudi nove desnice prišlo iz vrst nove leveice.

A najbolj me zanima vprašanje o neokonservativizmu pri nas. In sicer ne v smislu uvoza marveč v smislu neke znotraj porojene, samolastne težnje k tem idejam. Nova desnica ni nekakšen preprost, zunanji nasprotnik marksizma; ne gre samo zato, da bi se znotraj socialističnih dežel pojavljala kot obnova antimarksističnih tez; ampak se pojavlja tudi v okviru socialističnega sveta kot nosilec novih »marksističnih« tez, pa če vzamemo marksizem v narekovaju ali ne.

O tem lahko priča vrsta nadrobnosti, denimo primer Trobec, zadeva Bojović in morda še kak primer, ob kakršnem se izpričuje, da obstaja možna množična podlaga za neokonservativno zavest. Naj omenim še rezultate raziskave, ki jih je na Ziherlovih dnevih orisala Silva Mežnarič, o sloju, ki je izrazit nosilec ne samo klasičnega konservativizma ampak tudi stališč, ki jih lahko imamo za neokonservativna – to je »sloj lastnikov ograjenih družinskih hišic«. Pri tem ne gre pozabiti, da je to natanko tisti sloj, ki ga je ustvarila socialistična vzporednica *welfare state*...

Danes se pri nas po mojem krha klasično konservativni, »prosvetljenski« model kulture in kulturne akcije. Namesto njega se izpričujeta dva nova pristopa. Prvi: nič več ne začenjamo od tod, da je kultura človekova humana vrednota, ki jo je treba posredovati vsem; nič več od tega, da morajo ljudje, ki so še vkovani v težavno produkcijo, vsaj za nekaj ur na dan dobiti na te okove cvetje; izhodišče je zdaj takšno, da začenjamo dokazovati, kako je kultura sama produktivna. Tudi kultura naj bi sodila v »kvartarni sektor«. Sodi v neposredno produkcijo in je po Haugu »estetika blagovne proizvodnje«. Dokazovanje te vrste najdemo vsak dan v časopisih. Drugi pristop pa je umik v neki novi intimizem, neoromantiko, v postmodernizem, v tisto, kar ti pa Župančiču nihče ne more vzeti. Zgraditi si skušaš kulturne vrednote v lastnem, osebнем, intimnem življenju. To je preplašenost ob tem, da na policah ni več tega in onega. A ta premik h gojitvi notranjih vrednot obnavlja celo neke plotove slovenstva, proti kakršnim se je bojevala celo podaljšana moderna.

Tudi *Franc Šali* je pritrdil misli, da ne kaže v vseh pojavnih oblikah neokonservativizma že vnaprej videti samo antikomunizma in antimarksi-

zma, bi pa bilo po njegovih besedah enako zmotno, če pa v tem sploh ne bi videli nikakršne realne zasnove takšnih skupin in interesov. Rekel je, da želi ostati pri ilustracijah z domačega območja, in je med njimi omenil naslednje:

Ena izmed oblik konservativizma pri nas je navidezno sprejemanje levih parol. Zanimiv je zgled sprejemanja takšnih gesel znotraj klerikalističnih tendenc v rimskokatoliški Cerkvi. Zelo konstruktivno zveni geslo o vključevanju vernikov v samoupravno socialistično družbeno življenje. To res tudi je konstruktivno in se v tem izraža zelo občuten razloček od nekdanj prevladujočih tendenc. Toda hkrati se v tem lahko kaže, se more kazati tudi težnja po ohranjanju neke pozicije v razmerju do vernika. Ne gre namreč za to, da naj bi se angažirali delovni ljudje, krajan, delavci, marveč naj bi se angažirali verniki. To bi lahko pomenilo tudi relacijo med vernikom ter sistemom in načinom cerkvenega življenja, lahko bi pomenilo ohranjanje vpliva hierarhije na takšno življenje.

V pretres velja vzeti tudi nekatere parole v samem levem toku. Vzemimo na primer naš odnos do zasebne lastnine, obrtniške dejavnosti in podobnega. Tudi to ima svojo dialektiko in sicer v tej smeri, da je treba krepiti družbeno lastnino, iskati pota in načine, da pridemo realno do te družbene lastnine. Ampak v tej levi tendenci so še vedno bolj ali manj javno izraženi in praktično uveljavljeni pridržki, nezaupanje, sumničenje, kadar gre za zasebno delo z zasebnimi sredstvi in podobno.

Ne nazadnje nam lahko svojevrsten zgled konservativnosti ustvarijo tudi nekateri refleksi ob obletnici programa ZKJ: program je enako Manifest, Marxov Manifest je nedotakljiv, vse skupaj mora ostati takšno, kot je. Ne gre za apriorno potrebo po spreminjanju programa, pač pa bi bila pozicija sama kot takšna lahko vprašljiva. Dejansko bi lahko bila predmet razprave o tem, kaj to vsebinsko in tudi politično pomeni spričo dejstva, da sta socialistična samoupravna praksa in teorija marsikaj dosegli in da utegne že obstajati razkorak, ki bi ga bilo treba presegati z dograjevanjem ali poglobljanjem samega programa. Tako pa se pod pozicijo boja za levo, napredno, še vendarle morebiti ohranja odsev nekakšnega konservativnega oziroma dogmatskega pristopa.

Franc Šali je našel še nekaj zgledov, o katerih je sodil, da v njih odseva temeljno konservativna ali neokonservativna pozicija. Te »sence« je po njegovem mogoče iskati v »svetlobi«, se pravi v levi tendenci, kakor tudi v »temi«, se pravi v desnici sami. Zanimivo bi bilo raziskati tudi kombinacije tega dvojega, kje se to povezuje, združuje.

Tomažu Mastnaku se je zdelo, da sta temeljno vprašanje in slabost razprave v tem, da niso bili dovolj jasno opredeljeni kriteriji, po katerih bi mogli kvalificirati, kaj je desnica, kaj leвица, kaj konservativizem, kaj liberalizem in podobno. Kje bi mogli iskati te kriterije?

Prvi kriterij bi lahko bil primerjava teh pojavov s kapitalizmom samim, z njegovo zgodovino, aktualnim stanjem in tudi perspektivami. Ali je zasuk v sedanji ideologiji in praksi kapitalizma korak nazaj in v desno,

ali je to prestrukturiranje, ki je s stališča kapitala produktivno in prispeva k njegovi reprodukciji? Vprašamo se lahko, ali je omenjena »reafirmacija« privatne lastnine korak nazaj v razmerju do državne lastnine in do družbene lastnine, ki jo v 20. stoletju proizvaja sam kapital? Ali je vračanje države v vlogo nočnega čuvaja na višji ravni korak nazaj v razmerju do državne regulative nad produkcijo?

Analogne premike nahajamo tudi v socializmu kot družbenem sistemu, v »realnem socializmu«, in je potem že težko določati, kakšno je razmerje med neokonservativizmom v okrilju kapitalizma in temi premiki v okviru »realno obstoječega socializma«. V tem smislu se mi zdi zelo produktivna ta navidezna provokacija, češ da za neokonservativne ideologije socializem ni glavni nasprotnik oziroma da antikomunizem in antisocializem nista bistveni karakteristiki oziroma konstituenti neokonservativizma. Od odgovora na ta vprašanja je odvisno praktično celotno delovanje in razmišljanje v prihodnosti.

Tudi v tej razpravi nekako samoumevno domnevamo, da so samoupravljanje oziroma naše teoretske in praktične rešitve tisto, kar nam dopušča in omogoča, da lahko suvereno govorimo o desnici in levi v sodobnem svetu. Toda odnos med neokonservativizmom in sodobnim socializmom je problematičen na treh nivojih.

Najprej sodobni socializem sem ugotavlja, da razvija nova desnica vrsto iniciativ, ki jih sedanja socialistična levica ne more preprosto odpisati, ampak jih mora resno proučiti in poskusiti prevzeti pobudo – na socialističen način.

Drugi nivo: za program socializma in za vsebino sodobnih socialističnih bojov velja isto kot za neokonservativistična prizadevanja; ta segajo k dediščini meščanske revolucije, jo reinterpreterajo in nekatere bistvene postavke meščanske družbe in revolucije vnovič postavljajo kot problem; tako ravna tudi socializem s svojim izročilom.

Tretja stvar je ta, da nekateri teoretiki sodobnega socializma in socialnih gibanj – kar ni nujno eno in isto – sploh zavračajo klasifikacijo na levo in desno, ker naj bi v sodobnih razmerah izgubila sleherni smisel. Poudarjam, da gre za leve teoretike. In ne pravim, da to sprejemimo, ampak premislimo pa, kaj je s tem. V diskusijah bi bilo treba kot odgovor na izziv neokonservativizma razvijati nove vsebine socializma, prevrednotiti nekatere osrednje pojme politične in socialne teorije, države, demokracije, enakosti itd. Skratka, resna analiza in sprejemanje teh novih iskanj v socialističnih teorijah in gibanju terja »socialistično kritiko socializma«, če naj tako rečem.

Ob koncu je Tomaž Mastnak izrazil zadovoljstvo ob tem, da je bilo opozorjeno na kult dela. Sodi, da je to centralna točka neokonservativnega programa.

Bogomir Kovač je v zvezi s pičlo udeležbo na srečanju dejal, da ga čudi, kako to, da ob temi, ki je posredno, na komplementaren način gotovo prepletena z iskanjem poti na naših razpotjih, ni več zanimanja.

V zvezi z zgodovino neokonservativizma je opozoril na teorijo o nalaganju ciklov drugega na drugega. V sedemdesetih letih sta se ekonomski in politični cikel kapitala ujela in legla v strukturno krizo kapitalizma, ki pa obsega ekonomsko, politično, socialno, kulturno, ideološko raven. Kapital je namreč vseobsegajoč, je osnovna determinanta današnjega sveta, in tudi tisti socializem, ki je imel eno samo veliko zgodovinsko nalogo – dohiteti in prehiteti – je v bistvu ostal znotraj historične logike kapitala in je zvedljiv nanj.

Če se srečamo s kompleksno krizo kapitala, se postavi vprašanje, kako to dešifrirati. Naša ekonomska vednost ima v svoji osnovi neko ideologiko, skoraj mitologiko ekonomskega sistema kot samoreproducirajočega se sistema, medtem ko v to nikakor ne more vključiti političnih in ideoloških mehanizmov. Toda kapitalizem kljub takšni krizi izpričuje veliko zgodovinsko prožnost; ni nikakršnih večjih možnosti, da te krize ne bo elegantno prebredel in bo kljub navideznemu ohranjanju pozicij znova prešel v historično negacijo samega kapitala. Četudi goni staro, konservativno idejo. Ampak to preseganje kapitala znotraj kapitala samega, to zahteva neke nove vidike družbene integracije, obvladovanje družbene prakse, določeno družbeno varnost – in ta neokonservativna ideologija bo prej ali slej zaobrnila jadra.

Kriza kapitalizma in njegova neokonservativna kontraofenziva, to je res druga plat krize socializma in marksistične ideologije. V sedemdesetih letih je prazni prostor po porazu konec šestdesetih klical po zaposlitvi. Kapitalu zato ni bilo treba nikakršnih grobih alternativ kot v tridesetih letih, marveč je to holivudsko elegantno rešil z Reaganom.

Sedemdeseta leta so za razloček od šestdesetih prinesla sorazmerno nov fenomen inflacije, povezane s stagnacijo. To se je povežalo z razočaranjem nad *welfare state*. Novi val konservativizma je zato širše družbeno gibanje, ki želi v imenu starih, že preživetih ideologij tako na Zahodu kakor na Vzhodu postaviti nekakšne nove utemeljitve kapitala. Ta konservativizem je po mojem na Zahodu enako uspešen kot na Vzhodu, le da se je na Zahodu uveljavil skozi obračun tehnokracije z državno birokracijo. Država in transnacionalna korporacija sta med seboj v zelo kočljivem ravnotežju in mislim, da sodobni kapitalizem išče samega sebe znotraj kapitala ravno na tej relaciji, kjer je neokonservativizem odgovor transnacionalk na nujno zvezo z državo. V tem primeru je bila to ideologija tehnostrukture v primerjavi z državno birokracijo, opremljeno s keynesianizmom. Na Vzhodu pa se je konservativizem postavil v obrambo svoje odločilne vloge pri politični birokraciji. Tako gre za nekakšen svetovni proces, ki dejansko zajema socializem in kapitalizem.

Seveda ni samo naključje, da se je ta konservativizem začel uveljavljati v ekonomski sferi. Ekonomsmak sfera je v kapitalizmu dominantna, določa vse druge družbene ravni. Kriza je razgalila upadajočo profitno sposobnost kapitala in naraščajoče stroške kapitala, v sedemdesetih letih pa so se temu pridružile še težave z deficitom plačilne bilance. Keynesov-

ska aparatúra je ob tem popolnoma odpovedala in iz ozadja se je prikazala stara logika, po kateri je ob znižanju dobičkanosti kapitala možno reagirati samo tako, da se zniža prag realnih mezd oziroma zaposlenosti in dobimo zato zalet k privatnemu reinvestiranju profitov. Odpora zoper to ni bilo preprosto zato, ker so v šestdesetih letih dovolj učinkovito pometli nasprotne sile.

Koliko se ta neoliberalizem razlikuje od liberalizma? Ne terja države v vlogi nočnega čuvaja, hoče jo imeti v vlogi pravnega, normativnega nosilca reda v družbi in sploh ni proti temu, da bi država intervenirala v ekonomskih procesih. Na neki način gre za prikrit keynesianizem ali za keynesovstvo novega tipa. Država, skratka, še naprej igra odlično vlogo. Tudi če opazujemo logiko odnosa mednarodnega valutnega sklada do Jugoslavije, je to razvidno: oni se ne pogovarjajo o decentraliziranih sistemih, oni zahtevajo zelo močno, odločilno roko države. Samo država namreč lahko zagotavlja, da bo riziko prestrukturiranja kapitala še varen – ne samo v Jugoslaviji, marveč v svetovnih okvirih, ki jih kapital zahteva. In konec koncev je to tudi logično, kajti blagovna produkcija nikoli ni obstajala zunaj države, marveč je bila država tista, ki je to blagovno produkcijo morala omogočiti z varovanjem vrednostne ekvivalence.

In dalje, planiranje postaja dandanes ena izmed osrednjih nalog v ekonomski funkciji države. O pravem nasprotovanju planiranju ni več sledu. Nadalje novi liberalizem priznava monopol. Tu ni nikakršnega problema, monopoli obstajajo, vključimo jih v naše procese. Stari liberalizem je bil za uravnotežen državni proračun, novi igra na neuravnoteženo vižo. Tu se je treba spomniti ne vse praktične konsekvence vodenja ameriške politike in na razkorak med ideologijo in prakso reaganomike.

Skratka, tu gre za neke vrste vztrajanje pri *laissez-faire*, toda z državno odgovornostjo za konjunktorno stabilnost kapitala, z državno odgovornostjo za razredni konsenz, z državno odgovornostjo za nekakšno historično legitimnost sistema – in ne samo znotraj lastnih meja, marveč tudi v razmerju do svetovnega kapitala. Tu res ne gre, strinjam se, za nekakšen poenostavljen antisocializem, antimarksizem, ampak gre za ideologijo in prakso »tretje poti«. Poti, ki ne bo niti kapitalistična v smislu newdealovstva niti socialistična, kot si oni zamišljajo socializem – v nekem smislu birokratsko totalitarnega sistema. Temveč gre za nekakšno demokratsko družbeno ureditev s paradigmo tržne logike. Ni nobeno naključje, če so ekonomisti postali glavni ideologi te celotne družbene srenje, ker so s tisto preprosto tržno, blagovno paradigmo skušali rešiti ideološke, politične in sociokulturne paradigme in jih tako tudi razlagajo.

Mislim, da takšen neoliberalizem ne bi mogel razrešiti magičnega četverokotnika ekonomske reprodukcije. Ne bi mogel zagotoviti polne zaposlenosti, uravnotežene plačilne bilance, stabilne rasti in še stabilnih cen. Zato je mogoče z gotovostjo pričakovati vračanje nazaj – najbrž se bo treba v teoriji vrniti k izhodiščem v sedemdesetih letih že razvitega postkeynesianizma. Ko bo odnehal ta šok ideologije, ko se bodo ob tej

zgodovinski praksi zniževanja življenjskega standarda v razvitem kapitalizmu zbudili tudi razredni nosilci, bo edina možna pot verjetno vodila nazaj. Toda z drugo strukturo, ki bo prirejena kvartarnemu sektorju.

Najbrž je v tem smislu v tej ideologiki neokonservativizma treba gledati tudi neki odsev napredne linije; ta linija v svoji historični funkciji, potem ko se bo očistila nesmiselnega ideološkega perja, ne bo mogla biti tako konservativna, kot se dozdeva sprva. Spet bo opravljala funkcijo v vlogi razvoja samega kapitala. Ali je presenečenje, da je kapital tisti, ki je skočil v ta kvartarni sektor in si prisvojil vso to pozitivno transformacijo? Ni pravzaprav pomembno, kdo si ta hip jemlje to v svojo bilanco kot plus, važno je, da se ti premiki historično dogajajo. To je bolj pomembno od trenutne politične silnice ali barometra. Že drugo leto lahko v Ameriki dobimo bistveno drugačno sliko od sedanje.

Postavlja se mi vprašanje, je rekel *Jože Knez*, koliko se bo spričo teh pojavov spremenila naša dolgoročna prognoza in koliko se neokonservativizem nakazuje kot možnost za nekakšno množično gibanje. Kar zadeva prvo, ne bi rekel, da so se spremenili osnovni parametri razvoja; osnovna zagata kapitalizma je dolgoročno tu. Socialistični svet seveda ne odgovarja zadosti učinkovito, ampak sami ti pojavi, ki jih beležimo kot nove ideje, pravzaprav niso globoki. To je obrobje sodobnega kapitalizma. »Tretja pot«, to je lahko ali ustrezno ali pa tudi fikcija.

Malce nas zavaja to, ker vsi skupaj pričakujemo bolj fleksibilno gospodarstvo. Upor proti neracionalnosti živi pri nas in v Ameriki. Osebnostno mislim, da je centralna kriza, ki bo nastala, povezana z dejstvom, da je treba dandanes pri produkciji presežne vrednosti porabiti toliko nadgradnje, da se presežna vrednost izgublja. Enostavna računica tega sodobnega kapitalizma je, koliko ob svoji visoki produktivnosti ljudem dá. Pa boste videli, da so inputi skoraj večji kot outputi.

In vprašanje o kvartaru je tudi pomembno. Nenehno se sprašujem, če ne doživljamo neke družbene transformacije. Mehkejša ko je ta družba, mehkejši so nosilci njenih prodorov. Enkrat je bil to tisti, ki je imel meč, drugič oni, ki je imel kapital, danes pa že govorimo, da je produkcijska sila znanost. Kje prihaja do vsrkavanja znanosti v kapitalske odnose? Managerstvo, to ni več klasični kapitalizem, to je neka oblika kapitalizma, ki združuje denar kot kapital, lastnino nad tem denarjem in znanje...

Sicer se pa strinjam, da je vprašanje, kaj je napredno in kaj konservativno. To bomo morali razčiščevati. Pred tremi ali štirimi leti smo govorili o teh rečeh drugače. Vtisi se nam spreminjajo izredno hitro, a ne nujno tudi ustrezno. Te pojave opazujemo iz naših razmer, potisnjenih v krizo, ki pa je globlja kakor tam, kjer imajo več denarja in možnosti. Potem to morda pretirano dramatiziramo. S tem nočem reči, da imamo edino pravičen odgovor. Pri nas imamo podobne pojave kot drugod, saj smo tudi mi sekali po znanosti, po socialnih dajatvah družbe. Model je bil čisto bilančen, toliko je bilo denarja in denar smo po neki logiki razdelili. Se

pravi, da nismo po tej plati nikakršna izjema, saj je ekonomija v glavnih zadevah še vedno ekonomija, ki ni zapustila kapitalizma. Če smo si ustvarili drugačne organizacijske oblike, če smo drugače posplošili upravljanje, pa osnovni agregati ekonomije delujejo tako kot po svetu nasploh. To je treba upoštevati.

Razprava, iz katere smo povzeli le glavne poudarke – po obsegu zajema ta zapis slabo tretjino vsega besedila – se je končala brez strnjene izteka. Pač pa z dogovorom, da bodi to prvo srečanje te vrste, vendar ne zadnje, in da naj naslednja teko v strože strukturirani obliki.

Povzetek: D. D.

JOŽE VOLFAND

Zlatih časov tudi za kulturo ni več

Ali je v zadnjem času kar pogostna, presenetljiva ali morebiti celo nepričakovana ostra kritika kulturnih delavcev administracije in birokracije v družbi in kulturi upravičena? Kadar v kulturnih okoljih ali na javnih kulturnih nastopih kritizirajo administracijo, se ve, da so s tem mišljeni država, izvršilni organi oblasti na različnih ravneh (ne samo v republiki). Beseda o kulturniški birokraciji pa seka po kulturnih skupnostih, po aparatu, ki se je razrasel (osipa se ne) in ki pravzaprav vodi oziroma usmerja vse, kar naj bi bilo svobodna menjava dela. Zagata je še zanimivejša, ker vsa samoupravna vodstva in strokovni delavci v kulturnih skupnostih prav tako naslavlajo kritične opazke na administracijo, češ da se dogovarjanje o sredstvih za skupno porabo spreminja v odstotkovno, mehanično določanje, kdo bo bolj ali manj prednostno soudeležen pri tistem delu denarja, ki je vsako leto namenjen za družbene dejavnosti, torej tudi za kulturo. Lepa resolucijska določila, češ da imajo šolstvo, znanost in kultura zaradi svojega produktivnega prispevka k družbenemu razvoju prednost pri razdeljevanju razpoložljivih sredstev za skupno porabo, so se slabo uresničevala. Tako je zdaj za alarmantno in kratkovidno zmanjševanje sredstev za kulturne dejavnosti (institucionalno kulturo) in za kulturo nasploh kriva administracija. V kulturnih skupnostih pa ji asistira birokratski aparat, ki se obnaša le malo drugače kot država – ker je denarja pač toliko, kot ga je, ga razdeljuje ali se o njem samoupravno dogovarja z delegati v skladu s krutimi (se pravi realnimi) materialnimi dejstvi.

V tem zapisu o državno-samoupravnem modelu financiranja kulture nimam namena razmišljati o bistvenih posebnostih družbenoekonomskih odnosov, kakršni se poskušajo trmasto ohranjati na tem področju združenega dela. Bolj me zanimata odgovora na dve vprašanji – prvič, ali so kritike administracije in birokratskega aparata v kulturnih skupnostih golo naključje, in drugič, kaj je bilo v plohi kritik zaradi resnično težjega finančnega položaja kulturnih dejavnosti nenadoma povsem ali preveč zanemarljeno pri razpravljanjih o sedanjem kulturnem položaju na Slovenskem.

Najprej naj zapišem, da kultura seveda deli usodo vseh v ekonomski verigi, ki nas stiska. Drugače tudi biti ne more. Program ekonomske

stabilizacije ne more zaobiti nobene plasti delavcev, ne glede na to, kdo je bolj ali manj odgovoren za vse slabosti v gospodarjenju in ekonomski politiki. Vzvišeno presojanje razmer v nacionalni ekonomiji s poudarkom, da si kulturni delavci »umiijejo roke« nad tem, kar je zdaj v družbi, je prav tako ozkosrčno in kratkovidno kot logika tistih birokratov ali gospodarstvenikov, ki vidijo izhod v stalnem odzemanju denarja skupni porabi, kulturi, šolstvu, znanosti itd. Zlatih časov tudi za kulturo ni več. Kajti realna bilanca materialnega razvoja kulturnih dejavnosti v Sloveniji je že in bi spet pokazala, da slovenska država (oziroma slovenski delavski razred) kulturi ni mačehovsko odrinjala dela družbenega proizvoda. Pa čeprav je res, da v zadnjih letih del družbenega proizvoda namenjenega kulturi, stagnira. Kulturne dejavnosti že iščejo skrite rezerve, kje se pač da še kaj iztisniti, in večinoma že kar dobro čutijo, kaj pomeni ideološko vodilo o »opiranju na lastne sile«.

Obrnjenost navznoter, iskanje novih kvalitete v kulturni produkciji in v organizaciji kulturnega proizvodnega procesa (bomo pa delali premiere brez scene, je ugotovil eden izmed direktorjev slovenskega gledališča) spremlja kritičen ton razprav, češ da administracija usodno kroji pretenko suknjo slovenski kulturi. Ob tem bi spomnil na prispevek B. Majerja Pluralizem samoupravnih interesov in kulturna ustvarjalnost v Komunistu (13. julij 1979), ko je zapisal: V delu kulturnih delavcev še vedno živi prepričanje, da bi bilo za »kulturo« najbolje, če bi zanjo materialno kolikor mogoče bogato skrbela država, češ da bi to osvobodilo kulturne ustvarjalce nepotrebnih skrbi za materialna sredstva in ukvarjanje s stvarmi, ki nimajo nobene zveze s kulturno ustvarjalnostjo, hkrati pa naj bi država omogočila kar največjo svobodo kulturnega ustvarjanja; skratka, naj bi se čim manj ideološko vmešavala v proces kulturne ustvarjalnosti in v kulturo sploh. Seveda je to dvojna iluzija. Naj država še tako dobro in bogato skrbi za kulturo, vedno bo nastopala proti njej kot arbiter – materialni in ideološki – ostal in reproduciral se bo mezdni odnos, odnos odvisnosti kulturnega ustvarjalca od tega ali onega odtujenega centra družbene moči. Da ne govorimo o tem, da pušča takšna »rešitev« in delovne množice in delavski razred, »konsumente« kulturnih storitev v položaju pasivnega sprejemalca, potrošnika, ki ostaja brez vpliva na kulturno ustvarjalnost in brez kakršnekoli možnosti delovati kot subjekt kulturne politike. To je pravzaprav formula državnega socializma, formula prosvetljenega mecenstva države, koncept, ki ga je razvoj naše družbe že zdavnaj prerastel in ki ga niti ni več mogoče vgraditi v sistem naše samoupravne demokracije...

Model samoupravne kulturne politike, kakršen je institucionalno izpeljan s samoupravnimi interesnimi skupnostmi za kulturo, je smiseln korak ali etapa v razvoju samoupravne demokracije. Model je eno, življenje drugo. Podržavljanje samoupravne demokracije, če zveni še tako čudno, daje prav tistim delom kulturnih delavcev, ki so še zmeraj zagledani v državo in od nje pričakujejo bel kruh. Nobeno naključje potemtakem ni,

če razžarjene strelice iz kulturnih logov letijo na administracijo, na vrh, ne pa drugam. Kulturne dejavnosti so se zelo počasi prepuščale samoupravnim sapam. To ni značilno samo za samoupravno prebujo kulturnih delovnih organizacij, marveč tudi za delegatske skupščine kulturnih skupnosti (nizka udeležba »kulturnih« delegatov na sejah zborov izvajalcev). Tako je samoupravno preobražanje kulturnih dejavnosti potekalo ob še živi zakoreninjeni naslonitvi na državo oziroma paradržavni aparat v kulturnih skupnostih (kjer se delijo vnaprej določena sredstva iz skupne porabe za kulturo) ob kajpak še enako skromnem samoupravnem pritisku od spodaj, od uporabniške baze. Oba, delavec v kulturi – izvajalec in delavec – uporabnik sta se privajala na novo vlogo. Oba v kleščah posebnega družbenoekonomskega položaja, kar zadeva kulturo – kulturni ustvarjalec se je bolj počutil navezanega na državo, delavec pa je bil nevajen, da odloča tudi o tistem delu svojega dohodka, ki ga združuje za kulturo.

Bolj ko so se oglašala sušna leta, toliko glasnejša je postajala kulturna kritika administracije. Najprej so se kritiki bolj zaletavali v denar, ki so ga v interesnih skupnostih odžirale strokovne službe za svoje osebne dohodke, nato pa čedalje bolj v državo, ki da za kulturo nima več posluha.

Znamenje starega v pojmovanju, kdo lahko reši materialni položaj kulturnih dejavnosti, se je vnovič razodelo brez vsakršnega sramu. Država je najlepši in najboljši azil. Trdovratna praksa, ki se je dala zaslutiti v ozadju samoupravnih dogovorov, kako vsako leto začeti z dogovarjanjem o višini sredstev za skupno porabo, je pokazala pravo barvo – v reagiranju kulturnih delavcev. Država je še preveč pokroviteljsko, mecensko v centru odločanja o materialnem položaju kulturnih dejavnosti – ali drugače, kulturni delavci – izvajalci in delavci – uporabniki so še premalo subjekti neposrednega dogovarjanja o tem, kako na podlagi programov skupnih potreb in razvidnih planov razdeliti razpoložljiva sredstva za kulturo (ob upoštevanju, koliko družbenega dohodka je v skupni blagajni). Kritika torej čedalje bolj buta ob administracijo, ker ta vsak dan bolj, hote ali nehoti, prevzema nase naloge v imenu samoupravljanja.

Sprenevedanje je zares odveč – manj ko kulturni delavec in delavec – uporabnik odločata o ustvarjenem dohodku in o drugih družbenih vprašanjih, bolj bo tarča javnih nastopov tisti, ki ima v rokah več oblasti. Etatizacija kulturne politike in odločanja o sredstvih za kulturo – namesto oživljanja vseh možnih sredstev samoupravnega združevanja dela in sredstev delavcev v kulturi in delavcev-uporabnikov smiselno razgrinja navidezno že odpravljena ali pokopana protislovja našega družbenega razvoja. Ponovno izostruje vprašanje, kdo je kje v kulturni politiki, kdo je subjekt kulturne politike, kje in kako se zares odloča o temeljnih ekonomskih in razvojnih interesih kulturnih dejavnosti.

Zgodovinska možnost za uveljavitev samoupravnega modela kulturne politike je vendarle samo možnost in pot do osvoboditve delavcev na tem področju družbenega dela se ne bo končala že pri naslednjem ovinku.

Sedanja in prihodnja protislovja so naravna sestavina tako zamišljenega družbenega in kulturnega razvoja, saj tudi delavci še dolgo ne bodo obvladovali vseh tokov družbene reprodukcije. Država prav tako nikakor noče ostareti, se kar dobro drži pri življenju in njena pljuča so nekam polnejša kot pred leti. Napačno je tudi pričakovati, da se bo kar sama pokopala. Povrh pa jo še potrebujemo.

Le da jo, če se kaj zatakne, to pa se je zdaj v kulturi, prehitro spet pokličemo na odgovornost, oziroma ji spet radi dajemo v roke dirigentsko palico. Pri razpravljanjih o materialnih razmerah v kulturi se država spet ponuja kot rešiteljica, ne pa kulturne skupnosti z izvajalci in uporabniki – in tudi ne neposredno dogovarjanje med kulturnimi delavci v organizacijah združenega dela in drugimi delavci (pa čeprav v Sloveniji nekaj najbolj kakovostnih kulturnih prireditev organizirajo prav s pomočjo posebnih samoupravnih sporazumov). Materialni položaj kulture naj popravi država, ne pa samoupravni dogovor med izvajalci in porabniki. Kakor da so se zaprle poti, ki jih nakazuje naprimer zakon o skupnih osnovah svobodne menjave dela ali pa jih je ubrala že sama razgibana samoupravna praksa. Zakaj pogled nazaj in zakaj ne enako ali še bolj trmasto iskanje izhoda v samoupravnih oblikah, takih, ki so znane, in tistih, ki se jih je treba še domisliti?

Model samoupravne kulturne politike, pri čemer ni mišljen le tolikokrat očrnjen sistem kulturnih skupnosti, je v preizkušnji. Prav kulturni delavci bi morali razkrivati zgodovinsko prednost samoupravljanja pred državno intervencijo (pot od materialne do ideološke intervencije je zanemarljiva). Osvobajanje kulturnega dela in ustvarjalnosti ne more potekati ob hkratnem mežikanju državi (ki naj da denar) in zaklinjanju k svobodi umetniškega ustvarjanja. Pristajanje na varno državno materialno varuštvo je udarec delavčevemu osvobajanju, njegovi normativni možnosti, da v kulturnih skupnostih in še v drugih samoupravnih oblikah postopoma le postaja kaj več kot uporabnik, konzument kulturnega. Kulturne skupnosti, socialistična zveza, sindikati, delegatske skupščine ipd. so samoupravni poligon, kjer lahko kulturni delavci iztržijo več denarja za kulturo. Uveljavitev ter vrste oblik samoupravnega usklajevanja različnih materialnih in drugih interesov bo zanikanje moči državnega aparata, bo zmanjševanje manevrskega prostora administracije.

Če je razumljiva ostrina kritik oblasti, ki preveč samovoljno odreja, kakšen bo materialni ali siceršnji položaj kulturnih dejavnosti, toliko manj je prepričljivo besedovanje, da je administracija izključno kriva za to, kar je ali kar si prilašča pri odločanju. Tudi v kulturi. Kako to, da diagnostiki materialnih razmer v kulturi ne želijo enako pozorno razkrivati samoupravne moči ali nemoči v kulturnih organizacijah, problematizirati povezovanja in združevanja v kulturnih dejavnostih, izvornosti ali neizvornosti pri tkanju novih povezav z delavci uporabniki, pri ustanavljanju novih enot kulturnih skupnosti ipd. Razraščanje samoupravne prakse v kulturi, samoupravljanja v kulturi in notranje široke demokratične fronte za

samoupravno kulturno politiko je lahko edinole učinkovit odgovor vsakemu poskusu intervencije države ali pa tistih, ki hočejo v kulturi ohranjati podedovane monopole.

V Sloveniji ta trenutek manjka nezlakiran razgled po samoupravljanju v kulturnih dejavnostih, presoja o tem, kaj se dogaja v samoupravnih interesnih kulturnih skupnostih, kje je zastal dih uveljavljanju modela samoupravne kulturne politike in kako široko je kulturno gibanje združenih delavcev za več kulturne ustvarjalnosti in za več kulture v samoupravljanju. Več se govori in piše o administraciji v kulturi kot pa o samoupravljanju. Laže je napadati administracijo kot samoupravljanje, se zdi. Mar ne?

Uvodna zabeležka

»Teorija in praksa« je v št. 3/1984 objavila nekaj prispevkov o inovacijski problematiki v naši družbi (dr. Bogdan Kavčič: *Inovativnost kot sestavina samoupravnega delovanja*; dr. France Černe: *Inovacijska dejavnost – inovativna [inovirana] družba*; dr. Stojan Pretnar: *Inovacijska kriza Jugoslavije*). Ti prispevki naj bi našim bralcem omogočili globlji kritični vpogled v tiste dejavnike, ki bistveno sooblikujejo družbene pogoje za razvoj in uveljavljanje ustvarjalnosti in inovativnosti; tu naj posebej omenimo vpliv ekonomskega sistema in ekonomske politike, strategije tehnološkega razvoja, pravno-normativne ureditve inovacijske sfere ter raziskovalne in kadrovske politike.

Ob že naštetih dejavnikih se hkrati izostruje vprašanje, kakšna je bila doslej in kakšna naj bi bila v prihodnje na tem pomembnem področju vloga subjektivnih dejavnikov. Na to vprašanje je skušala odgovoriti razprava, ki jo je organiziral CK ZKS v mesecu aprilu z delovnim naslovom »Družbeno okolje in njegov vpliv na krepitev inovativne usmerjenosti organizacij združenega dela«. Uredništvo je povabilo nekatere znanstvenike in družbenopolitične delavce, naj svoje razprave priredijo za objavo v reviji. Poleg razmišljanj nekaterih udeležencev posveta objavljamo tudi izsledke raziskav Mojce Pešec, ki jih je v pisni obliki posredovala organizatorju razprave.

BORIS MAJER

Inovacije in socialistično samoupravljanje

Ko razmišljamo o nujnosti in potrebi hitrejšega in bolj množičnega razmaha inovativne dejavnosti v naši družbi, se srečujemo s paradoksom, da je naš sistem socialističnega samoupravljanja – globalno vzeto – ena izjemno velikih zgodovinskih inovacij, da pa klub temu v zadnjem obdobju vse bolj zaostajamo po obsegu, množičnosti, kvaliteti in razvoju inovacij, zlasti na področju tehnologije in ekonomike za mnogimi industrijsko srednje razvitimi deželami in celo za nekaterimi manj razvitimi. Menim, da je to paradoks, ki bi ga bilo vredno podrobneje proučiti in ki

ima tako kot druge težave, ki nas danes tarejo, svoj izvor v nerazrešenih protislovjih družbene lastnine, o čemer je pred mnogimi leti govoril Kardelj, v tistem temeljnem konfliktu v naši družbi, ki odpira našemu družbenemu razvoju, če ga bomo razreševali progresivno, v smeri nadaljnega razvoja socialističnega samoupravljanja, nove zgodovinske možnosti, ki pa nas lahko, če bodo prevladale konservativne, državno ali grupnolastninske, administrativno-centralistične težnje in koncepcije, tudi zaustavi v razvoju in vrže daleč nazaj na stopnjo, ki smo jo v preteklosti že presegli tako politično kot ekonomsko.

Menim, da tudi na problem inovativne dejavnosti v naši družbi ne moremo gledati izven tega temeljnega konflikta v naši družbi, temveč kot na enega izmed njegovih sestavnih delov, kot na enega izredno pomembnih dejavnikov progresivnega razvoja naše družbe in nenazadnje kot na enega bistvenih pogojev za uresničitev dolgoročnega stabilizacijskega programa. To se mi zdi posebej potrebno poudariti zato, ker sama inovativna dejavnost, zlasti na ožjem področju tehnologije in ekonomike, ni nikarkršna značilnost socialističnega samoupravljanja kot takega, temveč jo srečujemo kot enega temeljnih pogojev in dejavnikov tehnološko-ekonomskega razvoja v vseh visoko razvitih industrijskih deželah, ne glede na njihov politični sistem. Kljub temu, da modelov inovacijske dejavnosti visoko razvitih kapitalističnih dežel, pa tudi industrijsko najvišje razvitih sistemov administrativnega socializma, v katerih prevladuje centralistično ekonomsko in tehnološko planiranje ni mogoče mehanično prenašati v našo družbo, se je mogoče od njih učiti in prevzeti tisto, kar je za inovativno dejavnost kot tako skupno in bistveno vsem sodobnim družbam ne glede na različnost družbenoekonomskih sistemov. Bilo bi nespametno, predvsem pa predolgotrajno in predrago na novo odkrivati že dognano tam, kjer najbolj zaostajamo za industrijsko visoko razvitimi deželami.

Vendar pa je najbolj bistveno to, da ne spregledamo diferencialnih posebnosti in prednosti našega lastnega družbenega sistema socialističnega samoupravljanja, možnosti, ki jih prav ta sistem odpira tako množični kot vrhunski inovativni dejavnosti, da jo neposredno vključimo v razreševanje tekočih in dolgoročnih tehnološko-ekonomskih in socialno-političnih protislovij našega družbenega razvoja ter neločljivo vpnemo v tiste procese, težnje in tokove, ki delujejo progresivno, v smeri nadaljnega razvoja socialističnega samoupravljanja na podlagi družbene lastnine produkcijskih sredstev; da inovativno dejavnost sprostimo kot enega izmed pomembnih elementov v boju za zgodovinsko osvoboditev dela, ne pa za njegoovo ponovno upravljalško tehnokratsko zaslužnjenje v smislu Orwellove ali kakršnekoli že drugačne negativne utopije, ki pa lahko postane tudi realnost.

Menim, da samoupravljanje omogoča in celo zahteva mnogo širšo in mnogo bolj množično inovativno dejavnost kot katerikoli drugi družbenoekonomski sistem. Vendar doslej te možnosti nismo v zadostni meri

uresničili in morda celo ne dovolj globoko spoznali kot enega temeljnih pogojev in dejavnikov v boju za nadaljnji razvoj socialističnega samoupravljanja v naši družbi in tudi za razreševanje konkretnih ekonomskih in političnih protislovij, s katerimi se danes srečujemo. Prav zveza komunistov je najbolj poklicana, skupaj z drugimi subjektivnimi silami in potenciali naše družbe, da na široki fronti sproži množično inovacijsko gibanje, da sprosti inovacijsko energijo, ki često neplodno izgoreva, ne da bi mogla pokazati svojo moč in dajati pričakovane in potrebne učinke. Prav v prihajajočih mladih generacijah je nakopičeno ogromno ustvarjalne inovacijske energije, ki pa je ne znamo prav usmeriti in ki je konec koncev naša bodočnost. Mislim pa, da bi takšno množično inovacijsko gibanje v sami družbeni bazi – če lahko tako rečem – dalo zadovoljive rezultate le – kot kažejo tudi tozadevne izkušnje v svetu – če se nasloni na raziskovalno inovativno delo v razvojnih in znanstvenih institucijah. – seveda na ustrezno, dovolj široko in sodobno opremljeno znanstvenotehnološko in ekonomsko infrastrukturo. Za vse to pa so potrebni, kot prav tako potrjujejo izkušnje v sodobnem svetu, ne samo napor in volja entuziastov, temveč tudi globalne ekonomsko-politične odločitve, globalna ekonomsko-politična strategija.

BOJAN PRETNAR

Kako doseči demokratično in strokovno odločanje

Ker se problematike inovacijske dejavnosti loteva zveza komunistov kot avantgardna sila v naši družbi, bi želel opozoriti na eno ključnih in zato idejnih protislovij naše inovacijske krize. Nesporno smo ugotovili, da je razvoj proizvodnih sil danes mogoč le tako, da inovacijski proces postane sinonim za produkcijo oziroma reprodukcijo. Le na ta način je znanje produkcijski faktor.

Inovacijski proces je po svoji naravi spoznavni proces, ta pa dandanes v dobi znanstveno tehnološke revolucije neizogibno terja uporabo znanstvenih metod. Tega pa, žal, niso sposobni vsi ljudje neke družbe, ampak samo nekateri, ki so za to posebej šolani in usposobljeni (raziskovalci oz. strokovnjaki). Od tod izhaja naslednje protislovje: v naši družbi želimo v smislu socialističnega samoupravnega sistema zdemokratizirati proces odločanja v reprodukciji in o njej do zadnjega delavca. Odločanje je smotrna izbira in opredelitev določenih ukrepov, ki pa jih je mogoče ugotoviti izključno s spoznavnim procesom. Metode spoznavnega procesa, zasnovane na znanosti, pa vsi delavci, ki odločajo, niso sposobni uporab-

ljati. Naša naloga je, da to protislovje obvladamo, tako da ohranimo sistem socialističnega samoupravljanja in obenem uveljavimo znanstveni spoznavni proces kot podlago kvalitetnega odločanja.

Tega protislovja doslej še nismo obvladali, kar se npr. kaže neposredno v tem, da smo pretežno odločali samo o delitvi že ustvarjene vrednosti. Odločanje o tem namreč ne zahteva celovitega spoznavnega procesa. Vendar pa ne more takšno odločanje samo po sebi voditi k rešitvam o racionalnih naložbah za ustvarjanje nove vrednosti, kajti takšne odločitve so alternativne odločitve izbire in zato nujno zahtevajo spoznaven proces. Tega marsikdaj nismo imeli in od tod toliko zgrešenih investicijskih odločitev, ki so sicer morda bile demokratične, vendar pa nestrokovne, ker niso bile zasnovane na ugotovitvah znanstveno opravljenega spoznavnega procesa. Pri tem kaže opozoriti, da se je CK ZKS že lotil tega problema in se je na 10. seji izrecno zavzel za samoupravno odločanje na strokovnih podlagah (osnovno gradivo je bil referat tov. Majerja). Tako razumem tudi sprejetje zakona o razširjeni reprodukciji in minulem delu, ki tudi zahteva znanstvene podlage za investicijske odločitve.

Končno bi še opozoril na sklepe Skupščine SR Slovenije, sprejete ob poročilu o uresničevanju zakona o raziskovalni dejavnosti. Ti sklepi namreč potrjujejo eno osnovnih misli poročila, da je raziskovalna dejavnost neposredna sestavina združenega dela le tedaj, kadar je vključena v upravljalni proces. Spojitev raziskovalne dejavnosti z upravljalnim procesom pa je možna na različne načine. Kateri način bo dejansko izbran, pa je odvisno od tega, kako bomo konkretno rešili prej omenjeno temeljno protislovje med demokratizacijo odločanja in odločanje na osnovi znanstvenega spoznavnega procesa. Rešitev tega protislovja pa sama po sebi ne zadostuje, temveč je treba narediti še korak naprej. Poleg uveljavitve odločanja na osnovi strokovnih podlag je treba tudi z družbeno reprodukcijo zagotoviti, da bodo takšne odločitve dejansko lahko tudi objektivno potrjene (kot boljše) z zakonom vrednosti oziroma z ekonomskimi zakonitostmi. Zato moramo uveljaviti tudi družbenoekonomske mehanizme, ki bodo priznali konkurenco, zasnovano na delu, predvsem seveda na ustvarjalnem delu. To je, mimogrede, tudi osnovni pogoj za nagrajevanje po delu. Če ne bo družbeno priznано predvsem boljše delo (to pa je predvsem ustvarjalno delo), potem ni mogoče izpeljati socialističnega nagrajevanja po delu. Zakon vrednosti v blagovni proizvodnji, kakršno imamo, nedvoumno pove, kaj to pomeni. Torej je znano, kaj je treba storiti. To je temeljno vprašanje in odgovor nanj je treba zasnovati na strokovnih podlagah, ne pa na konsenzu, želji ali celo pritisku takšnih ali drugačnih struktur.

Inovacijsko obvladovanje razvoja

Dotaknil bi se le nekaterih že načetih izsekov. Začel bi z naslednjo tezo: Pri nas imamo socialno stratifikacijo, ki pri upravljanju vzdržuje razmerja za določen pretok nove vrednosti, in sicer takšen pretok, da se ta v nezadostnem obsegu alocira produktivno. Produktivno tu merimo z vidika dolgoročnega razvojnega interesa cele skupnosti – v tem primeru Jugoslavije. Če spregledamo to izhodišče, potem postanejo vsaj na ravni strokovne razprave povsem legalne razprave o usodi te skupnosti kot skupnosti. Blokade, ki jih na omenjen način povzroča regulirani pretok nove vrednosti, so na vseh ravneh in v vseh delih družbe. Družboslovna analiza bi morala ugotoviti, katere so sedaj v tej množici organizacijsko razporejenih blokad ključne; ključne, ker v resnici zavirajo predružačenje pretoka nove vrednosti oz. alociranje kapitala, ključne pa tudi, ker so dostopne akciji spreminjanja. Na to nimamo zadovoljivega odgovora. V razpravi je bilo ponujenih nekaj odgovorov. Strinjam se s tem, da je potrebno izzvati in pozvati velike strokovne institucije, ki so hkrati tudi interesne, kot so univerzi, SAZU, GZ, skupščina itd., da pričnejo javno nastopati. To je eden od ukrepov, ki bi pomagal odstraniti nekaj teh blokad.

Drug takšen ukrep so napotila k drugačni kadrovski politiki. O tem sedaj ne bi posebej govoril, čeprav je potrebno razpravljati tudi o tem, ker bomo sicer ostali pri ugotavljanju nečesa, kar se dogaja že 20 ali celo več let, izrazito pa vsaj od leta 1969, kot nam je dr. Pretnar poprej povedal, pa se kljub temu zadeve niso bistveno spremenile, kvečjemu na slabše. To je neizpodbitno dokazljivo z nekaterimi številkami. Povprečni Jugoslovanci danes živi tako, kot je živel pred 15 leti, danes je njegova delovna storilnost 10% nižja kot pred desetimi leti, in to v svetu, kjer se je povečala delovna storilnost tistih, od katerih smo eksistenčno vedno bolj odvisni, itd.

Nadaljeval bi tam, kjer je končal Bojan Pretnar. Manjka nam znanje za obvladovanje produkcije. Dejal bi, da nam ta hip manjka predvsem znanja v sferi reprodukcije, kjer z upravljanjem urejamo ravno delitev tega, kar imamo. Kajti samo z delitvijo tega kar imamo, lahko začnemo spreminjati strukture in iskati izhod iz položaja, v katerem smo, in pri tem je znanje najbolj potrebno. Znanje aktiviramo z interesom. In tu bi se dotaknil vprašanja, ki ga je postavil dr. Kavčič: ali je mogoče povečati inovacijsko sposobnost pri nas, ne da bi povečali socialno stratifikacijo? To se mi zdi, vsaj strogo družboslovno gledano, eno ključnih vprašanj akcijskega pomena.

Če ne bomo sprostili in spodbujali interesa delovnih ljudi po spremembi njihovega kratkoročnega in dolgoročnega položaja, pri čemer pač

računamo, da vsaj določene plasti niso zadovoljne s sedanjim položajem in z neposrednimi možnostmi, ne vidim okoliščin oziroma sil, ki bi omogočale, da bi v tej družbi drugače zastavili produciranje znanja in porabo znanja, ki ga že imamo. Drugače povedano: pritegnitev ljudi, ki že nekaj znajo, da bo izpeljan skupni množični interes. Samo s pozivi, naj svoje znanje bolj vprežejo v inovacijsko obvladovanje razvoja, ne bomo ničesar spremenili. Tudi sami so namreč – to je na primer dr. Mlinar lepo opisal – blokirani. Vprašanje je: kako sprožiti interese, ki bodo dovolj močni v akciji, da bodo lahko deblokirali tiste, ki znajo, da bomo v upravljalnem procesu, kjer se govori o delitvi tega, s čimer razpolagamo, sprejemali odločitve, ki ne bodo producirale novih Obrovcev, FENI-jev, itd. in cele množice majhnih »lukenj«, ampak da se bodo preusmerili v krepitev razmer za praktično inoviranje družbene reprodukcije. To se mi zdi ena pomembnih zadev, na katere bi partija – prej ko na primer Izvršni svet ali kdo drug – morala najti odgovore. Posebej še zaradi izjave najvidnejših političnih voditeljev, da partija nikakor ne sme biti organ ali organizacija, ki se ukvarja z uresničevanjem ukrepov, torej ima možnost posvetiti se temeljnim, strateškim zadevam bolj kot Izvršni svet, trikrat čez glavo »zalit« z operativistiko, ki si je ni sam izmislil

Sedaj pa k tistemu, kar je sprožil tovariš Kavčič: *ali je mogoče povečati inovacijsko sposobnost v družbi brez povečevanja socialne stratifikacije?*

Najprej pogledjmo, kdo sploh je danes kaznovan, kadar nekaj ni tako, kakor bi bilo treba – ali delavci, ki ne odločajo, vsaj ne o alokaciji kapitala, ali neke, bom dejal, politično tehnokratske skupine, ki odločajo in ko je nekaj zavoženega, znajo kot »podgane pravočasno ulti z ladje« in se na njihovem, bom dejal, osebнем socialnem položaju negativne posledice ne poznajo?

To bi bilo potrebno najprej razčistiti. Hočeš nočeš, smo na terenu skorajda politično doktrinarskega razglabljanja. Dejansko negativne posledice nosi delavstvo oziroma delovne množice. To se dá lepo pokazati s statističnim upadanjem povprečnih realnih osebnih dohodkov. Zato so ljudje prisiljeni k dodatnem uporabljanju in razprodajanju svoje delovne sile napol sprivatizirano, da lahko kolikor toliko preživijo, kar še dodatno onemogoči njihovo usposabljanje in s tem tudi motiviranje za aktivnejšo in kakovostnejšo vlogo v upravljanju in na koncu v produkciji sami. Vprašanje je, kaj se dá pri tem storiti? Možno je pričakovati, da bo nadaljevanje tega prisililo ljudi, da se bodo zaradi svojega eksistenčnega interesa – govorim poenostavljeno – začeli upirati in zahtevali, da morajo vodstva organizacijsko in strokovno izpeljevati projekte, ki slonijo na interesu teh »spodaj«. Ali je sedaj treba čakati na takšne razmere »križem rok«?

Mislim, da se da nekaj storiti v tehnologiji, izobraževanju in s sindikalnimi akcijami. Tehnologija sicer ne determinira socialnih odnosov popolnoma in stoodstotno, vendarle pa je ena njihovih kodeterminant. Ni

vseeno, kakšen tip tehnologije bomo pri nas razvijali tudi vnaprej. Hočeš nočeš bo še vedno večji del tehnologije tayloristične, ker je ta aparat že tu in drugi ta hip ni na razpolago. Vendar ko ga bomo dopolnjevali in spreminjali s pametnim, na interesu temelječim in strokovno utemeljeni odločanjem o novi delitvi pri alociranju akumulacije, ki jo še imamo, bo verjetno treba tudi ugotavljati, koliko se bo treba v novo instalirani tehniki izogibati taylorističnim elementom. Ne zaradi, bi dejal, »lepotnih zadev« v sami produkciji, ampak ker je taylorizem tudi sistem organizacije, sistem, ki potem trajno vpliva na življenje ljudi, itd., in na koncu izzove mentalno kulturne učinke, ki demobilizirajo in onesposablajo določene skupine ljudi za drugačno vlogo v samoupravnem socializmu.

O sistemu izobraževanja oziroma šolanja v ožjem smislu besede ne bi izgubljal besed, ker se bojim, da bi bil avtomatično uvrščen med tiste, katerih krivda naj bi bila, da izjavljajo, da nismo potegnili zelo posrečenih potez v zadnjih petih letih.

Sindikalne akcije. S čim se ukvarja naš sindikat? Z mnogimi stvarmi. Predvsem pa se ne ukvarja s tem, da bi skušal s sindikalno akcijo organizirati delavstvo tako, da bi zahtevalo, da v družbeni delitvi dela odgovorni ljudje za organiziranje strokovnih faz upravljanja in za vodenje proizvodnih procesov to demokratično in učinkovito počno v dolgoročnem interesu delovnih ljudi. Tako bi seveda pomagali izvajati zakon o razširjeni reprodukciji, ki se trenutno ne uveljavlja, in pomagali pritegniti delovne ljudi za projekte dolgoročnega interesa, pomagali spreminjati tehnološko strukturo, katere učinki bodo utrjevali samoupravno vlogo ljudi itd. Če torej govorimo o socialni diferenciaciji in o negativno sankcioniranih družbenih skupinah, bi rekel, da je treba to vprašanje zožiti predvsem na diferenciacije v upravljalnem sestavu ali sloju. Ta izraz je uporabil tov. Hafner. Pravi, da je v Jugoslaviji 80 tisoč ljudi, ki odločajo bolj kot preostalih 22 milijonov skupaj o usodi te skupnosti. Zato se strinjam s tezo, ki smo jo slišali, že pred leti, da je potrebno kadrovske spreminjanje na vodstvenih položajih. Vendar bi opozoril, da kljub posebni občutljivosti in tveganosti take akcije naletimo na zelo velik problem: nimamo namreč dovolj za nove razmere in naloge uposobljenih ljudi, vsaj kar se strokovnosti tiče. To smo ugotovili, ko smo razpravljali o tem, katere so krizne točke. To so projekti tehnološkega prestrukturiranja, kjer manjka ljudi oz. tisti, ki so, nočejo prevzeti funkcij in odgovornosti za izvedbo projekta do konca. So doktorji, ki so razvili določene procese in izdelke, a se *nočejo* podrediti podjetniškemu principu, da bodo to končali in videli, ali bodo ali ne prinašali dohodek. Vendar, ali jih moramo v to prisiliti v vsakem primeru? Kajti, če to storimo, bo ostala praznina drugje itd. Če bi uspeli pritegniti interes množic v tem smislu, da bi se odprla vrata za pravo angažiranje strokovnih ljudi, bi hitro ugotovili, da jih imamo premalo. Usposobljenih ljudi je zares premalo in to ni prodrlo v množično zavest. To je še bolj vprašljivo v današnje položaju razbremenjevanja gospodarstva tudi zaradi odtegljaja sredstev tistim, ki

so v družbi ravno zato, da producirajo inovacijske sile. To so kadri in znanje in pri informatiki pretok s svetom itd.

Pri socialni stratifikaciji pa je še en problem. Namreč, kako pritegniti ljudi, ki danes živijo na robu eksistence, za proizvodno delo, ki bo še kar nekaj časa težko, in hkrati za iniciativnost, da bi se zares ali pa bolj zares kot doslej, šli samoupravni socializem? Ko govorimo o robu eksistence, mislim na neki normalni civilizacijski standard širšega svetovnega okolja, katerega del smo. Bojim se, da brez povečanja dohodka teh ljudi ne bomo mogli pritegniti. To pa je seveda zelo problematično z vidika diferenciacije. Če se jim ne bo na podlagi udeležbe v razvojnih projektih njihov materialni itd. položaj v doglednem času popravil, jih ne bomo več mogli pritegniti ne za delo v produkcijskem aparatu ne za usposabljanje, da bi lahko v srednjem ali daljšem roku spreminjali ta produkcijski aparat, in ne za aktivno vlogo v upravljanju. Brez pritegnitve teh mas ne vidim možnosti, da bi lahko drugače angažirali strokovnjake, kolikor jih je, in drugače zastavili delovanje družbenih dejavnikov, ki producirajo strokovnjake. Problem diferenciacije vidim v tem, da je treba dvigniti minimum oziroma zagotoviti, da se bo to zgodilo čimprej. To je treba narediti, čeprav s tem težimo k uravnilovki. Mislim, da brez uravnilovke vsaj zaradi normalnih eksistenčnih materialnih možnosti ne bo šlo.

Diferenciacija mora biti drugod. Zlasti jo je treba puščati in spodbujati tam, kjer imamo neke vrste diferencialno zadovoljevanje kulturnih potreb v tem smislu, da to hkrati prispeva h gojitvi inovacijskih sil. Recimo, možnost, da tisti, ki je bolj inovativen in zato v sedanjih razmerah bolj dragocen, hodi v tujino bolj kot drugi, da si lahko za svoje delovanje kupuje naprave, literaturo in podobne stvari, ki niso statusna potrošnja, temveč njegova oprema, da bo še bolj sposoben nekaj početi, itd. Ob ideji, ki jo je prej izrazil tov. Stanič, bi rad povedal, da smo jeseni, ko smo bili upravni organi pozvani, da damo svoje prispevke k oblikovanju načrta za uresničevanje stabilizacije v republiki, npr. med sedemnajstimi konkretnimi točkami predlagali, naj se po petih letih dela omogoči vodilnim ljudem na univerzi, v raziskovalnih organizacijah, v upravnih organizacijah in v politiki eno leto študijskega izpopolnjevanja. Toda točka je bila črtana, češ da je to poraba in drugič, da to ni kratkoročna stvar. Kakor da bi le z načrti za šest mesecev naprej urejali uresničevanje stabilizacije. Skratka, zdi se mi, da bi lahko pozitivno odgovoril na vprašanje, ki je bilo prej postavljeno – diferenciacija da, toda ne na ravni eksistenčnih materialnih možnosti, pač pa na tistih ravneh, ki omogočajo krepitev inovacijske sposobnosti in ki so hkrati privlačni ali pa bi morali postajati privlačni tudi za širše množice in bi s tem spodbujali k obliki krepitvi inovacijske sposobnosti.

Še nekaj, kar sicer s tem ni neposredno povezano. Zelo mi je bilo všeč, kar je dr. Stojan Pretnar zapisal v svojem obširnem spisu, ko je opozoril, da je fiskalna politika ključnega pomena. V Jugoslaviji razpravljamo o družbenem dogovoru o temeljih davčne politike. Mi smo predlagali

naslednje, kar še ni bilo zavrnjeno, ker razprava še traja: da je treba uvesti odbitne postavke za davek na dohodek tozda v spodbudo za množično inovacijsko dejavnost. To je tista, ki izboljšuje že utečene procese. Odbitne postavke so nagrade inovatorjem. Inovacijska ekipa pa je vedno kolektivna. Posameznik praktično ne more izpeljati in v prid kolektiva ekonomsko uveljaviti inovacije sam. Dalje – odstotek osebnih dohodkov kolektiva, ki izračunljivo izvira iz dejstva, da je bila neka inovacija vpeljana. Dalje – pokrivanje stroškov za izvedbo inovacije. To tako in tako seveda zmanjša že tudi sam dohodek. Danes pri nas ne pristajamo na tovrstne stroškovne poglede zaradi tega, ker se potem zmanjšuje celoten dohodek kot osnova za davščine in prispevke.

Hkrati pa je treba uvesti odbitne postavke tudi za tiste izdelke iz dohodka, ki krepijo inovacijsko sposobnost delovne organizacije, in to tisto inovacijsko sposobnost, pri kateri ne moremo neposredno meriti njenega prispevka. Treba je spodbujati vzgojo in prisotnost elementov te sposobnosti v kolektivih. To so štipendije za vsakršen študij; nagrade učencem, ki so na praksi, itd.; osebni dohodki doktorjev in magistrov, ki so v kolektivu zaposleni posredno. To seveda lahko pomeni, da si bo nekdo nakopal dva ducata magistrov, od katerih ne bo nič. Veliko bolj verjetno pa je, če jih bo imel, bodo v kolektivu predstavljali majhen dinamit, ki bo pomagal stvari spreminjati.

Med odbitne postavke sodijo še izdatki za literaturo, za izobraževanje vsake vrste; dnevnice, potnine itd. za obiskovanje strokovnih srečanj, itd. Našteli smo okoli 20 takih drobnih postavk, ki jih nameravamo, če bo le možnost, tudi uveljavljati.

In sedaj še odbitne postavke za davke na osebne dohodke. Cilj je spodbujati tista vlaganja iz osebnih dohodkov, ki krepijo usposabljanje ljudi za inovatorstvo in destimulirajo eksistenčno manj pomembno končno potrošnjo. To pa pomeni: nakup knjig, pa vse oblike izobraževanja, vključno z odhajanjem v tujino, četudi le na učenje jezikov na poletnih tečajih; nakupovanje razne osebne raziskovalne opreme ali raziskovalno uporabne opreme; nakupovanje proizvodne opreme – to je predvsem za drobno gospodarstvo; potem vsi mogoči stroški inoviranja, dalje dotacije za tovrstne namene, itd. Tudi tu smo imeli veliko možnosti.

Socialna varnost in množična inovativna dejavnost

O množični inovativni dejavnosti bi spregovoril samo nekaj besed, ker sem o tem napisal poseben prispevek za to posvetovanje. Zdi se mi, da bi morali množični inovativni dejavnosti posvečati več pozornosti kot doslej, in to zaradi tega ker sem prepričan, da imamo vse možnosti za postopno uveljavitev množične inovativne dejavnosti. Zelo pomembno dejstvo je bilo že omenjeno: Slovenci imamo že od začetka tega stoletja visoko stopnjo pismenosti – eno najvišjih v Evropi. To je izredno dragoceno dejstvo, na katerem pa ne oblikujemo dovolj naše politike. Drugo dejstvo je prav tako pomembno: smo mlada industrijska družba, v kateri prevladuje prva generacija industrijskega delavstva. Vse empirične sociološke raziskave kažejo, da se z drugo, tretjo, četrto generacijo industrijski delavci v mestih vse bolj pasivizirajo. Čim starejši je industrijski proletarijat, tem manjšo potrebo ima po iniciativi. Na to so opozorile raziskave, ki so jih delali v ZDA: prva generacija je iniciativna – bodisi da razbija stroje ali pa predlaga inovacije. Druga generacija je že manj itd., s tretjo in četrto generacijo se industrijski proletarijat vključi v množično proizvodnjo in množično potrošnjo po načelu: delaj-delaj in kupuj-kupuj. Tudi s tega vidika imamo eno od velikih prednosti, če gledamo čisto globalno na populacijo.

Tretjič: iz mednarodne raziskave na Inštitutu za sociologijo in filozofijo v Ljubljani je bilo razvidno, da smo Slovenci poleg Japoncev, najbolj močno navezani na delo, da delu pripisujemo najpomembnejšo vlogo v življenju. Če upoštevate, da imamo v tem projektu poleg Slovencev in Japoncev tudi Nizozemce in še veliko drugih protestantskih dežel, lahko sklepamo, da v Sloveniji izredno visoko vrednotimo delo. To je zelo pomembna okoliščina, ki jo moramo upoštevati pri uvajanju MID.

Četrtrič: pomembno dejstvo, na katerega opozarjajo tudi tuji strokovnjaki, je sorazmerno visoka izobrazba zaposlenih; ta omogoča nenehno izobraževanje, s tem pa tudi plodno inovativno dejavnost zaposlenih.

Ena od osnovnih ovir za razvoj MID je, da še vedno vztrajamo pri tipičnih elementih tradicionalne industrijske organizacije in delitve dela, pri tistem, čemur pravimo taylorizem. Kljub taylorizmu, ki vlada ravno tako na Češkem in vzhodni Nemčiji kot tudi na Japonskem, pa se v teh deželah razvija močna množična inovativna dejavnost. Taylorizem torej ni ovira, ki bi usodno, dosledno preprečevala iniciativo zaposlenih. Negativna je predvsem koincidenca samouprave in taylorizma. Do samoupravljanja se obnašamo neodgovorno že 30 let. Neodgovorno v tem smislu, da menimo, da smo z ukinitvijo privatne lastnine in z institucionaliziranjem samoupravnega sistema naredili vse. Zakaj že 30 let čakamo, kdaj bomo

uživali sadeže teh sprememb. Medtem ko se v drugih deželah z množično inovativno dejavnostjo ukvarja veliko ljudi in je to proces pospešenega vsakodnevnega kultiviranja inventivne dejavnosti, pa pri nas uporabljamo zelo preproste metode: oblikujemo nekaj odborov in razpišemo visoke nagrade za predloge. Omenil bi eno leto star primer nekega večjega podjetja v Ljubljani, ki je razpisalo relativno visoko nagrado za vsako inovacijo, ne glede na to ali je koristna ali ni: enomesečno plačo za sleherno inovacijo. Razumljivo je, da ni bilo rezultata.

Če bomo hoteli uspeti z množično inovativno dejavnostjo, bomo morali uveljaviti načelo ekosistemske ureditve. To pomeni, da bomo morali zagotoviti možnosti za trajno inovativno dejavnost. Ni dovolj, da spodbujamo inovativno dejavnost bodisi z ukrepi bodisi z denarnimi sredstvi. Sicer ne podcenjujem finančnega ali denarnega motiviranja posameznih inovatorjev, vendar pa je res, da denarno spodbujanje rodi sledove šele, ko so izpolnjene tudi druge zahteve. Na to je opozoril direktor RIK. Omenil je, da imajo v podjetju inovatorje, ki bi morali dobiti tudi po 3 milijone. Tega jim ne dajo, ampak zaradi tega niso užaljeni. Vedo, da se je pri nas uveljavil egalitarizem, zato ne vztrajajo pri tako velikih nagradah. Poleg tega so to ljudje, ki veliko delajo in nimajo časa veliko zapravljati. Namesto da bi jim dali 2 milijona, jim rajši omogočimo študijsko potovanje v Pariz ali kam drugam za 6 mesecev, da bi se lahko v miru strokovno izpopolnjevali na eni boljših univerz. Podjetje bi plačalo bivanje in študijske stroške.

Mogoče je ta primer nekoliko enostranski. Z njim želim opozoriti, da je problem materialnega motiviranja inovativne dejavnosti specifičen. Inovator mora imeti čas za ustvarjalno dejavnost, okolje mu mora omogočiti nenehno sodelovanje z znanstvenimi institucijami, na voljo mora imeti strokovno literaturo itd. Pri tem je najbolj pomemben nenehen stik z institucijami zunaj delovne organizacije, ker le to ustvarja ustrezno temperaturo za ustvarjalno dejavnost. Po mojem je to najpomembnejše, če govorimo o strokovnjakih. Če pa govorimo o proizvodnih delavcih, velja nekaj podobnega: izobraževanje je pravzaprav tisti glavni ključ trajne intenzivne inovacijske dejavnosti, ki so ga iznašli Japonci in ki ga danes Čehi zelo učinkovito posnemajo. Kljub temu, da na Češkem politični sistem ni naklonjen ustvarjalni dejavnosti, pa so Čehi z množično inovativno dejavnostjo dosegli precejšnje uspehe. Prvič, zaradi stare kulture, drugič, pa predvsem zaradi tega, ker so izoblikovali izredno intenziven sistem neprenehnega izobraževanja. To je značilno za Čehe, Japonce in vzhodne Nemce.

Japonci imajo letne programe za vse člane inovativnih skupin. Čehi organizirajo izobraževanje nekoliko bolj fleksibilno, vendar tudi dovolj sistematično. Poleg seminarjev imajo tudi t.i. znanstveno tehnološke konference, ki so štirikrat, petkrat letno. Na teh konferencah se srečujejo različni ljudje: delavci inovatorji in vrhunski strokovnjaki v podjetjih. Na stalnih seminarjih pridobivajo delavci s pomočjo svojih lastnih strokov-

njakov ali pa strokovnjakov zunaj podjetja znanje bodisi s tehnološkega področja bodisi s poslovnega ali pa organizacijskega področja, potrebno za njihovo delo oz. njihove delovne skupine. Čehi so zelo napredovali tudi pri kolektivizaciji dela. Danes je v brigade vključena že več kot $\frac{1}{3}$ aktivnega prebivalstva, to pomeni, da se uveljavlja kolektivizacija dela. Širijo se tako imenovane proizvodne brigade, ki so hkrati tudi prvi korak in most do inovacijskih brigad. Imajo dve stopnji delovanja zaposlenih: najprej ljudje delujejo bolj aktivno pri urejanju proizvodnega procesa, potem pa so iz teh proizvodnih brigad izbrani posamezniki za inovacijske brigade.

Naslednje pomembno dejstvo je aktivna strokovna pomoč: vemo, da imajo delavci odlične ideje, ne znajo pa jih oblikovati. V vseh podjetjih bi morali ustvariti tako imenovane štabe strokovnjakov, ki bi nudili aktivno pomoč delavcem pri oblikovanju predlogov. Strokovna pomoč delavcem se mi zdi izredno pomembna pri razvijanju MID in daje izredno dobre rezultate v različnih deželah.

Na koncu bi omenil tudi socialno varnost kot zelo pomemben element ustreznega podpornega okolja za ustvarjanje množične inovativne dejavnosti. Kot veste, so jo Japonci radikalno rešili z doživljenjsko zaposlitvijo. Opozoriti želim, da je predlanskim izšla tudi knjiga z naslovom: Z-sistem. Doslej so imeli tako imenovani tradicionalni X-sistem ali priganjaški sistem, ki temelji na hierarhični organizaciji dela; kasneje se je izoblikoval Y-sistem, ki temelji na predpostavki, da se delavec zanima za aktivno sodelovanje, vendar je potrebno ustvariti ustrezno ozračje zlasti z demokratičnim vodenjem. Z-sistem je še naprednejši in pravi: treba je čimbolj približati interese delavcev ciljem podjetja. Delavec se mora s podjetjem »oženiti«. Svojo usodo poveže z usodo podjetja. To se doseže z doživljenjsko zaposlitvijo, z nenehno rastjo njegovega statusa v podjetju, se pravi z načelom senjoritete, s štipendiranjem njegovih otrok in z novimi delovnimi mesti za njegove otroke. Interesi delavcev se torej popolnoma skladajo s cilji podjetja. Tako so v japonskih podjetjih radikalno obvladali problem motivacije. Če je uveden tak sistem, potem individualno nagrajevanje ali pa skupinsko nagrajevanje ni več pomembno. Kot vemo, v japonskih podjetjih ne nagrajujejo predlogov oziroma jih le simbolično ali pa s strokovnimi ekskurzijami, izleti v Hong Kong itd.

Ne trdim, da moramo japonski sistem uvesti v naše DO. Želim le opozoriti, da imamo vrsto sistemov, ki lahko povečujejo takšno ali drugačno obliko socialne varnosti. Minimalen sistem socialne varnosti je močan, neodvisen sindikat; ta mora biti tako močan, da lahko učinkovito zaščiti delavce. Če ni socialne varnosti, ne bomo z nobenim denarjem pritegnili ljudi k množični inovativni dejavnosti. Možne so različne oblike, vendar pri vseh moramo dosledno uveljavljati načelo večje socialne varnosti. V ameriških podjetjih so npr. uvedli drugačen sistem: imajo tripartitne odbore, ki jih tvorijo delavec, sindikalni predstavnik in pa mojster, s katerim se je delavec skregal. Ti trije se po končanem delu

sestanejo in razpravljajo o sporni zadevi. Tako že na kraju samem obvladajo konflikt. Če pa ne takoj, pa na tedenskih sestankih kadrovskih služb. Torej se praktično vse težave sproti premagujejo. Po mnenju vodilnih – zlasti v kadrovskih službah – je s tem ustvarjeno ozračje v podjetju, ki omogoča, da delavci sploh hočejo dajati predloge.

Skratka, mogoče je ustvariti totalno varnost ali pa vsaj učinkovito sindikalno zaščito. Socialna varnost je izredno pomembna pri ustvarjanju ustreznega socialnega ozračja. To vsekakor – kot vemo – niso le prijazne besede, ampak oblikovanje neke strukture odnosov, ki nenehno obnavlja to ozračje.

Opozoril bi še, da ne bi smeli sprožiti politične kampanje ali pa oblikovati kakršnihkoli uniformnih modelov. Zastaviti bi si morali cilj, da bomo vsaj 5–10 let neprekinjeno širili množično inovativno dejavnost. Te stvari se lahkoboljšujejo zelo počasi tudi zaradi negativne tradicije. Negativna je predvsem zato, ker smo 30 let uvajali klasično, tayloristično organizacijo dela, ki je temeljila na individualnih nalogah, na avtoritativni delitvi dela in na individualnem nagrajevanju zaposlenih. Naši podatki opozarjajo, da so delavci v delovnih kolektivih brezbržni do sodelavcev (ne sovražni niti ne tekmovalni), da skrbijo predvsem za svoje delo, za osebno napredovanje in za visoko plačo. To je tipična industrijska mentaliteta, ki smo jo omogočili s taylorističnim sistemom organizacije dela. Menim, da je ta kulturna usmeritev tradicionalne industrijske družbe tudi ena velikih težav, ki pa je ne bomo obvladali zgolj z ideološkimi sredstvi, ampak šele z vrsto strukturnih sprememb v delovnih organizacijah.

Globalni problemi inovacijske dejavnosti

Med globalnimi problemi bi omenil predvsem socialno razlikovanje. Industrijska družba je pravzaprav homogenizirala delavstvo, pa tudi hierarhijo. Ustvarjala je zelo močan srednji vodstveni kader, ki danes povzroča hude težave v bazi in vodstvu organizacij. Industrijska družba je ustvarila masovno proizvodnjo; ukinila je elitno proizvodnjo, ki je temeljila na umetni obrti, in tudi siromašno proizvodnjo za množice. S tega vidika je na osnovi množične proizvodnje in potrošnje standardizirala storitve in dobrine; zmanjšala je socialne in tudi kulturne razlike (množična kultura!). Danes vse napovedi kažejo, da bo nova tehnologija povzročila močno funkcionalno razlikovanje. Čimprej se moramo pripraviti na to. Močnejše razlikovanje pa najbrž ne bo zajelo vseh zaposlenih. Napovedi kažejo, da je v bistvu samo en problem, ki je zelo specifičen in ki ga zlasti pri nas težko razumemo: to je šolanje vrhunskih strokovnjakov. Privoliti bomo morali na elitne srednje šole (kot vemo, jih imajo na Vzhodu in Zahodu), na elitne poslovodne šole za podiplomce, ker je nemogoče, da bi brez njih lahko konkurirali Vzhodu in Zahodu. Razi-skave tudi kažejo, da je tudi po branžah osnovna težava – šolanje

vrhunskih strokovnjakov. Imamo veliko dobrih inženirjev, veliko tehnikov, dovolj družboslovcev, vendar nimamo vrhunskih izvedencev. Osnovni politični in socialni problem je najbrž prav naslednji: kako ustvariti šole za vrhunske strokovnjake in hkrati zagotoviti, da bodo to pravzaprav ljudje, ki bodo še vedno živeli in dihal z ljudstvom, ki bodo politično zavedni in kulturno identificirani z njim.

Vsekakor moramo zagovarjati tezo, da je socializem sistem, ki sicer temelji na delu, ampak tudi sistem, ki temelji na razlikovanju, ki izvira iz dela. To je treba javno in jasno povedati.

Z dobrim šolstvom dosežemo, da bo otrok zadnjega delavca in vrhunskega strokovnjaka obiskoval enako dobro šolo. S tem se obvladuje problem dedne diskriminacije, ki je za nas problematična. Za medgeneracijsko razlikovanje pa bi moralo veljati nasprotno načelo: vsaka generacija naj bi se povsem neovirano uveljavila po delovnem načelu. Takšno delovno razlikovanje lahko samo prispeva k stabilnosti, naprednosti in dinamičnosti te družbe.

Drugi globalni problem je koncept socializma kot industrijske družbe. Menim, da v vodstvu slovenske in jugoslovanske partije še vedno preveč prevladuje mnenje o socializmu kot klasični industrijski družbi: to se je najbolj očitno pokazalo ravno pri uvajanju usmerjenega izobraževanja. Ne želim obtoževati, želim pa opozoriti na to. Vemo tudi, da je bil za uvajanje usmerjenega izobraževanja značilen fazni zaostanek, da se je zasnova industrializirane šole razvijala počasi in da ga je medtem čas prehitel. Kljub tem olajševalnim okoliščinam pa je treba poudariti, da je poskus industrializacije srednjega šolstva najbolj vidna in za ljudi tudi najmanj sprejemljiva akcija, ki spada v to predstavo, po kateri je stara klasična industrijska družba, zgrajena predvsem na industriji, na tovarnah itd., tista prava osnova, na kateri naj bi temeljil napreden socializem.

Druga posledica je, da smo preveč industrializirani. Vemo za podatke, po katerih je pri nas delež industrijske proizvodnje višji kot na Japonskem in v številnih evropskih deželah. Na nek način bi lahko rekli, da danes pravzaprav ne vemo, kam s strokovnjaki, usposobljenimi za zahtevnejše delo. To je po mojem mnenju eden globalnih problemov, ki ga bomo zelo težko obvladali. Že dolgo zagovarjam tudi tezo, da so lahko spremembe k višji stopnji možne le z indukcijo, ne pa s čistkami. Če nek organ ne deluje, se poleg njega ustanovi komplementaren organ. Če neka oseba ne opravlja zadovoljivo svojega posla, se poleg nje postavi še druga z enakim statusom. S tem sta zagotovljeni kontinuiteta in konkurenca. Mislim, da smo v Jugoslaviji prevečkrat uporabili »čistke«, namesto indukcije. Indukcija je bolj previden sistem, ki hkrati omogoča sproščanje sil, ne da bi jih ovirala.

Tretji problem so strukturni premiki, ki naj bi omogočali nastajanje globalnega inovacijskega ozračja pri nas. Nujna bi bila redistribucija moči, ki bi – podobno kot v podjetju – ustvarila v celotni družbi bolj inovacijsko

ozračje, in sicer redistribucija moči med ZK, univerzo, zbornico, gospodarstvom itd. Ob tem je treba razmišljati tudi o redefiniciji vloge ZK, če hočemo povečati njeno učinkovitost.

Vloga ZK še vedno spominja na tisto, ki je bila smiselna v zgodnjem obdobju industrializacije naše družbe. Zveza komunistov danes ne bi smela več zgubljati časa in energije za pospeševanje izvoza in za prestrukturiranje gospodarstva. To je naloga zbornice in gospodarstva. Zveza komunistov bi morala posvetiti pozornost predvsem zaščiti in spodbujanju razvoja znanosti in povezovanju znanosti in tehnologije na jugoslovanskem in mednarodnem področju. Eden prvih korakov – če govorim nazorno, bi bil, da bi CK ZKS rekel, da ne bomo več dopuščali tega siromaštva na univerzi, da bomo takoj izposlovali milijon dolarjev posojila za uvoz tuje strokovne literature, udeležbo na mednarodnih strokovnih posvetovanjih in štipendiranje naših mlajših kadrov na tujih univerzah. Povezati bi se morali z našimi strokovnjaki, ki delajo na tujih univerzah. Omogočiti bi jim morali, da bi lahko prišli domov in da bi lahko ustanovili konkurenčne oddelke in inštitute na fakultetah ali pa zunaj njih. Takšni ukrepi bi spremenili ozračje v družbi in inovativnost bi se lahko res uveljavila.

Skratka, potrebne so tektonske spremembe in redistribucija moči, sicer ne bomo napredovali. Menim, da bi se morali odreči nekaterim elementom novega zakona o univerzi: Pedagoško znanstveni svet bi moral ponovno postati središče odločanja vsaj o programih in kadrovski politiki. Brez te avtonomije po mojem mnenju univerze ne bodo zaživele.

Dinamiziranje slovenske in jugoslovanske inteligence je za naslednjih 20 let ključnega pomena. Zelo verjetno je, da se bo v vseh razvitih deželah stopnjeval konflikt med inteligenco in oblastjo (med kapitalom v zahodnih deželah in politokracijo v deželah realnega socializma). Ta konflikt je po moje tako rekoč neizogiben. V vzhodnih deželah so ti konflikti že povsem očitni. Mislim, da se enako dogaja pri nas. Na voljo imamo samo dve možnosti, da skušamo zagotoviti mir in sodelovanje med inteligenco in politiko, med zvezo komunistov, ki podpira avtonomno delovanje tehnične in družboslovne inteligence in na ta način ustvarimo nekaj podobnega, kot skandinavske dežele z industrijskim mirom. Industrijski mir (kakorkoli ga danes obsojamo) je prinesel skandinavskim deželam drugačno gospodarsko rast in tudi bistveno manjše socialno razlikovanje. Zagotoviti si moramo neke vrste »postindustrijski mir« na podlagi sodelovanja med ZK in inteligenco. Izhodišče zanj pa seveda nikakor ne sme biti »razlikovanje« (politično, ideološko) znotraj inteligence, ampak »partnerstvo« z njo. Zdaj lahko anticipativno obvladujemo konflikt med inteligenco in politiko, med partijo in univerzo. Če bomo pravočasno našli pravo obliko sodelovanja, si bomo s tem tudi zagotovili dolgoročno prednost, ki bo poleg samoupravne in družbene lastnine olajšala prehod iz tradicionalne industrijske v neko neindustrijsko družbo.

O osnovah za inovacijski preporod

Na začetku razprave predlagam manjšo inovacijo. Predlagam, naj bo današnji razgovor nekakšen partijski »brain-storming«. Zakaj? Ne zaradi dopadljive besede, ampak zaradi delovne metode. Na dan naj pridejo vse misli in ideje, razprava naj bo tudi naprej strpna, vzemimo si toliko časa, kolikor bo potrebno – predvsem pa bi bilo potrebno današnje razprave strokovno obdelati in razpravo ponoviti. Tematika je tako pomembna, da je smiselno razprave ponavljati tako dolgo, dokler se ne bomo dokopali do novih strokovno političnih spoznanj.

Takšen nov način dela bi lahko postal osnova za realizacijo sugestij tov. Majerja v članku »Vizija in stvarnost«. Tudi sam sem prepričan, da potrebujemo v Zvezi komunistov nove strokovno politične oblike dela, nekakšne idejno akcijske skupine, ki bi imele širok izhodiščni prostor, dinamične možnosti za demokratični centralizem, predvsem pa pravico in dolžnost za večjo iniciativnost pri iskanju novih poti, predlaganju novih rešitev itn.

Nekajkrat je bilo poudarjeno vprašanje, ali sploh lahko razvijamo večjo inovacijsko aktivnost, ne da bi zabredli še v večjo socialno diferenciacijo, eksistenčne stiske kolektivov itd. Ob vseh preostalih obveznostih sem se odločil za sodelovanje na današnjem razgovoru prav zaradi tega, ker sem prepričan, da nam ni potrebno čakati še na bolj grobe družbeno-ekonomske okoliščine gospodarjenja. Prepričan sem namreč, da je za ožvitev inovacij možno najti strokovno znanstvene rešitve, ki bodo osnova za inovacijski preporod v združenem delu.

Najprej želim povedati nekaj o splošni zavesti pri inovacijah. Nasedli smo namreč na nekatere miselne plitvine. V vseh naših družbenih dokumentih o inovacijah ne dojemamo vsebine in procesne logike inovacij v proizvodnji. Ne dojemamo inovacijske diskontinuitete v sicer neprekinjenem proizvodnem procesu.

Po domače. Zasvojil nas je preprost model stopničastega razvoja enostavne reprodukcije in investicij. Kot kaže, si razvoj predstavljamo tako, da procese enostavne reprodukcije prekinjamo in dopolnjujemo zgolj z novimi investicijami. To je pomemben anahronizem v naši zavesti. Neprekinjena inovacijska dejavnost v takih razmerah ni mogoča.

Razvoj proizvodjalnih sil zahteva nov model inovacijske dejavnosti, nekakšen polarni sistem tekoče proizvodnje in inovacijskih aktivnosti. Dihotomija sicer enovitega produkcijskega sistema je temeljno spoznanje, ki ga moramo upoštevati pri novem oživljanju inovacijske dejavnosti v posameznih organizacijah združenega dela in tudi pri njihovem razvojnem povezovanju.

Nadaljnja težava je v tem, da se določena tehnološka avtonomija inovacijske dojavnosti izmika naši zavesti v materialni proizvodnji in v raziskovalnih organizacijah. Utopljen je v prevladujoči logiki tekoče proizvodnje oziroma enostavne reprodukcije. Če se v materialni proizvodnji tu in tam že pojavljajo razvojne enote, ki so relativno avtonomne pri svojem delu, nikakor nismo sposobni videti, kaj šele financirati, inovacijskih enot v raziskovalnih organizacijah. Tudi množično inovacijsko gibanje je v najboljšem primeru nekakšen privesek tekoči proizvodnji. Če tudi v prihodnje ne bomo znali oblikovati relativne samostojnosti inovacijskih dejavnosti, se bodo pojavljale predvsem kot motnja osnovnega produkcijskega procesa in kot vir konfliktov.

Verjetno ni treba posebej utemeljevati, da se ne da učinkovito izpeljati nobena inovacija, ne da bi vsaj v osnovi uporabili metode projektne organiziranosti. Projektna organiziranost pa še ni uveljavljena v naši praksi. Če je sleherna inovacija organizirana nepovezanost nekih neprekinjenih proizvodnih procesov, potem tega ne bomo obvladovali brez nove delovne kulture, ki se imenuje projektna organiziranost.

Poudaril bi rad, da to ni zgolj organizacijski problem. Projektov ne moremo klasično upravljati in voditi, pa tudi strokovne aktivnosti so drugače strukturirane. Projektno uresničevanje ciljev zahteva nov tip mandatnega upravljanja, vodenja in strokovnih aktivnosti. Na žalost je strokovno poslovna logika Zakona o združenem delu nasprotna.

V nadaljevanju želim osvetliti nekatere ekonomske vidike inovacijske dejavnosti. Mislim, da so trije problemi: neopredeljena ekonomika inovacij, financiranje in oblikovanje nagrajevalnega sistema.

Kot kaže, se nihče ne ukvarja z ekonomiko inovacij. Postavlja se vprašanje, ali obstaja inovacijski dohodek? Prepričan sem, da takšna kategorija je, vendar kot sestavina celotnega dohodka. Večjo pozornost bi morali nameniti ugotavljanju inovacijskega dohodka z ustreznimi ekonomskimi ukrepi (marginalne kalkulacije, oportunitetni izračuni, itd.)

Pri financiranju inovacij smo praktično na ničelni točki. Pri veljavnem kompromisnem načinu kreditiranja ne ločimo kreditiranja inovacijske priprave od kreditiranja inovacijske izvedbe. Če priznavamo, da je inovacija projekt, ima tri stopnje uresničevanja: koncipiranje, definiranje in izvajanje, čemur bi morali prilagoditi tudi financiranje.

Še večji problem je, da banke po obstoječi zakonodaji ne smejo dajati posojil za inovacije, ker je tveganje preveliko. Banke in zavarovalnice bi lahko kreditirale inovacije skupaj. Kljub nekaterim pobudam ni nobenega napredka.

Nerazčiščeno je tudi nagrajevanje inovacijske dejavnosti. Vsi mislimo, da vemo, kako se nagrajuje tekoče delo. Vsi iščemo, kako naj bi se nagrajevalo minulo delo. Moram poudariti, da inovacijskih aktivnosti ni možno nagrajevati zgolj po principu tekočega dela, prav tako ne zgolj po principu minulega dela, ampak pretežno po principu nagrajevanja delovnih zmožnosti.

Pri tem pa je najpomembnejše nagrajevanje realiziranih inovacij po principu minulega dela. Zlasti, ker bomo ta princip razvili šele takrat, ko bo resnično uporaben za nagrajevanje inovacijskih rezultatov. Razrešiti moramo problem, o katerem je govoril tov. Rus. Za ljudi so nesprejemljiva izplačila 100 ali 200 starih milijonov; predvsem sprejemljivo pa bi bilo mesečno izplačevanje dodanega osebnega dohodka kot minulega dela. Samo s pomočjo minulega dela je možno razvozlati delitev inovacijskega dohodka na inovacijske osebne dohodke in razvojno akumulacijo.

Še ena možnost je, t. j. stopnjevanje neposrednega samoupravljanja. Če bi znali oblikovati inovacijsko mandatno nalogo – projekt, bi bila to nova osnova za pospeševanje neposrednega samoupravljanja. Inovacijska skupina z opredeljenim inovacijskim delovnim področjem nudi nove možnosti za samoupravno organizirano delo, urejanje medsebojnih odnosov, delitev osebnih dohodkov itd.

Naj končam z naslednjim: ker sem sodeloval pri oblikovanju posebnih raziskovalnih skupnosti, predlagam dve spremembi, pomembni za oživljanje inovacijske dejavnosti. Prvič, posebne raziskovalne skupnosti morajo postati razvojno inovacijske skupnosti, drugič, oblikovati moramo pravilo, po katerem naj organizacije združenega dela, ki same ne vlagajo v razvoj, namenjajo ustrezen razvojni vložek v posebne raziskovalne skupnosti (razvojno-inovacijske skupnosti). Kakšni naj bi bili ti vložki, ni težko ugotoviti. S tem bi pritegnili tudi organizacije, ki pospešeno vlagajo v svoj razvoj, saj bi lahko v teh skupnostih oplemenitile svoje razvojne vložke. To pa bi povzročilo večjo razvojno povezavo združenega dela.

STOJAN PRETNAR

Kako ustvarjati – in ne le kako deliti

Kot patriota me močno prizadene prav dejstvo, da je v svojem bistvu to, o čemer danes govorimo, izredno velik političen problem. Začel bi z Marxovo ugotovitvijo, da noben družbeni sistem ne propade, dokler ne izčrpa vseh svojih možnosti, kar je temeljito dokazal kapitalizem po II. svetovni vojni. Druga izhodiščna teza: družbeni sistem se zgodovinsko uveljavi, če bolje ali učinkoviteje razvija proizvodjalne sile in proizvodjalna sredstva. Prav tega pa naš samoupravni sistem v zadnjih tridesetih letih ni storil.

Začel bom z argumenti iz naše neposredne prakse. Ves konflikt z ekonomskimi zakonitostmi v naši družbi je v tem, kako bomo delili, ne pa, kako bomo ustvarjali. To se kaže pri deviznem zakonu, pri patentnem zakonu in pri vseh drugih. To je dejstvo, zaradi katerega menim, da je to

hkrati izredno resen političen problem Jugoslavije, njene uveljavitve v svetu, zlasti nerazvitem.

Druga ugotovitev pa izhaja iz podatkov, da ustvarjalnost v Sloveniji vendarle (v razmerju 5:1) odstopa od jugoslovanskega povprečja. Od vseh 31 izumov v letu 1982, prijavljenih iz znanstveno-raziskovalnih institutov v Jugoslaviji, je bilo v Sloveniji prijavljenih 16. Od skupnega števila 142 prijavljenih patentov (to je zastrašujoč podatek) v tem letu iz vseh 15 tisoč TOZD, kolikor jih je v Jugoslaviji, torej iz celotnega združenega dela, jih je bilo vendarle 54 v Sloveniji, to se pravi več kot $\frac{1}{3}$. Torej smo v Sloveniji ustvarili ustrezno infrastrukturo.

V Sloveniji od leta 1953 deluje patentna pisarna, ustanovljen je bil center za patentno in tehnično dokumentacijo, čeprav nista dovolj izkoriščena. Leta 1953 je bila pri Gospodarski zbornici oblikovana komisija za industrijsko lastnino. Pri nas predavamo industrijsko lastnino, odkar sem na fakulteti, pa sem bil deset let v Jugoslaviji edini, ki sem jo predaval. Tako vsaj tisti, ki so študirali na pravni in ekonomski fakulteti, vedo za to problematiko. Ne bi rekel, da se ni nič spremenilo, ampak če je v Sloveniji podeljenih 15 patentov na milijon prebivalcev, v Avstriji pa 150, pomeni da za njo zaostajamo v razmerju 1:10. Za Češkoslovaško, Švico ali Japonsko, pa še kakšno drugo, ki imajo po 300 bolj kakovostnih patentov na milijon prebivalcev, zaostajamo Slovenci za 1:20. To so zaskrbljujoči podatki in hkrati – kategorično trdim in o tem sem prepričan – edino merilo za mednarodno delitev dela. Danes je intelektualna ustvarjalnost pri razvoju proizvodnih sil odločujoč dejavnik za mednarodno delitev dela in za rast družbenega bogastva. Dokaz je morda Japonska, ki je bila temeljito poražena. S svojo staro ekonomsko koncepcijo osvajanja tujih ozemelj pa je danes vodilna svetovna industrijska sila. Kje so vzroki, da Japonska in Nemčija kot najbolj poraženi državi v zadnji vojni, veljata danes za najbogatejši državi, medtem ko 800 milijard dolarjev svetovnega dolga odpade na nerazvite ali pa pol razvite države. Zato, ker tega ritma niso znale zajeti. Zaradi tega štejem pri patentni dokumentaciji te podatke kot izredno koristen pokazatelj. Pri nas so še vedno podeljeni 3 patenti na milijon prebivalcev. Ta nesorazmerja veljajo za ves nerazvit svet.

Ne bi se strinjal z mnenjem, da so se mednarodni ekonomski odnosi spremenili, ko uvajamo novo mednarodno ekonomsko ureditev. Veljajo surove ekonomske zakonitosti. Če je to sedaj kazalnik rasti, ne samo razvoja proizvodnih sil, ampak tudi bogastva, je razumljiva revščina nerazvitih in ogromno bogastvo visoko industrijskih držav, ki se obenem naglo povečuje.

Drugi problem: produkcijski in reprodukcijski proces črpata svojo pogonsko silo in nastajanje novega bogastva iz intelektualne ustvarjalnosti. Vzemite Japonsko, ki nima niti železove rude niti premoga, pa je tretji proizvajalec jekla na svetu in ga prodaja ceneje kot vse druge države v

svetu, ne da bi se zaradi tega zadolževala. Na celotno problematiko moramo gledati globalno, če hočemo rešiti svoj ugled pred zgodovino.

Politično in zgodovinsko dejstvo je, kako pomagati ravno državam v razvoju, med katerimi smo ena vodilnih sil, ko pa niti sami ne znamo premostiti osnovnega problema, pred katerega smo postavljeni v zgodovini. To so dramatična svetovna protislovja in hočeš nočeš, samo v svetovnih merilih jih moramo tudi skušati obvladovati. S sedanjim izvozom in inflacijo drsimo v revščino, ne da bi znali uveljaviti edini instrument, ki lahko to prepreči. Zaradi tega bo treba najbrž razmišljati o novi pomembni zakonitosti svetovnega razvoja; da ta razvoj sloni na povezanosti znanstvenikov, raziskovalcev, dela in sredstev, pa tudi na povezanosti odločanja. Zato bi bilo prav, da morda v Sloveniji zagotovimo: prvič, okrepljeno infrastrukturo – čisto nič se ni pri infrastrukturi zgodilo, nasprotno – po mojem globokem prepričanju smo v šolstvu od osnovnega do visokega šli krepak korak nazaj. Naše usmerjeno izobraževanje je izobraževanje tega, kar človeštvo že zna; ne pa iskati ljudi – strinjam se s tistimi elitnimi šolami, ki jih povsod po svetu poznajo – ki bodo znali najti tisto, kar človeštvo potrebuje z nami vred. Opozarjam, da je naglica ciklusov tehničnega razvoja, ki na nekaterih področjih, kot je npr. elektronika, dozori hitreje kot v petih letih, to pa je hkrati ritem zastarevanja. Če zastarimo za 10 let v elektroniki, smo zastareli za dve generaciji tehnološkega razvoja. Ta ritem, kakorkoli je napreden za tiste, ki ga obvladujejo, je ubijajoč in uničujoč za države, ki ga ne zmorejo. To zahteva pritegnitev celotne družbe. V vseh svojih tezah sem zagovarjal, da to ni problem tehnikov, pravnikov, ekonomistov, ampak problem družbe in hkrati problem, kako rešiti ugled našega socialističnega samoupravljanja pred zgodovino in pred nami. Stvari me bolijo že 30 let.

ZVONE FILIPOVIČ

Družbena odgovornost za inovacijsko dejavnost

V razpravi je bilo postavljeno vprašanje ustreznosti časa za krepitev inovacijske dejavnosti. Izraženi so bili pomisleki, da je sedaj kriza, da ni sredstev za akumulacijo, češ da je najboljši čas za krepitev inovacijske dejavnosti ob gospodarskem razmahu, ko je možno veliko investirati in zagotoviti tudi sredstva za uveljavitev inovacij v praksi. Prav gotovo je treba upoštevati te pomisleke in tudi dejstvo, da naše izkušnje iz sedemdesetih let kažejo povsem drugačno osnovo gospodarske konjunktore. Obenem pa ne moremo mimo tega, da je bila kritičnost položaja vedno močan izziv za pretresanje doseženega hkrati s povečano družbeno odpr-

tostjo za spremembe, ki bi omogočile premostiti kritične razmere. Upoštevam tudi, da se v celotni družbi sedaj lotevamo uresničevanja programa dolgoročne gospodarske stabilizacije bolj organizirano in načrtneje kot v preteklosti. Razen tega je sedaj čas, ko smo pred pomembnimi odločitvami za našo prihodnost, pravkar so v javnosti prvi dokumenti o dolgoročnem razvoju SR Slovenije do leta 2000. Vse naštetu utrjuje moje prepričanje, da je čas za razpravo o krepitvi inovacijske sposobnosti vendarle ustrezen.

Zato menim, da mora zveza komunistov prav sedaj spodbuditi stopnjevanje občega pritiska na krepitev inovacijskih lastnosti družbenega dela, hkrati s stopnjevanjem aktivnosti, ki je v oporo inovacijski dejavnosti.

Zastavljeno je bilo vprašanje prednosti oziroma možnosti, ki jih razvoju inovacijske dejavnosti nudi socialistično samoupravljanje. Pri tem je treba ugotoviti, da te možnosti niso izkoriščene, zato morebitne prednosti (vsaj do sedaj) niso razvidne, obenem pa očitno prevladuje stališče, da moramo posebnosti samoupravnega sistema upoštevati pri aktivnosti za povečanje inovacijske sposobnosti.

Predvsem moramo enakovredno pozornost kot delitvi dohodka nameniti večanju naše produktivne moči in sposobnosti. Tej nadvse pomembni aktivnosti do sedaj nismo namenili dovolj pozornosti pri uresničevanju ustave in zakona o združenem delu. Zapostavili smo, da bi delavci z delovanjem v oblikah samoupravnega organiziranja lahko veliko prispevali k izboljševanju produktivnosti dela ipd. in kakovosti izdelkov. Ta sodba še posebej velja za samoupravno delovanje na mikroravni v organizacijah združenega dela, kjer nismo tem namenom ustrezno prilagodili dela samoupravnih delovnih skupin. Oblikovali smo jih sicer v dokajšnjem številu naših temeljnih organizacij, vendar pa smo pustili, da so se uveljavile predvsem kot delni zbor delavcev. Zato so te skupine večinoma kar številčne, največ pozornosti pa namenjajo razpolaganju z dohodkom, pridobljenim v tozdu, in drugim vprašanjem, povezanim s temeljno organizacijo ali delovno organizacijo. Hkrati pa nismo poskrbeli, da bi delavci v samoupravnih delovnih skupinah skušali sami odgovoriti na vprašanja, kako izboljšati svoje delovne razmere in predpisane delovne postopke, ki jih obvladujejo s svojimi specializiranimi znanji, v ožjem delovnem okolju. Ne vem, kaj nas je pri tem zaviralo, morda tudi predsodki do tako imenovane participativne demokracije, saj je očitno, da je institut participacije po svetu glede na sistem zaživel prav kot dodatna motivacija za večanje produktivne moči dela in izboljševanje delovnih razmer in načina dela. Vsekakor smo zapostavili zmožnosti samoupravnih delovnih skupin, saj bi lahko v samoupravljanju delovale še dosti bolj avtonomno, če bi izkoristili prednost naše ureditve in jim kot samoupravnim skupinam omogočili, da lahko same ne le predlagajo, temveč tudi uvajajo najrazličnejše drobne izboljšave. S tem bi se predvsem izognili zapletenosti in dolgotrajnosti postopkov, ki mnogokrat demotivirajo predlagatelje inova-

cij in jih spravljajo v slabo voljo. Obenem pa bi lahko organizirali delo v teh skupinah po metodah, ki veljajo za razne vrste krožkov za izboljševanje proizvodnje, kar terja predvsem vzpostavitev stalnega sodelovanja ustreznih strokovnih in vodstvenih delavcev pri delu teh skupin, stalno usposabljanje delavcev v skupinah pa tudi merjenje dohodkovnega učinka skupine (stroškovno mesto!) in delitev dohodka skupini na tej osnovi.

Zastavlja se tudi vprašanje uveljavitve družbene odgovornosti za inovacijsko dejavnost. Zavedam se namreč, da ni mogoče prepustiti le nagnjenjem in sposobnostim posameznika, da je (ali ni) inovacijsko dejaven, temveč je potrebno v vsaki OZD in v celotni družbi poskrbeti, da se oblikuje inovacijsko znanje in uveljavlja inovacijska dejavnost. Ustavne in druge normativne podlage za tako vlogo samoupravnih institucij in družbene skupnosti so po mojem mnenju povsem zadovoljivo urejene. Priznati pa moramo, da v praksi doslej nismo posvečali pozornosti, vsaj ne enakovredne kot nekaterim drugim vprašanjem, npr. organiziranju OZD. To zlasti velja tudi za 19. člen zakona o združenem delu, v katerem je določena odgovornost delavcev, da pri delu z družbenimi sredstvi skrbe za smotrno uporabo teh sredstev in jih nenehno obnavljajo, povečujejo in izboljšujejo ter skrbe za nenehno rast produktivnosti svojega in celotnega družbenega dela. V nadaljevanju istega člena pa je določena materialna odgovornost delavcev, če nesmotrno gospodarijo z družbenimi sredstvi. Zakon o združenem delu celo šteje, da je OZD oškodovala družbene interese, če družbena sredstva nesmotrno uporablja ali če jih trajneje ne obnavlja, ne povečuje in ne izboljšuje, čeprav so za to ekonomski in drugi pogoji (620. člen). Ni potrebno, da navajam druge normativne podlage, ki jih je očitno povsem dovolj. Pomembno je, da kot zavestne sile doslej nismo organizirali družbene prakse, v kateri bi delavci stalno spremljali in usmerjali smotrnost uporabe družbenih sredstev, njih stalno obnavljanje in izboljševanje, pri tem pa še posebej ugotavljali, kakšna je inovacijska ustvarjalnost. Temu ni namenjene dovolj pozornosti niti v poročilih, ki jih poslovodni organ predloži delavskemu svetu, niti v poročilih, ki jih ta samoupravni organ predloži delovnemu kolektivu (npr. ob zaključnem računu), niti ob priložnostih, ko delovni kolektivi poročajo družbeni skupnosti, kako gospodarijo z družbenimi sredstvi. Pomanjkljivi so tudi pokazatelji, po katerih naj bi spremljali npr. izboljševanje tehnologije in vlogo lastne ustvarjalnosti pri tem.

Nekaj zadnjih let smo priče veliki – žal večinoma deklarativni – enotnosti, da je potrebno uveljaviti večjo vlogo znanja v delovnih procesih in celotnem družbenem življenju. Obenem pa so še vedno očitne vse posledice restriktivnih ukrepov stabilizacijske politike. Menim, da je sicer upravičena restriktivna politika do rasti sredstev skupne porabe, kamor sodita tudi vzajemno zadovoljevanje potreb in združevanje sredstev za raziskovalno dejavnost, vendar ne do združevanja vseh sredstev za raziskovalno dejavnost. Posebej privlačna in aktualna je zamisel, da bi morali omogočiti docela svobodno združevanje sredstev za aplikativne in raz-

vojne naloge v posebnih raziskovalnih skupnostih ali enotah skupnosti. Pri tem je treba zagotoviti, da bodo sredstva OZD za ta namen kar najmanj obremenjevali prispevki, ki sicer veljajo za sredstva, ki jih OZD izločajo iz dohodka. Morda bi na ta način prispevali k uveljavitvi širših skupnosti uporabnikov in znanosti, ki se svobodno dogovarjajo o združevanju sredstev in njih uporabi odvisno od potreb, ki jih terja uresničevanje skupnih zamisli in programov. V današnjih razmerah pa takega združevanja ni, prav tako pa tudi ne skupne politike aplikativnega raziskovanja in razvojnega dela. Vsak subjekt se sporazumeva le dvostransko, pri tem pa raziskovalne organizacije igrajo neke vrsto simultanko s svojimi uporabniki.

Raziskovalne organizacije imajo le kratkoročno določeno korist, saj marsikdaj lahko ponudijo podobno storitev, pa tudi rezultate, ki ne prenesejo znanstvene kritike. Hkrati pa prav znanost najbolj siromaši samo sebe s takšnimi pogodbami, ki večinoma ne omogočajo kaj več kot preživetje. Raziskovalnim organizacijam je namreč največkrat priznana le cena enostavne reprodukcije, kar je daleč pod potrebami, katerih zadovoljitev šele daje trajnejšo perspektivo in varnost delavcem v raziskovalnih organizacijah. Brez tega pa je težko (ali celo nemogoče), da bi resnično širili inovacijske sposobnosti in krepili kakovost in inovacijski učinek raziskovalno razvojne dejavnosti.

Zastavljeno je bilo tudi vprašanje revaloriziranja strokovnega dela oziroma služb, ki so temu namenjene. Gotovo je res, da smo v preteklem desetletju omogočili nebrzdano rast službam, ki naj bi zagotavljale strokovne storitve. Ob upoštevanju razpoložljivih virov je bilo nujno, da se je strokovnost že zaradi prevelike stopnje rasti teh služb delno razvrednotila, če ne omenjam drugih razlogov, o katerih pa se je že dosti govorilo. Poudaril bi le še, da je po mojem mnenju nagrajevanje po delu in rezultatih dela v strokovnih službah močno pod ravniyo siceršnje uveljavitve tega načela pri drugih delavcih. Prav inovacijska dejavnost načenja to vprašanje v nekaterih strokah in vrstah služb, kjer do danes prevladujoča merila ne upoštevajo dovolj razlikovanja med inovacijsko bolj uspešnimi in manj uspešnimi strokovnjaki niti pri osebnem dohodku niti pri posebnih priznanjih in nagradah niti napredovanju v stroki in organizaciji. Zgodi se celo, da ti odkrito povedo, da morajo inovacijsko uspešnega zavirati – kdo bi sicer lahko delal namesto njega, če bi napredoval?

Še nekaj besed o kadrovski politiki, s katero očitno prepočasi uresničujemo dogovorjena načela. V lanskem letu je Skupščina SR Slovenije ponovno sprejela stališče, da je potrebno v družbeni kadrovski politiki uveljaviti med merili tudi upoštevanje rezultatov vodilnih delavcev pri spodbujanju in organiziranju ustvarjalnega inovacijskega dela in sploh uspešnega uveljavljanja domačega znanja. Kot vem, dlje od stališča še nismo prišli.

Naše razvojne možnosti hkrati z nekaterimi prednostmi so bile že obravnavane, posebno V. Rus jih je izčrpno nanizal. Morda vendar kaže v

tej razpravi dodati še eno prednost, in sicer dokaj uspešno uresničen model policentričnega razvoja v SR Sloveniji, ker so ta vprašanja v razpravah o dolgoročnem razvoju ponovno zastavljena. Menim, da je pravo stališče, da še naprej vztrajamo pri tem razvojnem modelu tudi zato, ker nudi dosti boljše socialno ekonomske možnosti za postopno povečevanje naših inovacijskih sposobnosti.

MOJCA PEŠEC

Sociološko raziskovanje inovacijskih procesov v slovenskem gospodarstvu

Ob morebitni uporabi predvsem tako radikalnih inovacij kot so izumi (invencije) je običajno ves interes realizatorjev osredotočen na tehnično-tehnološko, komercialno, normativno in organizacijsko plat problema. Malo ali največkrat nič pozornosti pa namenjeno socialnim posledicam, ki jih uporaba inovacije sproža, in še pred tem naravi socialnega okolja, ki bi spodbujevalno vplivalo na inovativnost delavcev. Kako malo se razmišlja o kompleksnosti okolja, v katerem se inovacije ustvarjajo in realizirajo, dokazuje neukvarjanje (tudi raziskovalno) s tem, kako bo uporaba določene inovacije vplivala npr. na fluktuacijo delavcev, njihovo mobilnost v funkcionalni ali pozicijski sestavi OZD itn.

Torej je problem inovacijskih procesov vsaj dvoplasten. Opraviti imamo s socialnim okoljem, v katerem se ustvarjajo inovacije (inoviranje) in s socialnim okoljem, v katerem se inovacije realizirajo, v obeh primerih kot interakcija kompleksnosti inovacije in kompleksnosti okolja.

Obvladovanje in ustrezno usmerjanje inovacijskih procesov (od ustvarjanja do uporabe) je uspešno (in sploh možno) le ob poznavanju pospeševalnih in zaviralnih dejavnikov. Tako je neodvisno od razsežnosti okolja, v katerem poteka inovacijski proces (ali je to OZD ali širše socialno okolje), pomembno poznavanje odnosa delovnih ljudi in občanov do sprememb oz. ne le do konkretne inovacije, ki jo realiziramo, temveč tudi njihovega odnosa do inoviranja kot procesa ustvarjanja.

Če zanemarimo inovatorje in kompleksnost okolja (in seveda tudi spodbujanje), v katerem delajo, je pri uporabi inovacije pomembno poznavanje odnosa do inovacij tistih, ki inovacijo realizirajo, in odnosa tistih, na katere uporabljena inovacija posredno ali neposredno vpliva. Prav tako je lahko kaj malo pomembno le načelno strinjanje s spremembami oz. inovativnimi posegi, čeprav je načelen odnos tudi posledica stopnje obveščenosti in konkretnih izkušenj. Pozitivni odnos posameznika do sprememb oz. inovacij se lahko kaj hitro spremeni v svoje nasprotje, če

je delavec ali občan seznanjen z inovacijo ali kakršnokoli spremembo, ki radikalno posega v njegov socialni status, njegov položaj v profesionalni, funkcionalni ali odločevalski hierarhiji itn.

Zato je temeljna težava obvladovanja in usmerjanja inovacijskih procesov – inoviranja in uporabe inovacij v praksi poznavanje (kot rezultat konkretnih proučevanj) stimulativnega in destimulativnega delovanja skupin ali posameznikov v vseh fazah inovacijskega procesa: od ustvarjanja ustreznega ali neustreznega socialnega ozračja za inoviranje do uporabe inovacij v praksi.

Raziskavi,¹ katerih pomembnejše ugotovitve bom v nadaljevanju kratko povzela, sta usmerjeni predvsem k ugotavljanju odnosa delavcev do inovacij in njihove uporabe, ne dotikata pa se tiste faze inovacijskega procesa, ki jo lahko označimo kot fazo ustvarjalnosti in okolja, v katerem ta poteka. Odnos posameznikov in/ali skupin do inovacij in njihovih avtorjev lahko proučujemo na več načinov. V opravljenih raziskavah sem ta odnos ugotavljala tudi na osnovi stališč in mnenj respondentov o tem, kakšen je po njihovem mnenju odnos vodilnih delavcev do inovacij in kakšen je njihov odnos do (pozitivnega) sankcioniranja avtorjev inovacij (to pomeni ustvarjalcev inovacij). Dovzetnost za spremembe in novosti v njihovem delovnem okolju (OZD) pa sem ugotavljala s pomočjo njihovega mnenja o nujnosti po spreminjanju delovnih postopkov in delovnih razmer v organizaciji.

Če poskušamo izoblikovati »pozitivni« fenotip respondenta, tj. respondenta, ki meni, da vodilni delavci v njihovi organizaciji podpirajo in celo spodbujajo inovativnost, in se prav tako strinja s pozitivnim sankcioniranjem avtorjev inovacij, potem lahko rečemo, da je to respondent:

- ki opravlja strokovno in znanstveno raziskovalno delo ali vodstveno ali vodilno delo;
- z delovno dobo od 11 do 20 let;
- ima vodstveni položaj v organizaciji;
- je po svojem mnenju enako ali celo bolj družbenopolitično aktiven od svojih sodelavcev.

Odklonilni odnos do pozitivnega sankcioniranja inovatorjev in nestimulativni odnos vodilnih delavcev v organizaciji do inovacij imajo respondenti, ki jih lahko označimo kot predstavnike »negativnega« fenotipa. Zanje je značilno naslednje:

- opravljajo delo s prevoznimi sredstvi, so vzdrževalci ali pa opravljajo ročno delo;
- imajo dolgo delovno dobo (21–40 let);
- so brez izobrazbe ali le z dokončano osnovno šolo;
- nimajo vodilnega ali vodstvenega položaja (oz. so na vodilnem

¹ Raziskavi se ukvarjata s sociološkim vidikom inovacijskega procesa; avtorica obeh je Mojca Pešec. Prva je bila opravljena l. 1980 na Inštitutu za sociologijo (Inovacijski procesi v OZD); druga pa v letih 1981–1983 kot del večjega projekta na Raziskovalnem centru za samoupravljanje pri RS ZSS – še nepublikirana.

položaju in imajo negativno stališče do pozitivnega sankcioniranja avtorjev inovacij);

- in menijo, da so manj družbenopolitično aktivni od svojih sodelavcev.

Indiferenten odnos pa imajo respondenti, ki:

- opravljajo ročno delo ali delo pri tekočem traku;
- imajo krajšo ali najdaljšo delovno dobo (6–10 let ali 21–40 let);
- so brez izobrazbe ali imajo le dokončano osnovno šolo;
- brez vodilnega ali vodstvenega položaja; (vodilni enak odnos kot pri negativnem fenotipu);
- niso družbenopolitično aktivni.

Kako lahko pojasnimo ugotovitev, da so vodilni delavci kot respondenti pogosto zavzemali indiferentno ali celo odklonilno stališče do pozitivnega sankcioniranja inovatorjev v organizaciji, medtem ko imajo vodstveni delavci najbolj pogosto pozitivno stališče? Zdi se, da imajo vodstveni delavci (podobno tudi respondenti, ki smo jih opredelili kot strokovne in znanstveno raziskovalne delavce) bolj neposredni stik s produkcijskim procesom, pogosto pa so tudi sami producenti novih rešitev. Vodilni delavci se očitno bolj ukvarjajo s poslovnimi in političnimi problemi (kar bom potrdila z nadaljnjimi ugotovitvami) kot vodstveni delavci, pri katerih prevladujejo (verjetno) tehnološki problemi. Bistvo odklonilnega odnosa vodilnih delavcev do pozitivnega sankcioniranja inovatorjev je tudi v tem, ker so prepričani, da sodi inoviranje med opredeljena dela in naloge delavcev (ne glede na to ali so to raziskovalci ali drugi delavci), da je to njihova delovna dolžnost.

To seveda ne pomeni, da pri prakticiranju tovrstnega odnosa ni izjem, vendar tudi te samo potrjujejo prej navedene ugotovitve. Odnos vodilnih in vodstvenih delavcev do inoviranja nasploh (s t. i. profesionalnim inovativnim delom kot rezultatom raziskovalno razvojnega dela in z inovativnostjo delavcev, ki jo imenujemo množična inovativnost) je temeljni dejavnik, od katerega sta odvisni intenzivnost in kakovost inoviranja v delovni organizaciji. Bistvo je torej koncept razvojnega programa² vsake delovne organizacije (grobo opredeljeno: odločitev za rast ali razvoj, za razvoj in/ali rast na osnovi lastnega znanja ali uvoženega) in seveda uspešnosti realizacije te zasnove. Ta uspešnost pa ni odvisna le od izbire: ali lastni razvoj ali posnemanje (v realnosti se praviloma srečujemo s prepletanjem obeh skrajnih usmeritev, ne pa s čistima oblikama), temveč tudi od vrste pogojev, ki jih delovni organizaciji postavljajo njena relevantna okolja.

² V tem trenutku ni toliko pomembno, ali je razvojni program delovne organizacije rezultat konsenza (ali tudi ne) vodstva delovne organizacije, kako na snovanje programa vplivajo druge prevladujoče skupine v določenem okolju in koliko na to sploh lahko vplivajo delavci v delovni organizaciji. Bolčić, S. (Suprostavljene interese i delovanje SKJ u razvijanju zajedništva interesa, CDI, Beograd, 1983, str. 176) navaja mnenja različnih socioprofesionalnih skupin v delovnih organizacijah o tem, čigavi interesi v jugoslovanski družbi se najbolj upoštevajo in čigavi najmanj. Najbolj se upoštevajo interesi vodilnih ljudi (61%) in strokovnjakov (22%), najmanj pa delavcev v neposredni proizvodnji (38%), kmetov (23%) in mladih ljudi (28%).

Kot konkreten primer navajam dve delovni organizaciji in odnos vodilnih in vodstvenih delavcev do inoviranja. V prvi delovni organizaciji so ti delavci tudi sami inovatorji in celo nosilci različnih nagrad in priznanj za inovatorje; pri kandidiranju za vodilne in vodstvene funkcije v delovni organizaciji pa morajo v svojo zasnovo razvojnega programa vključiti tudi t. i. »inovativni« program. »Inovativna« usmerjenost teh delavcev je v tej delovni organizaciji najmočnejši spodbujevalnik socialnega ozračja, ustreznega za inoviranje.

V drugi delovni organizaciji vodilni in vodstveni delavci nimajo a priori odklonilnega odnosa do inovativnosti, temveč je bolj posledica gospodarskega položaja delovne organizacije. To pomeni, da v položaju, ko se morajo v delovni organizaciji boriti za neprekinjenost produkcijskega procesa (ko je dnevno vprašljiva razpoložljivost potrebnih surovin in reprodukcijskega materiala in ko so najbolj pomembne tiste inovacije, z realizacijo katerih nadomeščajo uvožene surovine in reprodukcijski material z domačim) – torej za golo preživetje, inovativni predlogi motijo ta boj. Kajti v takšnem položaju je preživetje oz. zmaga v tem boju že inovacija. Zato so v takšnih razmerah inovativni predlogi označeni kot pot do lahkega zaslužka, kot zanemarjanje delovnih obveznosti, kar običajno povzroča neposredni konflikt med inovatorji in vodilnimi in vodstvenimi delavci.

Prav tako je eden od kazalnikov odprtosti respondentov do sprememb njihova percepcija nujnosti po spremembah v njihovem delovnem okolju bodisi kot nujnost po spreminjanju (izboljševanju) delovnih postopkov ali delovnih pogojev bodisi kot nujnost po spreminjanju zastarele tehnologije ali pospeševanja inoviranja. Zanimive so naslednje ugotovitve:

- o nujnosti po spremembah največ razmišljajo tisti respondenti, ki so v neposrednem stiku s produkcijo: kot neposredni producenti ali pa kot nadzorniki oz. usmerjevalci procesa;

- ti so tudi najmanj zadovoljni z razpoložljivostjo informacij, ki so nujno potrebne za njihovo delo (predvsem so to respondenti z višjo in visoko izobrazbo in temu ustrezno strokovno usposobljenostjo);

- respondenti, ki po doseženi izobrazbi, strokovni usposobljenosti in vrsti dela, ki ga opravljajo, zasedajo visoke (ali višje) položaje v organizaciji, so manj pozorni do sprememb delovnih razmer in zastarele tehnologije in menijo, da je v organizaciji predvsem potrebno spreminjati delovne razmere in pospeševati inoviranje. To lahko pojasnimo kot nujnost po iskanju rešitev z dano tehnologijo (kar vnaprej ne določa ne njene zastarelosti ne njene modernosti) in s takšnimi inovativnimi rešitvami, ki ne zahtevajo radikalnih (tehnoloških) sprememb.

Kljub skopi razsežnosti predstavljenih ugotovitev se vsiljuje domneva, ki hkrati tudi potrjuje bolj ali manj veljavno prakso: razvoj ter organizirano in načrtno raziskovalno delo sta dve ločeni področji v organizacijah, ki se le redko povežeta. Dokaz za to (eden od mnogih) je ravno ločevanje in nepopolno obravnavanje (in kot posledica tega očitno tudi obvladova-

nje) delovnih razmer, delovnih postopkov, (zastarele) tehnologije in (neintenzivne) inovativnosti. To potrjujejo tudi naslednje ugotovitve:

- da je zelo malo verjetno, da se bodo v organizacijah, kjer uvajajo nove linije tekočega traku, pojavljale tako radikalne inovacije, kot so izumi; je pa več možnosti za tehnične izboljšave in koristne predloge in njihovo realizacijo;

- več možnosti za izume in njihovo realiziranje je v organizacijah, kjer uvajajo nove tehnološke procese; tovrstna sprememba pa sploh izrazito ugodno vpliva na pospešeno pojavljanje (produciranje) in tudi realizacijo tehničnih izboljšav in koristnih predlogov.

To je hkrati tudi dokaz za znano nezaupanje do domačega izvirnega znanja (tj. že posledica tega), kar se neposredno odraža v pretirani odvisnosti od tujega znanja ter v neorganiziranosti (oz. slabi organiziranosti) produkcije in (nezadostne in neustrezne) uporabe domačega znanja. Dokazov za to je več. Če nas ugotovitve ene raziskave, ki razkrivajo nezadovoljivo načrtovanje raziskovalnega dela ali celo to, da tega preprosto ni, da je združevanje dela in sredstev z drugimi organizacijami (zaradi raziskav, omejeno predvsem na pogodbeno razmerje, ne prepričajo povsem, potem nas bolj uspešno lahko prepričajo naslednji rezultati (v raziskavo smo zajeli 484 TOZD, DSS ali enovitih DO iz vseh gospodarskih dejavnosti v Sloveniji):

- le v polovici organizacij imajo ustrezno organizirano raziskovalno razvojno delo; to pomeni v eni od oblik, kot so raziskovalne skupine, enote, TOZD ali celo DO (v SOZD);

- za raziskovalno razvojno delo so v teh organizacijah v letu 1981 povprečno namenili 0,69% sredstev iz celotnega dohodka; za naslednja leta pa so v povprečju predvideli 0,83% sredstev (v povprečju namenjajo največ sredstev za raziskovalno razvojno delo v industriji – 1,07%, načrtujejo 1,27%; najmanj v dejavnosti promet in zveze – 0,04%, načrtujejo pa 0,06%;

- v več kot polovici organizacij, v katerih so raziskovalne enote, pridobivajo potrebna sredstva največ s svobodno menjavo dela med TOZD v DO ali v SOZD (reducirano na pogodbeno razmerja), manj pa z združevanjem dela in sredstev z drugimi organizacijami.

Če se v organizacijah malo ali sploh ne odločajo za združevanje dela in sredstev z ustreznimi drugimi organizacijami, pomeni, da se s tem ne odločajo za ustvarjanje skupnega prihodka oz. dohodka iz skupnega prevzemanja tveganja, kar ne krni le realizacije več investicijsko zahtevnih inovacij, temveč tudi načrtovanje raziskovalno razvojnega dela v tistih organizacijah, kjer raziskovalno razvojno delo sploh načrtujejo in usmerjajo.

Zato je povsem razumljivo, da v organizacijah in njihovih raziskovalnih enotah največkrat le razvijajo znane (že vpeljane) tehnologije in realizirajo predvsem tiste inovacije (inovativne predloge), ki ne zahtevajo

veliko sredstev in pri katerih je ugodni gospodarski učinek razviden takoj ali v kratkem časovnem obdobju.

V delovnih organizacijah za ustrezno in kakovostno raziskovalno delo primanjkuje (kvalitetnih) strokovnjakov različnih profesionalnih usmeritev. To poskušajo premostiti različno: s pospešenim štipendiranjem kot obliko ekspanzivne kadrovske politike ali z dodatnim usposabljanjem delavcev. V nekaterih delovnih organizacijah (seveda le v redkih in takšnih, ki jih lahko označimo ne le kot raziskovalno razvojno intenzivne, temveč ki so celo v svetovnem vrhu) v sodelovanju z visokošolskimi ustanovami uvajajo nove programe študija na dodiplomski in podiplomski stopnji. Drugod omogočajo študij v tujini (predvsem na podiplomski stopnji), ki je hkrati tudi neposreden prenos znanja. Najbolj pomembni viri strokovnih informacij, ki jih strokovnjaki uporabljajo, so osebni stiki s strokovnjaki na istih ali podobnih delovnih področjih; to je tudi ugotovitev, ki temelji na izsledkih navedenih raziskav avtorice.

Razen tega so raziskovalci preobremenjeni z obvladovanjem težav iz drugih organizacijskih enot, kar finančno in časovno ovira raziskovalce pri iskanju izvirnih rešitev. In če opredelimo izum kot najradikalnejšo inovacijo, za katero je potrebnih največ virov, potem je jasno, da vsi naštet dejavniki destimulativno vplivajo tudi na njihovo produkcijo. Zanimivo pa je, da ti dejavniki stimulatивно vplivajo na produkcijo manj radikalnih inovacij – predvsem v obliki tehničnih izboljšav (sistem nagrajevanja, poenostavljanje tehnoloških postopkov, prekoračevanje norm, vpeljane tuje tehnologije, izboljšanje delovne storilnosti).

Kot zanimiv primer navajam raziskovalne rezultate angleških raziskovalcev (Langrish et al.: *Wealth from Knowledge*, The Macmillan, London, 1972, str. 61, 71). Ti so opredelili relativno pomembnost dejavnikov, ki pozitivno ali negativno vplivajo na uvajanje izumov v nekaterih britanskih industrijah. Spodbujevalni dejavniki so naslednji: podpora vodstvenih delavcev, identifikacija potreb in ciljev, dejavnost strokovnjakov, razpoložljivost različnih virov, realizacija potencialno uporabnega odkritja, vladna pomoč ter sodelovanje v firmi in zunaj nje. Zaviralni dejavniki pa so naslednji: nerazvijanje novih tehnologij, neprilagojenost zahtevam trga, pomanjkanje različnih virov, odpor do novih idej, ravnodušnost vodstvenih delavcev do inovacij, nesodelovanje v firmi in zunaj nje. To dokazujejo tudi podatki o številu različnih (po kakovosti) inovativnih predlogov, ki so jih avtorji v obdobju 1976–1981 prijavili v raziskavo zajetih organizacijah:

- število inovativnih predlogov z večanjem radikalnosti močno upada; npr. v 36 organizacijah v industriji so avtorji prijavili v omenjenem obdobju 68 izumov, v 186 organizacijah 3126 tehničnih izboljšav in v 144 organizacijah 3482 koristnih predlogov;

- prav tako upada pogostost posameznih vrst inovativnih predlogov od prijavljenih prek realiziranih do nagrajenih oz. za katere so avtorji-inventorji prejeli odškodnino: npr. od 68 izumov, ki so jih inventorji v

petih letih prijavi v 36 organizacijah, so jih v 32 organizacijah realizirali 56, za 34 izumov pa so inventorji v 18 organizacijah prejeli odškodnino;

– raziskovalci so praviloma prijavi manj raznih inovativnih predlogov (tudi izumov) kot drugi delavci-inovatorji v organizacijah: npr. v industrijskih organizacijah so raziskovalci prijavi 26 izumov, 114 tehničnih izboljšav in 174 koristnih predlogov, medtem ko so drugi delavci-inovatorji v tem obdobju prijavi 88 izumov, 2890 tehničnih izboljšav in 2192 koristnih predlogov.

Temeljna ugotovitev je, da so bistvene ovire in omejitve vsakega inovativnega (prav posebno pa še inventivnega) dela v samih organizacijah, manj pa zunaj njih – v njihovem okolju. To ne pomeni, da okolje ne vpliva odklonilno oz. zaviralno na inovativnost v organizacijah; bolj verjetno je, da ti zunanji zaviralni dejavniki kopičijo zaviralne dejavnike, ki delujejo v samih organizacijah. To tudi pomeni, da se inoviranje (predvsem pa izumljanje) pojmuje kot navdih, kot problem avtorjevega interesa in veselja, ne pa kot posledica dolgotrajnega in usmerjenega (raziskovalnega) dela.

Če se vprašamo, kako nadaljevati z raziskovanjem inovativne problematike, da bi rezultati čim bolj pomagali pri obvladovanju in usmerjanju teh procesov, je odgovor zelo enostaven: na vseh točkah inovacijskega procesa s problemskim oz. naddisciplinarnim pristopom. Več pozornosti pa je potrebno nameniti predvsem proučevanju in ugotavljanju, katere so tiste skupine ali posamezniki (akterji) in kakšne položaje imajo v različnih hierarhijah, da s svojim delovanjem zavirajo in pospešujejo inovacijske procese oz. še prej, ali sploh ustvarjajo ozračje (socialno), ki je osnovni pogoj vsake ustvarjalnosti. Kajti inovativnost v organizacijah in odnos do nje je del veliko celovitejših procesov: odnosa do novega, odnosa do (novega) znanja, odnosa do inovativnosti na societalni ravni. Pri tem je še posebej potrebno poudariti, kateri so tisti dejavniki v družbi – v posameznih okoljih, ki zavirajo prodor (novega) znanja, ki preprečujejo, da bi se znanje organiziralo kot revolucionirajoča sila produkcijskih odnosov. Zato sta pomembna moč in vpliv tistih skupin (ali posameznikov), ki zaradi teritorialno omejenih interesov niso sposobne in zmožne organizirati znanja v mejah svojega delovanja, še manj pa prek teh meja v dovolj velike sisteme, ki ne bi bili sposobni ustrezno reagirati le na zahteve v sistemu (zahteve ljudi in organizacij v republikah in pokrajinah ter v državi), temveč tudi ustrezno reagirati na zahteve na svetovnem trgu. To dejansko pomeni združevanje dela in sredstev (organizacija produkcije v ustreznih produkcijskih enotah) na jugoslovanski ravni, ne pa omejevanje produkcijskih procesov in virov v nacionalnih mejah, torej pristajanje na avtarkijo.

Na mikroravni pa to pomeni pojmovanje in proučevanje inovacijskih procesov in inovacij kot dejavnikov pospešene rasti (dohodka, organizacije itn.) ter grožnjo vsaki tehnološki (vsaj!) stagnaciji. Vsaka uporabljena inovacija nosi v sebi vedno korak v neznano; v razvoju tehnologije in v

upravljanju produkcije in distribucije inovacij. Zato zahteva vsaka inovacija ne le spremembe v tehnološkem procesu (seveda najbolj radikalne med njimi), temveč tudi v načinu upravljanja novega procesa ter v sprejemanju takšnih odločitev, ki se nanašajo na bodočnost inovacije in celotne organizacije. Potrebe in zahteve po celoviti rasti in razvoju organizacije se neposredno soočajo z negotovostjo in tveganjem inovacij (njihove produkcije in realizacije) pri konsistentnih odločitvah, ki so posledica povezanega sodelovanja vseh vključenih in predvsem ključnih nosilcev odločanja.

Tako se naenkrat soočamo s prizadevanji za pospeševanje inovacijskih procesov (in pred tem ustvarjanje »ustvarjalnega« ozračja), ki se ne sme usmerjati preprosto k »povpraševanju« po inovativnih rezultatih, temveč mora temeljiti na interaktivnem odnosu med znanostjo, tehnologijo in povpraševanjem po inovacijah.³ Zanikanje ene ali druge razsežnosti običajno negativno vpliva ne le na uspešno inoviranje in uporabo inovacij, temveč tudi na uporabljivost že razpoložljivih znanstvenih in sploh raziskovalnih rezultatov v praksi. Eden temeljnih pogojev pa je tudi učinkovit informacijski sistem, ki omogoča pretok in dostopnost do različnih informacij različnim skupinam in posameznikom, ki sodelujejo v inovacijskem procesu bodisi kot inovatorji bodisi kot realizatorji inovacij.

³ Mowery in Rosenberg v svojem članku *The Influence of Market Demand Upon Innovations* (Research Policy, No. 8/1979, str. 102–135) formulirata temeljne postulate prediktivne teorije inovacij kot osnove oz. izhodišča ustrežnejše politike:

- motivacije zgolj posamičnih firm ne morejo biti gonilo raziskovalnih projektov;
- posamične motivacije ne moremo enostavno transmutirati v točno določen inovativni odgovor;
- izrazit vpliv ponudbe uporabnih znanosti in tehnologije ter dejavnikov, ki vplivajo na probleme in njihovo inovativno rešitev.

DARKA PODMENIK

Sociologija kot uporabna znanost? (II)

Meje institucionalne intervencije

V nadaljevanju bomo predstavili tri različne raziskovalne projekte, ki jih po kriterijih, navedenih v prejšnjih poglavjih, lahko uvrščamo v bolj ali manj popolne akcijske raziskave.

Prvi primer, imenovan »Institution Building«, lahko opredelimo kot »mejni primer«, ki ob temeljnih lastnostih inženirskega modela vsebuje tudi nekatere lastnosti akcijskega projekta. Druga dva primera (»dezinstitucionalizacija« in »negacija institucije« pa sta nesporno akcijska projekta.

Primerjava teh treh modelov je mogoča z uvedbo pojma »institucionalne intervencije«, ki ga v kontekstu socio-analize institucij opredeljuje Loureau.¹³ Raziskava na terenu oziroma intervencija, ki jo analiziramo »kot tako«, je za Loureauxa pomembnejša od induktivne spoznave, ki na papirju razvija različne teoretske koncepte (ki so lahko funkcionalistični, strukturalistični, ekonomski, politični in drugačni, so pa nujni del analize). Institucionalno intervencijo opredeli kot prakso, ki z individualno ali skupinsko refleksijo razkriva snov, ki ni nič drugega kot odnos med posamezniki oziroma skupinami in institucijami. Vstop raziskovalca oziroma analitika v določene že utečene družbene razmere je moteč in »institucionalni odnosi se prično osvetljevati s samim dejstvom, da je struktura motena«. ¹⁴ Refleksija dogajanja na terenu je razkritje oziroma analiza konfliktov, ki so bili (manifestno ali latentno) navzoči že pred tem. Vloga raziskovalca v »plesu, ki je spravljen na svetlo skrito ali neizrečeno strukturo organizacije«, ¹⁵ iz analize ne sme biti izločena: če je, se intervencija izrodi ali v »divjo intervencijo«, katere edini namen je provokacija, ali pa v »ideološko-reformistično intervencijo«, katere naloga je zavarovati samo sebe.

¹³ R. Loureau: *L'analyse Institutionnelle*, les Editions de Minuit 1970.

¹⁴ Prav tam.

¹⁵ Prav tam.

Vsaka raziskava »na terenu« je torej intervencija v družbeno okolje (ki je določljivo le v institucionalnih mejah): med posameznimi raziskavami pa obstajajo razlike v sredstvih in ciljih ter v stopnji in doslednosti raziskovalčeve refleksije.

Opisi primerov, ki sledijo, so indikativni iz dveh vidikov: kot informacije o poteku ter rezultatih različnih akcijskih modelov in kot dokumenti o (samo)refleksiji (»analitikovem institucionalnem kontratransferu«, kot to imenuje Loureau) sodelujočih raziskovalcev oziroma strokovnjakov. Ta drugi vidik nas sili v stalne primerjave in ocene lastnega položaja oziroma že izkustveno spoznanega stanja tukaj ali kje drugje.

V začetku šestdesetih let se je vrsta (različno usposobljenih) ameriških strokovnjakov pričela ukvarjati z izdelavo modela institucij, imenovanega »Institution Building« (Razvijanje institucij), ki je del ameriškega programa za nerazvite,¹⁶ vključuje pa: izdelavo teoretičnih konceptov, uvajanje modelov na tujih tleh, usposabljanje strokovnjakov za vodenje novih institucij in razvijanje delovnih strategij. »Institution Building« lahko označimo kot model za planiranje, strukturiranje in vodenje novih ali rekonstruiranih organizacij. Uvaja spremembe vrednot, načinov delovanja, materialnih in socialnih tehnologij: uzakonja, pospešuje in varuje normativne ter akcijske vzorce, vzdržuje podporo in komplementarnost z okoljem.¹⁷ Nosilci tega izrazito elitističnega modela (člani politične in strokovne elite), ki razpolagajo z vso uradno, pravno-politično močjo, so prepričani, da so družbene spremembe vodljive in predvidljive, njihov končni cilj pa je institucionalizacija že naprej določenih sprememb.

Model je do potankosti operacionaliziran in po mnenju avtorjev primeren za uvajanje kakršnihkoli – razen prisilnih – sprememb v katerikoli deželi in ob vsakem času. Ob takšnih a priori pozitivnih vrednostnih izhodiščih v modelu ni prostora za preverjanje rezultatov, refleksijo pomanjkljivosti, če ne že napak, redefinicijo ciljev ipd. Modeliranje institucij je v celoti instrumentalno in inženirsko, njegova vsebina pa je nekakšna sinteza pragmatizma (izkušenj na terenu) s teorijo (sociološkimi konceptijami). Čeprav v izvedbeni fazi uporablja politične metode, bi ga težko opredelili za politični model; ne ukvarja se s prerazporeditvijo družbene moči. Kot strokovno-tehnološki model pa zaradi elitističnih izhodišč hitro naleti na lastne meje; ogrozi ga sleherna radikalnejša inovacija.

V analizi šestih indijskih izobraževalnih ustanov S. R. Ganesh¹⁸ kritično ocenjuje inženirski odnos do razvijanja institucij; pomanjkljivosti modela vidi predvsem v vrednostni nedoslednosti; zapostavljanju specifičnih okoliščin, ki so značilne za posamezna družbena okolja; v formalno-organizacijski usmerjenosti, ki stopnjuje tehnokratizacijo in birokratiza-

¹⁶ V okviru United States Agency for International Development (USAID).

¹⁷ M. J. Esman v Ganesh S. R.: *Institution Building for Social and Organizational Change. An Appreciation. Organization Studies*, 1/3, 1980, str. 210.

¹⁸ Prav tam.

cijo; v pretiranem poudarjanju vloge elite in zanemarjanju vloge tistih, katerim so institucije namenjene. Rešitve, ki jih predlaga, izpopolnitev inženirskega modela z evolucionističnim modelom, so predvsem konceptualne narave. Po njegovem mnenju je model treba prirediti tako, da bo dovzeten za vplive iz okolja, da njegovi cilji ne bodo enosmerno in za naprej zastavljeni, da ga bo mogoče ob preverjanju sprotnih podatkov vedno znova popravljati, in podobno.

Dezinstitucionalizacija je bila poseg, ki ga je v začetku šestdesetih let inicirala ameriška vlada zato, da bi zmanjšala število institucij, ki so skrbele za deviantno in odvisno ameriško populacijo: mladoletne prestopnike, kaznjence, umobolne in ostarele. (Premestitev iz tradicionalnih v alternativne institucije, kot so, npr., komune, družine, individualna ali skupinska prebivališča, naj bi zajela 50 odstotkov umobolnih in 60 odstotkov ostarelih).¹⁹ Čeprav so bila konceptualna izhodišča (cilji, izbor alternativnih oblik oskrbe, kritika tradicionalnih institucij) dezinstitutacionalizacije za vse štiri vrste deprivilegirane populacije enotna, so bili rezultati različni. Nastajale so predvsem alternativne institucije za umobolne in ostarele, manj za mladoletne prestopnike in še manj za kaznjence.

Pri ocenjevanju uspešnosti alternativnih institucij so strokovnjaki naleteli na celo vrsto težav. Naj omenimo samo nekatere: neenotnost kriterijev za ocenjevanje uspešnosti, neskladje med kvantitativnimi in kvalitativnimi kriteriji oziroma splošno pomanjkanje avtonomnih kriterijev, s katerimi se ne bi neprestano vrteli v krogu primerjave med tradicionalnimi in alternativnimi oblikami, neprimerljivost rezultatov in končno tudi pomanjkanje konceptualnega (teoretičnega) okvira, v katerem bi se dalo razbrati smisel celotnega procesa.

Te pomanjkljivosti lahko razumemo kot simptome stanja, v katerem je dezinstitutacionalizacija zastala, in ki ga eden od komentatorjev imenuje »neskladje med obljubljenim in danim«. V prvi fazi procesa dezinstitutacionalizacije je namreč prevladovalo prepričanje, da že sama premestitev varovancev pomeni tudi izboljšavo njihovega življenja. Analiza rezultatov pa je pokazala drugače: življenje in oskrba se v alternativnih institucijah nista bistveno izboljšala, kar naj bi pomenilo, da je dezinstitutacionalizacija potekala v mejah, določenih ob svojem začetku, to je kot premestitev varovancev, »boljše življenje« pa je ostalo stvar prepričanja oziroma ideologije.

Neskladje med ideologijo in prakso je razlagalcem dezinstitutacionalizacije dalo misliti: v prvi vrsti so se zavedli pomanjkljivosti metodološkega in teoretičnega arzenala, s katerim so bili oboroženi ob vstopu v akcijo, ob tem pa tudi neskladnosti v vrednostnih, strokovnih in tehničnih izhodiščih, podvrženosti stereotipom in politično-ekonomskim motivom, podcenje-

¹⁹ Leta 1963 je predsednik Združenih držav Kennedy zahteval od vlade, da zmanjša število mentalnih bolnikov v umobolnicah za 50 odstotkov; leta 1967 je zahteval podobno (za kriminalce) predsednik komisije za zakonsko izvedbo (Law Enforcement) in leta 1971 posebni komite za ostarele.

vanja vplivov iz okolja, zanemarjenja osebnostnih značilnosti idr. Vprašanje je, v kolikšni meri kritična refleksija udeležencev in spremljevalcev procesa dezinstitutionalizacije pomeni tudi preseganje njegove »ideološke faze«. V skrajnih posledicah kritika »prevlade ideologije nad teorijo« izzveni v klic po teoriji ali metodologiji, ki naj bi pokazala »pravo stanje« v pravi luči. Ali kot pravi eden od interpretov: »Lekcija, ki smo se je naučili, je, da je treba neprestano pojasnjevati meje med ideologijo in teorijo«.²⁰

Mnenja o prihodnosti institucionalnih alternativ so deljena; zblizujejo se, ko gre za usodo institucij, namenjenih enotni populaciji: so rahlo optimistična glede mladostniških prestopnikov in umobolnih, kritična glede ostarelih in pesimistična glede kaznjencev. (Verjetno zaradi podatkov, ki kažejo, da se je po razcvetu dezinstitutionalizacije število delinkventov povečalo v petih letih za 50 odstotkov, kar je pripeljalo ZDA na tretje mesto v svetu, za SSSR in Južno Afriko).²¹

V tretjem primeru gre za izrazito politično organizirano in usmerjeno gibanje, ki je temeljito teoretično in ideološko utemeljeno. Gibanje je bilo od leta 1973 organizirano v Demokratski psihiatriji in je imelo podporo pri italijanskih levih partijah, največji politični uspeh pa je doseglo s sprejetjem zakona o ukinitvi umobolnic v Italiji (zakon št. 180, sprejet leta 1978), ki je ob zakonu o ločitvi in zakonu o pravici do abortusa bistveno prispeval k demokratizaciji sodobne italijanske družbe.

Teoretsko izhodišče »negacije institucije« (kot gibanje imenuje utemeljitelj F. Basaglia)²² lahko definiramo (v primerjavi z antipsihiatrijo D. Cooperja ali R. Lainga) kot zrevolucionirano obliko antipsihiatrije, to je kot psihiatrijo, ki neprestano niha med željo po samoukinitvi in potrebo po zdravju: umobolne je mogoče ozdraviti le z emancipacijo, emancipacija pacientov pa je mogoča le kot ukinitvev psihiatrične institucije. Podobno antipsihiatrom tudi Basaglia interpretira duševno bolezen kot rezultat družbenih protislovij, nakopičenih v posamezniku. Temeljno družbeno nasprotje je razredno in tega psihiatrija ne rešuje, temveč vzdržuje. Po mnenju F. Basaglie je psihiatrija strokovna institucija, katere naloga je, da z zapletenimi tehnološkimi postopki prikriva temeljna družbena nasprotja in hkrati ta nasprotja poudarja s tem, da izbóča vedno nove deviantneže. Strokovnjaki, nosilci psihiatrične institucije, imajo dve možnosti: da se sprijaznijo z zahtevami oblasti in postanejo njeni ideologi ali pa, da se postavijo na stran zatiranih in se z njimi borijo za uveljavljanje skupnih interesov.²³ »Terapija se odkriva kot integracijsko, politično dejanje«, ki razjasnjuje potrebo po »stalnem lomljenju linij akcije, ki se

²⁰ Felton B. J. in Shinn M.: Ideology and Practice of Deinstitutionalization, v *Institutions and Alternatives*, Journal of Social Issues, Vol. 37, št. 3, 1981, str. 171.

²¹ Prav tam.

²² *L'Instituzione negata*, Einaudi, Torino, 1968, priredil F. Basaglia.

²³ Institucije nasilja v Negaciji institucije – corpus Franka Bazalje, Vidiki št. 5, 1982. – Edina možnost za uspešno terapijo je, »da ohranja povezanost bolnika z njegovo preteklostjo – ta je vedno preteklost tlačenja in nasilja – osveščujoča o tem, kje so viri tlačenja in nasilja«.

jih takrat, ko se vključijo v sistem, mora prav zaradi tega postopno negirati in rušiti.«²⁴

Prihodnost negacije institucije je za Basaglio ostala nejasna: na eni strani je videl nevarnost, da lahko družbena struktura, ki temelji na normah, zaduši negacijo, ki je utemeljena le kot permanentno gibanje: po drugi strani pa je videl možnosti za razširitev prostora, v katerem se bo »nadaljevalo miniranje – danes s terapijskimi skupnostmi, jutri z novimi oblikami zoperstavljanja in zanikanja – dinamike oblasti, ki je izvor regresije, bolezni, izključitve in institucionalizacije na vseh nivojih.«²⁵ Vendar negacija ni sama sebi cilj, cilj negacije je družba, v kateri »bodo lahko upravljali z javnimi zadevami ne le partijski aparat in delavski razred, ki ga partija predstavlja, ampak tudi celoten sloj tistih, ki jih je družba izključila...«²⁶

Če pustimo ob strani ideološke ugotovitve in posledice (ki lahko delujejo dolgoročno in v različnih socialnih kontekstih), lahko ugotovimo, da se je negacija institucije ustavila pred vrati velikih italijanskih mest. Teritorialna psihiatrija, organizirana v Centrih za mentalno zdravje,²⁷ je zaživela in nadomestila klasične oblike tretmana umobolnih le v manjših mestih Arezzu, Ferrari, Perugii, Gorici, npr.), v velikih mestih pa so umobolni, hospitalizirani v splošnih bolnišnicah, ostali podvrženi tradicionalnim metodam zdravljenja.

Če se povrnemo k Loureaou, je prava (ne provokativna, niti ideološka) intervencija stalna analiza zahteve, »in sicer hkrati izrecne zahteve vodilnih – klientov, zmedene in protislovne zahteve skupine – klientov in implicitne analitike zahteve.«²⁸ Predmet analize niso zahteve same po sebi, temveč obrisi (odslikave, odtisi), ki so jih te zahteve zarisale v socialnem okolju, in ki imajo vedno predznak negativnega, kakorkoli že to negativno imenujemo (medosebni konflikt, disfunkcija birokracije ali celo razredni boj). Socioanaliza kot opredelitev koncepta negativnega in kot analitična intervencija stalno niha med skušnjavo, da bi postala del institucij, ki zanjo jamčijo, ali da bi se spremenila v »krizoanalizo«; z drugimi besedami: socioanalitik se nenehno sooča z dilemo: ali postaviti družbo pod vprašaj in abstracto ali in vivo. »Vendar je prisiljen izbrati, saj se ta negotovost navezuje toliko na stanje znanosti kolikor na stanje socialnih sil, znotraj katerih igra svojo igro.«²⁹

Na kontinuumu možnih odločitev so naši primeri zelo daleč »vsak-sebi«. Prvi ekstremni primer je negacija institucije, kjer gre za istočasno

²⁴ Prav tam, str. 50.

²⁵ Prav tam, str. 62.

²⁶ Brod koji tone, prav tam, str. 14.

²⁷ Teritorialna psihiatrija (uzakonjena leta 1968 z zakonom št. 431) je organizirana po Centrih za mentalno zdravje (CIM). CIM so bili ustanovljeni glede na število prebivalcev: na vsakih 200.000 prebivalcev eden. Stranke sprejemajo dvanajst ur na dan, nimajo ležišč in ponoči obratuje le dežurna služba. V CIM so zaposleni psihiatri, psihoterapevti, socialni delavci, sestre, razni prostovoljci idr.

²⁸ Loureau R.: prav tam, str. 280.

²⁹ Prav tam, str. 289.

analizo več vrst zahtev (oblasti, nosilcev negacije in njihovih klientov) in za ekspliciten koncept negativitete (koncept razrednega boja). Hkrati pa ta primer ekstremno odstopa glede na vrednostno opredelitev strokovnjakov; tu ni nikakršne dileme, akcija poteka »v živo« do meje, ko se iz strokovnega spremeni v politični projekt. Prek te meje socioanaliza ne seže.

Odstopanje v smeri drugega ekstrema pomeni »Institution Building«, v katerem ni eksplicitno poudarjena nobena od zahtev. Implicitno se pojavljajo strogo strokovno definirane zahteve raziskovalcev, omejene na konceptualne popravke. V abstraktnem soočanju modelov je mogoče zaslutiti strokovna nasprotja, ki pa ostajajo nereflektirana in brez pove-zave z družbenim kontekstom. Delo strokovnjakov na terenu je nekakšna eksekutiva, ki poteka po poprej predvidenih shemah. Ker model ne zahteva povratnih informacij, ostaja analiza strogo abstraktna, položaj na terenu pa nereflektiran.

Dezinstitucionalizacije je primer kliničnega akcijskega pristopa; posebnost tega primera je v tem, da so se organizacijske spremembe (na pobudo politične eksekutive) pojavile pred organizirano terapevtsko intervencijo. Analiza intervencije razkriva več vrst zahtev (politične eksekutive, strokovnjakov-terapevtov in drugega osebja, klientov, okolja), vendar stopajo vedno znova v ospredje zahteve strokovnjakov-terapevtov. Zato se tudi koncept negativitete omejuje predvsem na odnose med strokovnim osebjem, delno pa na odnose s klienti in včasih na odnose z dejavniki iz okolja (družino, vaško skupnost, ipd.). Refleksija intervencije je pomanjkljiva; pretirano ukvarjanje z lastnimi napakami kaže na nezmožnost konfrontacije z drugimi dejavniki, ki so odločilno vplivali na rezultate projekta. Pri tem imamo v mislih zlasti razmerja med strokovnjaki in politično elito; rezultati uspešnosti alternativ so namreč pokazali, da so se z dezinstitucionalizacijo realizirale zahteve politikov (zmanjšalo se je število tradicionalnih institucij za oskrbo deprivilegiranih), niso pa bile uresničene zahteve strokovnjakov-terapevtov (kvaliteta življenja pacientov se ni bistveno spremenila, ni se zmanjšalo število pacientov v oskrbi). Glede na dejstvo, da so dezinstitucionalizacijo spodbudili politiki, je reakcija strokovnjakov, ki se kaže na eni strani kot tarnanje nad neskladjem med »obljubljenim in danim«, »teorijo in prakso«, nad »prevlado ideologije«, na drugi strani pa v prevzemanju vse krivde nase, v medsebojnih (strokovnih sicer) razprtijah in v strogih samozahtevah (po boljši teoriji, enotnih konceptih, izpopolnjeni metodologiji), dokaj iracionalna.

Vsebina zahtev, v imenu katerih poteka intervencija, je lahko še tako »dobra« oziroma nesporna, a reakcije nanjo in njeni rezultati so nični; to pa zato, ker niso odvisni od vsebine, temveč od načinov in možnosti za izvedbo. Refleksije analitikove oziroma raziskovalčeve vloge ne moremo razumeti le kot stalno premlevanje lastnih zahtev, temveč tudi kot refleksijo »zahteve, ki nam jo je postavila, in ki jo postavlja realnost spre-

membe».³⁰ Če se akcijsko raziskovanje veže na družbene spremembe (mikro in makro), in to se po mnenju številnih avtorjev dogaja, potem je nujno (tako kot ugotavlja Badura³¹) politično. Med posameznimi akcijskimi projekti so velike razlike, in sicer v meri, do katere se raziskovalci te nujnosti zavedajo (in jo tudi reflektirajo), v izbiri in uporabi političnih sredstev, v stopnji (ne)avtonomnosti, v odnosu do obstoječih nosilcev politične moči in v sposobnosti »dobojevati bitko do konca«, to je uresničiti in oceniti spremembo.

»Političnost« naših treh primerov je povsem različna; negacija institucije in Institution Building sta projekta, ki sta bila izvedena s političnimi sredstvi, prvi neodvisno od nosilcev oblasti (v povezavi z opozicijskimi strankami), drugi kot del vladine eksekutive.

Analiza akcije v prvem primeru jasno reflektira ideološke in politične spopade z nosilci politične moči (vključno z občasnimi zavezniki), v drugem primeru odnos z nosilci politične moči ostaja popolnoma nereflektiran.

Najbolj zapleten je primer dezinstitutionalizacije. V analizi avtorji ostro razmejujejo med političnimi in strokovnimi cilji, iz česar lahko sklepamo, da ločujejo tudi med sredstvi. O političnih sredstvih sicer ne razpravljajo, zato pa toliko bolj o strokovnih (teoretičnih konceptih ter metodologijah). Takšne razprave so do določene mere utemeljene, vendar lahko postanejo same sebi namen. To, česar raziskovalci niso sposobni reflektirati (v omenjenem zborniku), je dejstvo, da je dezinstitutionalizacija (kot strokovni projekt) le eden od načinov (sredstev) za realizacijo političnega projekta, in da kot taka ne more uresničiti lastnih, posebnih ciljev. Če bi to hotela, bi morala jasno opredeliti svoje zahteve in (v konfrontaciji z nasprotnimi zahtevami) izbojevati vsaj delno avtonomijo.

³⁰ Orlando Fals Borda: El problema de como investigar la realidad para transformarla. Ediciones Tercer Mundo, Bogota, 1979, druga izdaja. Prevod (po izboru F. Adama) J. Sterle, Časopis za kritiko znanosti št. 53–54, 1982.

³¹ Badura, prav tam.

GOJKO STANIČ

UDK 327.323:141.821

Razvoj Marxove in Engelsove teorije partije od 1860. do 1895. leta (II. del)

Marx je na osnovi poglobljenih političnoekonomskih raziskav v petdesetih in šestdesetih letih opozoril na zakonitosti zaostrovanja notranjih protislovij kapitalizma. Z veliko nestrpnostjo je pričakoval novo družbenoekonomsko krizo. Pod vplivom ekonomske krize in v razdobju bojev za nacionalno samostojnost so se v začetku šestdesetih let ponovno samoniklo vzbudile proletarske množice. Začele so se organizirati.*

V Nemčiji so delavci pod vodstvom Lassalla ustanovili »Splošno nemško delavsko združenje«. Nastala je samostojna delavska politična stranka. Marx in Engels sta pozdravila pojav take od buržoazije neodvisne politične organizacije proletariata. Kritizirala pa sta Lassalovo idealiziranje nadrazredne vloge države v boju za socialistično preobrazbo. Oporokala sta Lassalovi ideji železnega zakona mezde. Nista se strinjala s sektaško politiko do kmetov. Engels je opozarjal na nerealna pričakovanja Lassalla v zvezi s splošno volilno pravico. Zelo ostro sta napadala lidersko obnašanje Lassalla in Schweitzerja, kult osebnosti oziroma nedemokratske odnose v združenju ter transmissijske odnose politične stranke do sindikalnih zvez. Vztrajala sta pri načelih demokratičnega občevanja v delavskih organizacijah.

Socialno demokratska delavska stranka, ki je nastala leta 1869 po razcepu v »Splošnem nemškem delavskem združenju«, se je teoretično naslonila na nauke Marxa in Engelsa. Nastopala je kot samostojna revolucionarna proletarska stranka, ki se je solidarizirala z Internacionalo. Med nastajanjem te organizacije se je Marx izjasnjeval za nastanek čvrste, dobro organizirane partijske organizacije.

Družbenoekonomska kriza je v začetku šestdesetih let zaostrovala tako razredna kot nacionalna protislovja. V teh razmerah je vzniknila med delavci pobuda za ustanovitev Mednarodnega delavskega združenja – Prve Internationale. Uresničena je bila leta 1864 v Londonu. Marx se je

* Drugi del povzetka iz knjige »Razvoj Marxove in Engelsove teorije partije«, Komunist, Ljubljana, 1984, str. 650 – Prvi del je bil objavljen v TiP, št. 2–3, 1983, str. 278–294. – op. ured.

tej samonikli delavski organizaciji z veseljem pridružil. V njej je deloval kot revolucionar in teoretik. Bil je dejanski duhovni vodja Internacionalne in pisec domala vseh njenih dokumentov. Marx je tedaj v začasnih pravilih poudaril, da mora biti organizirani delavski razred sam subjekt svoje lastne osvoboditve in da je ekonomska osvoboditev delavskega razreda končni smoter, ki mu je treba podrežati kot sredstvo vsako politično gibanje. Označil je velik pomen internacionalistične solidarnosti mezdnih delavcev.

Internacionala se je razvijala kot kadrovska – individualno članstvo – in kot množična – kolektivno članstvo sindikatov – politična organizacija mezdnih delavcev. Marx se je že ob konstituiranju vodstva zavzemal za ukrepe, s katerimi so odstranjevali maloburžoazno usmerjene kadre. Vztrajno si je prizadeval za uveljavljanje delavske večine v Generalnem svetu Internacionalne. Generalni svet pa ni pristal na antiintelektualistično sektašenje prudonistov, ki je bilo usmerjeno zoper dr. Marxa. Ti so namreč zahtevali, da smejo biti člani in voditelji Internacionalne izključno ročni delavci, češ da se morajo delavci samoosvoboditi. Zanikali so pomembnost revolucionarno usmerjenih intelektualcev za delavsko gibanje. Ko so tedaj predlagali Marxu, da prevzame vodilno funkcijo v Mednarodnem delavskem gibanju, je to pobudo odklonil. Še bolj je poudaril pomembnost kolektivnega vodenja za delavske organizacije. Vztrajal je pri demokratičnih odnosih, ki da morajo prežemati organizacije delavskega razreda.

V prvih letih, to je do kongresa v Baslu leta 1869 je v Internacionali potekal predvsem politično teoretični boj med marksisti in prudonisti, po tem letu pa med marksisti in bakunisti.

Za Proudhona je bila politična revolucija cilj, ne pa srestvo za socialno ekonomsko preobrazbo. Absolutiziral je pomen spontanosti v delavskem gibanju. Socializem je bil zanj univerzalizacija srednjega razreda. Nasprotno je potrebi po ekonomsko socialnem in političnem boju delavskega razreda in s tem tudi potrebi po delovanju politične partije. Bil je zagovornik legalizma in drobnih ekonomskih reform.

Marx je v teoretičnem spopadu z idejami prudonistov poudaril potrebo po politizaciji sindikatov. Zavzel se je za metodo štrajkov in za politični boj delavskega razreda npr. glede volilne pravice in omejevanja delavnika. Poudaril je pomen ekonomsko socialnega boja proletarcev, ki pa se mora razvijati v skladu s končnim ciljem ukinitve sistema razrednih odnosov. Toda ta končni cilj je po Marxu mogoče doseči le s politizacijo razrednega boja. Marx ni poistovetil družbene funkcije sindikatov in partije, kot to meni E. Balibar.⁵⁵

Internacionala je sprejela Marxove argumente in zavrnila prudonistično doktrino. Ko je Internacionala na kongresu v Bruxellesu leta 1868 prevzela Marxovo teorijo o potrebi podružbljanja lastnine zoper idejo

⁵⁵ Etienne Balibar: »Marks, Engels i revolucionarna partija«, Marksizam u svetu br. 1–2, Beograd 1980, str. 7.

prudonistov o kolektivni lastnini, so prudonisti s tem doživeli tudi politični poraz.

Ko je Bakunin 1868. leta osnoval »Alianso socialistične demokracije« in ko je ta organizacija zahtevala, da jo Mednarodno delavsko združenje sprejme v svoje vrste, je Marx vztrajal pri teoretični enotnosti glede končnega cilja obeh organizacij. Čeprav je imel veliko pomislekov glede programa in pravil Alianse, je menil, da zadošča, če se organizacije Alianse registrirajo kot sekcije Internacionale, če se strinjajo glede cilja, to je zaščite, napredka in popolne osvoboditve delavskega razreda. Menil je, da bodo preostale teoretične razlike prehajale v novo teoretično sintezo le, če bodo vse sekcije Internacionale vodile praktično revolucionarno akcijo. Bil je prepričan, da bo revolucionarna praksa najboljši razsodnik glede pravilnosti mnogoterih doktrin, ki so se soočale v Internacionali.

Marx je bil zelo kritičen do Bakuninove koncepcije izenačevanja razredov, revolucije kot socialne likvidacije in kot enkratnega dejanja, ki pa je v bistvu neodvisna od delovanja zavestnih socialističnih sil. Zoprval je Bakuninovi ideji ukinitve dedne pravice kot najboljšega sredstva za doseganje družbene enakosti. O teh vprašanjih se je začel v Internacionali hud idejni boj. Bakunin je kritiziral akcijo Internacionale za splošno volilno pravico, češ da se bodo delavski poslanci takoj poburžozili. Nastopal je proti sistematičnemu pripravljanju revolucije, ker je trdil, da je revolucija nekaj čisto objektivnega in izven moči organiziranih političnih sil. Ker pa se je nameraval polastiti vodstva Internacionale, je Bakunin na Baselskem kongresu leta 1869 podprl predloge ukrepov, ki so okrepili politične pristojnosti Generalnega sveta do sekcij. Generalni svet je dobil pravico, da ukine posamezne sekcije ali da zavrne sprejem novih organizacij do naslednjega kongresa. Marxa je tako konflikt z Bakuninom kot tudi politična spravljivost tradeunionov v Angliji, v kateri je pričakoval izbruh socialistične revolucije, vse bolj opozarjala na pomembnost političnega organiziranja proletariata v pripravah socialistične revolucionarne preobrazbe.

V času francosko-pruske vojne sta Marx in Engels menila, da je prva dolžnost francoskega proletariata, da brani domovino in utrjuje svoje politične organizacije, ne pa, da se spušča v politične prevrate. Toda ko je prišlo do revolucionarnega prevzema oblasti v Parizu, sta pozdravila nastanek pariške komune. Predlagala sta taktiko ofenzivnega obračunavanja komune s silami reakcije in akcijo povezovanja komune s kmečkim prebivalstvom. Ugotovila sta, da je komuna organizirana tako, da v njej resnično vlada samoorganizirani delavski razred. Na osnovi analize revolucionarnih izkušenj Pariške komune leta 1871 sta utrdila in obogatila teorijo diktature proletariata. Opozorila sta na možnosti samoupravljanja delavskega razreda, na pomen delegatskih odnosov in protibirokratskih ukrepov komune za socialistično družbeno preobrazbo. Kritična analiza slabosti komune je vplivala na utrjevanje teoretičnega stališča o pomenu

politične partije proletariata v revoluciji in po prevzemu oblasti. Slavila sta Pariško komuno in se z njo identificirala. Nase in na Internacionalo sta s tem pritegnila vse ogorčenje buržoazne reakcije.

Po porazu Pariške komune se je med Bakuninom ter Marxom in Engelsom razplamtela teoretična razprava o diktaturi proletariata, državi in o vlogi politične partije proletariata. Bakunin je trdil, da je razredna družba v bistvu pogojena z oblastjo, vladanjem in s tem z državo, strankami. Trdil je, da je treba odpraviti vse politične institucije ter da naj se ljudje spontano samoorganizirajo. Akt socialne likvidacije naj predvsem razruši buržoazne politične ustanove. Ni pa naloga revolucionarjev, da bi oni konstituirali novo politično organizacijo družbe.

Marx in Engels sta v polemiki pokazala, da je politična oblast funkcija privatne lastnine. Zato da je treba ukiniti razrede in razredne izkoriščevalske odnose. To pa je tudi naloga proletarske države, ki naj se skladno s preseganjem razrednih odnosov sama preobraža v občo družbeno samoupravno organizacijo. Marx in Engels sta že v času delovanja Zveze komunistov 1847/52 spoznala, da se mora proletariat politično organizirati v samostojno partijo, če želi uspešno nastopati v razrednem boju. Zato sta zelo odobravalta pojav delavskih strank v Nemčiji. Zaradi taktičnih razlogov Marx tega spoznanja ne vsiljuje I. Internacionali, ker bi sicer tako insistiranje zaradi izredno različnih pogledov na to vprašanje lahko ogrozilo obstoj Internacionalne. Revolucionarno izkustvo Pariške komune pa je pokazalo, da je bilo storjenih veliko subjektivnih napak, zato ker revolucije ni usmerjala enotna revolucionarna politična partija. Tedaj sta Marx in Engels skupaj z blankisti zaostрила vprašanje pomembnosti organizirane politične dejavnosti proletariata. Tajna konferenca Internacionalne 17. do 23. septembra 1871 v Londonu je obsodila bakunistično teorijo političnega absentizma. Poudarila je, da delavski razred lahko uspešno deluje proti združeni oblasti posedujočih razredov samo, če se organizira v samostojno proletarsko politično stranko. Konferenca je opozorila tudi na neločljivost ekonomske in politične vsebine razrednega boja. Marx in Engels sta po padcu Pariške komune menila, da je prišel čas za ustanovitev čvrsteje povezane velike mednarodne partije.

Londonska konferenca je prepovedala svojim sekcijam, da bi delovale kot povsem tajne združbe. Ta sklep je bil uperjen predvsem zoper Bakuninovo tajno alianso, ki je Bakunin ni razpusnil. Marx in Engels sta terjala, da morajo delavske organizacije delovati javno, sicer delavski razred ne more delovati kot subjekt revolucionarnega procesa. Konspirativno delovanje sta odobravalta le, če je bilo to pogojeno s sovražno aktivnostjo buržoaznih vlad. Marx in Engels sta menila, da je najboljše sredstvo v boju zoper tajna združenja največja javnost. Zato sta tudi javno razkrinkala cilje in metode delovanja Bakuninove tajne alianse. Pokazalo se je, da Bakuninova maska totalnega demokratizma prikriva le dejanski osebni absolutizem in pa boj za oblast, v katerem je dovoljena uporaba čisto vsakega sredstva, da se le doseže željeni cilj.

Generalni svet Internacionale je nasprotoval različnim poskusom male buržoazije, da bi se polastila popolne oblasti v posameznih sekcijah. Sprejel je stališče, po katerem naj bodo sekcije Mednarodnega delavskega združenja sestavljene iz najmanj $\frac{2}{3}$ mezdnih delavcev. Marx je ob tem nasprotoval tako pojavom sektašenja intelektualcev zoper neuke fizične delavce kakor tudi pojavom sektašenja ročnih delavcev do intelektualcev. Menil pa je, da morajo v sekcijah in vodstvih Internacionale po številu prevladovati mezdni delavci.

Bakunin je le v popolnem siromaštvu oziroma v lumpenproletarskih slojih razpoznaval socialne nosilce svoje koncepcije revolucije. Trdil je, da so industrijski delavci že preveč privilegirani, da bi sprožili revolucijo. Marx in Engels sta ostro kritizirala Bakuninove poglede na lumpenproletarce kot glavne nosilce socialistične preobrazbe. Trdila sta, da se pravi revolucionarji ne smejo naslanjati na te sloje.

Ko je francoska sekcija emigrantov pariške komune sklenila, da uveljavi delegatski način konstituiranja Generalnega sveta Mednarodnega delavskega združenja mimo kongresa, je Generalni svet na Marxov predlog to določilo statuta sekcije razveljavil. Marx je menil, da je kongres poveril Generalnemu svetu obči mandat, ki vključuje tudi pravico kooptacije novih članov sveta. Marx je trdil, da je v mednarodni organizaciji mogoče uveljaviti delegatska razmerja realno in demokratično le ob kongresih. Menil je, da Internacionala v vmesnem času potrebuje politično stabilno vodstvo, ki naj organizira mednarodno politično dejavnost delavcev zlasti v boju s kontrarevolucijo.

Odnosi med anarhisti in marksisti so se v pripravi na kongres zaostriili glede notranjih organizacijskih odnosov v Mednarodnem delavskem združenju. Anarhisti so kritično načeli vprašanje rotacije in kooptacije članov Generalnega sveta. Zavzemali so se za ohlapno organiziranost Internacionale. Marksisti pa so se skupno z blankisti zavzemali za čvrsto organiziranost Internacionale in za povečanje političnih pristojnosti Generalnega sveta. Vsaka struja je v tem soočenju izrazito poudarjala eno plat protislovja demokratizma-centralizma in hierarhije-avtonomije.

Haaški kongres je z večino glasov potrdil stališča marksistov in blankistov, ki so poudarjali, da se mora proletariat organizirati v samostojne politične stranke in da je osvojitve politične oblasti glavna naloga proletariata. Generalni svet pa je dobil izrecno nalogo, da budno spremlja disciplinirano izvajanje stališč Internacionale v vseh sekcijah in federacijah. Generalni svet je dobil celo pooblastilo, da nedisciplinirane sekcije ali federacije razpusti. S temi sklepi je kongres ustvaril pogoje za boj s sektaškimi tendencami. Vrsto vodilnih anarhistov so na kongresu izključili iz Mednarodnega delavskega združenja na osnovi poročila posebne komisije, ki je dokazala delovanje tajne Alianse. Kongres ni sodil idejam, temveč je obsodil dejanja političnega sektašenja. Razmejil je partijsko demokracijo in sektaštvo.

Po kongresu je razpadla tudi koalicija marksistov in blankistov, ker so slednji vztrajali pri tem, da naj postane Internacionala permanentna vstajniška organizacija in pa zato, ker je Marx predlagal, da se sedež Internacionale premesti v ZDA.

Marx je ocenil, da ima Internacionala trenutno največ političnih možnosti za uspešno delo v ZDA. Najbolj pomembno se je zdelo Marxu in Engelsu, da so se konflikti v Internacionali reševali na načelnih osnovah. Ključno je bilo, da je zmagala v spopadih marksistična struja. Internacionala je zatem v ZDA postopno zamrla.

Internacionala je sprožila in pospešila proces nastajanja samostojnih socialističnih delavskih strank v Evropi in Ameriki. Vse te stranke so se naslonile na teoretična izhodišča Internacionale. V vseh so bili kadri Internacionale pomembni nosilci dejavnosti. Marx je po kongresu v Haagu nakazal možnost, da v nekaterih deželah pride tudi do mirnega prehoda v socializem. V funkciji takega nedogmatskega pogleda na koncepcijo revolucije sta Marx in Engels sodelovala v procesu teoretičnega konstituiranja novo nastalih delavskih strank. V razdobju 1869 do 1893 je nastalo 16 socialističnih delavskih strank in skupin. Ni mogoče pritrditi Wolfeju, da je bil zreli Marx privrženec spontanega samoorganiziranja proletariata v stranke.⁵⁶

Marx in Engels sta v času delovanja Internacionale in po njenem razpustu stalno spodbujala proces zavestnega ustanavljanja delavskih socialističnih strank. Ne sprejemamo očitka V. Haufschilda, ki očita Marxu in Engelsu nenačelnost, češ da sta se enkrat zavzemala za partijo reforme, drugič za partijo prevrata.⁵⁷

Najprej lahko ugotovimo, da sta se vedno zavzemala za zgodovinsko primerno izražanje zakonitosti organiziranja proletariata v partijo in da se nista nikoli shematsko opredeljevala za tip partije reforme ali tip prevratniške partije. Vsaka od organizacij, ki sta jo snovala, naj bi bila sposobna zgodovinsko primerno voditi razredni boj v revolucionarnih procesih oziroma obvladovati osnovna protislovja teorije revolucije in teorije partije.

E. Balibar dokazuje, da sta Engels in Marx zanemarjala pomen čvrste partijske organizacije oziroma da je Engels zagovarjal tezo o samodejavnem razredu kot partiji.⁵⁸

E. Balibar se sklicuje na oceno v Engelsovem spisu »Prispevek za zgodovino Zveze komunistov« iz leta 1885, da je prišlo v Nemčiji do naraščanja moči socialne demokracije kot gibanja navzlic prepovedi delovanja strankine organizacije.

Menimo, da je Engels le iz taktičnih razlogov napisal, da nemški proletariati ne potrebuje uradne organizacije. Javnost je hotel opozoriti na dejansko moč nemške socialne demokracije, ki je nobena policija ni

⁵⁶ Glej: Wolfe B.: »Marxism One Hundred Years in the Life of a Doctrine«, New York 1969, str. 161.

⁵⁷ V. Haufschild, isto, str. 230–231.

⁵⁸ E. Balibar: »Marx, Engels i revolucionarna partija«, Marksizam u svetu, Beograd 1980, str. 10.

mogla zatrei. Dejstvo je, da je socialna demokracija vseeno organizirano delovala na najrazličnejše načine. Bila je dejansko dobro organizirana tudi brez uradne strankine organizacije. Imela je politično parlamentarno vodstvo in glasilo. Članska dejavnost se je razvijala v raznoterih oblikah, npr. v društvih. Engels je vztrajno opozarjal tudi na pomen pridobivanja kmečkega delovnega človeka za socialistično gibanje. Menil je, da je za socializem nujno potrebno pridobiti intelektualce, nosilce strokovnega znanja.

Engels je v osemdesetih letih ocenjeval, da je kapitalizem že preživel in da je že prišel čas za socialistično preobrazbo. Marx in Engels sta začela razmišljati o možnostih revolucije v Nemčiji ali Rusiji. Povezovala sta vojne spopade in možnosti revolucionarnih prevratov. Engels je vse bolj vztrajal na temeljitih političnih pripravah na revolucijo. Vztrajal je pri tem, da delavske socialistične stranke pridobe za socialistične ideje velikkansko večino proletariata in vmesnih slojev, torej večino prebivalstva. Ugotavljal je, da še tako zavedne manjšine ne morejo izvesti revolucije. Opozarjal je na spremembe v vojni tehnologiji. Ta njun novi politični realizem razlagajo nekateri avtorji, kot da sta Marx in Engels v zrelih letih postala privrženca ekonomskega determinizma. Davorin Rodin npr. trdi, da je Engels v zrelih letih zagovarjal uokviritev delavske stranke v okviru meščanskega reda, da se je tako znašel na pozicijah meščanske ideologije.⁵⁹

Rodin trdi, da sta se Marx in Engels teoretično razšla v pogledih na teorijo prakse. Menimo, da aktivno prizadevanje »zrelega« Marx in »zrelega« Engelsa za ustanavljanje in razvijanje političnih socialističnih strank in njuno vztrajanje pri ideji politične buržoaznodemokratske in socialistične revolucije zavrača Rodinovo deterministično interpretacijo »poznega« Engelsa in njegovo tezo o razhajanju Engelsa in Marxa.

Marx in Engels sta v teorijo revolucije stalno vključevala tudi predvidevanja o nujnosti oziroma o možnostih revolucionarnega preobrata. Brez dimenzije pričakovanja realno mogočega, se jima teorija revolucije ni zdela zaokrožena, kajti delavsko socialistično gibanje je moralo imeti pred seboj kar se da razvite cilje. Gre za bistveno sestavino proletarske politične ideologije. Marx in Engels sta napovedovala nove in nove variante. Zapadala sta v očitne zmote. Toda bistveno je, da sta svoje napovedi na osnovi zgodovinskih izkušenj in novih znanstvenih analiz stalno dopolnjevala in korigirala. V tej sestavini svoje politične doktrine nista dogmatika. Vsebinsko in načine delovanja političnih delavskih socialističnih strank sta usmerjala tako, da se le-te pripravljajo na vsakršne pogoje delovanja, da so sposobne voditi proletariata v pogojih legalnosti in ilegalnosti, v razmerah buržoaznega parlamentarizma pa tudi v revolucionarnih političnih prevratih. Teorijo partije razvijata v funkciji teorije revolucije v permanenci.

⁵⁹ Davorin Rodin: »Karl Korsch in konec nekega obdobja v razvoju marksizma«, »uvode«, Marksizem in filozofija, Komunist, Ljubljana 1970, str. X–XV, XIII.

Marx in Engels sta v procesu nastajanja samostojnih socialističnih delavskih partij posebno močno vztrajala pri zahtevi, da se nastale partije razvijajo na osnovi znanstveno utemeljenih političnih programov. Menila sta, da morajo delavski voditelji veliko študirati in da naj stranke posvetijo vso pozornost širjenju znanstvenih spoznanj med delavce.

Ob združevanju lassallovcev in eisenachovcev leta 1875 sta menila, da je bolje, če se dogovore za akcijsko sodelovanje, kot pa, da bi v procesu združevanja prišlo do eklektične teoretsko programske združitve. Vztrajala sta pri načelu, da mora imeti socialno demokratska stranka znanstveno utemeljen marksistični revolucionarni program. Program, ki je nastal na združitvenem kongresu v Gothi leta 1875, sta temeljito kritizirala, toda svoja stališča sta sporočila le ožjemu krogu voditeljev, ker sta menila, da bi njuna javna kritika v tistem času lahko škodovala nemškemu delavskemu gibanju.

Teoretično programski kompromisi z Lassallovstvom so olajšali prodore drobnoburžoaznih sil in idej v socialno demokratsko stranko. Marx in Engels sta leta 1879 voditeljem partije napisala pismo, v katerem sta ostro protestirala proti pojavom prodiranja buržoazne ideologije. Zlasti sta napadla predloge po katerih naj bi vodstvo partije prevzeli pripadniki posedujočih razredov oziroma le izobraženci. Vztrajala sta pri stališču, da morajo v politiki aktivno delovati sami pripadniki delavskega razreda. Menila sta, naj pripadniki drugih razredov, ki se pridružujejo proletarskemu gibanju, intelektualno osvoje proletarsko politično ideologijo. Engels je v osemdesetih letih, ko so se v nemški socialni demokraciji močno učvrstili industrijski delavci, menil, da tako razmerje političnih sil omogoča pospešeno pridobivanje privrženecv iz drugih slojev in razredov. Toda vztrajal je pri tem, da jih je treba pridobiti in tudi prevzgojiti v proletarskem duhu.

Engels je v času veljave prepovedi nemške socialne demokracije vseskozi napadal oportunistično reformistično obnašanje članov parlamentarnih frakcij in glasil, ki so se uvrščali v socialno demokratsko gibanje. Zoperstavljal se je prizadevanjem socialno demokratske parlamentarne frakcije, da bi se uveljavila kot dejansko vodstvo stranke, ki bi imelo pravico disciplinirati privrženca socialdemokratskega gibanja. Tej tendenci je nasprotoval tudi zaradi poskusov onemogočanja revolucionarno usmerjenih socialno demokratskih kadrov.

Engels je menil, naj glasila socialne demokracije delujejo relativno avtonomno, v skladu s temeljnimi programskimi usmeritvami socialne demokracije. Nasprotoval je poskusom vodstva, da togo disciplinira uredništva glasil. Menil je, da potrebuje socialna demokracija svoboden tisk, ki lahko kritično obravnava tudi delovanje socialno demokratskega gibanja, zlasti pa pojave oportunizma in birokratizma voditeljev.

Marx in Engels sta se zavzemala za uveljavljanje svobode socialistične znanosti, za njeno relativno avtonomijo v odnosu do politike. Toda

obenem sta spoštovala širše politične interese partije. Iz taktičnih razlogov v razmerah preganjanja socialne demokracije obravnavo zahtevnih teoretičnih vprašanj pojmovala kot izrazito notranja partijska vprašanja. Toda v razmerah javnega delovanja je Engels v boju s partijsko desnico pred vso javnostjo razgrnil stare teoretsko-programске spore. Njuno ravnanje glede obvladovanja kompleksa dialektičnih razmerij znanosti in politike, strategije in taktike opozarja na zapletenost obvladovanja omenjenih protislovij.

Ob problemu razumljivosti programskih tekstov partij, se je Engels soočil z dialektiko prosvetljevanja in samoizobraževanja članov stranke. Ključno se mu je zdelo vse tisto, kar je krepilo samovzgojo in samoizobraževanje proletarcev. Toda Engels kot dialektik poudarja tudi potrebo po pedagoškem in propagandnem delovanju partije. Pri tem pa izpostavlja vlogo socialistične inteligence – nosilec znanja.

V zvezi z ultralevičarsko kritiko »mladih« je Engels zlasti opozarjal na njihovo pomanjkljivo teoretično znanje in na njihovo nedopustno ošabnost. Poudarjal je, da lahko odgovorne položaje v gibanju prevzemajo le teoretično zares ustvarjalni kadri in tisti, ki so se izkazali v praksi razrednih bojov. Vsakdo mora po mnenju Engelsa začeti svojo politično kariero z najnižjim »činom«.

Engels je menil, da je potrebno jasno razmejevanje pogledov z ultralevičarstvom in fatalističnim determinizmom »mladih« predvsem zato, da se politično mogočnejši partijski desnici Volmarjevemu krogu – izbiije argumente za njeno politično pollašcanje nemške socialne demokracije.

V procesu nastajanja socialistično usmerjenih samostojnih delavskih strank sta Marx in Engels nudila pomoč posameznim delavskim voditeljem, ki so se obračali nanju, zlasti v zvezi s teoretičnim utemeljevanjem strankinih programov. Pri tem svojih stališč nista vsiljevala. Voditelje strank sta opozarjala na potrebo po ustvarjalni, konkretnim zgodovinskim nameram prilagojeni aplikaciji obćih spoznanj marksistične teorije. Vse-skozi sta poudarjala, da njuna teorija ni dogma, ki bi jo bilo mogoče poenostavljeno uporabljati za vse primere. Voditeljem sta svetovala ustvarjalno kritični odnos do teorije. Pogosto sta jih opozarjala na nujnost znanstvenega obladovanja razmerja med strategijo in taktiko posamezne delavske stranke.

Menila sta, da je nastajanje močne organizirane delavske stranke zahteven in dolgotrajen proces, v katerem morajo njeni člani aktivno sodelovati. Pri tem je nujno tudi učenje na lastnih napakah, nujen je idejni boj različnih struj. Zavzemala sta se za take demokratične odnose v delavski stranki, ki omogočajo zavestno obvladovanje notranjih protislovij in njihovo učinkovito, toda demokratično razreševanje. Voditelje sta opozarjala na velik pomen dobre organizacije, ker da je v razrednem boju organizacija najmočnejše orožje.

Marx je v kritiki Gotskega programa zapisal, da je razredni boj »nacionalen – ne po vsebini, temveč po obliki«. ⁶⁰

Na osnovi takega stališča se je Engels zavzemal za temeljno teoretsko enotnost članic Druge Internacionalne. Druga Internacionala je sprejela kriterij, po katerem so lahko njene članice le tiste delavske partije ali zveze, ki vodijo politični boj zoper kapitalistično družbeno ureditev. Druga internacionala je na Züriškem kongresu leta 1893 priporočila članicam, da formulirajo svoje programske tekste tako, da bo potreba po ekonomski razlastitvi kapitalistov formulirana enako za vse partije, da pa naj bo tisti del, ki obravnava sredstva razrednega boja, prilagojen ekonomskim in političnim razmeram vsake dežele.

Engels je videl v enakopravnem sodelovanju in sožitju narodov pogoj za uspešen družbeni razvoj in za uspehe delavskega gibanja. Ugotavlja neenakomerno razvijanje posameznih držav in delavskega gibanja. Stanje delavskega gibanja v posameznih deželah je povezoval tako z ekonomskimi razvojnimi gibanji kot tudi s politično organiziranostjo in s teoretično razvitostjo posameznih delavskih strank in gibanj. V nekem obdobju je bilo delavsko gibanje najbolj razvito in revolucionarno v eni deželi, v drugem obdobju pa v drugi deželi. Zavračal je idejo hegemonističnega avantgardizma tako tedaj, ko je šlo za trditev, da bo do socialistične revolucije nujno prišlo v Franciji, v kateri je prišlo do buržoazne revolucije, kakor tudi glede vloge tiste delavske stranke, ki je bila trenutno najbolj ugledna in tako dejansko za zgled v mednarodnem delavskem gibanju.

Engels se je zavzemal za odnose enakopravnosti med delavskimi partijami. Nobena partija sama zase, čeprav je trenutno najuglednejša, nima pravice, da bi brez posvetovanja in soglasja drugih nacionalnih partij govorila v njihovem imenu. Engels zavrača ideje izvoza revolucije in osrečevanja drugih narodov z uvoženim socializmom, kajti »zmagoviti proletariati ne more s silo osrečiti nobenega tujega naroda, da s tem ne bi spodkopaval tudi svoje zmage«. ⁶¹

Nasprotuje ideji in potrebi po vodilni partiji, »saj niti ni v korist gibanju, da mu korakajo na čelu delavci kateregakoli naroda«. ⁶² Toda vztraja pri konceptu svetovne revolucije in pri konkretnem akcijskem internacionalizmu. Zavzema se za aktivno, do nastanka Druge internacionalne zlasti bilateralno sodelovanje in za dogovorjeno solidarnostno aktivnost delavskih partij. Izredno pomembna se mu zdita preučevanje in sprejemanje revolucionarnega izkustva drugih partij in medsebojna kritika. Engelsa zanima stanje dejanskega praktičnega internacionalizma. Temu kriteriju podreja institucije mednarodnega sodelovanja delavskih strank.

⁶⁰ Marx K.: »Kritika Gotskega programa«, MEID, kn. 4, str. 496–498.

⁶¹ Engels F.: »Pismo K. Kautskemu«, 12. september 1882, MEID, knj. 42, str. 310.

⁶² Engels F.: »Predgovor«, Nemška kmečka vojna, julij 1874, MEID, knj. 3, str. 197.

Ob prelomu osemdesetih v devetdeseta leta so se že razvile močne samostojne socialistične revolucionarne delavske stranke. Prišlo je do akcijske potrebe po bolj usklajenem in programsko enotnejšem nastopanju v mednarodnem merilu. Na pobudo Nemške socialne demokracije in ob izrednem agnažiranju Engelsa je bila leta 1889 ustanovljena Druga internacionala.

Engels je v toku nastanka in delovanja Druge internacionale teoretično in politično usmerjal idejni boj tako z anarhističnimi kot tudi s posibilističnimi silami. Bojeval se je za načelo temeljne teoretske marksistične, revolucionarne enotnosti članic Druge internacionale. Ob verifikaciji mandatorov so npr. zavračali delegate anarhistično usmerjenih organizacij.

Že ustanovni kongres je sprejel marksistična teoretična spoznanja kot programsko osnovo delovanja Druge internacionale. Za cilj delovanja so razglasili osvoboditev delavskega razreda po poti osvojitve politične oblasti in ekonomske razlastitve kapitalistov. Opredelili so se za razmeram primerno koriščenje vseh oblik razrednega boja; od boja za neposredne delavske zahteve do prevzema politične oblasti s strani proletariata z nasilnimi sredstvi. Povezovali so ekonomsko in politično vsebino in oblike razrednega boja. Poudarjali so velik pomen čvrstega samostojnega organiziranja proletariata v revolucionarne socialno demokratske delavske partije v danih nacionalnih okvirih in njihovo internacionalistično sodelovanje.

Engels je nasprotoval pobudam mehanične obnovitve institucij Prve internacionale. Ocenjeval je, da je bilo sedaj delavsko gibanje mnogo bolj razvito kot v času njenega delovanja. Aktivnih je bilo veliko samostojnih nacionalnih delavskih strank. V teh razmerah je zavračal zlasti predloge za obnove vloga stalnega Generalnega sveta. Poudarjal je vlogo bilateralnega sodelovanja strank. Mednarodno socialistično delavsko gibanje se mu je zdelo že preveč razvejano, da bi ga bilo smiselno in mogoče politično voditi iz enega centra. Engels je menil, da je v novi situaciji mogoče dosegati ustrezne rezultate v razvijanju internacionalizma z rednimi kongresi internacionale. Kongrese so pripravljali z javno razpravo med članstvom partij in zvez. Na kongresih so z glasovanjem po nacionalnih delegacijah ali pa z večino glasov prisotnih delegatov določali splošno programsko in politično linijo Druge internacionale. Vsaka članica naj bi samostojno in odgovorno uresničevala sprejete sklepe. Med kongresi in na njih je prihajalo do ostre medsebojne kritike. Tudi Engels je kritiziral vodstvo nemške socialne demokracije, ki ni dosledno izpolnilo sklepa ustanovnega kongresa glede praznovanja 1. maja.

Pod vplivom delovanja Druge internacionale se je delavsko gibanje nenehno krepilo. Engels je optimistično napovedoval nezadržni polet revolucionarnega delavskega gibanja.

Marksizem kot teorija se je v tem času uveljavljal kot dominantna teoretična smer v mednarodnem revolucionarnem delavskem gibanju.

Marx in Engels sta znotraj sodobnega marksizma kot teorije, metodologije in ideologije kot soavtorja utemeljitelja za teorijo partije neposredno pomembnih teoretičnih področij teorije prakse, razrednega boja, razredov in revolucije, tudi utemeljitelja teorije revolucionarne avantgardne partije. Nesprejemljive so ocene, da je šele Lenin prvi marksistični teoretik avantgarde (glej: Đorđević⁶³, Vranicki⁶⁴) ali pa ocene, da sta Marx in Engels razvila razredno teorijo ni pa jima uspelo razviti teorije partije (glej: Rossanda Rossana⁶⁵). Kritike ne vzdrži tudi trditev, da Marx in Engels za razliko od Lenina ne namenjata pozornosti partiji (glej: Wolfe⁶⁶).

Marxova in Engelsova teorija partije je izvedena iz teorije razrednega boja in se je vedno razvijala kot prioriteta funkcija zamisli in prakse revolucije.

Marx in Engels sta razvila predvsem naslednje sestavine teorije partije:

- Ob upoštevanju revolucionarnih izkustev ter s kritičnim vrednotenjem različnih teorij na osnovi filozofije prakse, historičnega materializma, kritike politične ekonomije, teorije o razredih in razrednem boju sta razvijala kot del teorije revolucije tudi teorijo partije. Glede teorije partije med Marxom in Engelsom ni bistvenih razlik.

- Razvila sta teorijo razrednega boja in povezanosti ekonomsko socialnega ter političnega boja proletariata.

- Dokazala sta nujnost samostojnega političnega organiziranja proletariata v partijo kot predpogoja njegove revolucionarne akcije in kot načina njegove samodejavnosti.

- Vprašanje politike in načina delovanja partije vedno obravnavata zgodovinsko, nedogmatsko.

- Na osnovi dialektičnega materializma, zlasti teorije razrednega boja, sta razvila problematiko odnosov med razredom in partijo ter partijo, razredom in znanostjo, s tem da sta zlasti obravnavala dialektiko teorije in prakse oziroma spontanosti in zavesti, zdravorazumarstva in znanosti ter stihije in organiziranosti.

- Zahtevo po številčni prevladi mezdnih delavcev v članstvu in vodstvih proletarske partije sta utemeljila izkustveno in iz teorije prakse oziroma načela samoosvoboditve proletariata.

- Vedno sta v tesni povezavi obravnavala vprašanje partije kot posredovalca procesa osveščanja proletariata in partije kot posebne organizacije, ki deluje usmerjevalno in mobilizatorsko znotraj delavskih strank.

- Razvila sta teorijo posredovanja partije glede komunizma kot cilja in gibanja k cilju ter teorijo o vlogi partije glede razmerja med posamičnim, posebnim in občim zgodovinskim interesom.

⁶³ Đorđević J.: »Prispevek k teoriji avantgarde«, Teorija in praksa, Ljubljana 1975, št. 1/2, str. 109.

⁶⁴ Vranicki Predrag: »Marksizam i socijalizam«, Liber, Zagreb 1979, str. 86.

⁶⁵ Rossanda Rossana: »De Marx a Marx, Les Modernes, No 282, Paris Janvier 1970, str. 1025–1042.

⁶⁶ Wolfe, isto, str. 19–20.

– Razvila sta osnove teorije revolucionarne komunistične avantgarde in problematizirala vlogo avantgarde v pripravah na revolucijo ter vlogo avantgarde v nerevolucionarnem obdobju.

– Uveljavljala sta osnovne elemente načela demokratičnega centralizma v notranjih odnosih revolucionarne avantgarde.

Tako pri Marxu kot pri Engelsu je mogoče zaznati obdobja močnejšega poudarjanja dimenzije spontanosti, stihije in spet drugič dimenzije zavesti in organizacije. Isto se je dogajalo pri Leninu, Rozi Luxemburg, Lukacsu in drugih sodobnih marksistih. Toda te enostranosti so bile praviloma pogojene z antitetičnimi zgodovinskimi situacijami in so posledica polemike marksizma z malomeščanskimi, elitističnimi, anarhističnimi in birokratskimi deviacijami. Menimo pa, da naša analiza omogoča trditev, da obstoji med Marxom, Engelsom, Leninom, Rozi Luxemburg, Gramscijem, Titom, Kardeljem oziroma Zvezo komunistov Jugoslavije odnos čvrste kontinuitete ustvarjalne sposobnosti obvladovanja temeljnih protislovij marksistične teorije partije.

Menimo, da ni mogoče utemeljeno dokazati prevladujoče teoretične kontinuitete med Bebeufom, Blanquijem, Marxom, Engelsom, Leninom, Stalinom, Hruščovom ali pa med Lassallom, Marxom, Engelsom in Bernsteinom.

Poudarjanje vprašanja kontinuitete ali diskontinuitete je v teoriji zelo prisotno. Mogoča metodološka in teoretska izhodišča za obravnavo svobode in determiniranosti v zvezi z razpravo o kontinuiteti so:

1. Ali izhajamo iz svobode in odgovornosti slehernika kot pripadnika organiziranih subjektivnih sil, da na osnovi dane družbene biti ustvarja svojo družbeno zgodovino?

2. Ali je njegovo delovanje že povsem določeno in predestinirano v dani družbeni biti in človek nesvobodno in neodgovorno za vsa svoja dejanja sledi nareku zgodovine?

3. Ali vsak znova začenja človeško zgodovino tako, kot da ne obstoji dana družbena bit, kot da ni predhodne teorije in prakse človeštva?

Druga in tretja alternativa se nam ne zdita znanstveno utemeljeni. Prvo jemljemo za izhodišče razprave o kontinuiteti.

Če npr. sprejmemo za izhodišče varianto determinizma, je mogoče dokazati, da sta Marx in Engels odgovorna za fašizem, nacionalizem in morijo druge svetovne vojne, kajti brez Marxa in Engelsa ni Lenina, brez Lenina ne bi bilo Oktobrske revolucije, brez nje ne bi bilo X. kongresa VKP(b) in prepovedi frakcionaštva v partiji, brez tega ne bi bilo pojavov političnega monopolizma vladajoče komunistične partije, brez tega pojava se ne bi mogel razviti stalinizem, brez stalinizma ne bi bilo hegemonizma v III. Internacionali, brez tega ne bi bilo teze o tem, da sta nacizem in socialna demokracija dvojčka. Če ne bi komunistična partija v Nemčiji s to tezo sektaško razbijala naprednega delavskega gibanja v Nemčiji, nacisti ne bi mogli prevzeti oblasti, ker so jo prevzeli, je prišlo do druge svetovne imperialistične vojne itd.

Taka logika in metodika nas privedeta do absurdnega sklepa o popolni nesvobodi in neodgovornosti vsakogar, sleherne politične institucije, ki smo ga navedli v nizu zgodovinskih sosledij za lastno zgodovino. Ta pristop zanika možnosti svobode človeka kot osebnosti in kot pripadnika organiziranih subjektivnih sil v odnosu do družbene biti, torej do stanja proizvajalnih sil in produkcijskih odnosov, do pravno političnih institucij, do vseh oblik zavesti vključno s teorijo.

Menimo, da je svoboda človeka in njegovih institucij povezana s praktičnim obvladovanjem družbene biti, z zavestnim obvladovanjem družbenih zakonitosti v smeri razvoja brezrazredne družbe. Tako kot so ljudje odgovorni za izbor alternativ v tehnologiji, za razne vsebine politike, za oblike pravnopolitičnih institucij, tako so v celoti odgovorni za izobrazboslovne teoretsko metodološke dediščine.

Naša analiza opozarja, da sta Marx in Engels izjemno ustvarjalno obvladovala zakonitosti in protislovja teorije partije. Konkretna analiza dokazuje, da sta občasno tudi dokaj enostransko poudarjala posamezne kvalitete danega protislovja. Večkrat sta se motila, zatem pa sta se korigirala. Vprašanje pa je, ali vzeti za kriterij kontinuitete take občasne zablude in napake ali pa tisto, kar v njuni celoviti teoriji in celotni življenjski praksi daleč prevladuje in obsega tudi kritično distanco do občasnih odklonov. Menimo, da gre pri problemu kontinuitete za naš zavestni, znanstveni izbor teh prevladujočih sestavin teorije in prakse partije in za naš kritičen odnos do napak Marxa in Engelsa.

Marx in Engels sta razvila mnoge sestavine teorije partije, pokazala sta na nekatere temeljne zakonitosti in protislovja. Mnoga njuna spoznanja so aktualna še dandanes v razrednih družbah in tudi v socialističnih deželah. Spoznane zakonitosti se izražajo različno, se preoblikujejo. V sodobnih socialističnih deželah pa se razvijajo tudi čisto nova teoretična spoznanja.

Pri Marxu in Engelsu se je mogoče predvsem učiti dialektično misliti o problemih teorije partije. Učimo se lahko ustvarjalno razvijati sodobno teorijo partije.

Naša kontinuiteta z Marxom in Engelsom je zato vsebovana:

1. v našem, zavestnem opredeljevanju in izboru njunih temeljnih teoretičnih spoznanj teorije partije, npr.: »Komunisti se bojujejo za dosego neposrednih ciljev in interesov delavskega razreda, toda v sedanjem gibanju predstavljajo hkrati prihodnost gibanja.«⁶⁷

2. v naši ustvarjalni uporabi njune dialektične metode pri ustvarjanju sodobne marksistične teorije partije, kajti: »Naša teorija je teorija, ki se razvija, ne pa dogma, ki se jo uči na pamet in se mehanično ponavlja.«⁶⁸

⁶⁷ Marx K. – Engels F.: »Manifest komunistične stranke, 1848, MEID, knj. 2, str. 627.

⁶⁸ Engels F.: »Pismo Florence Kelly-Wischnewetzkoj«, 27. jan. 1887, MED, knj. 43, str. 535–536.

Sovjetsko gospodarstvo v iskanju novih rešitev

Sovjetski model gospodarskega razvoja in gospodarski sistem, ki ga oblikuje, katerega osnovni elementi so bili izkristalizirani v tridesetih letih – na začetku industrializacije, postajata vse bolj zavora razvoja sovjetskega gospodarstva in družbe v celoti. Sistem državno administrativnega upravljanja s centraliziranim gospodarstvom, ki je ustrezal začetni nerazvitosti in ekstenzivnemu gospodarjenju, je sčasoma izgubljal, zmanjševal, trošil in izčrpaval svoje pozitivne sestavine in vse bolj kazal svoje negativne plati. Za sovjetsko ekonomiko je v zadnjih letih značilna upočasnjena gospodarska rast, nizka storilnost in majhna učinkovitost gospodarjenja, zaostajanje znanstveno-tehnične revolucije za Zahodom, slaba izbira in slaba kakovost izdelkov, velika nesorazmerja pri razvoju raznih gospodarskih področij in vej, predvsem pa nerazvitost kmetijstva in storitvenih dejavnosti. Ta negativni razvoj ekonomike je spremljalo upadanje zainteresiranosti proizvajalcev za rezultate gospodarjenja, majhna delovna in proizvodna disciplina, majhna odgovornost in mnoge zlorabe položaja. Težave in protislovja so postajala tako očitna, da so jih morale opaziti in analizirati tudi vodilne politične sile, vendar se je pokazalo, da ukrepi, ki so se jih lotili, da bi jih odpravili, niso bili učinkoviti. Zato je med znanstveniki in gospodarstveniki dozorevalo spoznanje o nujnosti po globljih in temeljitejših posegih v obstoječi sistem, tako spoznanje pa je prodiralo tudi med sovjetsko politično vodstvo. Pri preverjanju sovjetske družbe, ki poteka v zadnjih letih¹, so bila izražena različna stališča, mišljenja in zahteve o obstoječem sistemu in njegovih spremembah. Kakšna so o tem stališča političnega vodstva in kakšne zahteve, predlogi in rešitve nastajajo v znanstvenih krogih?

1. Pobude Andropova in ukrepi političnega vodstva

Andropov je v svojem »programskem govoru« na novembrskem plenumu CK KP SZ leta 1982 ob realističnem odsliskavanju stanja sovjet-

¹ Glej prispevek v reviji »Teorija in praksa«, št. 3, 1984.

skega gospodarstva in ob opozarjanju na vzroke za takratne težave napovedal tudi smeri akcij. Zahteval je da se »pospeši delo pri izpopolnjevanju celotnega upravljanja z gospodarstvom«, da bodo ustvarjeni nujni »ekonomski in organizacijski pogoji, ki bi spodbudili kvalitetno produktivno delo, iniciativo in podjetnost«, in zagotovili, da se »ekonomika uravnava z ekonomskimi metodami«. Glavni vzvod za to je videl v »razširjanju samostojnosti proizvodnih združenj, podjetij, kolhozov in sovhovov«. Opozoril je, da je treba delati obzirno, kajti ni že narejenih receptov. Rešitve je treba iskati v izkušnjah drugih socialističnih držav in v skrbno pripravljenih eksperimentih. Tega, je poudaril, se je treba lotiti takoj, rešitve pa po skrbnem preverjanju udejanjati v bližnji bodočnosti.²

To usmeritev je nadalje razvijal, oblikoval in konkretiziral v svojih kasnejših nastopih, po številnih razgovorih z gospodarskimi voditelji in znanstveniki. Konceptija Andropova je izražena v njegovih govorih in člankih in v praktičnih ukrepih, ki so bili sprejeti v letu 1983.

Andropov je pri pojmovanju socializma v sodobnem svetu izhajal iz ugotovitve, da »se konkretne zgodovinske oblike socializma v vsem niso zdele take, kot so predpostavljali utemeljitelji znanstvenega socializma«, ker je življenje prinašalo nove situacije in njim ustrezne rešitve in so morale revolucionarne sile in delavske množice »sprejemati to novo situacijo tako ekonomsko in politično kot psihološko«. Razvoj socializma, je menil Andropov, »je dolgotrajen in zapleten proces«, ki mora skozi mnogo etap, dosedanje izkustvo pa kaže, da se v tem razvoju pojavljajo mnoge težave in da je tudi sam socializem družba, v kateri je polno težav in protislovij. Te so tudi v sovjetski družbi in jih je treba spoznavati, odkriti njihovo bistvo in iskati rešitve, da bi jih prevladali. Realizem in treznost pri presoji stanja, v katerem je sovjetska družba z vsemi svojimi dosežki, potrebami, možnostmi in težavami, sta osnovni predpostavki tudi za pripravo dolgoročne strategije razvoja in za politična izhodišča neposredne akcije. Dolgoročna sovjetska strategija, kot je bilo sklenjeno na junijskem plenumu CK KP SZ leta 1983, bo pripravljena v skladu s predvideno revizijo *Program KP SZ*, izhodišča neposredne akcije pa so v osnovi oblikovana s sklepi plenarov CK KP SZ od novembra 1982 do decembra 1983. Kateri so njeni glavni elementi glede na vprašanje, ki ga obravnavamo?

Sovjetska družba je prišla do tiste zgodovinske meje, ko so ne le dozorele, temveč so »postale tudi *nujne globoke kvalitativne spremembe* v proizvodnih silah in *izpopolnjevanje proizvodnih odnosov*«, ki ustreza stopnji razvitosti proizvodnih sil (podčrtal S. Ž.). V skladu s tem se morajo spremeniti tudi zavest ljudi in oblike družbenega življenja. Po Andropovu se mora *izpopolnjevanje proizvodnih odnosov* kot ključno vprašanje celotnega sovjetskega razvoja, predvsem pa njegovega gospodarstva, opirati na dve glavni smeri – materialno stimuliranje na temelju nagraje-

² Andropov, J. A.: *Izabrannye reči i stat'i*, Moskva 1983, str. 209–212.

vanja po delu in na »korenito izboljšanje planiranja in upravljanja«. Materialno spodbujanje in nagrajevanje po delu je treba reševati tako, da se ne le odpravijo pomanjkljivosti, temveč da se tudi premostijo aktualne težave in okrepijo temelji socializma.

Temeljno Marxovo idejo, da so za pospešitev napredka proizvodnih sil potrebne »ustrezne oblike organizacije ekonomskega življenja«, je treba »premakniti z mesta« in prevesti »v konkreten jezik prakse«. V tem smislu je neposredna aktualna naloga, da se »premislijo in dosledno uresničijo ukrepi, ki so sposobni odpreti širši prostor delovanju velikan-skih ustvarjalnih sil, ki obstajajo v naši ekonomiki«. Te ukrepe je treba skrbno pripraviti in vključiti v delo, ki je usmerjeno v »izpopolnjevanje in rekonstrukcijo gospodarskega mehanizma, oblik in metod upravljanja«, ker so obstoječi »zaostali za zahtevami, ki izhajajo iz doseženega materialno-tehničnega, socialnega in duhovnega razvoja sovjetske družbe«. Izpopolnjevanje in rekonstrukcija morata temeljiti na spoznanju zakonov ekonomskega razvoja, ki nalagajo, da se odpravijo vsi poskusi, da bi se »ekonomija uravnavala z metodami, ki so tuje njeni naravi«. Pri tem je spomnil na Leninovo opozorilo na nevarnost, ki jo vsebuje naivna vera nekaterih aktivistov, da se naloge lahko rešijo s »komunističnim dekreti-ranjem«.

Izpopolnjevanje gospodarskega mehanizma predpostavlja spoznanje in upoštevanje »osebnih in lokalnih interesov in specifičnih potreb različ-nih socialnih skupin«, ne pa njihovega ignoriranja ali dušenja, in prizade-vanje, da se ti čimbolj uskladijo s splošnimi interesi družbe in da se izkoristijo kot gibalna sila ekonomskega in družbenega razvoja. Kajti, je opozoril Andropov, učinkovitosti socialističnega gospodarstva ne moremo presojati »le z ekonomskimi, temveč tudi s socialnimi kriteriji«, pri čemer je treba upoštevati »končni cilj družbene proizvodnje«, to pa je v sociali-zmu »ustvarjanje pogojev za vsestranski razvoj osebnosti«.

Izpopolnjevanje upravljanja in planiranja v gospodarstvu mora vse-stransko upoštevati in odsevati najpomembnejše dejavnike družbenega razvoja: socialne, nacionalne in demografske, na tej osnovi pa se mora zgraditi *enotna strategija družbenega razvoja*. Pri reševanju teh vprašanj in za napredni razvoj družbe je zelo pomemben tudi razvoj *političnega sistema*. Aktualne naloge v razvoju političnega sistema se kažejo v dveh medsebojno povezanih smereh: izpopolnjevanje socialistične državnosti in razširjanja socialistične demokracije. Ta razvoj mora pomeniti prehod od razglasov k praksi, razvoju ne le demokratskih oblik, temveč tudi njihovega bistva. Postopno zmanjševanje upravnega aparata, odpravlja-nje prekomerne »birokratske preorganiziranosti« in formalizma – vsega tistega, kar »utesnjuje ustvarjalno misel in vitalno delo delovnih ljudi«, kar »duši in spodkopava iniciativo množic« – to praktična in načelna vprašanja in za njihovo reševanje se je treba odločno bojevati. Demokra-tizacija sovjetske družbe bo pomenila »vse širšo udeležbo delovnih ljudi v upravljanju z državnimi in družbenimi zadevami«, in, kot je poudaril

Andropov, je to »vodilna tendenca« sovjetskega političnega življenja. Po Andropovu je razvejan sistem različnih oblik, preko katerih delovni ljudje sodelujejo pri upravljanju, oblast ljudstva, to »pa je tudi resnično socialistično samoupravljanje ljudstva«. Ko je Andropov obstoječi sovjetski sistem označil s *samoupravljanjem ljudstva*, se mu je zdelo potrebno, da opozori, da je sovjetski partiji »globoko tuja taka razlaga samoupravljanja, ki vleče v anarhosindikalizem, v drobljenje družbe na korporacije, ki so medsebojno neodvisne in ki si druga drugi konkurirajo, k demokraciji brez discipline, pojmovanju pravic brez obveznosti«. V nasprotju s tem poudarja *demokratični centralizem* kot »preverjeno načelo organizacije celotne socialistične družbe«, ki omogoča uspešno združitev »svobodne ustvarjalnosti množic s prednostmi enotnega sistema znanstvenega vodenja, planiranja in upravljanja«.

Andropov je v teh nastopih poudaril, da je nujno, da se partija v razvoju socializma opira na »čvrsto znanstveno osnovo«, na »marksistično-leninistični teoretski fundament«. Razvoj marksistične teorije in na njej utemeljenih posebnih družbenih znanosti je pomembna naloga družbe. Znanost mora ob preučevanju izkustva vseh socialističnih držav obdelati mnoga razvojna vprašanja socializma, njegove zakonitosti, predvsem ekonomske. Brez tega se deluje empirično, z neracionalno metodo poskusov in napak, kar je značilnost tudi sodobne sovjetske situacije.³

V prejšnjem letu so v sovjetski družbi, predvsem v njenem gospodarstvu, začeli *izvajati* nekatere pomembne *ukrepe*, od katerih jih je del poskusnih. Med njimi so pomembnejši naslednji.

1. V sredini junija prejšnjega leta je bil sprejet *Zakon ZSSR o delovnih kolektivih* in o povečanju njihove vloge v upravljanju s podjetji, ustanovami in organizacijami. Čeprav v zakonu niso bile sprejete mnoge sugestije o bistveni osamosvojitvi podjetij in o povečanju samoupravnih pravic delovnih kolektivov in je udeležba v upravljanju ostala na ravni participacije, so bile z njim vendarle zakonsko sankcionirane prej uveljavljene pravice, pa tudi razširjena pooblastila delovnih kolektivov. Zakon se je vendarle približal demokratizaciji sovjetske družbe.

2. Poleti leta 1983 je bil odobren »*ekonomski eksperiment*« v petih industrijskih vejah oziroma teritorialnih območjih. Na temelju tega sklepa se povečuje samostojnost podjetij in gospodarskih združenj, zajetih s poskusom, zmanjšuje število neposrednih kazalnikov in sploh omejujejo pristojnosti ministrstev. Dve leti bodo v njih upravljali z ekonomskimi metodami, če pa bo ta eksperiment prinesel pozitivne rezultate, se bo v naslednji petletki razširil na celotno gospodarstvo. Razen teh objavljenih eksperimentov uresničujejo v mnogih podjetjih Leningrada in pribaltiških republik podobne eksperimente, o katerih javnost ni obveščena.

3. V zadnjih letih se v industriji in gradbeništvu širijo *brigadni sistemi*. Proizvodno brigado tvori skupina delavcev, ki se svobodno združujejo

³ Ibid., str. 209–218, 231–249, 254–258, 284–299.

zaradi opravljanja določene delovne naloge. Brigada je samoupravna organizacija, ki dela na temelju gospodarskega računa, tako da samostojno razdeljuje delovne naloge in organizira posel in – v skladu z rezultati – samostojno deli pridobljeni dohodek posameznikom. Andropov je menil, da je brigada »primarna oblika proizvodnega upravljanja, ki so jo ustvarile množice«. Novi zakon o delovnih kolektivih je dal zakonsko osnovo proizvodnim brigadam in določil, da rešujejo vprašanja, ki so jim dana v pristojnost, neposredno, na zboru vseh brigadirjev ali preko svojega izbranega družbenega organa – sveta brigade.

4. Po vzoru proizvodne brigade v sovхозih in kolhozih se – po madžarskem vzoru – ustanavljajo majhne *pogodbene proizvodne skupine*, ki štejejo nekaj ljudi in ki več let obdelujejo določeno število hektarjev zemlje (ali rede nekaj glav živine) po kolhoznom planu, prihodek pa – potem ko poravnajo obveznosti do kolhoza – razdelijo med sabo.

5. Zaradi povečanja proizvodnje blaga za široko potrošnjo se v podjetjih oblikujejo skladi za te potrebe, tako da se v njih izloča vsota, ki znaša 10% osebnih dohodkov. Iz teh skladov se gradijo posebni obrati ali razširijo obstoječi, ali pa se ti skladi združujejo v kraju, mestu in podobno.

Cilj vseh teh in drugih podobnih ukrepov je oovečanje samostojnosti gospodarskih enot pri proizvodnji in delitvi, da bi se tako povečalo zanimanje za rezultate gospodarjenja, s tem pa tudi za storilnost, gospodarnost in kakovost. Na junijskem plenumu CK KP SZ so ponovno začeli uporabljati ekonomska termina *poslovnost* in *podjetnost*. Postajata sestavni del ekonomskega mišljenja, pričakuje pa se, da bosta postala tudi oblika praktičnega obnašanja. V tem smislu se govori tudi o razširjanju osebne podjetnosti ne le na kmetijskih ohišnicah, temveč tudi v storitvenih dejavnostih. Vse to je iskanje novih oblik in vsebin ekonomskega in družbenega življenja.

Na decembrskem plenumu CK KP SZ leta 1983 je bilo ugotovljeno, da se usmeritev k spremembi upravljanja z gospodarstvom že uresničuje, da je že dala ugodne rezultate in da je »nakazala pozitiven premik« v razvoju gospodarstva. Po presoji plenuma to »potrjuje pravilnost sprejete usmeritve in utemeljenost nalog, ki jih je določila partija«. Sklenjeno je bilo, da je najpomembnejše, »da se ohranijo sprejeti tempo... in splošne ugodne usmerjenosti« in da se »še aktivneje razvijajo pozitivni procesi«. V pismu, ki ga je Andropov poslal plenumu in ki ga je CK KP SZ sprejel kot usmeritev za nadaljnje delo, je posebej poudarjeno, da se morajo vzporedno z obvladovanjem sprotih težav osredotočiti na »strateške probleme razvoja« sovjetskega gospodarstva. Pomembna je predvsem »aktivizacija dela pri izpopolnjevanju vodenja z ekonomiko in pri nadaljnji krepitvi iniciative delovnih kolektivov«. Andropov je poudaril, da je zelo pomembno »izvajanje ekonomskega eksperimenta«, katerega cilj je razširitev pravic in samostojnosti podjetij, večja vloga ekonomskih načinov in metod in tudi povečanje njihove odgovornosti za delovne rezultate.

Na temelju rezultatov teh eksperimentov, je poudaril Andropov, bo pripravljen nov način upravljanja za celotno sovjetsko gospodarstvo in s tem se bo začela nova petletka (1986–1990). Priprava takega »programa kompleksnega izpopolnjevanja celotnega načina upravljanja« mora zajeti celotno gospodarstvo, da bi bil sistem upravljanja v skladu »z ekonomiko razvitega socializma«. Hkrati pa je rekonstrukcija sistema upravljanja z gospodarstvom tudi »sestavni del globalnega izpopolnjevanja naše družbene ureditve«. Andropov je opozoril, da je začeti proces sprememb »spodbudil velika pričakovanja« pri delovnih ljudeh in da je obveznost partije, da ta proces dosledno uresničuje. Objavljeni rezultati kažejo, da je treba pri tem vztrajati.⁴

2. Reforma sovjetskega gospodarskega sistema po predlogih sovjetskih ekonomistov

Pri proučevanju sovjetske družbe (o čemer je bil govor v prispevku, objavljenem v prejšnji številki te revije) so nekateri znanstveniki ugotovili, da številne težave sovjetskega gospodarstva jasno »pričajo, da so izčrpane možnosti za centralizirano administrativno upravljanje z gospodarstvom« in da je »nujno aktivnejše izkoriščanje 'avtomatskih' regulatorjev balansirane proizvodnje, ki so povezani z razvojem tržnih odnosov«.⁵ Zato se poleg kritike obstoječega sistema poudarja tudi zahteva po njegovi globoki rekonstrukciji in reformi. Ugotavlja se, da sovjetska znanost zaradi stanja, v katerem je, ni mogla dati novih, bistveno drugačnih, celovitih alternativnih konceptov razvoja in sistemov, v katerih bi se ti novi »modeli« izrazili. Vendar so elementi tega novega koncepta dani v dveh oblikah:

a) nekateri znanstveniki razen kritike obstoječega sistema predlagajo in pozitivno razlagajo izhodiščne temelje in elemente novih modelov,

b) nekaj znanstvenikov že več let išče nove »modele« in so že dosegli prve rezultate.

Poglejmo oba prispevka.

a) Izhodiščni temelji reforme

Prehod na nov model gospodarskega razvoja mora imeti v svoji osnovi izdelano in dobro premišljeno strategijo družbenega razvoja, ki bi izhajala iz intenzivnega tržnega gospodarstva in iz spoznane socialne strukture družbe – družbenih skupin, ki obstajajo, njihovih interesov in njihovega odnosa do sprememb, ki jih prinaša ekonomska reforma.

»Model proizvodnih odnosov, ki bi ustrezal sodobnemu razvoju proizvodnih sil« sovjetske družbe, ki ga sedaj išče in oblikuje sovjetska znanost, mora izhajati iz »zapletenosti, večplastnosti, pogostoma pa tudi konfliktnosti interesov« različnih družbenih skupin, ki obstajajo v ZSSR.

⁴ Glej gradiva v časopisu »Pravda« z dne 15., 22., 25., 26., 27. in 31. decembra 1983 in z dne 6. januarja 1984.

⁵ Glej referat T. I. Zaslavske na seminarju v Novosibirsku, marca 1983, str. 7.

Zato se morajo raziskati zakonitosti njihovega obnašanja, vzajemnega delovanja in tudi vsebina njihovega »dialoga« z družbenimi institucijami in državnimi organi, ki upravljajo z gospodarstvom. Zaradi tega mora priprava »strategije rekonstrukcije proizvodnih odnosov« temeljiti na ugotavljanju socialnega položaja, potreb, interesov, realnega in potencialnega obnašanja tistih »družbenih skupin, ki lahko bistveno vplivajo na tok preobrazbe«. Ta vprašanja pa so v sovjetski družbi tako slabo reučena, da so »popolnoma neznani« celo površinski deli »ledene gore« teh strukturalnih elementov socialno-ekonomskih odnosov, predvsem »socialni mehanizem razvoja gospodarstva«.⁶

S temi problemi se v ZSSR bolj organizirano kot drugi ukvarjajo kolektiv oddelka za socialne probleme inštituta za ekonomiko in organizacijo industrijske proizvodnje sibirskega oddelka Akademije znanosti ZSSR v Novosibirsku, ki ga vodi T. Zaslavska. Socialni razvoj gospodarstva opredeljujejo kot »stabilen sistem vzajemnega delovanja družbeno-ekonomskih skupin« pri »reprodukciji človekovega življenja, izkoriščanju naravnega okolja in ustvarjanju in trošenju materialnih dobrin in storitev«. Ta sistem in njegov mehanizem pomenita »zvezo posredovanja« med ekonomskim in socialnim področjem družbe, njuna gonilna sila pa je »protislovje med proizvodnimi silami in stanjem proizvodnih odnosov«, ki se konkretno izraža v »interesih družbenoekonomskih skupin«. Uravnava socialno-ekonomsko obnašanje družbenih skupin na temelju upoštevanja njihovega statusa in interesov in mora s tem zagotoviti »sistematično prilagajanje proizvodnih odnosov stopnji razvoja proizvodnih sil«.⁷

Centralni organi državnega upravljanja z ekonomskim in socialnim razvojem ohranjajo pomembno vlogo tudi pri novih zasnovah gospodarskega sistema in družbenih odnosov. Ti namreč zastopajo »interese družbe kot celote« in v tej funkciji »trasirajo konkretno strategijo razvoja... oblikujejo in izpolnjujejo gospodarski mehanizem in neposredno upravljajo z razvojem proizvodnje«. Tako ustvarjajo »ekonomske in pravne pogoje« obnašanja družbenoekonomskih skupin. Toda te skupine niso niti pasivni elementi niti preprosti izvrševalci direktiv, temveč »polnopravni udeleženci 'dialoga' z organi upravljanja z gospodarstvom«. Hkrati te skupine vzajemno sodelujejo druga z drugo in se – ko se jim interesi pokrivajo – združujejo zaradi skupne akcije za uresničevanje skupnih ciljev; ko pa se njihovi interesi razhajajo, nastaja možnost za konflikte. Ti konflikti se rešujejo stihijno, z iskanjem kompromisnih oblik obnašanja, ki zadovoljujejo obe strani. Ko pa ne najdejo kompromisa, ko postaja spopad oster in javen, tedaj posredujejo državni in partijski organi kot arbiter z vzpostavljanjem »določenih norm socialno-ekonomskega obnašanja« teh skupin.⁸

⁶ Ibid., str. 21–22.

⁷ Ibid., str. 22–23.

⁸ Ibid., str. 23–24.

Kot so pokazale dosedanje raziskave tega kolektiva sibirskih znanstvenikov, »ima socialni mehanizem razvoja gospodarstva zapleteno strukturo« in je sestavljen iz množstva medsebojno povezanih in relativno samostojnih »posebnih metod socialno-ekonomske reprodukcije«. Vsaka od teh posebnih metod ima v svoji osnovi tudi »specifično zaključeno konturo povezav«, ki uravnavajo posamezne vidike socialno-ekonomske reprodukcije. Vsaka od njih ima svojo funkcijo, vendar je hkrati tudi povezana z vrsto drugih posebnih metod in tako te medsebojno ali posredujejo druga drugi razvojne spodbude ali pa »konkurirajo« za iste vire in druga drugo omejujejo. Zato se morajo ti zapleteni sistemi raziskati, da bi se pri upravljanju z gospodarstvom uporabljale ekonomske, ne pa administrativne metode.

Pri iskanju teh novih metod upravljanja, kot ugotavljajo ti sovjetski znanstveniki, pripada pomembna vloga človeku, proizvajalcu. Njegova osebnost je »odtis« ali »odsev« vseh družbenih odnosov, v katerih je bila in v katerih je, in vsak tip družbenih odnosov tudi oblikuje ustrezen »socialni tip človeka kot ekonomskega dejavnika«, predvsem pa »specifičen tip delavca« z vrsto socialnih in delovnih lastnosti in značilnosti. Obstoječi sistem realnega socializma je oblikoval določen tip voditeljev in delavcev s kvalitetami in lastnostmi, ki ne ustrezajo le »strateškimi ciljem razvite socialistične družbe, temveč tudi ne tehnološkim zahtevam sodobne proizvodnje«. Pri mnogih sovjetskih delavcih so v zadnjih petletkah ugotovili dokaj pogoste naslednje negativne lastnosti: nizka delovna in proizvodna disciplina, ravnodušen odnos do dela, ki ga opravljajo, slaba kakovost dela, socialna inertnost, nizko lastno ocenjevanje dela kot sredstva samouresničevanja, jasno izražena potrošniška miselnost, nizka raven moralnosti. Pogoste so bile tudi različne oblike prilaščanja družbenega premoženja ali uporabe družbenih sredstev za osebne potrebe. Vse te negativne lastnosti delavcev in tudi počasen tempo gospodarskega razvoja so predvsem rezultat »popačene socialne metode gospodarskega razvoja«. Ta metoda ni, kot sedaj kritično ugotavljajo, »uglašena« z aktivizacijo, temveč z »dušitvijo koristne ekonomske dejavnosti prebivalstva«. Tako se »kaznuje« in zatira »iniciativa voditeljev podjetij« v njihovi dejavnosti, kajti visoke družbene ocene dobivajo »najbolj poslušni« voditelji, ki natančno opravljajo naloge, nimajo pa pomembnih proizvodnih uspehov, ne pa tisti, ki so talentirani, smeli, iniciativni in energični. Predpostavka dejanskih sprememb in njihov bistveni sestavni del je izpopolnjevanje tiste socialne metode gospodarskega razvoja, ki bo spodbujala druge kakovosti delavcev in voditeljev, tiste, ki so pomembne za moderno gospodarstvo in socialistične odnose. Ker so v tej točki sedaj »koncentrirani najbolj zapleteni problemi«, je treba »odtod tudi začeti delo pri premagovanju negativnih tendenc v ekonomskem življenju« sovjetske družbe. Zato je potrebno analizirati obstoječi socialni mehanizem gospodarskega razvoja: raziskati njegovo notranjo strukturo, odkriti slabe točke in utemeljiti poti njegove krepitve. Predvsem je treba:

prvič, preučiti ekonomsko in socialno strukturo družbe, takšno, kakršna je;

drugič, raziskati družbeno zavest družbenoekonomskih skupin: njihove vrednostne usmeritve, potrebe, interese in motive dejavnosti;

tretjič, analizirati konkretne zakonitosti obnašanja posameznih družbenih skupin v družbenem gospodarstvu in v individualnem gospodarjenju;

četrtrič, preučiti oblike, pogoje in rezultate vzajemnega delovanja organov gospodarskega upravljanja in družbenoekonomskih skupin;

petič, izdelati in utemeljiti načine povezovanja interesov družbenoekonomskih skupin medsebojno in z družbenimi interesi, da bi popolneje in učinkoviteje izkoriščali človeški dejavnik proizvodnje v vseh verigah in na vseh ravneh gospodarskega sistema; kjer pa je mogoče, tudi eksperimentalno preverjati naprednejše oblike socialnih in ekonomskih odnosov, in

šestič, na temelju multidisciplinarnega znanstvenega raziskovanja izdelati, utemeljiti in praktično preveriti integralni »model« socialnega mehanizma razvoja gospodarstva, ki bi se opiral in bil trdno povezan z gospodarskim sistemom, tako da bi zagotovili intenziven razvoj proizvodnje in izoblikovali »resnično socialistični tip delavca«.⁹

Znanost je to začela preučevati zaradi nezadovoljivega stanja gospodarstva in družbenih odnosov v celoti. Kako bo znanost sodelovala pri teh vprašanjih in kakšne rezultate bo dala, ni odvisno od nje same, temveč tudi od družbenopolitičnega ozračja, od stanja v političnem sistemu, predvsem v njegovem vrhu.

Kakšne rešitve je do sedaj ponudila znanost?

b) *Konceptualna shema ene od inačic gospodarske reforme*

S tem se ukvarja skupina sovjetskih znanstvenikov¹⁰, vendar pa njihova dosedanja dela niso bila objavljena. Del svojih raziskav v obliki »konceptualne sheme« kot »predmet za obravnavo« je objavil le B. Kurašvili, vodja enega od sektorjev inštituta za državo in pravo Akademije znanosti ZSSR. Najprej je pojasnil nekatera splošno teoretska stališča, potem pa tudi nekatere »hipotetične ukrepe«, ki bi lahko bili »temelj ene možnih inačic reforme«. Ti ukrepi pa se raziskujejo predvsem z državno pravnega vidika, na ravni »konstruiranja regulativnih metod oblasti«, s katerimi bi državni organi lahko zagotovili »harmonično usklajevanje neposrednih interesov delovnih kolektivov in delavcev s splošno narodnimi interesi z zanesljivim zagotavljanjem prednosti zadnjih«. Poglejmo konceptualno shemo tega modela.¹¹

Razširjanje samostojnosti podjetij in njihovih združenj je temeljna, »ključna ideja« predloženega modela. V ZSSR so tudi do sedaj sprejemali

⁹ *Ibid.*, str. 25–29.

¹⁰ Omenjajo se naslednji: M. I. Kozir, B. P. Kurašvili, I. I. Lukinov, V. A. Tihonov, N. P. Fedorenko, R. O. Halfina.

¹¹ Kurašvili, B. P.: *Gosudarstvennoe upravlenie narodnym hozjajstvom: perspektivy razvitiia*, »Sovetskoe gosudarstvo i pravo«, 6/1982, str. 38–48.

sklepe o razširjanju te samostojnosti, vendar pa niso prinašali pozitivnih učinkov, kajti to ni niti zagotavljalo potrebne samostojnosti niti se ni predvidel celoten »kompleks ukrepov za ustvarjanje potrebnih ekonomskih razmer« in ustreznih »organizacijskih in upravljaljskih odnosov«. *Samostojnost podjetij* kot pojav in kot pojem je zapletena in vsebuje ekonomske, socialne in tudi politične in državno upravljaljske vidike. Razširjanje samostojnosti podjetij pomeni »izražanje, aktivizacijo in izkoriščanje socialnih dejavnikov«, ki lahko v spregi s »čisto« ekonomskimi metodami privedejo »do znatnega povečanja učinkovitosti socialistične proizvodnje«. Ker pa je podjetje eden od podsistemov kompleksnega sistema narodnega gospodarstva, Kurašvili najprej obravnava in razlaga nekatera splošno teoretska stališča o funkcioniranju gospodarstva s stališča teorije sistema in sistemologije.

1. Zapleteni sistem, ki je usmerjen k uresničevanju enotnega cilja, »funkcionira toliko uspešneje, kolikor se učinkovita centralizacija upravljanja dopolnjuje s samoupravnostjo njegovih podsistemov«. V okvirih tega »dialektičnega medsebojnega odnosa dveh protislovnih načel organizacije upravljanja« so možni – odvisno od konkretnih pogojev – »bistveno različni ... sistemi (generalne sheme, tipi, stili, paradigme) upravljanja«. Kurašvili prenaša to izhodišče sistemologije tudi na sistem upravljanja z gospodarstvom.

V gospodarstvu sta – glede na ti dve protislovni načeli – možni dve skrajnosti. Centralizirani, dosledno poveljevalni sistem upravljanja, v katerem centralni upravljaljski organ določa ne le cilje, temveč tudi konkretna sredstva delovanja svojim podsistemom (»delaj to tako in tako in to usklajuj s konkretno situacijo«). V *decentraliziranem, refleksivnem ali stimulacijskem sistemu upravljanja* se centralni upravljaljski organ omejuje na minimum integracijskih funkcij in pušča podsistemom, da v okviru omejitev, danih od zgoraj, sami določajo »konkretno cilje in sredstva za njihove dejavnosti«. V tem sistemu deluje upravljaljska veriga na podsisteme s pomočjo stimulansov (»postavljam te v določene okoliščine – ti sam izberi smer in načine svojega delovanja; zaradi tvojega delovanja pri zadovoljevanju tvojih neposrednih interesov pa se udeležujejo tudi splošno sistemski cilji, ki jih je postavil sam sistem«).¹²

Družbeni sistemi praviloma oblikujejo centralizirani, ukazovalni sistem upravljanja v razmerah, ko se »postavlja vprašanje o samem obstoju socialnega sistema«, o tem, da ta preživi. Ukazovalni sistem upravljanja v takih izrednih okoliščinah zagotavlja »maksimalno in operativno pritegnitev vseh sil in sredstev družbenega sistema« in ga kot »edino smotrnega« sprejemajo tisti, ki upravljajo, in tisti, s katerim se upravlja. V normalnih okoliščinah je učinkovitejši stimulativni sistem in čeravno vsebuje določeno tveganje, ker počasneje in težje zagotavlja »usklajevanje delovanja podsistemov«, in škodo, ki iz tega izvira, se te pomanjkljivosti vseeno

¹² *Ibid.*, str. 38–40.

nadomestijo z ugodnostmi, ki jih socialni sistem dobiva »zaradi osvobajanja ustvarjalne energije in iniciative svojih podsistemov«. Medsebojni odnos poveljevalnih in stimulativnih elementov v sistemu upravljanja je odvisen tudi od narave družbenega sistema in od stopnje njegove zrelosti. Upravljanje v socializmu »mora bolj temeljiti na stimulativnih sredstvih uravnavanja družbenega življenja« – in kolikor bolj omejuje komandna sredstva, koliko bolj družba napreduje »na poti socialističnega razvoja in toliko stabilnejši so pogoji, ki socializmu omogočajo, da se razvija na svoji lastni osnovi«. Novi sistem upravljanja – kot se poudarja – mora ne le ustrezati, temveč tudi »zagotavljati vsestranski razvoj bistva socialistične proizvodnje in ... še polneje odkrivati njeno neposredno družbeno naravo«. ¹³

2. *Izhodiščno vprašanje* pri izdelavi novega sistema upravljanja, kot presoja Kurašvili, se nanaša na *sistem planiranja*. Vprašanje je, »kako procesu planiranja in njegovim rezultatom« zagotoviti, da hkrati »ukazovalno izražajo splošno ljudske interese in stimulirajo družbeno koristno iniciativo podjetij«. Kurašvili vidi rešitev – na podlagi teoretskih raziskav sovjetskih znanstvenikov in madžarskih in bolgarskih izkušenj v agroindustrijskem kompleksu – v svojevrstni sintezi »direktivno-stimulativnega« in »regulativnega« planiranja. Državni plani bi bili namreč po tem konceptu direktivni za državne organe, ki vodijo ekonomiko, vendar ne bi vsebovali obvezujočih nalog za podjetja. Državni organi bi uporabljali ekonomske spodbude za uresničevanje planskih ciljev, podjetja pa bi imela pravico, da samostojno sprejemajo petletne in letne načrte dejavnosti. Državni plani in načrti podjetij bi se usklajevali takole:

a) planski proces se začneja tako, da se podjetjem dostavljajo »naročila«, ta pa odgovarjajo kaj, v kakšni količini in po kakšni ceni to lahko sprejmejo in opravijo. Na temelju tega se lahko oblikujejo projekti letnih in petletnih načrtov podjetij (v naturalnih in vrednostnih kazalnikih), predhodni pregled nesprejetih naročil (s pojasnitvijo razlogov zavrnitve) in predhodno obvestilo o neizkoriščenih zmogljivostih;

b) na temelju teh načrtov in dokumentov podjetij državni organi sestavljajo predhodne sumarne načrte po območjih in panogah, preglede nesprejetih naročil in preglede neizkoriščenih zmogljivosti in tako s temi evidenčno informativnimi dokumenti ustvarjajo sliko stanja in gibanja v gospodarstvu, ki bi nastalo brez uravnavajoče vloge državnih organov; hkrati državni organi sestavljajo spisek prednostne produkcije, ki je potrebna s stališča splošno družbenih interesov in ki jo spodbujajo z ekonomskimi in drugimi sredstvi;

c) podjetja ob aktivnem sodelovanju (informacijskem in organizacijskem) državnih organov sklepajo gospodarske pogodbe med sabo; administrativno gospodarske pogodbe z državnimi organi upravljanja o njihovih naročilih in o ekonomskem spodbujanju prednostnih proizvodov

¹³ *Ibid.*, str. 40–41.

(sodelovanje pri investicijah, posojila, zagotovitev deficitarnih materialov itd.); na temelju tega podjetja samostojno sprejemajo letne in petletne načrte;

d) načrte podjetij registrirajo državni organi upravljanja; načrti lahko ostanejo neregistrirani na temelju predvidenih pravil (zaradi neracionalnega izkoriščanja delovnih virov, zaostale tehnologije ipd.), kar ne pomeni zavračanja načrtov, temveč povzroča močnejši nadzor in izključuje ekonomsko spodbujanje državnih organov;

e) na temelju načrtov podjetij se sestavljajo sumarni tekoči in perspektivni teritorialni načrti in načrti vej, iz njih pa se izpeljujejo načrti ekonomskega in socialnega razvoja.

S to proceduro, meni Kurašvili, je možno združiti »realno planiranje, od spodaj« s širokim planskim obzorjem, ki ga ima center. Tako »regulativno planiranje« omogoča tudi, da se stimulira družbeno koristna iniciativa podjetij in da se ustvarijo »ekonomske in organizacijske predpostavke«, da bodo državni načrti »izbalansirani in realni in da popolnoma ustrezajo družbenim potrebam«. ¹⁴

3. Regulativnemu planiranju ustreza nova shema upravljanja s podjetji. Nujen je »sistem organizacijsko pravnih metod«, ki bi bil oprt na »neposredne interese delovnih kolektivov in bi spodbujal njihovo »družbeno koristno socialistično podjetnost«. Na temelju raziskovanja drugih sovjetskih avtorjev ¹⁵ navaja Kurašvili tri take metode: popolni gospodarski račun, organizacijsko samostojnost in samoupravnost.

a) Popolni, neomejen in nedeformiran gospodarski račun je »edino mogoča metoda racionalnega gospodarjenja« pri regulativnem planiranju. Tak gospodarski račun vsebuje naslednje elemente:

- sredstva za proizvodnjo ostajajo splošno ljudska lastnina, se dajo podjetjem na razpolago za določeno ceno (v obliki prispevka), ta pa jih morajo uporabljati za družbeno koristne cilje;

- podjetje samostojno odloča o številu in kategoriji zaposlenih;

- maksimalno se usklajujeta državna in pogodbeni ureditev oblikovanja cen;

- podjetje razpolaga z doseženim dohodkom, potem ko je poravnalo davek in zagotovilo sredstva za normalno reprodukcijo;

- država določa minimum zaslužka, maksimum pa ni določen, vendar je posredovanje pri kršenju načel nagrajevanja po delu možno.

b) Razširjanje organizacijske samostojnosti podjetij je naravna posledica režima »Samoplaniranja« in gospodarskega računa. To vsebuje naslednje ukrepe:

- nova podjetja se ustanavljajo po predpisanem redu;

- svojo notranjo strukturo določajo sama podjetja, o spremembah obveščajo državne organe, v izjemnih primerih pa projekt reorganizacije odobravajo državni organi;

¹⁴ Ibid., str. 42–43.

¹⁵ Petrakov, N. J.: *Hozjajstvennaja reforma: plan i ekonomičeskaja samostojatel'nost*, Moskva 1971, str. 134.

– proizvodni kompleksi se ustvarjajo na temelju prej predvidenega reda, podjetje pa se lahko vključi v več pogodbenih funkcionalnih proizvodnih kompleksov, s katerimi se upravlja na kooperacijski osnovi (svet direktorjev in njegov delovni aparat).

c) Dosledno udejanjanje načela *delitve po delu* mora prispevati k preseganju uravnilovke in povečati zanimanje vsakega delavca in delovnega kolektiva za »odločilno udeležbo pri upravljanju z zadevami podjetja«, posebno pa mora oživiti in vplivati na učinkovitost vseh oblik notranjega nadzora. Tako se ustvarja možnost, da se »vsak delavec dejansko počuti kot gospodar podjetja, kot polnopraven in odgovoren udeleženec kolektivnega skupno koristnega dela«, kar je »nezamenljiva subjektivna predpostavka zavestnega ustvarjalnega odnosa do dela«.

d) Nove organizacijske oblike *usklajevanja državnega upravljanja in samoupravljanja delovnih kolektivov* morajo omogočiti uresničevanje nakazanih procesov. *Samoupravljanje delovnega kolektiva* se uresničuje v naslednjih organih:

– temeljna vprašanja proizvodne dejavnosti in življenja kolektiva se rešujejo na splošnem zboru zaposlenih ali na konferenci pooblaščenih predstavnikov;

– svet delovnega kolektiva je stalni predstavniški organ delovnega kolektiva, njegov predsednik pa je vodja podjetja;

– vodje (vodjo) podjetja izvolijo na splošnem zboru zaposlenih (ali na konferenci pooblaščenih predstavnikov), potrjuje pa jih ustrezen državni organ upravljanja; tako je status vodje podjetja dvojen – je hkrati organ delovnega kolektiva in državni predstavnik v proizvodni organizaciji;

– če podjetje »resno ali sistematsko« krši »državno disciplino in socialistično zakonitost«, je za določeno obdobje pod »režimom neposrednega državnega upravljanja«.

Taka organizacija upravljanja, kot meni Kurašvili, zagotavlja potrebno »samostojnost delovnega kolektiva«, hkrati pa zagotavlja »državno načelo«, primat države v upravljanju z »narodnim gospodarstvom v celoti in z vsakim posamičnim podjetjem«. ¹⁶

4. »Preobrazba upravljanja z narodnim gospodarstvom na temelju razširitve samostojnosti podjetij«, meni Kurašvili, ni mogoča brez »korenite reorganizacije obstoječega sistema panožnega upravljanja«. Za ta sistem je značilna ozka specializacija panožnih resorjev, njihova številnost in umetna razdrobljenost in prekomerna centralizacija upravljanja v vsakem resorju. Tak sistem ni le v nasprotju s »socialnim dejavnikom intenziviranja proizvodnje«, temveč tudi s pomembnimi »tendencami razvoja proizvodnih sil«, kot sta diverzifikacija proizvodnje in njena revolucionarna tehnična rekonstrukcija. Zato je ta sistem ne le zastarel,

¹⁶ Kurašvili, B. P.: *op. cit.*, str. 44–45; glej tudi *Trudovye kolektivy v sisteme sovetskoj socialističeskoj demokratii*, Moskva 1979, str. 181; *Problema teorii socialističeskogo upravljenija*, Moskva 1981, str. 185; Cepin, A. I.: *Trudovoj Kollektiv kak subjekt trudovogo prava*, »Sovetskoe gosudarstvo i pravo«, 8/1981, str. 46–54.

temveč je postal tudi ovira za nadaljnji razvoj sovjetskega gospodarstva.¹⁷ Zaradi tega je *nujen novi sistem panožnega upravljanja* z naslednjimi pomembnejšimi elementi:

a) Ustvarja se centralni organ po vzoru Visokega sveta narodnega gospodarstva (ali enotno ministrstvo za narodno gospodarstvo), ki »upravlja s celotno materialno proizvodnjo kot z enotnim kompleksnim področjem« v sistemu družbene delitve dela. Ta novi organ ne sme biti prevelik, kajti razširitev samostojnosti podjetij bistveno zmanjšuje obseg dela državnih organov pri operativnem upravljanju. Tako se bo centralizirano državno »širokopanožno« upravljanje osredinilo v tistem, kar je »resnično temeljno, korenito in bistveno« (uresničevalo pa se bo predvsem z ekonomskimi sredstvi): oblikovalo bo proizvodni organizem, moderniziralo bo materialno proizvodnjo, izdelalo bo splošno državne smotrne programe in bo zagotavljalo njihovo izpolnitev, oblikovalo in uporabljalo bo kadrovske, investicijske in kreditne politike ter politiko cen. Pri tem organu se oblikujejo panožni pododdelki, ki zagotavljajo razvoj znanstveno tehničnega napredka v svojih proizvodnih vejah. Ti pododdelki ne upravljajo s podjetji kot gospodarskimi enotami, temveč z istovrstnimi proizvodnimi procesi ob zagotavljanju njihove sodobne znanstveno tehnične ravni, s tem pa tudi storilnosti, gospodarnosti in kakovosti proizvodov.

b) V sovjetskih republikah ustanavljajo tudi enotne organe upravljanja z gospodarstvom republike. Njihova dvakratna »podrejenost« jim omogoča, da zagotovijo »teritorialno kompleksnost« materialne proizvodnje, njim pa so neposredno podrejena vsa podjetja na njihovem ozemlju,

c) Oblikuje se zvezno ministrstvo za transport, z glavnimi upravami za različne oblike transporta. Ima aparat (centralni in lokalni) za kompleksno planiranje transporta in za operativno upravljanje.

d) Svet ministrov ZSSR povečuje vlogo v sistemu upravljanja z gospodarstvom, njegov štabni aparat – državni plan ZSSR – pa doživlja globoko evolucijo. Postaja organ »generalnega planiranja socialno-ekonomskega in kulturnega razvoja dežele«, oblikuje in uresničuje posebne splošne strateške programe in zagotavlja izvajanje »kardinalnih splošno socialnih končnih rezultatov«.¹⁸

V celoti, končuje Kurašvili, je »bistvo perspektivne preobrazbe sistema upravljanja z narodnim gospodarstvom« v ZSSR povečanje »zaganjanja v iniciativo in podjetnost socialističnega delovnega kolektiva«.

Kaj lahko rečemo o tem predloženem modelu reorganizacije sistema upravljanja s sovjetskim gospodarstvom? Vsekakor je to preobrat od administrativnega k ekonomskemu sistemu uravnavanja proizvodnih procesov in od sistema družbenega upravljanja z gospodarstvom k sistemu

¹⁷ Glej Mihajlov, M.: *Po povodu vedomstvennosti*, »Komunist«, 8/1981, str. 105.

¹⁸ Kurašvili, B. P.: *op. cit.*, str. 45–57.

samoupravljanja. Čeravno ta preobrat od starega k novemu sistemu ni popolnoma zapustil gravitacijskega polja obstoječega sistema. V bistvu je svojevrstno sožitje dveh protislovnih sistemov. Verjetno pa sploh ni mogoče takoj popolnoma skočiti iz gravitacijskega polja sedanjega sistema. Globoki koreni obstoječega sistema, njegova intertnost in močne družbene sile, ki so zainteresirane za njegov obstoj, ravno tako pa tudi ogromne razsežnosti in veliki naravni viri dežele, dajejo malo priložnosti za temeljitejšo in radikalnejšo preobrazbo. Kljub temu pa bi bil tudi za polovičarski in kompromisni predložen model velik napredek. Sedaj figurira le kot možna inačica, ki je izdelana v znanstvenem laboratoriju, ne pa v političnem vrhu. Sedanje stanje duhov in odnosov sil v sovjetskem političnem vodstvu daje malo priložnosti tudi temu modelu, vendar le obstaja in tako navdihuje tiste, ki iščejo nove sodobne rešitve. V tem smislu je pomembna in spodbudna njegova vloga, tem bolj, ker ni le plod individualnega razmišljanja in kabinetske konstrukcije, temveč posplošitev raziskovanja znatnega števila sovjetskih znanstvenikov in tudi praktičnih izkušenj nekaterih socialističnih dežel.

Prev. B. Kante

BOGOMIL FERFILA

Razprava o delu Vladimira Bakarića

Center za idejno-teoretično delo CK ZK Hrvaške, ki se je nedavno poimenoval po Vladimiru Bakariću, je na njegov rojstni dan 21. marca 1984 v Zagrebu organiziral okroglo mizo z naslovom Pristop k raziskovanju procesa družbene reprodukcije socialistične samoupravne družbe v delu Vladimira Bakarića.

Organizatorji žele, da bi takšno srečanje postalo tradicionalno. Letošnja okrogla miza naj bi tako predvsem določila smernice za bodoče delo, opredelila problemske sklope, ki naj bi jih razčlenjevali na prihodnjih srečanjih, in obenem že poudarila pglavlitne značilnosti Bakarićeve teoretične in praktične misli, akcije. V Centru za idejno-teoretično delo, katerega ustanovitelj, prvi predsednik in utemeljitelj dolgoročne programske usmeritve je bil Vladimir Bakarić, so zato že oblikovali dolgoročni raziskovalni projekt z naslovom Misel in delo Vladimira Bakarića.

Osrednja značilnost Bakarićevega opusa je, da je nastajal ob izrazito teoretični in praktični aktivnosti. Bakarić sam pravi, da je bilo zaradi tega njegovo delo pogosto manj teoretično poglobljeno. Zato nam je zapustil manj temeljnih raziskovalnih študij; večina je nastala pod pritiskom zgodovine kot odgovor na konkreten teoretičen ali praktičen problem naše graditve socializma. Zato je treba pri analizi njegovo delo nujno povezovati z ustreznimi zgodovinskimi in biografskimi okoliščinami.

O disciplinarnem vidiku njegovega dela bi lahko rekli, da je bil V. Bakarić predvsem politekonomski mislec, vendar ekonomskih problemov ni nikoli postavljaval v prazen prostor (vedno jim je našel ustrezno politično, družbeno ozadje). Ves čas, posebej pa v

osemdesetih letih, se je intenzivno ukvarjal tudi s politiko, informiranjem, obrambo-slovjem itd.

Razprava, ki se jo je udeležilo več jugoslovanskih politekonomistov, je načela vrsto pomembnih značilnosti Bakarićeve misli ter predvsem opozorila na nujnost njihovega postopnega sistematičnega proučevanja.

Kot izhodišče bi bilo potrebno osvetliti Bakarićevo razumevanje in aplikacijo Marxovega predvsem ekonomskega opusa. Vladimir Bakarić je bil izjemen poznavalec Marxa, h kateremu se je vračal ob vrsti jugoslovanskih razvojnih problemov. Ni mehanično prenašal že znane resnice, marveč je apliciral Marxove metode raziskovanja. Pogosto je opozarjal, da celo pri oblikovanju strategije našega družbenoekonomskega razvoja ni bil Marxov analitični aparat ustrezno razumljen in uporabljen.

O družbeni teoriji je Bakarić menil, da je potreben premik od teorije razrednega boja in teorije revolucije (ki sta imeli pomembne mobilizacijske, motivacijske, akcijske funkcije in rezultate) k analizi realnih možnosti in izhoda iz kapitalističnih družbenih predvsem ekonomskih struktur. Objektivnost teh struktur je pogojena predvsem z našo relativno nerazvitostjo produktivnih sil (in pa seveda z dejstvom vsestranske povezanosti z zunanjim predvsem kapitalističnim okoljem, miselnostjo, vrednotami, interesi itd.). Iz takšne »ekonomsko realne« osnove izhaja tudi Bakarićev teoretični in praktični realizem, ki ni sprejemal velikih teoretskih konstrukcij, jurišev na nebo kot-mota našega nedavnega »nestabilizacijskega obdobja«, če niso imeli tudi ustrezne gospodarske podlage.

Vladimir Bakarić se je zavedal, da samoupravna preobrazba poteka v nekakšnem interepohalnem zgodovinskem prostoru. Socialistična družba ima v teoriji in praksi dve zgodovinski alternativni: ali njen razvoj poteka na osnovi nekih avtonomnih, izvirnih zakonitostih prehodnega ali bodočega obdobja razvoja ali pa se nadaljujejo že znani

proces, ki jih pozna kapitalizem, vendar ustrezno usklajeni s spremembami v družbenih odnosih na nadstavi socialističnih družb. Dokončnega odgovora seveda še nismo našli, čeprav nas zlasti ekonomija sedanjega obdobja vedno bolj objektivno sili, da izberemo drugo alternativo.

Z analizo realnih družbenoekonomskih procesov skuša Vladimir Bakarić odkriti stvarne ekonomske odnose, njihova protislovja in objektivne možnosti razvoja. Največ pozornosti namenja iskanju spiritus movensa samoupravnega gospodarstva, ki bo delavskemu razredu, delavcu omogočil opravljati ekonomske lastninske funkcije upravljanja, razpolaganja in prilaščanja. Odkriti je potrebno zakonitosti procesa družbene reprodukcije ter v skladu z njimi tudi ravnati. Prav nujnost razširjene reprodukcije je pri nas premalo poudarjena, kaj šele konkretizirana in operacionalizirana.

Kako delavce spodbuditi k racionalni uporabi in razširjeni reprodukciji družbene lastnine?

Vsekakor ne z moralnimi obveznostmi, apeliranjem na družbeno zavest organizacij združenega dela; Bakarić poudarja, da morajo delavci, organizacija združenega dela

opravljati z družbenimi sredstvi svoje družbene funkcije.

Delo, delovni rezultati, vsebina in cilji aktivnosti morajo biti merila, s katerimi je potrebno presojati subjekte družbene reprodukcije. Nič stereotipov, fraz. Tudi država je nujno potrebna samoupravljanju, je njegov instrument, ki ga bodo samoupravnejše oblike organiziranja delavcev šele postopoma nadomestile.

Okrogla miza se ni posebej ukvarjala z možnostmi in težavami kmetijstva, ki mu je Vladimir Bakarić posvečal posebno pozornost. Temu bi bilo treba nameniti posebno tematsko srečanje oziroma razpravo. Kako zagotoviti hitrejši razvoj, večjo storilnost, vključevanje kmetijstva v družbeni sektor gospodarstva itd.?

Za izhodišče vedno bolj nujnih takšnih in podobnih premikov na tem področju lahko vzamemo Bakarićeva stališča: ruralni eksodus ustvarja možnosti za širjenje družbenega sektorja; večjo storilnost je potrebno doseči z uvajanjem nove tehnike in tehnologije, za katero je potrebno zagotoviti družbena sredstva; nenehno je potrebno ustvarjati ugodne razmere v družbi, ki bodo spodbujale preobrazbo kmetijstva.

Kvantitativni modeli raziskovanja prihodnosti

Kvantitativni modeli istraživanja budućnosti, prispevki s znanstvenega posvetovanja v SANU 25. in 26. XI. 1981, Ekonomski zbornik, knjiga III, Srbska akademija znanosti in umetnosti in Ekonomski inštitut Beograd, Beograd 1982, 250 str.

Znanost se je pri svojem dosedanjem razvoju ukvarjala pretežno z raziskovanjem vsakokratne sedanjosti in preteklosti. Za to raziskovanje je imela trdne oporne točke v tem, kar se je dogajalo in kar se je že dogodilo. Prihodnost takih opornih točk ne nudi, zato se jih znanost ne more oprijeti. To je bila ovira znanstvenemu raziskovanju, posamezna prizadevanja so vzbujala nezaupanje, dvome ali celo povzročila diskvalifikacijo. Za nekatere so bila prizadevanja preprosto znanstvena fantastika. Vendar vse to ni moglo uničiti velikega in stalnega zanimanja znanosti za prihodnost. V začetku je bil ta interes latenten, saj razvitost znanosti in njene metodologije niso dopuščale otipljivejših rezultatov. V zadnjih desetletjih pa so se razmere bistveno spremenile. Znanstveno proučevanje prihodnosti se je izredno razmahnilo in daje vse boljše rezultate. Pri tem ima podporo predvsem v osnovnih težnjah dosedanjega razvoja, ki odločilno vplivajo na neposredno prihodnost. Ta odvisnost slabi, čim dalje skušamo prodreti v prihodnost.

Danes si preprosto ne moremo več predstavljati znanosti, ki ne bi vključevala tudi proučevanja prihodnosti. Zdi pa se, da postaja pri tem predmet kritike vse bolj metodologija in še posebej kvantitativne metode. To spoznanje je povzročilo, da sta Srbska akademija znanosti in umetnosti ter Ekonomski inštitut v Beogradu leta 1981 orga-

nizirala znanstveno posvetovanje, namenjeno kvantitativnim modelom raziskovanja prihodnosti. Pri tem so se omejili na razpravo o modelih za planiranje in širše raziskovanje prihodnosti, ki so bili izgrajeni in uporabljeni v Jugoslaviji. Gradivo posvetovanja (referate in razpravo) sta omenjeni instituciji izdali kot tretjo knjigo Ekonomskega zbornika SANU.

Vsebina zbornika je razdeljena v štiri tematsko zaokrožene dele. Prvi del je posvečen splošnemu raziskovanju prihodnosti. V drugem delu so obravnavani problemi demografskih projekcij. Tretji ima naslov raziskovanje prihodnosti gospodarskega razvoja, četrti pa obravnava večsektorske modele raziskovanja prihodnosti.

Tematski sklop splošnih vprašanj raziskovanja prihodnosti vsebuje referata *Znanstvena predvidevanja in vizije prihodnosti* M. Markovića in *Kvantitativni pristop k raziskovanju prihodnosti* Miloša Macure ter šest diskusijskih prispevkov. Prvi referat nas opozarja na nujnost, da o prihodnosti razmišljamo v smislu zgodovinskih možnosti, ne pa v smislu neizbežnosti (še posebej pozitivne), kar je bilo značilno za največji del dosedanje meščanske in socialistične misli. Atomsko uničenje namreč pomeni možnost, da ne bo nobene prihodnosti. V skladu z uvodnim reeratom avtor opredeljuje pojme predvidevanja, projekcije in determinacije; podaja tipologijo predvidevanj in posebej poudarja znanstvena predvidevanja. Filozofske vizije prihodnosti so do sedaj zapolnjevale ogromno praznino, ki jo je puščala na tem področju znanosti. Kadarkoli pa so v celoti zavračale povezanost z znanostjo, so se nujno pogreznile v utopijo.

M. Macura v začetku ugotavlja, da so najpomembnejši modeli globalnega razvoja prihodnosti nastali v drugi polovici šestdesetih in v sedemdesetih letih. To so: projekcije prebivalstva OZN (1966), model egocentričnega tehnološkega optimizma Khana in Wienerja (1967), strategija razvoja OZN za sedemdeseta leta (1970), pesimizem eksponencialne rasti Meadowsa (1972), nov

mednarodni ekonomski red (1974) in Tinbergenov esej o dvojnem egalitarizmu na svetovni in nacionalni ravni (1975). Pri tem seveda najnovejši modeli niso upoštevani. Globalni modeli so različni po vsebini, namenu, metodah, eksplicitnosti, kompleksnosti, časovnem horizontu ipd. Vsem pa je skupno, in to velja za vsa današnja prizadevanja na tem področju, da so rezultat organiziranega znanstvenoraziskovalnega dela. Kvantitativni pristop ima vrsto prednosti: izraža tudi kvaliteto, omogoča simuliranje procesov, izključuje subjektivizem, daje možnost za natančnejše določanje in oblikovanje ciljev ipd. Ima pa tudi vrsto slabosti: Kvantitativni podatek vedno nekoliko poenostavlja stvarnost, često je neprimerna teoretična osnova, v model vgradimo obnašanje iz preteklosti in sedanjosti, čeprav se zavedamo, da se bo moralo to v nekem trenutku spremeniti – če hoče biti preseženo. Evolucija kvantitativnih metod na tem področju v Jugoslaviji je potekala od enostavnih h kompleksnim. Zelo pomembna je bila potreba družbe po planiranju družbenega in ekonomskega razvoja. Prve so bile demografske projekcije, že v drugi polovici štiridesetih let, pri čemer se je hitro uveljavila analitična metoda. Makroekonomske modele so razvijali in uporabljali planski organi. To delo je v začetku organiziral B. Horvat, ki je o tem izdal knjigo *Ekonomski modeli* (Ekonomski institut NR Hrvatske, Zagreb, 1962, 86 str.). V teh prvih modelih ni bilo prostora za prebivalstvo, delovno silo in zaposlenost. Ta in vrsta drugih vidikov so bili postopoma vključevani kasneje. V zadnjem času so deležni posebne pozornosti večsektorski modeli, posebej aplikacija projekta Mednarodne organizacije za delo (ILO) Bachue na jugoslovanske razmere. Kljub vsemu pa se zdi, da prizadevanj v sredstev v Jugoslaviji še zmeraj ni dovolj in so nesistematična, tako da težko sledimo najelemenarnejšim smerem raziskovanja v svetu.

Razprava o tem je opozorila na vrsto vprašanj. Opozorili bomo na dve: izredni pomen odgovornosti za predvidevanja. Ker noben raziskovalec kljub upoštevanju vsega, kar nudi sodobna znanost, ne more zanesljivo napovedati nastopa prihodnjih dogodkov, je to vprašanje toliko bolj pomembno. Drugo opozorilo se nanaša na nujnost razlikovanja med predvidevanji in planiranjem. Smisel planiranja je aktivni vpliv na obliko-

vanje prihodnosti. S tega vidika je predvidevanje samo bistven element planiranja.

Referat o *demografskih projekcijah* sta napisala G. Todorović in D. Breznik. V njem je elementarni pregled te problematike z današnjega vidika. Večje zanimanje zanje je rezultat spoznanja o nujnosti po vključevanju prebivalstva v ekonomsko planiranje. Zelo pomembne so za oblikovanje politike in še posebej razvojne politike. Po opredelitvi osnovnih pojmov, razdelitvi projekcij in prikazu metod avtorja posebej poudarita pomen analitične metode projekcij. Pri tej metodi postavljamo posebej hipoteze o rodnosti, smrtnosti in selitvah. Je zahtevnejša, vendar tudi kvalitetnejša in bolj razvejana od drugih. Posebej delikatni in tudi manj zanesljivi sta hipotezi o rodnosti in selitvah. Zadnja se često sploh izpušča iz projekcij (npr. prebivalstev celih držav). Kljub vsemu temu pa so demografske projekcije s svojimi rezultati zelo zanesljiva opora planiranju in raziskovanju prihodnosti. Zaradi demografske inertnosti so rezultati neprimerno bolj zanesljivi kakor npr. pri ekonomskih projekcijah. Še posebej npr. pri projekcijah delovne sile, kjer so vsi tisti, ki se bodo v prihodnjih dvajsetih letih zaposlovali, že rojeni. Razprava je posebej poudarila izjemno kompleksnost deterministične osnove vsakega demografskega pojava, ki je največja omejitev za raziskovanje prebivalstva v prihodnosti. Skoraj ni elementa družbenega življenja, ki ne bi vplival na razvoj prebivalstva. Vendar ta in druge omejitve demografskih projekcij še zdaleč niso tolikšne kot npr. omejitve ekonomskih projekcij.

Osnova za razpravo o tretjem tematskem sklopu so referati *Dolgoročne projekcije gospodarskega razvoja Jugoslavije* avtorjev: O. Kovača, Lj. Madžarja in D. Stanišića, *Nekatere alternativne specifikacije proizvodne funkcije v dolgoročnem modelu rasti*, P. Sicherla in *Specifičnosti kratkoročnega ekonometričnega prognoziranja v jugoslovanskem gospodarstvu*, J. Mencingerja. Osnova projekcijam v prvem referatu je makroekonomski projekcijski model, katerega struktura in pregled osnovnih odnosov sta prikazana v prilogi referata. Avtorji projicirajo stopnje rasti družbenega proizvoda, osnovnih sredstev, zaposlenosti, investicij in potrošnje po petletjih obdobja 1980–2000 in poprečno za celo obdobje. Drugi del pro-

jekcij pa so vrednosti strukturnih koeficientov: delovne storilnosti, tehnične opreme, povprečnega in mejnega kapitalnega koeficienta ter investicij. Rezultati so podani v treh osnovnih in dveh dopolnilnih variantah razvoja. Variante projekcij so definirane z variiranjem štirih ukrepov, na katere ekonomska politika neposredno in posredno vpliva. To so mera akumulacije, mera prostega deleža amortizacije, deficit plačilne bilance in faktorski dohodki. Vse pa računajo z enakim kumulativnim deficitom plačilne bilance v obdobju, na katero se nanašajo projekcije. Projekcije prikazujejo ogromno superiornost variant z višjimi stopnjami rasti družbenega proizvoda, ki omogočajo višjo raven potrošnje in več investicij. Avtorji predvidevajo, da bodo nakopičene težave silele gospodarsko politiko v česte in težko predvidljive spremembe (str. 94). Vse globoke spremembe pa rušijo mnoge ekonomske procese in ustaljene odnose med področji in gospodarskimi subjekti. Še posebna pozornost pa je namenjena zunanjetrgovinskim tokovom, plačilni bilanci in stopnji zadolženosti.

P. Sicherl poudarja v svojem referatu, da je dolgoročno modeliranje skupaj s projekcijami še v začetni fazi. Ogrodje njegovega modela je zasnovano na bistvenih dejavnikih dolgoročne rasti gospodarstva. To so razen količine osnovnih sredstev in števila delavcev še spremembe v strukturi gospodarstva, število učinkovitih ur dela in število izmen. Model podrobno analizira stran ponudbe, ki ima v dolgoročnih modelih prednost pred stranjo povpraševanja. J. Mencinger obravnava kratkoročno ekonometrično prognoziranje, ki običajno kombinira metodo časovnih vrst in ekonometrične modele. Prva metoda daje boljše rezultate za zelo kratko obdobje (do enega četrtletja), druga pa za nekoliko daljše obdobje. Na preprostem linearnem modelu prikazuje osnovne probleme ekonometričnega prognoziranja in njegove omejitve.

Razpravljavci so opozorili na izredno velike razlike v osnovnih projiciranih spremenljivkah med modeli, ki so si samo nekaj let narazen. Leta 1978 se je projicirala 6,7–7,7 odstotna letna mera rasti družbenega proizvoda, model s posvetovanja (1981) pa predvideva 4,2–5,2 odstotno rast. Dodamo pa lahko, da je stanje danes še bistveno slabše. Ker v ustroju modela ni bistvenih novosti,

izvirajo te razlike iz sprememb v gospodarskem dogajanju. Dosedanje delo pri dolgoročnih projekcijah kaže: prvič, da so bile omejitve gospodarski rasti opažene, vendar ni bila pravilno ugotovljena njihova dimenzija; drugič, vsi parametri modela so zaznamovani z elementi neučinkovitega gospodarjenja; tretjič, potreba po radikalni spremembi neugodnih razvojnih smeri zahteva, da se več pozornosti nameni popolnejšemu planiranju ciljev in nalog prihodnjega razvoja, s tem pa pride kvantitativno modeliranje prihodnosti v drugi plan.

Zadnji vsebinski sklop sta referata *Ekonomske in demografske podsklope modela Bachue-Jugoslavija*, Miroslava Macure in B. Popovića in *Metode raziskovanja dolgoročnih učinkov resursov, energije in onesnaževanja okolja na gospodarski razvoj*, B. Popovića ter devet diskusijskih prispevkov. Avtorja prvega referata prikazujeta na začetku osnovne lastnosti modela, ki je usmerjen k proučevanju medsebojnih odnosov med gospodarskim razvojem in prebivalstvom. Namenjen je spremljanju posledic alternativnih politik in strategij razvoja na gospodarstvo in prebivalstvo na srednji in dolgi rok. Model je zelo dezagregiran, po regionalni in sektorski dimenziji; pretežno endogen in z dvema skupinama eksogenih spremenljivk, spremenljivkami politike in kvazi-politike. Razen dveh v naslovu omenjenih in obsežnejših podsystemov ima še podsysteme negospodarstvo, izobraževanje in tržišče dela. Ekonomski in demografski podsystem sta prikazana podrobneje. Prvi je sestavljen iz 46, drugi pa iz 32 funkcij, ki sestavljajo posamezne bloke in module. Funkcije so prikazane z najelementarnejšim zapisom, pri čemer je navedena tudi oblika funkcije. V drugem referatu B. Popović aplicira model Bachue-Jugoslavija na raziskovanje konkretnega problema vpliva resursov, energije in onesnaževanja okolja na gospodarski razvoj. Hkrati poudarja, da je ta model v relativno veliki meri prilagojen opredelitvam in institucijam naše družbe, kar pa so nekateri diskutanti do neke mere zavračali (zlasti na primeru tržišča dela).

Razprava ob zadnjem problemskem sklopu je bila najboljše in najbolj kritična. Izražen je bil dvom o možnosti za uporabo istega modela (Bachue-Jugoslavija) za srednjeročno in dolgoročno obdobje. Oblikovano je bilo stališče, da je model bolj upora-

ben za srednjeročno kot dolgoročno obdobje. Ravno tako je bilo postavljeno vprašanje, ali bo s pomočjo tega modela mogoče dobiti boljše rezultate za demografski podsystem, za katerega se je do sedaj smatralo, da imajo enostavni modeli prednost pred kompliciranimi. V razpravi so bili omenjeni tudi osnovni problemi, povezani s potrebnimi statističnimi podatki in njihovo uporabo pri modeliranju.

V sklepni oceni Zbornika je potrebno ugotoviti, da obravnava izredno pomembno problematiko, ki je do sedaj pri nas vse preveč zanemarjena. To pa je povzročilo precejšnje težave organizatorjem, saj je omejitve na jugoslovansko prakso nujno povzročila, da del celotne problematike ni bil deležen take pozornosti, kot si jo po svojem pomenu zasluži. Naslov Zbornika je preširok in ne ustreza v celoti vsebini, tako da je s tega vidika kritika, ki jo je bilo slišati na posvetovanju, upravičena. Potrebno je tudi opozoriti, da nam referati, ki obravnavajo posamezne konkretne modele, ne dajejo zadostne osnove, da bi spoznali vse tiste strani modelov, potrebne za celovito predstavo o njihovih pozitivnih in negativnih lastnostih. Za tako predstavbo bodo potrebne originalne raziskave. To je bila tudi ovira za bogatejšo razpravo na samem posvetovanju. Vse kritične pripombe pa so samo še dodatna spodbuda za vse, ki se s tem ukvarjajo, da knjigo vzamejo v roke in jo kritično proučijo.

Janez Malačič

Samomor in Slovenci

J. Borštnar, M. Čuk, B. Debenjak, J. Goričar, O. Grad-Tekavčič, M. Kerševan, M. Ličina, N. Maher, M. Makarovič, B. Milač, L. Milčinski, G. Mrevlje, T. Pačnik, B. Pateru, Š. Stražišar, B. Šepec-Širca, A. Trstenjak, M. Virant-Jaklič, A. O. Župančič; uredil L. Milčinski; izdala Slovenska akademija znanosti in umetnosti v Ljubljani, Institut za medicinske vede, Univerzitetna psihiatrična klinika v Ljubljani; Ljubljana 1983

Čeprav je v SR Sloveniji po merilih Svetovne zdravstvene organizacije zelo visoka stopnja samomorilnosti in v primerjavi s

posameznimi državami sodi v sam vrh svetovne lestvice, je pri nas o tem zelo malo del, ne le originalnih slovenskih in drugih jugoslovanskih avtorjev, primanjkuje tudi prevodov tujih avtorjev; med temi velja zlasti omeniti Durkheimov *Samomor (Le Suicide)*, knjigo, ki ni le ena najtehtnejših svetovnih študij samomora, ampak tudi temeljno zgodovinsko sociološko delo, ki je bilo osnova samozvesti sociologije pri njenem razvoju kot znanosti. Zato je 230 strani knjige *Samomor* in Slovenci, razdeljene na štiri poglavja (splošna spoznanja, statistična dejstva, terenske izkušnje in razprava), ne le izredno zanimivo branje, ampak tudi zbornik spoznanj slovenskih raziskovalcev.

Dr. Lev Milčinski je v splošnih spoznanjih opisal smeri teoretskega obravnavanja samomorilnosti in jih razvrstil v štiri skupine: filozofsko, zlasti etično motrenje samomorilnosti, iskanja biološkega substrata samomorilnega vedenja, poskusi sociološke razlage samomorilnosti ter klinična in psihodinamska smer v suicidologiji. Čeprav sta bili doslej v svetu uveljavljeni dve obliki raziskovanja samomorilnosti – psihološko-psihiatrična (ta naj bi s subtilno psihiatrično-psihološko analizo pripeljala do jasne podobe o notranji dinamiki, zaradi katere je posameznik po njegovem pojmovanju zašel v slepo ulico) in sociološka (socialna patologija, ki proučuje masovne motnje osebnosti), je dr. Milčinski opozoril še na številne avtorje, od antike do danes, od filozofov, literatov do psihiatrov in sociologov, ki so pisali o samomorilnosti.

Pri sociološki razlagi samomorilnosti je veliko pozornosti namenjene Durkheimu, katerega teze se še dandanes, devetdeset let po izidu dela *Samomor*, analitično preverjajo. Durkheim je namreč opredelil samomorilnost kot družbeno dejstvo. Po njegovem mnenju število samomorov v določenem času v določenem prostoru ni vsota neodvisnih enot, temveč je sui generis (sama po sebi) dejstvo, ki ima svoje lastnosti in posebnosti. Kot vsota posameznih vrednosti in lastnosti, ki so družbene, ima tudi novo individualnost. Durkheim je analiziral koeficient samomorilnosti, t. j. razmerje med številom samomorov in številom prebivalstva, ali relativno jakost predispozicije družbe, da povzroči določeno število prostovoljnih smrti. Dr. Milčinski je zlasti opozoril na specifične trditve, ki so rezultat Durkheimovih raz-

iskovanj. Pri nas bi jih bilo potrebno še preverjati, saj je Jugoslavija, kot kažejo rezultati statističnih raziskovanj po republikah in pokrajinah, s suicidološkega in tudi s širšega demografskega vidika svet v malem. Po republikah in pokrajinah so namreč vse stopnje samomorilnosti, podobno kot v svetu. Po merilih Svetovne zdravstvene organizacije (WHO), po katerih je koeficient samomorilnosti do 4,9 samomorov na 100.000 prebivalcev zelo nizka stopnja samomorilnosti, od 5,0 do 9,9 nizka stopnja, od 10,0 do 19,9 srednja stopnja, od 20,0 do 24,9 visoka stopnja, od 25,0 pa zelo visoka stopnja samomorilnosti, je zelo nizka stopnja samomorilnosti v SAP Kosovo in SR Makedoniji, nizka stopnja v SR Bosni in Hercegovini, srednja v SR Črni gori, SR Srbiji brez SAP in SR Hrvaški, zelo visoka pa v SAP Vojvodini in SR Sloveniji.

Ko se bralec seznani z vzročnim ozadjem samomorilnosti in z nekaterimi značilnostmi samomorilne populacije, avtor opozori in podrobno osvetli pojav množičnega samomora. Dodan mu je zelo podroben opis vseh največjih tovrstnih samomorov v zgodovini: Masada in Jonestown. Posebno pozornost pa zasluži besedilo o poskusu samomora-parasuicidu, še vse premalo raziskanem pojavu, zlasti z vidika povezanosti s samomrom. Prav tako tudi še niso dovolj raziskane razlike med značilnostmi tistih, ki so samomor poskušali, in tistih, ki so napravili samomor.

Čeprav ima drugo poglavje, statistična dejstva, obetaven naslov, za katerim običajno pričakujemo obilo statističnih podatkov (statistični obrazec DEM-2 prijava smrti, s katerim Zavod SR Slovenije za statistiko od leta 1950 redno spremlja ob prijavah smrti tudi samomore; na individualnih obrazcih zajema namreč vrsto podatkov: od spola, datuma rojstva, kraja stalnega prebivališča, kraja smrti, zakonskega stana, poklica, položaja v poklicu, narodnosti), očitno ni bil urednikov namen, da bi to poglavje zasnoval preobširno, saj bi bilo potrebno o tem pripraviti posebno publikacijo, in je tako le opozoril na nekatere podatke in primerjave. Morda bi ga le kazalo bolj dopolniti s pregledom ugotovitev jugoslovanskih avtorjev, vsaj najpomembnejših (dr. M. Milovanović, dr. V. Milić, dr. J. Špadijer-Džinić), še zlasti zato, ker so ti med prvimi ugotavljali jugoslovanske specifičnosti in primerjavi z razvi-

timi državami sveta, in sicer da je samomorilnost v urbaniziranih območjih manj ali enako pogosta kot v ruralnih območjih, da ljudje z dna družbene lestvice pogosteje delajo samomore kot ljudje z vrha družbene lestvice oziroma manj izobraženi ljudje pogosteje kot najbolj izobraženi. Te lastnosti so specifične in značilne le za ožja okolja posamezne države.

V statističnem pregledu je tudi opozorjeno na razliko med številom samomorov po uradni statistiki (Zavod za zdravstveno varstvo, ki zbira podatke o tistih samomorih, za katere je pristojni organ po predhodnem postopku potrdil, da gre za samomor, pošlje Zavodu SR Slovenije za statistiko podatke o uspehih samomorih) in med številom samomorov po Registru SR Slovenije za samomore in samomorilne poskuse, ki je od leta 1970 pri Psihiatrični univerzitetni kliniki. Zato bo treba preveriti in poenotiti evidence, saj je to osnova za kvalitetno in zanesljivo analizo posameznih primerov in za sociološko raziskovanje samomorilnosti.

Tretje poglavje, terenske skušnje, govori o delikatnem in specifičnem raziskovanju samomora v tistem njegovem izhodiščnem delu, ki pomeni pridobitev in pripravo dragocenega, dobrega gradiva za nadaljnje raziskovanje, katerega cilj je spoznati pojav in kako ga preprečevati. V zdravstvu primarna oblika preprečevanja odkriva izvor samomorilnih težej in želji, da bi jih sploh izključili iz človekovega ali družbenega delovanja. Urejeno in komentirano gradivo dr. Milčinskega temelji na njegovih raziskovanjih v letih 1980–1982. Anamnestične podatke so s požrtvovalnim delom z metodo intervjuja prispevali visoko izobraženi (kar v svetu ni običajno za tako občutljivo tematiko, kot je samomorilnost) doktorji Univerzitetne psihiatrične klinike v Ljubljani. Intervju je bil zastavljen kot psihološka avtopsija, kot dejavnost, ki naj zbere in uredi podatke o pokojniku, glede na to, kaj je povzročilo ali pospešilo njegovo smrt. Objavljene metodološke izhodiščne osnove kot rezultati na osnovi izbranega vzorca sto oseb so v svetovnem merilu zelo dragocen prispevek k spoznanjem osebnosti suicidalne osebe v vsej njeni celovitosti in tudi v dialektični obojestranski povezanosti z okoljem.

Pojav samomorilnosti se z individualnega vidika počasi spoznava, kar pa ne moremo reči za samomorilnost kot družbeni pojav

sui generis. Medtem ko sta se v preteklosti izmenično uveljavljala zdaj psihološko-psihiatrično raziskovanje samomorov, zdaj sociološko raziskovanje na osnovi specifičnih koeficientov samomorilnosti, je dandanašnje raziskovanje interdisciplinarno. Integralno proučevanje samomorilnosti je nujno ob spoznanjih znanosti, ki se neposredno ukvarjajo s proučevanjem človeka. Človek je namreč kot osebnost nedeljiva biološka, psihološka in socialna enota, ki se mora v vsakodnevem boju za obstanek in razvoj prilagajati okolju – naravi in družbi. Hkrati pa človek za osebnostno rast zadovoljuje najrazličnejše potrebe, pri čemer prihaja v stik z drugimi ljudmi. Takšna vsestranska povezanost človeka z okoljem kot tudi sama zapletenost človekove osebnosti, ki se odraža v posameznikovem vedenju, zelo otežuje raziskovanje samomorilnosti. Zato je bil izredno dragocen interdisciplinarni posvet o samomorilnosti v Sloveniji oktobra lani na pobudo Instituta za medicinske vede Slovenske akademije znanosti in umetnosti, na katerem so o samomorilnosti pri nas in v svetu razpravljali psihologi-statistiki, pravniki-sociologi, psihologi, sociologi, ekonomisti-statistiki, etnologi, psihiatri, slavisti, zdravniki za forenzično medicino, patofiziologi in filozofi.

Ti prispevki, objavljeni v četrtem poglavju, bodo za marsikaterega bralca najzanimivejši, saj so prispevki v pravem pomenu besede. Niso le povzetek življenjskih raziskovalnih del strokovnjakov s posameznih področij, ampak tudi začetek novega organiziranega interdisciplinarnega raziskovanja samomorilnosti.

Na koncu, čeprav ne nazadnje, velja omeniti tudi seznam uporabljene literature, ki bo izredno dobrodošla slehernemu raziskovalcu samomorilnosti.

Neva Maher

MILOVAN BALETIĆ

Povratak Židova u zemlju Izraelovu

Globus, Zagreb, str. 375, 1983

Že poldrugo tisočletje je Bližnji vzhod in vse, kar je povezano z njim, v središču pozornosti svetovnih interesov. Velik del človeštva se je oplajal z duhovnimi, religioznimi in intelektualnimi idejami, ki so se rodile v tem delu sveta. Izumiranje narodov, propadi civilizacij, kultur in držav in rojstva novih sil so posledica stalnih in zapletenih političnih, vojnih in diplomatskih iger neprestano menjajočih se protagonistov.

Baletićeva knjiga, ki se dotika mnogih omenjenih problemov, pa je posvečena prikazu zgodovine židovskega naroda od začetkov do ustanovitve Izraela leta 1948. Ker se jugoslovanski avtorji le redko lotevajo teh tem, delo zasluži še toliko večjo pozornost. Če spregovorimo samo nekaj besed o tovrstni literaturi pri nas in v svetu, lahko ugotovimo dvoje: največ knjig o stari in novi zgodovini Židov in Izraela so napisali Židje sami, bodisi da je to strokovna, znanstvena, memoarska ali publicistična literatura, ni pa pomembnejšega dela, ki bi obravnaval zgodovino, religijo, kulturo ali politiko Židov, ki bi ga napisal avtor nežidovskega rodu. Ker je med Židi in Arabci, kot vemo, usodna povezanost, ki traja že stoletja, se večina knjig o Židih dotika tudi Arabcev. Zanimivo pa je, da so najtemeljitejše študije o filozofiji, politiki, religiji Arabcev prav tako napisali Židje (P. Hitti, M. Rodinson, R. Pattai, P. Mansfield, H. Sacher – če omenimo samo nekatere). Literatura o Židih in Arabcih, ki je v tujini zaradi obsega že nepregledna, pri nas šteje kakšnih petnajst naslovov izvirne ali prevedene literature, pri čemer pa nimamo prevedenih niti temeljnih del.

Baletić v prvih poglavjih podaja zelo poetizirano in zgoščeno, vendar pa pregledno kronologijo židovske zgodovine, katere začetki segajo v 18. stoletje pred Kristusom, ko začno stari Hebrejci naseljevati območje Palestine. To je tisti del zgodovine, ki se opira na legende iz stare zaveze, med katerimi sta najpomembnejši o praočetu (patriar-

hu) Židov Abrahamu in njegovih sinovih Izraelu in Izaku.

Kot vemo, se je biblijska zgodovina odvijala na ozemlju, ki več ali manj obsega ves Bližnji vzhod, torej tisti del sveta, ki ga imamo za zibelko velikih civilizacij in od koder izvirajo tri velike monoteistične religije – krščanstvo, islam in židovska vera.

Avtor sicer skromno pravi, da moramo to delo razumeti kot »zapisovanje nekih dejstev iz zgodovine ustvarjanje neke države, nikakor pa ne kot zgodovino židovstva ali Židov« (str. 10), vendar lahko rečemo, da je bila avtorjeva ambicija mnogo večja kot pa samo nizanje dogodkov. Baletičev namen je prikazati in pojasniti fenomen Židov in židovstva skozi tisočletno zgodovino in osvetliti tiste razloge, zaradi katerih so se Židje v starem, srednjem in novem veku ohranili kot etnična in religiozna celota. Baletičev prikaz stare in srednjeveške zgodovine res ne pomeni odkrivanja novih resnic, vendar pa so s kronološkim in dokumentiranim podajanjem snovi razvidne vse tiste izjemne politično ekonomske razmere, v katerih so živeli Židje v raznih delih sveta in kljub nevarnostim ohranili svoje duhovno in nacionalno bistvo. Poseben poudarek daje Baletič obravnavi zgodovine evropskih Židov. Po izgonu iz Palestine v začetku novega veka so si Židje v Evropi kljub raznim pogromom, prisilnim getom, verski in družbeni diskriminaciji uspeli pridobiti status svobodnih meščanov, saj so postali pomemben lastnik kapitala, ki jim je omogočil relativno neodvisnost in vpliv. Avtor upravičeno poudarja, da je zgodovina evropskih Židov polna trpljenja in da moramo razloge za ločenost Židov od krščanskega prebivalstva in občasne pregone iskati predvsem v več ali manj stalnih poskusih plemiške, cerkvene in posvetne gosposke, da se dokoplje do njihovega denarja ter da socialno nezadovoljstvo množic usmeri drugam.

V povezavi s tem je treba poudariti, da so bili Židje evropske diaspore v več ali manj stalnih sporih s krščanskim prebivalstvom že pred nastankom cionističnega gibanja (konec 19. stol.), medtem ko so levantski Židje živeli stoletja v sožitju z Arabci. Spori med Židi in Arabci so relativno novejšega datuma, in to od prvih naseljevanj Židov v Palestino (1878. leta). Z rojstvom arabskega in židovskega nacionalizma pa se po mnenju mnogih poznavalcev razvijeta dva politična

in kulturna koncepta, ki sicer stremita k istemu cilju (svoji državi), vendar sta si ideološko globoko nasprotna, pragmatično pa drug drugega izključujeta.

In tu moramo iskati prave vzroke židovsko-arabskih spopadov, ki trajajo že skoraj sto let. Začetki arabskega nacionalizma segajo v osemdeseta leta prejšnjega stoletja, ko je majhna skupina intelektualcev hotela Arabce osvoboditi Otomanov in s široko kampanjo med arabskim prebivalstvom preprečiti Britancem nadzor Egipta. Židovski nacionalizem – cionizem – je prav tako iz tega časa. S stopnjevanjem antižidovskega razpoloženja v Evropi (afera Dreyfuss) je dunajski novinar T. Herzl v svojem delu »Judovska država« (1896) opredelil teoretične in politične osnove židovskega nacionalizma. Glavni cilj cionističnega gibanja je bil ustanovitev židovske države v Palestini. Herzlova ideja je imela bolj humanitarno-socialno naravo – turški sultan naj bi dovolil postopno naseljevanje Židov, ki bi skupaj z arabskimi staroselci ustanovili enakopravno binacionalno državo v Palestini. Ta ideja je kmalu zamrla, prevladala pa je ideja vzhodnoevropskega cionističnega gibanja v enonacionalni državi, kar je razumljivo pomenilo začetek globljih sporov z Arabci.

Šele po razpadu otomanskega imperija po koncu prve svetovne vojne sta hegemon na Bližnjem vzhodu postala Britanija in Francija – hkrati pa sta se arabski in židovski nacionalizem začela vojaško organizirati in povezovati zdaj z eno zdaj z drugo velesilo. Taka povezovanja so služila le za povečevanje diplomatskega pritiska in uresničevanja pragmatičnih in strateških ciljev protagonistorov.

Avtor najpodrobneje obravnava obdobje od tako imenovane Balfourjeve deklaracije (1917) do ustanovitve države Izrael (1948). Sionistično gibanje se je v tem času popolnoma ločilo od Arabcev in je ob več ali manj stalni podpori Britancev, ki so imeli mandat nad Palestino, začelo ustanavljati osnovne samoupravne mehanizme, ki so bili v bistvu začetki bodočega Izraela. Židje so v tem obdobju ustanovili vrsto vojaško političnih organizacij, ki so delovale samostojno in dostikrat mimo volje Britancev (Judovska agencija, kibuci kot prva politična in vojaška oporišča sionističnega delovanja v Palestini, Judovska skupščina, Judovski narodni svet, Hagana – prva vojaška organizacija, Hista-

drut – predhodnica sindikalnega gibanja itd.).

Avtor vidi enega glavnih razlogov, da so bila v Palestini med obema vojnoma daljša obdobja tolerance in miru, v arabskem podcenjevanju sionistične nevarnosti in nespособnosti, da se sporazumejo. Tako trditve lahko najdemo tudi pri drugih avtorjih, ki hipotetično ugotavljajo, da bi se v Palestini dogodki odvijali drugače, če bi se Arabci obnašali inteligentneje med britanskim mandatom, ko so bili številčno še mnogo močnejši.

Pomemben del knjige avtor posveča diplomatskim in političnim akcijam po koncu druge svetovne vojne, ki so pripeljale do ustanovitve Izraela. Ker je Izrael edina država, ki je nastala na osnovi arbitrarne odločitve OZN, v katere upravičenost ali neupravičenost se tu ne moremo spuščati, naj omenimo naslednje: problem Palestine je bil prvi večji mednarodni problem na dnevnem redu OZN in je kot tak pomenil za svetovno organizacijo svojevrsten preizkus njene sposobnosti, saj se je večina članov ZN hotela prepričati, da povojna organizacija ni le podaljšanje nekdanj profanirane Lige narodov. V tem času so bili ZN še kolikor toliko kompaktna organizacija s kakšnimi petinpetdesetimi člani, vključno z ZDA in SZ, ki sta obe podpirali ustanovitev države Izrael. Po petintridesetih letih, odkar se bližnjevzhodni in palestinski problem poskušata obvladati v sistemu OZN, moramo žal ugotoviti, da je neuspešno obvladovanje omenjenih težav dokaz popolne nemoči svetovne organizacije, posebno še zadnji dve desetletji.

Glavna tema Baletičeve knjige je torej kronološko urejen in dokumentiran zgodovinski prikaz Židov in židovstva. Avtor uspeva biti kar se da objektivni in se ne opredeljuje, kdo ima v burni zgodovini Bližnjega vzhoda več pravic do Palestine – Arabci ali Židje. Zavestno se izogiba površnim ugotovitvam o vzrokih današnjih spopadov v tem delu sveta, pri čemer lahko rečemo, da je večina knjig o tej temi pri nas napisanih v tipično črno-beli optiki.

Ne smemo mimo ugotovitve, da je za Žide in židovstvo v svetu ustanovitev Izraela mnogo več kot samo ustanovitev države. Izrael namreč pomeni za Žide uresničenje sna o domovini Izraelcev in vrnitvi v obljubljeni deželo, deželo praočetrov in prerokov,

skratka uresničenje več kot tisočletne ideje in izpolnitve zaobljube o vrnitvi v Sion in Jeruzalem, ki je živela od babilonskega suženjstva in živi v njihovih molitvah še danes.

Naj končamo z besedami Lea Matesa v uvodu te knjige, ki pravi, da nam »Baletičeva knjiga prikazuje pravo zgodovino... z njo bo bralcu vsa zgodovinska tragedija arabskega in židovskega naroda postala jasnejša... Ta zgodovina nam je bila potrebna, da bi z več razumevanja in skromnosti izražali svoje politične ocene o sedanjih aspiracijah sprtih strani. Knjiga bi morala hkrati poučiti tudi tiste, ki lahkomišlno sledijo »neobrzdanoosti«¹ ekstremistov, ki bi želeli samo z vojno silo in terorjem rešiti vsa ta v toku zgodovine nagrmadena nasprotja in spopad aspiracij«.

Iztok Simoniti

Razprave in gradivo št. 16/1983

Pred nami je nova tematska številka revije, ki jo izdaja Inštitut za narodnostna vprašanja v Ljubljani. Kot vse dosedanje tematske številke ima tudi pričujoči zvezek to privlačnost, da je posvečen izredno aktualni temi. Tokrat obravnava jugoslovansko narodnostno vprašanje oz. odnos med narodi in narodnostmi v SFRJ. Resda je to vprašanje eno tistih, za katera velja, da nikoli ne bodo izgubila na svežini, saj je tematika živa, življenjsko povezana z razvojem jugoslovanske družbe in se vsebina vprašanja z razvojem družbe nenehno spreminja. Toda resničnost zadnjega časa je postavila nekatere ključna vprašanja, odgovor nanje pa bo tako ali drugače dolgoročno vplival na razvoj vseh in vsakega naroda, s tem pa na življenje vsakega posameznika. V prvi vrsti gre tu za vprašanje razpolaganja z rezultati lastnega dela, torej za razredno politično vprašanje oz. ekonomsko vprašanje, toda enako pomembni se zdijo problematika solidarnosti, vprašanje internacionalizma, nacionalizma in šovinizma, prav tako pa tudi novejši dileme glede »skupništva«, jugoslovanstva, bratstva in enotnosti, skupnih jeder, komplementarnosti in antagonizma

kultur, vprašanje enakopravnosti jezikov in kar je še podobnih »vročih« tem. Zato je v tem primeru to vprašanje še kako pomembno in je vsak ustvarjalen prispevek, posebno pa pričujoči zvezek razprav in gradiva, še kako dobrodošel. Omenimo naj še, da bi tokrat povzetki člankov v tujem jeziku (angleščini) lahko bili mirno malo daljši, vsaj pri pomembnejših člankih, saj je to problematika, ki zanima številne tuje strokovnjake. Ti še vedno pozorno spremljajo dogajanje na tem področju pri nas in nam tudi izrekajo ustrezna priznanja, ne glede na vso stvarnost današnje jugoslovanske družbe. Jugoslavija v tujini še vedno velja za zgled urejanja določenih vprašanj v odnosih med večinskimi in manjšinskimi narodom.

Oglejmo si, kdo je kaj prispeval k pričujočemu zvezku Razprav in gradiva, brez pretenzij, da bi lahko omenili vsakogar in vse. Zapis naj služi temu, da bo spodbudil vsakogar, ki ga ta tematika zanima, da bo sam vzel revijo v roke. In kdo pri nas je lahko sploh tisti, ki ga omenjena problematika ne zadeva, če ga že ne zanima?

Že sam uvod v številko, ki ga je napisala Vida Tomšič, je nekaj novega. V bistvu gre za relativno kritično recenzijo koncepta in celo nekaterih tez v posameznih prispevkih, kar pa samo kaže na vso zapletenost stvarnega stanja in na mnogodimenzionalnost problematike. S. Devetak spregovori razmerno ostro in kritično o nekaterih problemih razvoja jugoslovanske skupnosti narodov in narodnosti; meni, da sta narodnostna enakopravnost in samoupravljanje zagotovilo za obstoj in razvoj jugoslovanske skupnosti. Žal pa si mnogi pod enakima pojmom predstavljajo najrazličnejšo vsebino. Ponatisnjeni članek S. Šuvarja (ki ga mnogi poznajo zaradi usmerjenega izobraževanja) govori o nacionalnih ekonomijah, mednarodnih odnosih in jugoslovanstvu, kjer je prav gotovo posebej slednjo kategorijo vredno primerjati z razmišljanji v članku R. Genorija, V. Klemenčiča in A. Stergarja o razlagi rezultatov jugoslovanskega popisa prebivalstva iz leta 1981. C. Ribičič spregovori tokrat o razvoju ustavnega koncepta jugoslovanske federacije, Kardeljevega snovanja in razlage le-tega, M. Potrč pa razmišlja o dobro znanih problemih pri dogovarjanju in usklajevanju skupnih interesov v zboru republik in pokrajin Skupščine SFRJ. Toda karavana gre dalje, in kot to velja za

prvi članek našega zbornika, nobena ekonomija ne želi sleči plašča politike, dokler ji le-ta služi. R. Čačinovič piše o razvojnih problemih podružbljanja zunanje politike, pogrešamo pa razmišljanj o tem, kako je ena najbolj razvitih republik, SR Slovenija, kar zadeva skupno zunanjo politiko – ena najmanj razvitih med nerazvitimi v jugoslovanski skupnosti narodov. J. Pleterski tehtno spregovori o zgodovinskih izhodiščih nacionalnega vprašanja v SFRJ (naslov članka govori sicer tudi o pglavitnem smislu obstoja SFRJ) in med drugim razpravlja o odnosu med razrednim in nacionalnim vprašanjem. Nacionalizem in internacionalizem sta gotovo še danes pereči vprašanji, kar kaže na to, da zadeve še zdaleč niso tako jasne in enostavne, kot bi to mnogi želeli. Š. Korošec razpravlja o družbenoekonomskih podlagah za uresničevanje enakopravnosti narodov in narodnosti Jugoslavije ter poudarja pomen enotnega jugoslovanskega tržišča, vendar brez analize tega, zakaj smo najbrže edina država na svetu, ki ima glede tega ustrezna ustavna določila. Prav tako poudarja pomen načrtovanja in uresničevanja skupne razvojne politike ter problematiko hitrejšega razvoja manj razvitih republik. S slednjim problemom se podrobneje ukvarja N. Vilhar, ki v primerjavi s preteklim centralističnim načinom finansiranja manj razvitih pokrajin tudi zagovarja sedanj način 50-odstotnega neposrednega (dohodkovnega) povezovanja razvitih in nerazvitih. Žal nobeden od avtorjev ne polemizira s tezo iz mednarodnih ekonomskih odnosov, po kateri nerazviti zahtevajo samostojnost odločanja o sredstvih razvoja, ki jim pripadajo. S. Žabjek razmišlja o kulturi kot elementu zblíževanja med narodi in narodnostmi in kljub temu, da, žal, obstaja na področju visoke kulture, nakazuje temeljni problem – občutnejše prepletanja različnih kultur. Resno povezano s problemom kulture razpravlja A. Nečak-Lük o enakopravnosti jezikov v SFRJ, kjer pa morda pogrešamo primerjavo s specifično slovenskimi rešitvami in problemi v zvezi s tem. S. Novak-Lukanovič govori o vzgoji za sožitje v osnovnem šolstvu v SRS, kjer opazimo, da predvsem etnične skupine potegnejo »ta kratko«. Prav tako je zanimiva razprava P. Beltrama, ki govori o problemih asimilacije, integracije in socializacije narodov ter predvsem narodnosti na ozemlju SFRJ. To-

da ozemeljske in s tem povezane funkcionalne pravice ne razložijo različnih trendov v posameznih narodnostnih skupnostih. K. Jončič razpravlja o narodnostih kot konstitutivnem elementu jugoslovanske skupnosti, brez ambicij, da bi razložil katerega od problemov narodnosti v okviru SFRJ. M. Mitić piše o (predvsem republiških) ustavnih določilih glede pravic narodnosti, toda žal komparativni vidik ne presega kompilacijsko-normativistične obravnave. S. Jogan spregovori o vlogi občin pri uresničevanju enakopravnosti narodov in narodnosti s splošnega vidika, V. Klopčič pa na to smiselno navezuje problematiko narodnosti in statutnih občin na narodnostno mešanih območjih v SFRJ.

Omenimo še na koncu zbrano in objavljenno gradivo, v katerem najdemo pomembnejše sociodemografske pokazatelje glede na narodnosti in etnične skupine v SFRJ, podatke o šolstvu v jezikih narodnosti in izbor določil iz ustav, zakonov in pomembnejših dokumentov, ki govorijo o problematiki narodov in narodnosti v SFRJ. Ob koncu zbornika je še izbor iz bibliografije o tem vprašanju. Na splošno lahko ugotovimo, da smo tokrat lahko z gradivom manj zadovoljni kot z razpravami, saj bi, na primer, sociodemografski podatki lahko bili pregledneje objavljeni (podobno tabelam v razpravah), kar bi uporabnikom gotovo prihranilo precej dragocenega časa.

Končno naj spregovorimo še o tem, kdo so potencialni uporabniki pričujočega zvezka Razprav in gradiva? Zvezek gotovo nima pretenzij, da bi dokončno in zveličavno odgovoril na vse probleme v zvezi z odnosom med narodi in narodnostmi v SFRJ, prav gotovo pa nakazuje temeljne dileme in probleme, ki jih je pri vsakem razmišljanju o tej problematiki nujno potrebno upoštevati. Brez poznavanja dilem je vsaka nadaljnja kvalificirana razprava o teh problemih brezpredmetna, zato je pričujoče čtivo nujno potrebno vsem tistim pri nas, ki se ukvarjajo s problemom narodov in narodnosti. To pa smo skoraj vsi.

Bojko Bučar

Integracijski in dezintegracijski procesi v jugoslovanski družbi

(Izdali: Sociološko društvo Slovenije, Društvo sociologov in politologov Maribor in Center za družbenopolitično izobraževanje FSPN, Ljubljana 1983)

Knjiga Integracijski in dezintegracijski procesi v jugoslovanski družbi je zbornik referatov s strokovnega posveta Slovenskega sociološkega društva, ki je pod enakim naslovom potekal junija 1982 leta v Mariboru. V zborniku najdemo 30 prispevkov, ki jih je uredniški odbor razdelil v pet poglavij; Teoretična vprašanja integracijskih in dezintegracijskih procesov, Združeno delo in integracijski in dezintegracijski procesi, Nacionalni odnosi in prostorski vidiki integracijskih in dezintegracijskih procesov, Integracijski in dezintegracijski procesi v kulturi, znanosti, vzgoji in izobraževanju, ter samoupravní sistem in integracijski-dezintegracijski procesi.

Referati se lotevajo razčlemb naslovne teme zelo različno. Če bi to različnost želeli v grobem opredeliti, bi se lahko omejili na razlike v ravni obravnave problema dezintegracijskih procesov, kjer gre bodisi za globalnejše oz. parcialnejše analize ter na razlike v strokovni ravni prispevkov. Prva različnost hkrati sugerira, da imamo pred seboj razmišljanja, ki se osredotočajo na številna in raznotera področja družbenega življenja, druga pa izhaja iz bolj ali manj doslednega teoretskega oz. empiričnega argumentiranja sklepanj v posameznih prispevkih.

Ob taki heterogenosti je zaokroženje referatov v koherentno tematske sklope prav gotovo oteženo, po drugi strani pa so uredniški posegi toliko bolj pomembni in potrebni. V publikaciji so ti posegi usmerjeni predvsem k zagotovitvi preglednosti obravnavanih problemov. Preglednost je dosežena najprej z dovolj široko zastavljenimi naslovi posameznih poglavij, nato pa še z uvodi v vsakega od njih. V teh lahko preberemo povzetke poglavitnih ugotovitev iz referatov ter diskusij, ki so v okviru delovnih skupin tekale na samem posvetu. Povzetki razprav

dajejo zborniku dodatno dokumentarno vrednost, pazljivemu bralcu pa hkrati omogočajo sklepanje o tem, katere ugotovitve iz prispevkov so zbudile največji interes strokovne javnosti, zbrane na srečanju.

Preden bi se lotili krajšega preleta nekaterih vsebinskih poudarkov iz posameznih poglavij, je potrebno opozoriti še na mesto in pomen publikacije znotraj širše strokovne sociološke dejavnosti zadnjega obdobja pri nas. Kakor je moč posredno razbrati tudi iz uvodnih besed P. Klinarja, sodi namreč mariborski posvet s svojo naslovno temo v enega prvih odzivov družboslovcev na sedanjo družbeno krizo. Bodisi na slovenski bodisi na jugoslovanski ravni mu je sledilo še več strokovnih srečanj s podobno vsebinsko naravnostjo in hotenjem po sociološkem diagnosticiranju aktualnih družbenih dogajanj. Zaradi tega zbornik o integracijskih in dezintegracijskih procesih ni zgolj trajen in izčrpen zapis z letnega posveta društva, temveč na določen način izziva primerjavo z gradivi kasnejših posvetovanj, hkrati pa skupaj z njimi sestavlja celoto organiziranih prizadevanj sociološke stroke, da bi prispevala k odkrivanju vzrokov sedanjih kriznih razmer in k njihovemu odpravljanju.

Nedvomno se z analizo integracijskih in dezintegracijskih procesov sociologiji nudijo možnosti za prepoznavanje zapletenih družbenih problemov, njihove geneze in njihovega vpliva na prihodnji razvoj družbe. To možnost najbolje ilustrira skorajda že banalna ugotovitev, da je določena stopnja integracije v vsaki družbi pogoj za njen obstoj, ali drugače, da prevlada dezintegracijskih tendenc vodi v družbene konflikte in krize.

Za resno analizo družbenih odnosov pa terja pojem integracije/dezintegracije, seveda globljo teoretsko opredelitev. Če sodimo po naslovu, bi se morali z njo ukvarjati predvsem referati prvega tematskega sklopa, vendar je med njimi le eden, ki si to vprašanje postavlja povsem eksplicitno. Gre za referat M. Jogan, ki s kritiko vsebine pojma integracije znotraj pozitivistične sociološke tradicije nakazuje njegovo resnično spoznavna moč za dialektično in zgodovinsko usmerjeno sociologijo. Za razliko od pozitivistične usmeritve zahteva slednjo obravnavo integracijskih in dezintegracijskih procesov v luči zgodovinskih, materialnih in razrednih določilnic konkretne družbe

ter iskanje odgovorov zlasti na naslednja vprašanja: »Zakaj taka in ne drugačna integracija? Čigave vrednote in interesi so opredeljujoči in tvorni v tem procesu? Kakšen je položaj različnih družbenih skupin v tej integraciji? Kakšni so njeni socialni cilji in sredstva?« itd. (str. 16, 17).

Taka in podobna vprašanja so v posameznih prispevkih tudi bolj ali manj sistematično obdelana, pri čemer je zanimiva zlasti smer iskanja odgovorov nanje.

Zdi se, da je neskladje med normativnim in stvarnim, med opredelitvami institucionalnega sistema in realnimi družbenimi procesi, med zamišljenimi integracijskimi mehanizmi in vsebinami ter med dejanskimi temelji povezovanja ali razdruževanja tudi v tem zborniku osrednji izziv njegovih piscev. Razloga za to sta verjetno v tem, da je pri nas vloga politične sfere vseskozi dominantna, s tem pa hkrati protislovna. Po eni strani se v njej opredeljuje sredstva in mehanizme za doseg dolgoročnih ciljev razvoja naše socialistične družbe – ki po svoji vsebini gotovo niso problematični – po drugi strani pa se v njej najočitneje izražajo ali latentno počivajo družbeni problemi in konflikti, ki večkrat te iste cilje ter sredstva za njihovo doseg postavljajo pod vprašaj.

Nakazan problem prispevki zaznavajo tako, da prej omenjeno neskladje problematizirajo na sociološko relevanten način, namreč na podlagi vprašanja, ki si ga med vsemi najjasneje zastavlja I. Bernik, ko ugotavlja, »... da se mora raziskovanje osredotočiti predvsem na vprašanje protislovnega odnosa med samoupravnim projektom in danimi družbenimi pogoji, ki determinirajo njegovo uresničevanje (kar vključuje tudi vprašanje o tem, kako ti pogoji in okoliščine transformirajo sam projekt« – str. 20). V ozadju te misli se pravzaprav skriva vse prej kot novo spoznanje, da, namreč, družbene realitete niso zgolj proizvod določenega družbenoekonomskega (ali celo družbenopolitičnega) sistema, temveč da le-tega tudi ustvarjajo, producirajo in modificirajo.

Kljub temu, da bi povedano verjetno lahko prepoznali kot osrednjo misel celotne publikacije, se zdi smotno držati obljube in predstaviti na kratko še nekatere poudarke iz tematskih sklopov. Pri tem se bomo oprli na prispevke, ki so po naši, nujno subjektivni oceni, najzanimivejši in vsebinsko najaktualnejši.

V prvem poglavju je referenčna točka večine prispevkov povezovanje integracijskih in dezintegracijskih procesov s socialno strukturo naše družbe in z njej lastnimi pojavi. Opozorjeno je, da sedanje krizne razmere poglobljajo družbeno neenakost, prevešajo slojno strukturo družbe v razredno in s tem zaostrujejo neenako distribucijo moči med družbene sloje. Ker so možnosti za prevajanje interesov vseh družbenih subjektov v politično sfero s tem močno zreducirane, se zamišljen samoupravni, demokratični tip integracije jugoslovanske družbe ne more uresničevati. Posledica so odnosi subordinacije ter postopno odpravljanje mehanizmov prisilnega tipa integracije, kar nujno vodi v konflikte in v manjšo splošno učinkovitost družbe. Med dejavnike stopnjevanja koncentracije in centralizacije moči v družbi referenti uvrščajo tudi negativne vidike monopolizacije (ki je bila pogosto spodbujevana prav s političnimi ukrepi, mimo ekonomskih kriterijev), razraščanje birokracije, skupinskolastniško obnašanje delavcev v delovnih organizacijah in premajhen posluh t. i. subjektivnega dejavnika za vsakodnevne probleme nižjih družbenih slojev. Zanimiva je še ugotovitev, ki opozarja na antropološko razsežnost procesov integracije, tj. na problem heteronomnega oz. avtonomnega razvoja posameznika in njegovega vključevanja v družbene odnose. Gre za ugotovitev, da je za dosedANJI razvoj naše družbe značilna težnja po vseobsežnem institucionalnem urejanju socialnih odnosov. Ta težnja se je uresničevala z negiranjem vsakršne spontanosti ter s sankcioniranjem uniformiranih, družbeno poprečnih obrazcev obnašanja, ki so dajali malo možnosti za uveljavljanje in ohranjanje individualnih posebnosti v vseh oblikah organiziranega družbenega življenja. Težnja po čim višji stopnji integracije s političnimi sredstvi je tako postala eden od pglavitnih razlogov za slabljenje mobilizacijske moči različnih institucij, za pojave nezainteresiranosti, za pasivnost ljudi, njihovo politično indiferentnost in pd., kar vse bi lahko poimenovali tudi z izrazom socialna anomija.

V tematskem sklopu Združeno delo in integracijski in dezintegracijski procesi se večina referatov ukvarja z dejavniki in pojavi, ki ovirajo, ali – gledano razvojno – celo blokirajo uresničitev koncepta »združeno delo«. Med njimi se najceloviteje loteva

problema I. Svetlik, ki v svojem prispevku opozarja na v svetu in tudi že pri nas navzoč pojav – zmanjševanje pomena dela kot zaposlitve v sferi institucionalne, formalne ekonomije ter hkratno naraščanje obsega neformalnih aktivnosti ljudi, ki jih združeno delo ne integrira. Zunaj združenega dela ostajajo prav tako delavci pri privatnikih in seveda vse večja armada brezposlenih. Taka dinamika razvoja družbenoekonomskih odnosov pripelje avtorja do vsaj dveh sklepov. Prvič, da se stisotiči, ki opravljajo v bistvu družbeno koristno delo, nahajajo onkraj tistih družbenoekonomskih odnosov, za katere smo se v naši družbi odločili, da naj bodo dominantni, in drugič, da se nezadržno širijo možnosti za politično marginalizacijo vseh, ki ne ustvarjajo dohodka v najpomembnejšem izhodišču našega družbenopolitičnega sistema, tj. v OZD ter seveda vseh, ki so brezposelni. V referatu so možne družbene posledice obeh dejstev podrobno analizirane, nakazana pa je tudi smer možne rešitve.

V tem poglavju bi težko spregledali še prispevek T. Rener v zvezi z načinom integriranja ženske delovne sile v sfero dela, kadar se v družbi kopičijo ekonomski problemi. V precep je vzeta marginalizacija ženskega dela populacije, ki se v času krize najočitneje manifestira prav v sistemu zaposlovanja, bodisi da gre za odkrite pritiske po omejevanju zaposlovanja bodisi da gre za spodbujanje specifičnih, novih oblik dela, ki bi naj zadevale predvsem žensko delovno silo (npr. part-time, delo na domu ipd.). Prispevek opozarja, da je pred uvajanjem teh t. i. alternativnih oblik dela v našo prakso potrebno proučiti izkušnje razvitejših družb, ki kažejo, da te oblike največkrat vodijo do politične dezorganiziranosti tistih, ki se vanje zaposlujejo, k večji stopnji eksploatacije ter s tem, ko gre za ženske, do razvrednotenja dosežene stopnje njihove družbene emancipacije.

Tretji razdelek zbornika združuje dvojce tem: problematiko mednarodnih odnosov in prostorske vidike integracijskih in dezintegracijskih procesov. Prva tema se skorajda izčrpa v prispevku P. Klinarja, njena obdelava pa je oprta na empirično raziskovanje SJM. Avtorjavo teoretično izhodišče je, da horizontalne razlike znotraj večetnične družbene skupnosti učinkujejo integrativno, vertikalne pa dezintegrativno. Povzetek em-

piričnih raziskav sugerira zanimivo vprašanje, ki v prispevku sicer ni eksplicirano, se pa bralcu vsiljuje. Ker so namreč med dezintegracijske dejavnike uvrščeni jezik, verska pripadnost, kulturne posebnosti, ki bi jih mogli šteti k horizontalnim razlikam, se postavlja vprašanje, ali le-te ne postajajo v naši mnogonacionalni družbi vse bolj tudi vertikalne in torej razsežnosti vertikalne etnične stratifikacije. Vprašanje bi bilo smiselno omejiti na slovenski prostor, na katerega se podatki tudi nanašajo in za katerega vemo, da je imel v preteklosti močne imigrantske tokove. Problem (dez)integracije v urbanem prostoru je obdelan z vidika distribucije funkcij v mestu. Raziskave s tega področja kažejo, da je sedanja praksa – visoka stopnja formalizacije odnosov, institucionalna organiziranost ter profesionalno zadovoljevanje potreb – prej ovira kot spodbuda za razvoj sosesk in krajevnih skupnosti v resnične samoupravne subjekte.

V sklopu integracijski in dezintegracijski procesi v kulturi, znanosti, vzgoji in izobraževanju najdemo zelo heterogene teme, od katerih naj omenimo razmišljanje o ideologiziranosti novinarskega in političnega pisanja, razglabljanje o problemih pri vzpostavljanju lastne identitete sociologije, zanimivo razčlenbo teze o mladini kot dezintegracijskem dejavniku. Razčlenba te teze ni zanimiva le zaradi aktualnosti teme, ampak vključuje tudi kritično observacijo, da dezintegracijskih oz. integracijskih procesov ni mogoče a priori ovrednotiti kot pozitivne ali negativne. Tako zahtevo najdemo tudi v drugih prispevkih, vendar je problem mladine najbolj ilustrativen. Pri obravnavi mladine kot dezintegracijskega dejavnika šele analiza njenega družbenega položaja omogoči določeno vrednostno sodbo. Ko je enkrat ugotovljeno, da je družbenoekonomski status mladih v vseh pogledih odvisen od družbenih dejavnikov, potem je hkrati tudi jasno, da je »mladina relativno bolj kot druge družbene skupine občutljiva za družbene krize...« ter ... da deluje kot razločevalec med ideološko iluzornim in dejanskim življenjem (M. Ule, str. 161). V tem se razkriva pozitivna vloga mladinskega revolta, saj v času krize postavlja zahtevo po koreniti spremembi neučinkovitih načinov vzdrževanja in urejanja družbenega življenja ter nasprotuje poskusom reintegriranja preživelega (največkrat z nasilnimi sredstvi).

Zadnji del zbornika, Samoupravni delegatski sistem in integracijski-dezintegracijski procesi, so prispevali predvsem politologi. S svojo politološko intonacijo je komplementaren prejšnjim, bolj sociološkim delom. Predvsem z analizo delegatskega sistema (ki bi moral pomeniti enega temeljnih integratorjev jugoslovanske družbe) zadeva na podobna in enaka vprašanja o realnih družbenoekonomskih pogojih in možnostih za uveljavitev ustavnih opredelitev. Kot ključna vprašanja za razlago odklonov v procesih družbenega odločanja so v ospredju v praksi še premalo uveljavljeni koncepti svobodne menjave dela, samoupravnega planiranja ter samoupravnega združevanja dela in dohodka. Posebej je še opozorjeno, da zmanjševanje prevelikega, največkrat celo odločilnega vpliva izvršnih, upravnih, strokovnih idr. organov na odločanje ne bo možno, dokler ne bodo raziskani dejanska struktura moči v jugoslovanski družbi ter objektivni pogoji in okoliščine njenega reproduciranja. Na tej točki bi bilo smotno razvijati tesnejše sodelovanje med sociologi in politologi, ki ga v zborniku žal ni čutiti, iztočnice za plodno raziskovalno povezovanje pa v svojih prispevkih obilno ponujajo tako prvi kot drugi.

Če bi ob koncu skušali poiskati še zelo splošen skupni imenovalac sicer vsebinsko heterogene publikacije, bi se verjetno lahko najprej ustavili ob protislovju med naraščanjem dezintegracijskih procesov v socialni sferi in dosedanjimi slej ko prej voluntarističnimi poskusi vzdrževanja njene integritete s sredstvi politične sfere, kar je ob znani ekonomski in siceršnji neučinkovitosti namesto v samoupravno integracijo družbe vodilo v centralizacijo in koncentracijo moči ter v širitev njima lastnih integrativnih mehanizmov. Naslednja misel, ki bi jo prav tako lahko izluščili kot sporočilo publikacije, pa je opozorilo, da sedanje družbene krize ne bo moč razrešiti brez ali mimo rezultatov družboslovnih raziskav. V tem smislu prinaša zbornik o integracijskih in dezintegracijskih procesih številne indikativne sodbe, ugotovitve in celo predloge, zato ga ne bi smeli spregledati vsi tisti, ki si bodisi profesionalno bodisi iz nuje vsakodnevni izkušnji postavljajo vprašanja o sedanjih dogajanjih in o prihodnjem razvoju jugoslovanske družbe.

Sonja Pirher

UDC 321.6:355.015

BEBLER, dr. Anton: The role of militocracy in contemporary political systems
Teorija in praksa, Ljubljana 1984, Vol. XXI, No. 5-6, p. 504-518

The author treats the role of militocracy (rule of soldiers) in political systems of approximately 120 contemporary states. All these systems are viewed on the continuum between two extreme "ideal types" (civilocracy and militocracy) as well as two median types (dual and condominium). The author reviews qualitative and geographic distribution of militocracy in the world, rejects the aprioristic ethical valuation of either militocracy or civilocracy and then describes several contemporary militocratic systems: Spain (under Franco), Greece (under colonels), Poland (under martial law), China (during "cultural revolution") and Indonesia (since 1965). He further discusses the role of militocracy in developing countries.

UDC 327.323:141.821

STANIČ, Dr. Gojko: The Development of Marx and Engels Theory of the Party from 1860 to 1895 (2nd part)
Teorija in praksa, Ljubljana 1984, Vol. XXI, No. 5-6, p. 627-640

Marx took part in the work of the First International. He became its main spiritual leader. Particularly after the fall of the Paris Commune, Marx and Engels strived for enhancing the process of organizing the proletariat into independent workers' parties. In the International they lead a hard theoretical and political struggle with the proudhonists and anarchists. After the break up of the First International, Marx and Engels exerted a strong influence for a programmed orientation of the already established independent workers' parties. Engels was very much involved in the creation of the Second International. Around the end of the 19th century marxism asserted itself as the avant-garde of the theoretical thought of the revolutionary, socialist workers' movement.

UDC 338.2(47)

ŽIVANOV, dr. Sava: Soviet Economy in Search for New Solutions
Teorija in praksa, Ljubljana 1984, Vol. XXI, No. 5-6, p. 641-655

In this article the author proceeds the analysis of projects leading to qualitative changes in the Soviet economy and society as expressed in statements of political leaders and studies of Soviet scientists. The key problem of the entire development is the improvement of the relations of production achieved particularly by material stimulation i. e. by rewarding the work performed and by essentially changing planning and managing; in economy all methods alien to its nature should be abolished; this applies particularly to the notion that all tasks can be (at this stage) solved by "communist decrees". The first changes in this respect were made by the Law on Working Collectives' a "economic experiment" in five industrial branches which introduced greater independence in the management of the enterprise, a brigade system with self-management organization in enterprises and working groups on state and collective farms. The author considers the proposed model to be a particular symbiosis of two contradictory systems of management though, in spite of all, a great step forward in comparison with the so far existing system.

BEBLER, dr. Anton: Militokracija v sodobnih političnih sistemih
 Teorija in praksa, Ljubljana 1984, let. XXI, št. 5–6, str. 504–518

Avtor obravnava vlogo militokracije (oblasti vojakov) v političnih sistemih približno 120 sodobnih držav sveta. Za razvrščanje realno obstoječih sistemov uporabi dva skrajna, »idealna tipa« – civilokracijo in militokracijo – kot vmesne oblike pa še dualistični sistem (vrh politične in vojaške oblasti je združen v istih osebah) in kondominialni sistem (delitev oblasti v dveh ločenih – civilnih in vojaških piramidah moči). Ko opravi geografsko in številčno razporeditev naštetih štirih tipov političnega sistema in njihovih značilnosti ter zavrne tezo o apriorni progresivnosti in demokratičnosti militokracije ali civilokracije, podrobneje oriše nekatere sodobne militokratične sisteme v svetu: Španije (za časa Franca), Grčije (po letu 1973), LR Poljske (po letu 1981), LR Kitajske (posebej v času »kulturne revolucije«) in Indonezije (po letu 1965). Ustavi se tudi pri razvoju militokracije v najštevilnejši skupini dežel v razvoju.

UDK 327.323:141.821

STANIČ, dr. Gojko: Razvoj Marxove in Engelsove teorije partije od 1860. do 1895. leta (II del)
 Teorija in praksa, Ljubljana 1984, let. XXI, št. 5–6, str. 627–640

Marx se je vključil v delovanje Prve internacionale. Bil je njen glavni duhovni voditelj. Zlasti po padcu Pariške komune sta se Engels in Marx zavzemala za pospešitev procesa organiziranja proletariata v samostojne delavske stranke. V Internacionali sta vodila oster teoretični in politični boj s prudonisti in anarhisti. Po razpadu Prve internacionale sta Marx in Engels močno vplivala na programsko usmerjenost nastalih samostojnih delavskih strank. Engels je bil zelo angažiran ob nastajanju Druge internacionale. Ob koncu 19. stoletja se je marksizem uveljavil kot predhodnica teoretične misli revolucionarnega, socialističnega delavskega gibanja.

UDK 338.2 (47)

ŽIVANOV, dr. Sava: Sovjetsko gospodarstvo v iskanju novih rešitev
 Teorija in praksa, Ljubljana 1984, let. XXI, št. 5–6, str. 641–655

Avtor v tem prispevku nadaljuje z analizo projektov za kvalitativne spremembe v sovjetskem gospodarstvu in družbi, kot se izražajo v izjavah političnih voditeljev in študijah sovjetskih znanstvenikov. Ključno vprašanje celotnega razvoja je izpopolnjevanje proizvodnih odnosov predvsem z materialno stimulacijo oz. nagrajevanjem po delu in bistvenim spremenjanjem planiranja in upravljanja; iz ekonomike je treba odpraviti metode, ki so tuje njeni naravi, posebej zavest, da je možno naloge (na sedanji stopnji) reševati s »komunističnim dekretiranjem«. Prve spremembe v tej smeri je prinesel zakon o delovnih kolektivih, »ekonomski eksperiment« v petih industrijskih vejah s povečanjem upravljalске samostojnosti podjetij, brigadni sistem s samoupravno organizacijo v podjetjih in delovnih skupin v sovhozih in kolhozih. Avtor sodi, da je predlagani model reorganizacije svojevrstna simbioza dveh protislovnih sistemov upravljanja – da pa je kljub temu velik napredek v primerjavi z dosedanjim.

